



**NİZÂMÎ-Yİ GENCEVÎ'NİN ŞEREFNÂME
ADLI MESNEVÎSİ'NİN İNCELENMESİ**

Funda TÜRKBEN AYDIN

Doktora Tezi

Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Prof. Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY

2019

Her Hakkı Saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FARS DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Funda TÜRK BEN AYDIN

NİZÂMÎ-Yİ GENCEVÎ'NİN ŞEREFNÂME ADLI MESNEVİSİ'NİN
İNCELENMESİ

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY

ERZURUM – 2019



T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU



01/02/2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "**NİZÂMÎ-Yİ GENCEVÎ'NİN ŞEREFNÂME ADLI MESNEVİSİNİN İNCELENMESİ**" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

[01/02/2019]

Funda TÜRK BEN AYDIN

* **LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.



T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

S

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY danışmanlığında, Funda TÜRK BEN AYDIN tarafından hazırlanan bu çalışma 01/02/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Nimet YILDIRIM

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Orhan BAŞARAN

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Selami ECE

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	XIII
ABSTRACT	XIV
KISALTMALAR DİZİNİ	XV
ÖNSÖZ.....	XVII

GİRİŞ

I. EDEBÎ BİR TÜR OLARAK İSKENDERNÂMELER	1
II. İSKENDER, ZÜLKARNEYN VE İSKENDER-ZÜLKARNEYN KARŞILAŞTIRMASI.....	1
A. İSKENDER	1
B. ZÜLKARNEYN.....	5
C. İSKENDER-ZÜLKARNEYN KARŞILAŞTIRMASI	7
III. BATI'DA VE DOĞU'DA İSKENDER HİKÂYESİ.....	8
A. BATI'DA İSKENDER HİKÂYESİ	8
B. ARAP EDEBİYATINDA İSKENDER HİKÂYESİ	9
C. FARS EDEBİYATINDA BELLİ BAŞLI İSKENDER HİKÂYESLERİ	10
1. Firdevsî'nin <i>Şahnâme</i> 'si İçindeki Bölüm (<i>Dâstân-i İskender</i>).....	11
2. Nizâmî <i>İskendernâme</i> (<i>Şerefnâme</i> ve <i>İkbalnâme</i>).....	12
3. Emîr Hüsrev-i Dihlevî <i>Âyine-i İskenderî</i>	12
4. Molla Abdurrahman-ı Câmî (ö. 898/1492) <i>Hirednâme-i İskenderî</i>	14
5. Zeynelâbidîn Ali Abdî Beyg-i Şirâzî (ö. 998/1590) <i>Âyîn-i İskenderî</i>	15
6. Diğer İskendernâmeler.....	16
D. TÜRK EDEBİYATINDA BELLİ BAŞLI İSKENDER HİKÂYESLERİ	16
1. Ahmedî (ö. 815/1412-13) <i>İskendernâme</i>	17
2. Hamzavî (ö. 818/1415?) <i>Kitâb-ı İskender</i>	19
3. Ali Şîr Nevâî (ö. 906/1501) <i>Sedd-i İskenderî</i>	20
4. Karamanlı Figânî (ö. 938/1532) <i>İskendernâme</i>	21
5. Ahmed Rıdvan (ö. 1528-1539?) <i>İskendernâme</i>	22
6. Behiştî Sinan (15. yy.) <i>İskendernâme</i>	24
7. Hayatî.....	24

BİRİNCİ BÖLÜM

NİZÂMÎ-Yİ GENCEVÎ

1.1. NİZÂMÎ-Yİ GENCEVÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ....	25
1.2. HAYATI.....	27
1.2.1. Doğum Tarihi	27
1.2.2. Doğum Yeri ve Nisbesi	29
1.2.3. Adı	30
1.2.4. Ailesi	30
1.2.5. Tahsili	31
1.2.6. Ölüm Tarihi	33
1.3. EDEBİ KİŞİLİĞİ	33
1.3.1. Nizâmî'nin Etkilendiği Kaynaklar, Şairler ve Etkilediği Şairler.....	37
1.3.1.1. Nizâmî'nin Etkilendiği Kaynaklar.....	37
1.3.1.2. Nizâmî'nin Etkilendiği Şairler.....	39
1.3.1.3. Nizâmî'nin Etkilediği Şairler.....	44
1.3.2. Eserleri.....	53
1.3.2.1. Hamse	53
1.3.2.1.1. Mahzenü'l-esrâr	55
1.3.2.1.2. Hüsrev u Şîrîn	57
1.3.2.1.3. Leylâ vü Mecnûn.....	59
1.3.2.1.4. Heft Peyker.....	61
1.3.2.1.5. İskendernâme (Şerefnâme, İkbálnâme).....	64
1.3.2.2. Dîvân.....	70

İKİNCİ BÖLÜM

NİZÂMÎ'NİN ŞEREFNÂME MESNEVİSİ'NİN İNCELENMESİ

2.1. ŞEREFNÂME'NİN GENEL ÖZELLİKLERİ.....	72
2.1.1. Adı	72
2.1.2. Yazılış Yılı	72
2.1.3. Te'lif Sebebi	73
2.1.4. Sunulduğu Kişi	73
2.1.5. Kuruluş Özellikleri	74

2.1.5.1. Mukaddime	74
2.1.5.2. Destanlar	74
2.1.5.3. Hâtîme.....	75
2.2. ŞEREFNÂME’NİN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ	75
2.2.1. Nazım Şekli	75
2.2.2. Vezni	76
2.2.3. Kâfiye	77
2.2.3.1. Mutlak Kâfiye	77
2.2.3.2. Mukayyed Kâfiye	78
2.2.3.3. Zû-kâfiyeteyn.....	78
2.2.3.4. Kâfiye Kusurları	79
2.2.4. Redif	79
2.2.5. Bölümler ve Beyit Sayısı.....	80
2.3. ŞEREFNÂME’NİN DİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ.....	80
2.3.1. Âyet ve Hadisler	80
2.3.2. Atasözleri ve Deyimler.....	83
2.4. ŞEREFNÂME’NİN ÖZETİ	86
2.4.1. Destanın Özeti ve İskender’in Cihangirlik Tarihi	86
2.4.2. İskender Tarihinin Fihristi	87
2.4.3. Hikâyenin Başlangıcı ve İskender’in Soyu	87
2.4.4. İskender’in Ders Alması.....	88
2.4.5. İskender’in Babası Yerine Tahta Çıkması.....	88
2.4.6. Zengibarlıların Gelişinden İskender’in Haberdar Olması (Mısırlıların İskender’e Zengibarlıları Şikâyet Etmesi).....	88
2.4.7. İskender’in Zengibar Şahına Haber Göndermesi (İskender’in Zengibarlılarla Savaşı)	89
2.4.8. İskender’in Zengibar Şahını Mağlup Etmesi.....	90
2.4.9. İskender’in Mısır’dan Rum’a (Galibiyetle) Dönmesi	90
2.4.10. İskender’in Dârâ Savaşına Dair Düşünceleri (Dârâ ile Savaşın Hazırlanması).....	90
2.4.11. İskender’in Ayna Yapması	91
2.4.12. Dârâ’nın İskender’den Haraç İstemesi	92
2.4.13. İskender’in Dârâ Savaşına Çoşkuyla Koşması.....	93

2.4.14. Dârâ'nın İran Tüccarlarıyla Görüşmesi.....	94
2.4.15. Dârâ'nın İskender'e Mektubu.....	94
2.4.16. Dârâ'nın Mektubuna İskender'in Cevabı	95
2.4.17. Dârâ'nın İskenderle Savaşı.....	95
2.4.18. Dârâ'nın Kendi Askeri Tarafından Öldürülmesi.....	96
2.4.19. Dârâ'nın Yerine İskender'in Oturması.....	96
2.4.20. İskender'in İran Ateşkedelerini Dağıtması.....	97
2.4.21. İskender'in Rûşenek'i Rum'a Göndermesi	97
2.4.22. İskender'in Arabistan'a Gitmesi Ve Kâbe'yi Ziyaret Etmesi	98
2.4.23. İskender'in Berdea Gelmesi Ve Nûşâbe İle Görüşmesi.....	98
2.4.24. İskender'in Nûşâbe'yle Mecliste Oturması	99
2.4.25. İskender'in Elburz Dağına Gitmesi	100
2.4.26. İskender'in Derbend Kalesini Alması	100
2.4.27. İskender'in Serir Kalesine Gitmesi	101
2.4.28. İskender'in Keyhüsrev Mağarasına Gitmesi	102
2.4.29. İskender'in Rey Ve Horasan'a Gitmesi.....	102
2.4.30. İskender'in Hindistan'a Gitmesi.....	103
2.4.31. İskender'in Hintli Keyd'e Mektubu	104
2.4.32. İskender'in Hindistan'dan Çin'e Gitmesi.....	104
2.4.33. İskender'in Çin Hakanına Mektubu	104
2.4.34. Hakan Sigâleş'in İskender'e Cevabı	105
2.4.35. Rum ve Çin Nakkaşlarının Yarışı	106
2.4.36. Heykeltraş (Ressam) Mânî Efsanesi.....	106
2.4.37. Çin Hakanı'nın İskender'i Misafir Etmesi	107
2.4.38. İskender'in Çin'den Geri Dönmesi	107
2.4.39. İskender'in Kıpçak Çölüne Varması	108
2.4.40. İskender'in Rus Ülkesine Gitmesi.....	108
2.4.41. İskender'in Ruslarla Savaşı	109
2.4.42. İskender'in Rusları Mağlup Etmesi.....	110
2.4.43. Nûşâbe'nin Kurtulması.....	110
2.4.44. İskender'in Çinli Cariyeyle Şenlik Kurması	110
2.4.45. Âb-ı Hayat Efsanesi.....	111

2.4.46. İskender'in Karanlıklar Ülkesine Gitmesi.....	112
2.4.47. İskender'in Rum'a Dönmesi	113

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNCELEME

3.1. SÂKÎNÂME.....	114
3.1.1. Sâkînâme'nin Muhtevası	117
3.1.1.1. Sâkî	117
3.1.1.2. Şarap (Mey, Bâde)	118
3.1.1.3. Câm (Kadeh).....	120
3.1.1.4. Gönül	122
3.1.1.5. Sarhoş (Mest, Serмест).....	124
3.1.1.6. Mutrip	124
3.1.1.7. Muğ.....	125
3.1.1.8. Mum (Şem').....	126
3.2. ENDERZ	126
3.3. ŞAHİS KADROSU.....	131
3.3.1. Hikâyenin Asıl Kahramanı	131
3.3.1.1. İskender.....	131
3.3.2. Rakip Şahsiyetler.....	135
3.3.2.1. Dârâ.....	135
3.3.2.3. Keyd (Keyd-i Hindî).....	136
3.3.2.4. Nûşâbe	137
3.3.2.5. Kıntâl (Kaytâl)	138
3.3.2.6. Codre (Cûdre)	139
3.3.2.7. Tartûs	140
3.3.2.8. Zerâce	140
3.3.2.9. Duvâlî	141
3.3.2.10. Kıpçâk (Kıfçâk)	142
3.3.2.11. Şerve	143
3.3.3. Bilge Şahsiyetler.....	144
3.3.3.1. Nikomakhos (Nikomacuş).....	144

3.3.3.2. Aristo (Aristoteles, Ereto)	144
3.3.3.3. Eflâtûn (Felâtûn, Platon).....	146
3.3.3.4. Belînâs	147
3.3.3.5. Tûtyânûş	148
3.3.4. Acem/İranlı Şahsiyetler	149
3.3.4.1. Cemşîd	149
3.3.4.2. Behmen	150
3.3.4.3. Rüstem	152
3.3.4.4. İsfendiyâr (Rûyînten).....	153
3.3.4.5. Sâm	154
3.3.4.6. Keyûmers	155
3.3.4.7. Hüsrev	156
3.3.4.8. Keyhüsrev (Keyhusrev)	156
3.3.4.9. Keykâvûs	158
3.3.4.10. Ferîdûn	159
3.3.4.11. Ferâmurz (Ferâmerz)	160
3.3.4.12. Keykubâd	161
3.3.5. Kadın Şahsiyetler	162
3.3.5.1. Rûşenek.....	162
3.3.5.2. Periduht.....	163
3.3.6. Tarihi Şahsiyetler	164
3.3.6.1. Şeddâd.....	164
3.3.6.2. Kârûn	165
3.3.6.3. Nemrud	166
3.3.6.4. İskenderûs	167
3.3.6.5. Filikos (Feylekûs, Feylakûs, Filyakus, Filip)	167
3.3.6.6. Behrâm-ı Gûr	169
3.3.6.7. Firdevsî	169
3.3.6.8. Melikşah, Mahmud, Nûşîrevân (Enûşîrvân).....	170
3.3.6.8.1. Melikşah.....	170
3.3.6.8.2. Mahmud	171
3.3.6.8.3. Nûşîrevân	171

3.3.7. Olağanüstü / Mitolojik Kahramanlar.....	172
3.3.7.1. Ehrimen (Ehrîmen)	172
3.3.7.2. Efrâsiyâb	173
3.3.7.3. Siyâvuş (Siyâveş).....	174
3.3.7.4. Dahhâk.....	175
3.4. OLAĞANÜSTÜ / MİTOLOJİK UNSURLAR.....	176
3.4.1. Ye'cüc ve Me'cüc	176
3.4.2. Câm-ı Cem	177
3.4.3. Âyine-i İskender (Âyine-i Sikender)	178
3.4.4. Âb-ı Hayat (Âb-ı Hayvân).....	179
3.4.5. Sedd-i İskenderî.....	181
3.4.6. Simurg (Sîmorğ).....	181
3.4.7. Hümâ (Humâ).....	182
3.4.8. Hümâyun	183
3.4.9. Ejderha.....	184
3.4.10. Dîv (Ğovl)	186
3.4.11. Ğul-i yabani.....	187
3.5. PEYGAMBERLER.....	187
3.5.1. İlyâs	187
3.5.2. İshak	189
3.5.3. İbrahim	189
3.5.4. Hz. Muhammed	190
3.5.5. İsa	192
3.5.6. Musa	193
3.5.7. Âdem	194
3.5.8. Süleyman	195
3.5.9. Harun	196
3.6. DİNÎ ŞAHSİYETLER	196
3.6.1. Hızır.....	197
3.6.2. Meryem	199
3.6.3. Zübeyde	199
3.6.4. Ebu Tâlib	200

3.6.5. Dört halife (Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali)	201
3.6.6. İsrâfil	202
3.6.7. Rıdvan	203
3.6.8. Hârût	203
3.6.9. Zerdüşt	204
3.6.10. Mânî (Mânî)	206
3.7. DİNÎ UNSURLAR.....	207
3.7.1. Din	207
3.7.2. Allah	208
3.7.3. Dua	209
3.8. DİNÎ / TASAVVUFÎ TERİMLER.....	210
3.8.1. Çile (Çille/Çilâ)	210
3.8.2. Kevser Suyu	211
3.8.3. Kâbe (Ka‘be)	212
3.8.4. Mecûsî	213
3.8.5. Ashâb-ı Fil	214
3.8.6. Mühr-i Süleyman (Süleyman’ın Mührü).....	215
3.8.7. Burâk	216
3.8.8. Âteşkede	217
3.8.9. Ateşperest	218
3.8.10. Erjeng	219
3.9. KOZMİK ÂLEM	220
3.9.1. Dünya (Âlem, Cihan)	220
3.9.2. Güneş (Âfitâb)	221
3.9.3. Ay (Mâh)	222
3.9.4. Felek (Çarh).....	223
3.9.5. Burçlar	225
3.9.6. Yıldız	226
3.9.7. Pervin (Ülker) Yıldızı.....	227
3.9.8. Müşteri (Jüpiter, Bercis).....	228
3.9.9. Merkür (Utarit)	229
3.9.10. Zühre (Venüs, Nâhid).....	230

3.9.11. Süheyl	231
3.9.12. Zuhâl (Satürn).....	232
3.9.13. Gökyüzü (Âsumân)	232
3.10. ZAMANLA İLGİLİ MEFHURLAR.....	233
3.10.1. Zaman	233
3.10.2. Gün, Hafta, Ay, Yıl	233
3.10.3. Sabah	234
3.10.4. Akşam, Gece	235
3.10.5. Nevrûz ve Sede Bayramı	235
3.11. MEVSİMLER.....	236
3.11.1. İlkbahar.....	236
3.11.2. Kış	237
3.11.3. Sonbahar (Hazan)	237
3.12. ÜLKELER VE BÖLGELER.....	238
3.12.1. Çin	238
3.12.2. Ermenistan.....	239
3.12.3. Hindistan	240
3.12.4. Irak.....	241
3.12.5. İran (Îrân)	241
3.12.6. Keşmîr	242
3.12.7. Makedonya	243
3.12.8. Mâverâünnehir.....	243
3.12.9. Mısır	244
3.12.10. Rum (Rûm).....	245
3.12.11. Yunanistan (Yûnân)	246
3.13. ŞEHİRLER.....	247
3.13.1. Aden	247
3.13.2. Bağdat (Bağdâd).....	247
3.13.3. Belh	248
3.13.4. Berdea (Berda‘)	249
3.13.5. Bertâs.....	249
3.13.6. Bulgar	250

3.13.7. Buhara	251
3.13.8. Cend.....	252
3.13.9. Çaç (Taşkent)	252
3.13.10. Derbend	253
3.13.11. Gazneyn (Gazne).....	253
3.13.12. Gence	254
3.13.13. Gîlân	255
3.13.14. Hârezm (Hârizm).....	255
3.13.15. Hatâ (Huten, Hoten)	256
3.13.16. Herî.....	257
3.13.17. Horasan.....	257
3.13.18. İsfahan	258
3.13.19. İstahr	259
3.13.20. Kannûc (Kannauj/Kannevc)	259
3.13.21. Mâzenderân (Taberistan).....	260
3.13.22. Merv	260
3.13.23. Musul.....	261
3.13.24. Nîşâbur	261
3.13.25. Rey.....	262
3.13.26. Semerkant	262
3.13.27. Serir	263
3.13.28. Şirvan.....	263
3.13.29. Tiflis	264
3.13.30. Yemen (Yemân)	265
3.14. MİLLETLER VE KAVİMLER	265
3.14.1. Abbâsiler	265
3.14.2. Abhaz.....	266
3.14.3. Acem	266
3.14.4. Âd	267
3.14.5. Habeş	267
3.14.6. Hint (Hindû)	268
3.14.7. Keyân/Keyânîler.....	269

3.14.8. Rus.....	270
3.14.9. Türk	271
3.14.11. Zengîler (Habeş)	271
3.15. DAĞLAR	272
3.15.1. Bîsutûn.....	273
3.15.2. Elburz	273
3.15.3. Kafdağı	274
3.16. NEHİR VE DENİZLER	275
3.16.1. Ceyhun (Amuderya)	275
3.16.2. Fırat	276
3.16.3. Nil.....	276
3.16.4. Zinderûd	277
3.17. BİTKİLER.....	278
3.17.1. Abanoz (Âbenûs).....	278
3.17.2. Hurma	279
3.17.3. Kâfûr.....	279
3.17.4. Senderûs	280
3.17.5. Şimşir (Şimşâd)	281
3.17.6. Sûsen (Süsen)	281
3.17.7. Üzerlik (Nazar) Otu	282
3.17.8. Zaferân (Safran)	282
3.18. HAYVANLAR.....	283
3.18.1. Akrep	283
3.18.2. Aslan (Şîr)	284
3.18.3. At (Esb)	285
3.18.4. Baykuş (Coğd).....	286
3.18.5. Deve.....	286
3.18.6. Fil.....	287
3.18.7. Güvercin	288
3.18.8. Horoz (Horûs).....	289
3.18.9. Kurt.....	290
3.18.10. Samur.....	290

3.18.11. Şahin (Laçın/Doğan)	291
3.18.12. Tavus	292
3.18.13. Tilki (Rûbâh)	292
3.18.14. Turaç Kuşu	293
3.19. DİLLER	293
3.19.1. Soğdça	293
3.19.2. Pehlevîce	294
3.20. FAL.....	294
 SONUÇ.....	 297
KAYNAKÇA	300
DİZİN	314
ÖZGEÇMİŞ.....	325

ÖZET

DOKTORA TEZİ

NİZÂMÎ-Yİ GENCEVÎ'NİN ŞEREFNÂME ADLI MESNEVİSİ'NİN
İNCELENMESİ

Funda TÜRKBEN AYDIN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY

2019, 325 Sayfa

Jüri: Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ
Prof. Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY
Prof. Dr. Nimet YILDIRIM
Prof. Dr. Orhan BAŞARAN
Prof. Dr. Selami ECE

Bu çalışma, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, İskender'in hayatını konu alan İskendernâmeler hakkında bilgi verildikten sonra hikâyenin Batı'da ve Doğu'da nasıl ortaya çıktığı üzerinde durulmuştur. Edebî eserlerde iç içe geçmiş olan İskender ve Zülkarneyn karşılaştırması yapıldıktan sonra Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında kaleme alınmış belli başlı İskendernâmeler hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde en önemli mesnevi şairleri arasında yer alan ve beş mesneviden oluşan *Hamse* yazma geleneğini başlatan Nizâmî-yi Gencevî'nin hayatı, edebî kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde çalışmanın temel konusunu oluşturan Nizâmî-yi Gencevî'nin *İskendernâme* mesnevisinin ilk kitabı olan ve yaklaşık 6880 beyitten oluşan *Şerefnâme* adlı eseri hakkında genel bilgi verildikten sonra eserin özetine yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde yer alan inceleme başlığı altında ise şairin ilk kez kullanmış olduğu edebî türlerden olan Sâkînâme ve Enderz bölümleri ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Daha sonra eserde geçen şahıs kadrosu, dinî şahsiyetler, mitolojik unsurlar, kozmik âlem, ülkeler, milletler ve diğer başlıklar, örnek beyitlerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İskender, İskendernâme, Şerefnâme, Nizâmî-yi Gencevî

ABSTRACT

PhD THESIS

**AN EXAMINATION ON THE MATHNAWI OF NEZAMI GANJAVI'S
SHARAFNAMA**

Funda TÜRK BEN AYDIN

Advisor: Prof. Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY

2019, 325 Pages

**Jury: Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ
Prof. Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY
Prof. Dr. Nimet YILDIRIM
Prof. Dr. Orhan BAŞARAN
Prof. Dr. Selami ECE**

This study consists of an introduction and three parts. In the introduction of the study, it is pointed out how Eskandarnamahs were emerged in the eastern and western narrations after giving general information about the Eskandarnamah, a literature narrating the life of Eskandar. From the chapter on comparing of Alexander and Zulkarneyn which are often interchangeably used in literary works, the popular and primary Eskandarnamahs written in Arabic, Persian and Turkish literature are examined.

In the first part of the study, the life of Nezami Ganjavi, his literary personality and his works are stated. Nezami Ganjavi is one of the prominent Mathnawi poets who started the tradition of Khamsa writing, which is a literary form composing of five mathnawis.

As the main analysis chapter, the second part of the study focuses on the first book of Nezami Ganjavi's Eskandarnamah Mathnawi. After giving information on this book of Sharafnamah consisting of 6880 couplets, the summary of that work is handled.

In the last part, the review title examines Sakinamah and Andarz chapters as the literary genres which were firstly used by Ganjavi. Afterwards, the characters of stories, religious figures, mythological elements, cosmic world, countries, nations and other titles are tried to be explained with related sample couplets.

Keywords: Eskandar, Eskandarnamah, Sharafnama, Nezami Ganjavi

KISALTMALAR DİZİNİ

AÜ	: Ankara Üniversitesi
bkz.	: Bakınız
bs.	: Basım
b.	: Bin, ibn (oğlu)
YDT	: Yayınlanmamış Doktora Tezi
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DT	: Doktora Tezi
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
edt.	: Editör
Ens.	: Enstitü
EÜ.	: Erciyes Üniversitesi
haz.	: Hazırlayan
hş.	: Hicrî-Şemsî
Hz.	: Hazreti
İA	: İslam Ansiklopedisi
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ö.	: Milattan Önce
Nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
S.	: Sayı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDEA	: Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: Tercüme
tsh.	: Tashih eden

vs. : Vesaire
Yay. : Yayınları, Yayıncılık, Yayınevi
yy. : Yüzyıl



ÖNSÖZ

Nizâmî-yi Gencevî, yaklaşık 535-540 (1135-1145) yılları arasında Büyük Selçukluların hâkim olduğu dönemde, Gence’de dünyaya gelmiş ve yaklaşık 597-611 (1201-1214) yılları arasında aynı yerde vefat etmiş, Fars, Türk, Arap ve hatta bütün dünya edebiyatına etki etmiş, ünü bütün dünyaya yayılmış büyük şairlerden biridir.

İlk defa *Hamse* geleneğini başlatan şair, eserlerinde Nizâmî mahlasını kullanmıştır. *Mahzenü’l-esrâr*, *Hüsrev u Şîrîn*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Heft Peyker* ve *İskendernâme*’den (*Şerefnâme* ve *İkbalnâme*) oluşan *Hamse*’si, Vahîd Destgirdî tarafından *Külliyât-i Hamse-yi Hakîm Nizâmî-yi Gencevî* adıyla Tahran’da yayımlanmıştır (1383 hş.).

Bu çalışma, Nizâmî’nin *İskendernâme* adlı eserinin ilk kitabı olan *Şerefnâme* adlı mesnevisinin incelenmesiyle ilgilidir. *Şerefnâme*’nin Vahîd Destgirdî tarafından tashih edilip, Sa’îd Hamidiyân tarafından gözden geçirilip 1378 hş.’de Tahran’da yayımlanan baskısından yararlanılmıştır. Ayrıca çalışmada kullanılan örnek beyitlerin sayfa ve satır numaraları verilirken eserin yine Vahîd Destgirdî’nin 1390 hş.’de tashih ettiği Tahran’da basılan nüshası esas alınmıştır.

Bu çalışma, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, eserin, İskender’in hayatı, hükümdarlığı ve savaşları gibi konuları ihtiva eden hikâyelerden oluşması sebebiyle, *İskendernâme* türü hakkında bilgi verilmiş ve hikâyenin Batı’dan Doğu’ya yayılış serüvenine değinilmiştir. Edebî eserlerde iç içe geçmiş olan İskender ve Zülkarneyn karşılaştırması yapıldıktan sonra Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında kaleme alınan belli başlı *İskendernâmeler* tanıtılmıştır. Birinci bölümde, Nizâmî-yi Gencevî’nin yaşadığı Selçuklular dönemi hakkında özet bilgi verildikten sonra o dönemde yetişmiş belli başlı şairler ve eserlerine işaret edildikten sonra şairin hayatı, edebî kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde çalışma konumuz olan *Şerefnâme*’nin “*Adı, Yazılış Yılı, Sunulduğu Kişi, Kurgusunun Özellikleri ve Şekil Özellikleri*” hakkında bilgi verildikten sonra eserin konu başlıkları altında hikâyelerin kısa özetine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise inceleme başlığı altında Fars edebiyatında ilk kez Nizâmî tarafından *Şerefnâme*’de konu edilen *Sâkînâmeler* ve “*Sâkî, Mey, Kadeh...*” gibi alt konu başlıkları, örnek beyitlerle birlikte ele alınmıştır. Ayrıca şairin hikâyeyi tek düzelikten kurtarmak için yer verdiği diğer bir tür olan *Enderz* bölümleri örnek beyitlerle kısaca anlatılmıştır.

Şerefnâme, 6880 beyitlik bir mesnevidir. Eser, incelenmeye başlanmadan önce tarafımızdan Türkçeye çevrilmiştir. Çeviriyi yaparken zaman zaman Abdulla Şaik'in Azeri Türkçesine manzum olarak tercüme ettiği *Şerefnâme* adlı eserden de yararlanılmıştır. Daha sonra incelemeyi oluşturacak konu başlıkları tespit edilmiş, bu ana başlıklar altında birçok alt başlık, ilgili konular açısından tasnif edilerek, her başlığa uygun örnekler seçilmiş ve şairin kullanım oranına göre ortalama beş örnek, Türkçe çevirileriyle birlikte verilmiştir. İnceleme yapılırken, başlık hakkında kısa bilgi verildikten sonra genel olarak şiirde nasıl kullanıldığına değinilerek, şairin bu konuyu nasıl ele aldığı üzerinde durulmuştur.

İncelemenin genel bir değerlendirmesinin yapıldığı *Sonuç* kısmından sonra okuyucunun metni anlamasını kolaylaştırmak için genel dizine, daha sonra ise faydalanılan eserlerden oluşan *Kaynakça*'ya yer verilmiştir.

Çalışma konusunun belirlenmesinden itibaren her aşamasında benden yardım, destek ve tecrübelerini esirgemeyen kıymetli danışman hocam sayın Prof. Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY'a ve bölümümüzdeki diğer hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak doktora eğitim sürecim boyunca benden manevî desteğini esirgemeyen ve her anlamda destekçim olan kıymetli eşim ve meslektaşım Muhammed AYDIN'a sonsuz şükranlarımı sunarım.

GİRİŞ

I. EDEBÎ BİR TÜR OLARAK İSKENDERNÂMELER

İskendernâme türü, İskender ya da yaygın bir diğer adıyla İskender-i Zülkarneyn hikâyesine yer veren eserlerin adıdır. İskender dışında fakat İskender gibi güçlü ve ünlü hükümdarların ya da başka önemli şahsiyetlerin hayatını konu alan değişik dönemlerde kaleme alınmış eserlerin pek çoğunun İskender’i konu alan İskendernâme’lerden etkilendiği yönünde yaygın bir görüş vardır.¹

Ayet, hadis, hikmet ve yıldız bilim gibi Doğu ilimlerine fazlaca yer verilen İskendernâmeler’de hayat suyu (bilgi) ve Aristoteles (akıl düşüncesi) gibi sembolik düşüncelerle birlikte ahlakî ve didaktik unsurlar dikkat çeker. Dolayısıyla adı kaynaklarda, İskender-i Zülkarneyn, İskender-i Kebîr, İskender-i Ekber, İskender-i Himyerî olarak geçen Zülkarneyn ile İskender-i Rûmî, İskender-i Yunânî ve İskender-i Makedonî olarak adlandırılan Makedonyalı İskender, edebî eserlerde birbirine karışmış ve Kur’ân-ı Kerîm’de adı geçen Zülkarneyn’in (Kehf 18/83-99) kişiliği, İskender’in hayatına sindirilerek İskendernâme adı verilen edebî bir tür ortaya çıkmıştır.²

Hâlbuki gerçekte ikisi arasında hem zaman hem de şahsiyet bakımından büyük farklar bulunmaktadır. Çalışmamızın sonraki bölümlerinde tarihî bir kişilik olan ve ne zaman yaşadığı bilinen Makedonyalı Büyük İskender ile Kur’ân’da ve bazı eserlerde bahsedilen fakat hakkında bilinenlerin azlığı nedeniyle muğlak bir kimliğe sahip olan Zülkarneyn hakkında bilgi verilerek nasıl iç içe geçtikleri üzerinde durulacaktır.

II. İSKENDER, ZÜLKARNEYN VE İSKENDER-ZÜLKARNEYN KARŞILAŞTIRMASI

A. İSKENDER

Tarihî kaynaklarda adı Büyük İskender (Alexander the Great) olarak geçen hükümdar hakkında bilinenler kısaca şöyledir: Alexander, Makedonya kralı II. Philippos ile Epirus prensesi Olympias’ın oğludur. İskender, MÖ 356 yılı yazında Makedonya’nın

¹ Firdevsî, *İskendernâme* (haz. Nimet Yıldırım), Kabalcı Yay., İstanbul 2015, 113.

² İsmail Ünver, “İskender”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 558.

başkenti Pella'da doğmuştur. Yedi yaşından itibaren meşhur filozof Aristoteles'ten (M.Ö. 384-322) edebiyat, siyaset ve felsefe üzerine dersler almış, yirmi yaşında babasının bir suikast sonucu öldürülmesi üzerine Makedonların başına geçmiştir. O dönemde bölgede Makedonya açısından iki önemli siyasi güç vardır. Bunlardan ilki Anadolu, Suriye, Mısır, Mezopotamya, İran ve İndus'a kadar varan Doğu bölgesini kontrol altında tutan Pers İmparatorluğu, ikincisi ise güneydeki şehir devletlerinden oluşan Yunanlılardır. İskender, tahta çıkışından hemen sonra konumunu sağlamlaştırmayı, Balkanlar ve Yunanistan'daki egemenliğini genişletmeyi başarır. Yunanlar ile Korint Birliği'ni yeniler Tuna Nehri'ne kadar Trakyalılar ve Batıda İlliryalılar üzerine sefer düzenler. Yunanistan'da isyana kalkışan Thebaililer'i mağlup eder.

İskender, Makedonya'yı emniyeti altına aldıktan sonra o günün şartlarında 30.000 yaya, 5.000 süvari ve özel birlikleri ile birlikte tahta çıktığı günden beri aklında olan Pers İmparatorluğunu yıkmak düşüncesiyle doğu seferini yapmıştır. Pers kralı Dârâ'yı mağlup ettikten sonra Mısır'a yönelen İskender, bir sene sonra Tyros (Sur) kentini de toprakları arasına katmıştır. Mısır'da kendi adına inşa ettirdiği 16 kentten en büyüğü olan Alexandria (İskenderiye)'yi kurmuştur. Daha sonra Persepolis (Babil) ve Sus'u ele geçirmiş ve buradaki tüm kraliyet saraylarını yerle bir etmiştir. Ardından Afganistan ve Amuderya'ya yönelmiş ve Maracanda (Semerkand)'ı fethetmiştir. Saltanat sürdüğü 13 sene içerisinde, sınırları Libya'dan Pencap'a kadar uzanan bir imparatorluk kurmuştur. Bu imparatorluğun sınırları içerisinde bugünkü Anadolu, Lübnan, İsrail, Ürdün, Mısır, Libya, Kıbrıs, Suriye, Irak, İran, Afganistan, Pakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan ile Hindistan yer almakta idi.³

Makedonyalı İskender, farklı milletlerin efsanelerinde yer alarak insanlık tarihini etkilemiş bir karakterdir. Onun ülkeler fethetmesi ve korkulan bir hükümdar oluşu, insanların ona hayranlık duymasına sebep olmuştur. Bu özellikleri zamanla kutsallaştırılmış ve edebî eserlere konu olmuştur. Böylece İran edebiyatında efsaneleri en çok anlatılan kişi olarak ün kazanmıştır. Manzum ve mensur olmak üzere pek çok İskendernâme kaleme alınmıştır.⁴

³ Mahmut Kaya, "İskender", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 555-557.

⁴ Saîd Husâmpûr, "Sîmâ-yi İskender der Âyînehâ-yi Movcdâr", *Pejûhişhâ-yi Zebân ve Edebiyyât-i Fârsî, Dânişgâh-i İsfahan*, S.2, 1389 hş., 61.

İran’da İskender ile ilgili kaleme alınmış en önemli eser, Saîd Hasan Safevî tarafından yazılmıştır.⁵ Bu kitap, İskender’in Firdevsî ve Nizâmî’deki farklarına değinerek onun daha çok pozitif yönlerini ele almaktadır. Huseyn Rezmî, *İskender ve İskendernâme* adlı bir makalede İskender’in karakterinden ve İskendernâmelere bahsetmiştir.⁶

Makedonya hükümdarı olan İskender’in adı kaynaklarda Alexander, ya da III. İskender olarak geçmektedir. Çünkü ondan önce iki İskender daha Makedonya tahtına oturmuştur. Eski tarihçiler onu, Philippos’un oğlu İskender, yeni tarih yazarları ise Makedonyalı Alexander ya da Büyük İskender olarak kaydetmişlerdir. Babası II. Philippos, annesi Yunan padişahının kızı Epirus prensesi Olympias’dır.⁷

Avesta gibi İslam öncesi kaynaklarda İskender’in adı ve soyuyla ilgili bilgi bulunmamaktadır. Fakat *Ardavîrafnâme*, *Dînkerd*, *Kârnâme-yi Erdeşir-i Bâbekân*, *Şehistânâ-yi Îrân* gibi pehlevi kaynaklarda İskender, “Herûmâk, Ehormûk, Êrûmî” gibi lakaplarla anılmaktadır. Zerdüşt dini kitaplarında ise ona, lanetlenmiş anlamına gelen “Gûceste” lakabı verilmiştir.⁸ Bu kitapların hepsinde İskender, Rumlu olarak tanıtılmış fakat anne-babasından hiç bahsedilmemiştir. Mecdüddîn-i Keyvânî’ye göre İskender hakkındaki bilgilerin çoğu Zerdüşt kaynaklarından ya da Süryanice ve Yunanca kaynaklardan alınmıştır. Zerdüşt kaynaklarında İskender, Ehrimen gibi görülmüş ve ondan Rumlu, lanetli İskender olarak bahsedilmiş veya Dahhâk ve Efrasyâb gibi görülmüş, abartılarak işlenmiştir.⁹

Mücmelü’t-tevârih, *Târîh-i Taberî*, *Târîh-i Gerdîzî* gibi İslam sonrası kaynaklarda geçen İskender, Dârâ’nın Rum padişahı Filikos’un kızıyla olan evliliğinden dünyaya gelmiştir. Kızın ağzı kötü koktuğu için Rum’a geri gönderilmiş ve İskender, Filikos’un yanında büyümüştür. Filikos ise Eys İbn-i İshak’ın oğludur.¹⁰

Firdevsî, *Şahnâme*’de İskender’i Dârâ’nın oğlu olarak işlemiş; Nizâmî ise onu, Filikos’un oğlu olarak yazmıştır. Câmî de İskender’i Filikos’un oğlu olarak işlemiştir.

⁵ Saîd Hasan Safevî, *İskender der Edebiyât-i İran*, İntişârât-i Emîr-i Kebîr, Tahran 1364 hş.

⁶ Huseyn Rezmî, “İskender u İskendernâme”, *Mecelle-i Edebiyât u ‘Ulum-i İnsânî-yi Meşhed*, S. 32, 1380 hş.

⁷ Hasan Pîrnîyâ, *Kitâb-i Bâstân*, V, (3. Baskı), Tahran 1342 hş., 1212.

⁸ Mary Boyce, *Târîh-i Kîş-i Zerdüşt* (çev. Humâyûn San’atizâde), II, Tahran 1375 hş., 418.

⁹ Mecdüddîn-i Keyvânî, “İskender der Edeb-i Fârsî”, *Dânişnâme-yi Zebân u Edebiyât-i Fârsî*, I, Tahran 1384 hş., 403.

¹⁰ Hândmîr, *Habîbü’s-sîyer*, Kitâbfurûşî-yi Hayyâm, I, Tahran 1362 hş., 209.

Mensur olarak kaleme alınmış olan eserlerde İskender'in soyuyla ilgili söylenenler daha karışıktır. Hakîm Menûçîhr'in *İskendernâme*'sinde İskender, Dârâ'nın oğlu olarak geçer. Kallisthenes'in eserinde Filikos'un kızı Nâhid'den dünyaya gelen İskender, Filikos tarafından büyütülüp, padişahlık tahtına oturur.¹¹

Menûçîhr'in *İskendernâme*'sinde, Mısırlı bir Hakîm mezarlığa gider ve mezarlıkta “*kırk müslümanın kanını dökmüştür*” yazan bir kafatası görür. Hakîm, kafatasını alarak evine götürür ve toz haline getirerek bir cam şişeye koyar. Bir gün kızı karnı ağrıdığı için ilaç zannettiği tozu içer ve evlenmeden hamile kalır, bir erkek çocuk dünyaya getirir. Kambur olduğu için çocuğa Fîlkûs adını koyarlar. Filikos büyüyünce meşhur bir bilim adamı olur ve kadının babası ölünce annesiyle birlikte Mısır'a gider. Mısır'da Rum Kayseri'ni mağlup ederek onun tahtına oturur ve hikâye bu şekilde başlar.¹²

Görüldüğü gibi İskender'in soyu ile ilgili pek çok farklı görüş vardır. Manzum olarak kaleme alınmış olan eserlerden sadece Firdevsî'nin *Şahnâme*'sinde İskender'in babası İranlı olarak ele alınmıştır. Neredeyse diğer bütün eserler, onu Rumlu olarak işlemişlerdir. Mensur kaynaklara bakıldığında da İskender'in babası İranlıdır ve bu kaynaklarda geçen İskender, pek sevilen bir karakter değildir.¹³

İskender'in neden Mısırlı, İranlı ya da Rumlu olduğu şüphesini anlayabilmek için Hândmîr'in *Habîbü's-Siyer* kitabına bakıldığında bir rivayete göre Filikos, kendi kızını savaşın durması için padişaha vermiş, İskender'e hamile olan kız, baba evine gönderilirken yolda çocuğu doğurup bırakmıştır. Bir koyun gelip bebeğin karnını doyurmuş ve bir cadı çocuğu bularak İskender'i kendisiyle birlikte götürmüştür.¹⁴

Babasıyla ilgili ortaya atılan birbirinden farklı bu rivayetlerden dolayı, her kavim İskender'i kendisine mal etmiştir. Batıdan doğuya kadar pek çok ülkeyi ele geçirmesi, güçlü imparatorluklardan biri olan Ahamenişleri bile yenmesi, ona aşırı bir güç yüklenmesine ve efsaneleşmesine sebep olmuştur.¹⁵

¹¹ Husâmpûr, 65.

¹² Hakîm Menûçîhr, *İskendernâme*, Tahran 1327 hş., 2.

¹³ Husâmpûr, 66.

¹⁴ Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, II, Kitâbfuruşî-yi Hayyam, Tahran 1362 hş., 209.

¹⁵ Husâmpûr, 69.

B. ZÜLKARNEYN

Zülkarneyn'in hayatı hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Kur'ân-ı Kerim'de kıssası anlatılan önemli isimlerden biri olması sebebiyle hayatı hakkındaki bilgiler İslâm kaynaklarında, daha çok tefsirlerde geçmektedir. Fakat bu bilgilerin çoğu, efsane ya da kıssa niteliği taşıdığı için Zülkarneyn hakkındaki köklü bilgiye yine Kur'ân-ı Kerim'deki Kehf suresinin 83-99. ayetlerinde rastlamaktayız.¹⁶ Kehf Suresi'nde Zülkarneyn'le ilgili ayetler:

(Ey Muhammed!) Bir de sana Zülkarneyn hakkında soru soruyorlar. De ki: "Size ondan bir anı okuyacağım." Biz onu yeryüzünde kudret sahibi kıldık ve kendisine her konuda (amacına ulaşabileceği) bir yol verdik. O da (batıya gitmek istedi ve) bir yol tuttu. Güneşin battığı yere varınca, onu siyah balçıklı bir su gözesinde batar (gibi) buldu. Orada (kâfir) bir kavim gördü. "Ey Zülkarneyn! Ya (onları) cezalandırırsın ya da haklarında iyilik yolunu tutarsın!" dedik. Zülkarneyn, "Her kim zulmederse biz onu cezalandıracağız. Sonra o Rabbine döndürülür. O da kendisini görülmedik bir azaba uğratar. Her kim de iman eder ve salih amel işlerse, ona mükâfat olarak daha güzeli var. (Üstelik) ona emrimizden kolay olanı söyleyeceğiz." dedi. Sonra yine (doğuya doğru) bir yol tuttu. Güneşin doğduğu yere ulaşınca, onu kendileriyle güneş arasına örtü koymadığımız bir halk üzerine doğar buldu. İşte böyle. Şüphesiz biz onun yanındakileri ilmimizle kuşatmışızdır. Sonra yine bir yol tuttu. İki dağ arasına ulaşınca, bunların önünde, neredeyse hiçbir sözü anlamayan bir halk buldu. Dediler ki: "Ey Zülkarneyn! Yecüc ve Mecüc (adlı kavimler) yeryüzünde bozgunculuk yapmaktadırlar. Onlarla bizim aramıza bir engel yapman karşılığında sana bir vergi verelim mi?" Zülkarneyn, "Rabbimin bana verdiği (imkân ve kudret, sizin vereceğiniz vergiden) daha hayırlıdır. Şimdi siz bana gücünüzle yardım edin de, sizinle onların arasına sağlam bir engel yapayım. Bana (yeterince) demir madeni getirin." dedi. İki yamacın arasındaki boşluğu (dağlarla) bir hizaya getirince, "Körükleyin!" dedi. Demiri eritip kor (gibi) yapınca da, "Bana erimiş bakır getirin, bunun üzerine boşaltayım" dedi. Artık onu ne aşabildiler, ne de debildiler. Zülkarneyn, "Bu, Rabbimin bir rahmetidir. Rabbimin vaadi (kıyametin kopma vakti) gelince onu yerle bir eder. Rabbimin vaadi gerçektir." dedi.

¹⁶ İskender Pala, "İskender mi Zülkarneyn mi?", *Akademik Divân Şiiri Araştırmaları*, Leyla İle Mecnun Yay., İstanbul 2003, 119.

Kur'ân'da geçen bu ayetlerde Zülkarneyn, yeryüzünde iktidar sahibi olmuş, kendisine Allah tarafından yardım edilmiştir. Batı yönünde ilerleyerek okyanus kenarında bir kavme rastladığı ve onlara iyi muamelede bulunduğu bildirilen Zülkarneyn'in ikinci yolculuğu, ev ve elbiseleri olmayan bir toplulukla karşılaştığı doğu istikametine olur. Sonraki yolculuğu ise güneyden kuzeye olup Ye'cüc ve Me'cüc üzerine sed yaptırmasıyla sonuçlanır.¹⁷ Fakat Kur'ân'da Zülkarneyn'in nerede ve ne zaman yaşadığı belirtilmemiş, yalnızca lakabı söylenmiş, ismi ve kimliği hakkında net bir bilgi verilmemiştir. Kur'ân'da ondan sadece Allah'ı seven ve Allah'ın da kendisini sevdiği salih bir kul olarak bahsedilmiş, onun Allah'a olan imanına ve O'na gönülden bağlı oluşuna özel bir vurgu yapılmıştır.¹⁸

Sözlükte “sahip, mâlik” anlamındaki zû ile “boynuz, kâkül, şakak; aynı dönemde yaşayan nesil, akran” gibi mânalara gelen karn kelimesinin tesniye kalıbından oluşturulan zû'l-karneyn terkininin anlamı karn kelimesine verilen mânaya göre değişir.¹⁹ Böylece birbirinden farklı birçok fikir ortaya atılmıştır. Bunlar kısaca şöyle özetlenebilir: Başının iki yanına vurularak öldürülmüştür, dünyanın en doğusuna ve en batısına gitmiştir, başında boynuz benzer bir çıkıntı vardır, tacının üstünde bakırdan iki boynuzu vardır, saçları iki örgülüdür, ışık ve karanlık onun emrine verilmiştir, cesaretinden dolayı koç gibi olduğu söylenmiştir, rüyasında yıldızlara tırmandığını ve güneşin iki ucundan tutunduğunu görmüştür, hayatı boyunca iki “karn” (çağ, nesil) insan gelip geçmiştir. Bu sebeplerden ötürü ona Zülkarneyn denilmiştir.²⁰ Fakat yaygın görüş lakap olduğu yönündedir. Bununla birlikte iki boynuz tabirinin, iki güç ve iktidar kaynağını, yani hükümdarlık kudreti ve Allah'a inanmanın kazandırdığı manevî gücü ifade ediyor olabileceği de söylenmiştir.²¹ Yani bu lakabın kinaye yoluyla güç ve iktidarı simgelediği yönünde yaygın bir görüş vardır.²²

Zülkarneyn'in ne kadar yaşadığı ile ilgili de pek çok rivayet mevcuttur. Onun eski çağlarda yaşadığı ve Nuh oğlu Yâfes oğlu Yuman oğlu olduğu, Semûd kavminden sonra

¹⁷ Pala, “İskender mi Zülkarneyn mi”, 119.

¹⁸ Erdoğan Pazarbaşı, *Osmanlı Dönemi Kur'ân Tefsirlerinde Türklerle İlgili Değerlendirmeler*, EÜ., İlahiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 11, 2001, 132.

¹⁹ Mustafa Öztürk, “Zülkarneyn”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, 564.

²⁰ İskender Türe, *Zülkarneyn, Kur'ân'da Uzaya Seyahati Anlatılan İnsan*, Ötüken Yay., İstanbul 2010, 56-9.

²¹ Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı, Meal-Tefsir* (çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İşaret Yay., İstanbul 2000, 602.

²² Mustafa Öztürk, “Zülkarneyn”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, 564.

geldiği ve 1600 yıl yaşadığı yönünde görüşlerle birlikte 3000 veya 2000 yıl yaşadığı yönünde görüşler de vardır. Bazıları ise 32 ya da 36 yıl yaşadığını ileri sürmektedir. Bu görüş muhtemelen Zülkarneyn'in Makedonyalı İskender olduğunu iddia edenlere ait bir görüştür.²³

C. İSKENDER-ZÜLKARNEYN KARŞILAŞTIRMASI

Kur'ân'da adı geçen Zülkarneyn'e doğuya ve batıya hâkim olduğu için tarihi şahsiyetler içinde ona en yakın ismin İskender olabileceği yönünde görüşler vardır. Bu iddiayı ilk kez dile getiren kişi, filozof İbn Sînâ'dır. (ö. 428/1037) İbn Sînâ, *eş-Şifâ* isimli eserinde Aristoteles'in hayatını anlattığı bölümde İskender'in Kur'ân'da geçen Zülkarneyn olduğunu iddia ederek onun inançlı ve şahsiyetli bir zat olduğunu dile getirir. Fahrreddin Râzî (ö. 606/1210), İskender'in müşrik olması ihtimalini göz önüne alarak bu görüşün bazı problemler taşıdığını ifade eder fakat yine de İbn Sînâ'nın görüşünü benimser. Ebu'l Kelâm Âzâd'a (ö. 1958) göre Makedonyalı İskender'in, Allah'a imanı yoktur, yendiği milletlere karşı adalet ve şefkatle davranmamıştır, dolayısıyla Kur'ân'da geçen Zülkarneyn ile hiçbir bağı olamaz.²⁴ Fakat bu görüş, gerçeği yansıtmamaktadır. İskender Pala'ya göre Büyük İskender'e Zülkarneyn lakabı, Anadolu ve Fars ülkelerini istila etmesinden ötürü verilmiştir. Ona göre İskender'e bu lakabı ilk yakıştıran kişi Firdevsî olmuştur. Firdevsî, *Şahnâme*'de Pers ordusunu hezimete uğratan Makedonyalı İskender'e peygamberlik ünvanı vererek İranlıların kırılan gururunu bir nevi tamir etmek istemiştir. *Şahnâme*'den sonra yazılan İskendernâmeler de ondan etkilenecek kaleme alınmış ve bunun sonucunda İslam ülkelerinde İskender'in Zülkarneyn olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır.²⁵

Edebî eserlere bakıldığında İskender ve Zülkarneyn aynı kişi olarak düşünülmüştür. İskender-i Zülkarneyn'den bahsedilmesine rağmen İskendernâmeler, Makedonyalı İskender'in hayatını oluşturur. Böylece Zülkarneyn'e ait birçok özellik, İskender'in zamanla efsaneleşen yaşamına eklemlenmiş ve ona bir takım olağanüstü vasıflar atfedilmiştir. Ayrıca Zülkarneyn ve İskender ile ilgisi olmayan yazılı ve sözlü kültüre ait başka pek çok metin de bu tür eserlere ilave edilmiştir. Örneğin âb-ı hayat (ölümsüzlük suyu)

²³ İsmail Avcı, *Türk Edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed-i Rıdvân'ın İskendernâmesi*, Balıkesir Ünv., Sosyal Bilimler Ens., (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Balıkesir 2013, 19.

²⁴ Ebu'l Kelâm Âzâd, *Zülkarneyn Kimdir?*, İz Yay., İstanbul 2000, 24.

²⁵ Pala, "İskender mi Zülkarneyn mi", 133.

efsanesi, İskender'in yaşamında da Zülkarneyn'den bahseden kaynaklarda da yer almaktadır. Fakat bu efsane, İskendernâme türü eserlerin önemli ve çok bilinen bir kısmını oluşturmaktadır.²⁶

Özet olarak denilebilir ki İskendernâmelerin ana kahramanı Makedonyalı İskender'dir. Makedonyalı İskender'in hayatını konu alan bu tür eserlere Zülkarneyn'e ait olduğu düşünülen bazı metinler eklenmiş ve böylece dünya tarihi ile ilgili bilgileri de içeren hacimli eserler ortaya çıkmıştır.

III. BATI'DA VE DOĞU'DA İSKENDER HİKÂYESİ

Doğu edebiyatında İskender ile ilgili hikâyeler hem yazılı hem de sözlü edebiyatta önemli bir yer tutan ve batılı bir kahraman olan İskender'in Batı'daki durumuna da değinmek gerekir.

A. BATI'DA İSKENDER HİKÂYESİ

Batı edebiyatında da Doğu edebiyatında olduğu gibi İskender'in hayatı, yaptığı savaşlar, gittiği ülkeler gibi konular irdelenmiş ve derinlemesine araştırılmıştır.

Batı edebiyatında İskender ile ilgili metinlerin önemli bir kısmı edebîdir. Bu metinlerin çoğu da İskender'in ölümünden üç asır sonra Roma döneminde yazılmıştır ve bunlarda doğal olarak önceki eserlerden yararlanılmıştır. İskender döneminde veya hemen sonra yazılan birinci kuşak anılardan ve tarih kitaplarından oluşan orijinal kaynakları ortaya çıkarmak zordur. Çünkü bu orijinal kaynakların çoğu yazar adı zikredilmeden ikinci elden yapılan aktarmaların içinde kaybolup gitmiştir.²⁷

İskender ile ilgili ilk bilgiler, onun resmî tarihçisi olarak kayıtlara geçmiş olan Olynthli Kallisthenes'in (M.Ö. 360-327) *Deeds of Alexander* adlı eseri, bu konuda yazılmış ilk eser olma özelliği taşımaktadır.²⁸ Bu eserin yazılmasından birkaç asır sonra İskender'in kişiliği adeta efsanevî bir hal almış ve ona gerçek olmayan bir takım özellikler yüklenmeye başlamıştır. Roma İmparatorluğu döneminde Curtius Rufus'un yaz-

²⁶ Avcı, 21.

²⁷ A. B., Bosworth, *Büyük İskender'in Yaşamı ve Fetihleri, Fetih ve İmparatorluk* (çev. Hamit Çalışkan), Dost Kitabevi, Ankara 2005, 362.

²⁸ Albert Muir, *The Romance Of Alexander The Great By Pseudo-Callisthenes*, New York 1969, 1.

dığı Makedonyalı Büyük İskender'in Tarihi ve Yunan Plutarkhos'un İskender Biyografisi ve Kapadokya valisi Nikomedeialı Yunan Arrianos'un İskender Seferi ile ilgili tasviri önemli eserler arasındadır.²⁹

İskender hakkındaki bilgilerin temelini oluşturan antik tarih yazarlarının eserleri ortaya çıkmaya başlayınca edebî konular yenilenmiş ve çoğalmıştır. İspanyol Lope de Vega (ö. 1635), Fransız Racine (ö. 1699) ve Alman Handel (ö. 1759) tarafından birçok dram, roman ve operada işlenen İskender konusu, o dönemin zevkine uyum sağlayacak şekilde ele alınmıştır. Zamanın zihniyeti bilimsel literatürde, Alman tarihçi Johann Gustav Droysen (ö. 1884) tarafından başlatılan modern tarihî İskender araştırmalarında da kendini göstermektedir.³⁰

B. ARAP EDEBİYATINDA İSKENDER HİKÂYESİ

Arap edebiyatında İskender hikâyesi, *Sîretü'l-İskender* adı verilen mensur eserlerde ele alınmış anonim hikâyelerdir.³¹

Arap edebiyatında İskender denilince Zülkarneyn akla gelir ve İskender ismi yerine Zülkarneyn ismi kullanılır; ancak bu iki ismin aynı kişi olup olmadığı belli değildir.

Aynı hikâye, tefsir ve tarih kitaplarında da işlenmiştir. Kur'ân'da Zülkarneyn hakkında çeşitli bilgilerin olması, onunla ilgili bazı rivayetlerin Arap Yarımadası'nda İslam dininin ortaya çıkışından önce de bilindiğine işaret etmektedir. Nitekim Beyzâvî, Fahreddin er-Râzî, Alûsî gibi müfessirler Zülkarneyn'i İran ve Rûm meliki olarak kaydetmişlerdir. Araplar arasında yaygın olarak anlatılan bir halk hikâyesi olan bu konu, Ebû İshak es-Sûrî tarafından *Kıssatü'l-İskender* ismiyle mensur olarak kaleme alınmıştır. Bu eser, Sâsânîler döneminde ya İranlı biri tarafından yahut Fars dilini bilen bir Süryanî tarafından Yunancadan Pehlevîceye tercüme edilmiş, oradan da bazı eklemeler yapılarak Arapçaya aktarılmıştır. Söz konusu eser, Zülkarneyn kıssasıyla karıştırılmış, bütün İslam dünyasına, ardından da Farsçaya çevrilerek İranlılara kadar ulaşmıştır. Baştan ve sondan eksik olan bu çeviri günümüze ulaşmıştır.³²

²⁹ Avcı, 23.

³⁰ Lauffer Siegfried, *Büyük İskender* (çev. Nilgün Sorguç), İlya Yay., İzmir 2009, 220-8.

³¹ Orhan Şaik Gökyay, "İskendernâme", *MEB İA*, İstanbul 1997, V/II, 1089.

³² Ünver, "İskender", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 558; Nimet Yıldırım, *İran Edebiyatı (Başlangıçtan İslamiyete Kadar)*, Pinhan Yay., İstanbul 2012, 441.

C. FARS EDEBİYATINDA BELLİ BAŞLI İSKENDER HİKÂYELERİ

Fars edebiyatında İskender hakkında yazılan efsaneler, İranlı şairler ve halk hikâyecileri vasıtasıyla değişik şekillerde hem manzum hem de mensur olarak yazıl-gelmiştir. Bu türdeki eserleri şekillerine ve hitap ettikleri kesimlere göre birkaç grupta toplamak mümkündür: Saray çevresinde eğitim görmüşlere sunulmak üzere telif edilen-ler, mesnevi tarzındaki manzum eserler ve halk kitlelerine hitaben yazılan mensur eser-ler.³³

Bilinen ilk İskender hikâyelerine, Yunan tarihçisi Pseudo Callisthenes'in (MÖ 360-327) İskender'in fetihlerini konu alan Yunanca olarak yazmış olduğu eserde rastla-nır. Bu eser MS. 330 yılında Julius Valerius tarafından Yunancadan Latinceye çevril-miş, Sâsânî döneminin sonlarına doğru İskender hikâyesi, Yunancadan Pehlevîceye aktarılmıştır. Bu İskender hikâyesinden, daha sonra Sâsânîler döneminin en önemli ta-rihî eseri *Hudâyname*'nin yazılmasında da faydalanılmıştır. Fars nesrinden ziyade Fars şiirinde kendisine yer bulan İskendernâmeler, genel olarak Yunan rivayetlerinden etki-lenmiş olsa da İskender'in fethettiği topraklarda bıraktığı hatıralarla, İran ve Mısır top-raklarında, bölgenin özgün kültür ve medeniyet renklerini de alarak zenginleşmiştir. İskendernâme türünde kaleme alınan eserlerin fazlalığı, bu çok renklilik için bir göster-ge olarak kabul edilir.³⁴

Dolayısıyla İskender hikâyesinin derli toplu bir metin hâline gelmesi ve müstakil bir eser olarak ortaya çıkışı Fars edebiyatında olmuştur. Hikâyeyi ilk defa manzum ola-rak kaleme alan ve *Şahnâme* ile edebî alana taşıyan şair, Firdevsî'dir. Ancak konunun müstakil bir eser olarak ortaya çıkışı, Firdevsî'den iki asır sonra Nizâmî ile olmuştur. Nizâmî, *Şerefnâme* ve *İkbalnâme* adlı iki kitabıyla İskendernâmeyi ilk müstakil eser olarak kaleme alan şairdir.³⁵

Fars edebiyatında Firdevsî ve Nizâmî dışında aynı konuyu işleyen başka müellif-ler de vardır.

³³ Ünver, "İskender", *DİA*, XXII, 557.

³⁴ Nimet Yıldırım, *İran Edebiyatı (Başlangıçtan İslamiyete Kadar)*, Pinhan Yay., İstanbul 2012, 483-484.

³⁵ İsmail Avcı, *Türk Edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed-i Rıdvân'ın İskendernâmesi*, Balıkesir Üniv., Sosyal Bilimler Ens., (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Balıkesir 2013, 28.

1. Firdevsî'nin *Şahnâme*'si İçindeki Bölüm (*Dâstân-i İskender*)

Firdevsî'nin meşhur eseri *Şahnâme*, Pîşdâdîyân hanedanının ilk hükümdarı Keyûmers'ten başlayıp Keyânîlerle birlikte Sâsânîlerin son hükümdarı III. Yezdicerd'e kadar devam eden toplam elli kadar hükümdarın dönemini ele almaktadır. Eser, tarih öncesi dönemlerden başlayarak İran milletinin medeniyet serüvenini, Îrânîc bölgesine gelip yerleşmelerini, çevresindeki Tûrân, Roma, Bizans ve Arap ülkeleriyle aralarında geçen mücadeleleri, gelenek ve göreneklerini, millî, ahlâkî, dinî değerlerini, kahramanlıklarını ve İran halkıyla ilgili başka pek çok konuyu içinde barındırmaktadır.³⁶

Farsça yazılmış en meşhur kahramanlık anlatıları arasında yer alan manzum İskendernâmelerin öncüsü olan Firdevsî, *Şahnâme* içinde *Dâstân-i İskender* başlığı altında 2500 beyite yer vermiştir. Bu hikâye daha sonra kaleme alınan İskendernâmeleri önemli ölçüde etkilemiş ve belki de İskender konulu eserlerin kaynağı haline gelmiştir. Şair, İran'ın geçmiş hükümdarlarını anlatırken Keyânîlerin son hükümdarı olarak İskender'e yer vermiştir. *Şahnâme*'deki İskender, yüce meziyetlere sahip bir insandır, hatta neredeyse kusursuzdur. Esere göre Dârâb'ın oğludur fakat Rum Kayseri Filip'in (Feylekos) oğlu gibi onun yanında yetişmiş ve tahtına geçmiştir. İran Hükümdarı Dârâ'yı yenerek onun kızıyla evlenmiş büyük bir hükümdardır.³⁷

Firdevsî'nin *Şahnâme*'si 1370 hş.'de Muhammed-i Debirsîyâkî tarafından neşredilerek Tahranda basılmıştır.³⁸ Firdevsî'nin *Şahnâme*'sinin Türkçeye çevirisi ilk kez Necati Lugal tarafından yapılmıştır.³⁹ 2016 yılında da *Şahnâme*, Nimet Yıldırım tarafından günümüz Türkçesine kazandırılmıştır.⁴⁰ *Şahnâme* içinde yer alan *İskendernâme* bölümü de aynı yazar tarafından 2015 yılında müstakil bir kitap olarak yayınlanmıştır.⁴¹

Şahnâme'de geçen "*Dâstân-i İskender*" başlığı altında yer alan İskender hikâyesinin özeti kısaca şöyledir:

Hikâyenin başlangıcı ve Sultanın övgüsü, Dârâb'ın Filikos ile savaşması ve onun kızıyla evlenmesi, Dârâb'ın kızı geri göndermesi ve bu kızıdan İskender'in doğması,

³⁶ Ünver, *Ahmedî İskender-nâme* İnceleme-Tıpkıbasım, TDK Yay., Ankara 1983, 9; Firdevsî, *Şahnâme* (çev. Necati Lugal), Kabalcı Yay., İstanbul 2009, 34.

³⁷ Ünver, "İskender", *DİA*, XXII, 558; Yıldırım, 120.

³⁸ Ebu'l-Kâsım-i Firdevsî, *Şahnâme* I-V (nşr. Muhammed-i Debirsîyâkî), Tahran 1370 hş.

³⁹ Firdevsî, *Şahnâme* (çev. Necati Lugal), Kabalcı Yay., İstanbul 2009.

⁴⁰ Firdevsî, *Şahnâme* (çev. Nimet Yıldırım), Kabalcı Yay., İstanbul 2016.

⁴¹ Firdevsî, *İskendernâme* (haz. Nimet Yıldırım), Kabalcı Yay., İstanbul 2015.

Filikos ve Dârâb'ın ölmesiyle Rum tahtına İskender'in, İran tahtına da Dârâ'nın oturması, Dârâ'nın İskender'den haraç istemesi, Dârâ'nın İskender ile savaşı ve yenilmesi, Dârâ'nın kendi danışmanları tarafından öldürülmesi, İskender'in İran tahtına oturması, İskender'in Rûşenek ile evlenmesi, İskender'in Hindistanlılarla savaşı ve Fur'u öldürmesi, İskender'in Ka'be'ye gitmesi, İskender'in Doğu Denizi'ne ve Habeş ülkesine gidişi, Hayat suyunu aramaya çıkması, konuşan ağacı görmesi, Babil'e ordu çıkarması, İskender'in Aristoteles'e mektup yazması ve sorularına cevap alması, İskender'in Babil'de ölmesi, Firdevsî'nin yaşlılıktan ve felekten şikâyet etmesi.⁴²

2. Nizâmî İskendernâme (Şerefnâme ve İkbalnâme)

Çalışma konumuzu da oluşturan eser hakkında birinci bölümde şairin eserleri başlığı altında bilgi verilmiştir. Ayrıca üçüncü bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

3. Emîr Hüsrev-i Dihlevî Âyîne-i İskenderî

Hindistan'da yaşayan Türk asıllı şair, tarihçi ve mutasavvıf Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin, Farsça yazmış olduğu manzum ve mensur pek çok eserinin yanı sıra beş divanı ve tarihî olayları anlattığı beş mesnevisine ek olarak Nizâmî'ye nazîre olarak kaleme almış olduğu bir de hamsesi vardır. Nizâmî'den sonra hamse yazan ilk güçlü şair olmasına rağmen onun kadar başarılı olamamıştır. Onun Nizâmî'yi taklit ederek yazdığı Hamse'de yer alan mesnevileri şunlardır: *Matla'u'l-envâr*, *Şîrîn u Hüsrev*, *Mecnûn u Leylî*, *Heşt Behîşt* ve *Âyîne-i İskenderî* dir.⁴³

Emîr Hüsrev-i Dihlevî, özellikle Pakistan ve Hint bölgesinde İran'ın büyük şairlerini yeniden ihya edip tanıtan şair olarak tanınmış ve Nizâmî'den yaklaşık 116 yıl sonra doğmuş olan ikinci Nizâmî olarak adlandırılmıştır. Bazı edebiyat araştırmacıları, Emîr Hüsrev'i Nizâmî'nin en iyi taklitçisi olarak görmüşler ve yazmış olduğu mesnevilerin son derece başarılı olduğuna kanaat getirmişlerdir.⁴⁴

⁴² Firdevsî, *İskendernâme*, 9-10.

⁴³ Rıza Kurtuluş, *İA*, XI, İstanbul 1995, 135-6.

⁴⁴ Asger Âfitâb, "Emîr Hüsrev, Nehostin u Bozorgterîn-i Mukallid-i Nizâmî", *Mecmua-yi Makâlât-i Kongre-yi Beynu'l-mîlelî-yi Nohomîn Sede-yi Tevellud-i Hekîm Nizâmî-yi Gencevî*, Tahran 1372 hş., I, 72.

Hüsrev-i Dihlevî, Hint Sultan Muhammed Şah Alaüddin adına yazmış olduğu *Âyîne-i İskenderî* adlı mesnevisinde İskender hikâyesini anlatmaktadır. Şair eserini, Fırdevsî ve Nizâmî'nin mesnevilerinde kullanmış oldukları aynı vezinle yazmıştır. Kaynaklarda 4.450 beyitten oluşan eserin bitiş yılı, Nizâmî'nin *İskendernâme*'sinden yüz yıl kadar sonra 699 (1300) olarak kaydedilmiştir.⁴⁵

Hüsrev-i Dihlevî'nin *Âyîne-i İskenderî*'si Emir Ahmed Şerifî tarafından tashih edilerek 1362 hş.'de Tahran'da basılmıştır.⁴⁶

Şair, eserin başında İskender hikâyesine girerken bu konuda çok söz yazıldığını, bunlardan bir kısmında İskender'e peygamber bir kısmında ise veli yakıştırmasının yapıldığını, kendisinin ise ikinciye benimsediğini anlatır. Bu hikâyeyi eski tarih kitaplarından okuduğunu ifade ettikten sonra İskender'in yaptığı işleri kısaca özetler. Şair üzerinde Nizâmî'nin ciddi bir etkisi olmuş olsa da Nizâmî'deki konuların hepsini ele almamıştır. Ele aldıklarında da olayların akışını değiştirmiştir. Mesela İskender denizlere açılırken yanında Hızır ve İlyas yer almaktadır. Ayrıca İskender'i sadece bir hükümdar ve asker olarak değil, bir ermiş, halkı dine yönelten bir yol gösterici olarak da anlatmıştır. Bütün mesnevilerde görülen başlıklar dışında şair, eserde mesnevilerden bahseder, oğluna öğütler verir, kötü işler yapan bir rindi yerer ve Sultan Mahmud'la ilgili bir hikâye anlatır. Hikâyede anlatılan olaylar özetle şöyledir:

İskender'in Çin seferi, kuzeye yaptığı sefer, âb-ı hayatı araması, Yecüc kavmi önüne set çekmesi, Çinli cariye ile güzel günler geçirmesi, Keyhüsrev'in kadehindeki gizli yazılardan yararlanarak yaptırdığı usturlap ile denizlere açılması, Azerbaycan'a gidişi, oradaki ateşkedeleri yıkarak halkı Tanrı dinine çağırması, Rum düşünürlerin Tanrı'ya inanmalarını istemesi, inanmayanların tufanla cezalandırılması, Eflâtun ile İskender hikâyesi, İskender'in denize açılması, ülkesinin ileri gelenlerine son dileklerini bildirmesi, denizden kurtulmak için dua etmesi, ölümünün yaklaştığını hâtiften öğrenmesi ve ölümü, oğlu İskenderûs'un hükümdar olmak istememesi. Emir Hüsrev, bu bölümlerde anlattıklarının sonuna, konuya uygun hikâye ve öğütler eklemiştir.⁴⁷

⁴⁵ Fırdevsî, *İskendernâme*, 138.

⁴⁶ Emîr Hüsrev-i Dihlevî, *Âyîne-i İskenderî* (tsh. Emîr Ahmed Şerifî), Şekâyık, Tahran 1362 hş.

⁴⁷ Ünver, *Ahmedî İskender-nâme* İnceleme-Tıpkıbasım, 11.

4. Molla Abdurrahman-ı Câmî (ö. 898/1492) *Hirednâme-i İskenderî*

Nakşibendî tarikatına mensup İranlı âlim ve şair Aburrahman-ı Câmî, Fars şiirinin en büyük üstatlarından biri sayılmaktadır. Üstün şairlik kabiliyetinin yanı sıra dinî, edebî ve aklî ilimlerle tasavvufta da derin izler bırakmıştır. Ayrıca onun Hint üslûbu (sebk-i Hindî) diye anılan şiir akımının ilk öncülerinden biri olduğuna yönelik görüşler de vardır. Kaynaklarda şairin Farsça ve Arapça olmak üzere kırk beşin üzerinde eserinin olduğu zikredilmektedir. Aburrahman-ı Câmî'nin *Heft Evreng* adını verdiği yedi mesneviden oluşan Hamse'sindeki mesnevilerin biri *Hirednâme-i İskenderî*'dir.⁴⁸ Hamse'nin içinde yer alan diğer mesneviler, *Silsiletü'z-zeheb*, *Tuhfetü'l-ahrâr*, *Subhatü'l-ibrâr*, *Yûsuf u Züleyhâ*, *Leylâ vü Mecnûn*'dur.

Hayretnâme-i İskender adıyla da bilinen *Hirednâme-i İskenderî*, kaynaklara göre 1485 yılında tamamlanmış ve Hüseyin Baykara'ya sunulmuştur.⁴⁹ Çeşitli yazma nüshaları bulunan eser, Murtazâ Müderris-i Gîlânî tarafından yayınlanmıştır.⁵⁰ 2300 beyitten oluşan mesnevi, Nizâmî'nin *İskendernâme*'siyle aynı vezinde kaleme alınmıştır. Eserde Câmî, İskender ile ilgili bilgiler verirken bir yandan da Nizâmî'nin eserinde kullandığı öğüt bölümlerine yer vermiştir. Aburrahman-ı Câmî, eserde Eflatun, Aristo, Sokrat, Pisagor gibi Yunanlı hakîmlerin öğütlerinden de bahsetmiştir.⁵¹ Bu yüzden Hellmut Ritter, Câmî'nin büyük ölçüde Nizâmî'den etkilenmiş olabileceğini ileri sürmüştür.⁵²

Molla Aburrahman-ı Câmî, *Hirednâme-i İskenderî*'ye tevhîd, münâcaât, na't, mirâciye, hocası Ubeydullâh'a övgü, Huseyn-i Baykara'ya övgü, kendi oğluna öğüt gibi bölümlerle başlar. Daha sonra İskender ile ilgili olaylar şu şekilde sıralanır:

İskender'in doğumu, öğrenimi ve yetiştirilmesi, Feylekûs'un ölümü ve ölmeden önce Aristo'ya İskender için *Hirednâme* yazdırması, İskender'in tahta geçmesi, Aristo, Eflâtun, Sokrat, Hipokrat, Pisagor, Eskalinos ve Hermes'in İskender'e öğütleri, İskender'in hükümdarlığı süresince yaptığı işlerin özeti, Aristo'nun İskender'e Dârâ'nın ülkesini alması için söyledikleri, Çin Hakanı'nın İskender'e gönderdiği basit fakat anlamlı

⁴⁸ Ömer Okumuş, "Câmî", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 94-7.

⁴⁹ E. J. Wilkinson Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi, A History of Ottoman Poetry* (trc. Ali Çavuşoğlu), I-II, Akçağ Yay., Ankara 1999, 307.

⁵⁰ Murtazâ Müderris-i Gîlânî, *Heft Evreng*, Tahran 1337 hş.

⁵¹ Ünver, *Türk Edebiyatı'nda Manzum İskender-nâmeler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1975, 21.

⁵² Hellmut Ritter, *Doğu Mitolojisinin Edebiyata Etkisi Karşılaştırmalı Edebiyat Metinleri* (edt. Mehmet Kanar), Schola Ayrıntı Yay., İstanbul 2011, 123.

hediyeler, annesinden gelen öğüt mektubu, Aristo'dan öğüt istemesi ve Aristo'nun ona dünyanın faniliğini anlatan bir mektup göndermesi, İskender'in hikmetle uğraşan Aristo ve öğrencilerine mücevherler göndermesi, Hindistan'a gidişi ve oradaki düşünürlerle konuşması, İskender'in her bakımdan temiz ve mutlu insanların yaşadığı bir şehre gidişi ve onların yaşayışlarına hayran kalması, padişahlıktan kaçan bir şehzadeyle karşılaşp konuşması, İskender'in karadaki fetihlerini bitirip denizlere açılması, ölümünün yaklaştığını anlayarak annesine mektup yazması, ölümü üzerine düşünürlerin mersiyeleri, tabutunun İskenderiye'ye götürülmesi ve düşünürlerin annesine baş sağlığı dilemeleri.⁵³

5. Zeynelâbidîn Ali Abdî Beyg-i Şîrâzî (ö. 998/1590) *Âyîn-i İskenderî*

Tam adı Hoca Zeynelâbidîn Ali (Nüvîdî) Abdî Beyg-i Şîrâzî olan müellif, Nizâmî-yi Gencevî ekolünün 15. yy.daki seçkin temsilcilerinden biridir. Üç hamse kaleme almıştır. Eserlerinin bir kısmı günümüze kadar ulaşmamıştır. Şiraz'da dünyaya gelmiştir. Tahsilini Tebriz'de tamamlamış, babasının vefatının ardından Şah Tahmasb'ın hizmetine girmiş, Erdebil'de vefat etmiştir. *Salâmân u Absâl*, *Tarabnâme*, *Dibâcetü'l-beyân*, *Sarîhü'l-mülk* ve *Tekmiletü'l-ahbâr* adını verdiği eserleri arasında üç hamse, iki tercüme, üç divanı bulunmaktadır. Fakat *Salâmân u Absâl*, *Tarabnâme* ve *Dibâcetü'l-Beyân* adlı eserler, günümüze ulaşmamıştır. Şairin günümüze ulaşan eserlerinin toplam beyit sayısı 55 bin civarındadır. *Âyîne-i İskenderî*, Abdî Big-i Şîrâzî'nin ilk hamsesinin beşinci mesnevisidir. Şair bu eseri, Nizâmî-yi Gencevî'nin *İskendernâme*'sine nazîre olarak yazmıştır. *Âyîne-i İskenderî* de tıpkı Nizâmî'nin *İskendernâme*'si gibi iki bölümden oluşur. Birinci bölümde İskender'in fetihleri anlatılır. İkinci kısımda ise İskender'in hâkimiyeti esnasında inşa ettirdiği şehirler işlenmiştir. Bu bölümde şair, yer yer asıl mevzudan uzaklaşmış ve 15.yy'a ait tarihî mevzulara ilişkin değerli bilgiler vermiştir. *Âyîne-i İskenderî* toplamda 2545 beyittir. Ancak şairin el yazısıyla kaleme almış olduğu Bakü nüshası 2362 beyitten ibarettir. Tahran nüshası ise 2353 beyitten oluşmaktadır. *Âyîne-i İskenderî*'nin tamamlanma tarihi, şair tarafından eserde

⁵³ Ünver, *Türk Edebiyatı'nda Manzum İskender-nâmeler*, 21-22.

iki yerde ifade edilmiştir. Bu da eserin 950/1543 yılında tamamlandığını göstermektedir.⁵⁴

6. Diğer İskendernâmeler

Bunlardan başka Bedreddin Keşmîrî, Hasan Bey İtâbî ve henüz ele geçmemiş olan Râî Hidâyetullâh'ın *İskendernâme* mesnevileri de bulunmaktadır.⁵⁵ Zebîhullah Safâ da Farsça mensur bir *İskendernâme*'den söz etmektedir. İran edebiyatında Hicrî 6-7. yy.da yazılmış mensur bir İskendernâme, İrec Efşar tarafından yayınlanmıştır.⁵⁶ Pseudo Callisthenes'in Farsça rivayeti olarak tanıtılan kitabın önsözünde, eser hakkında bilgi verilmiş, çeşitli dillerdeki İskender hikâyelerinden kısaca söz edilmiştir. Sonra İskender kıssasının Farsçadaki durumu kısaca anlatılarak mensur *İskendernâme* metninin tamamı verilmiştir.⁵⁷

D. TÜRK EDEBİYÂTINDA BELLİ BAŞLI İSKENDER HİKÂYELERİ

Türk edebiyatında İskender hikâyeleri, her ne kadar İran'da kaleme alınmış İskender hikâyelerinden örnek alınarak başlamışsa da, işlenen konular, İran'dakilerin kopyası olarak düşünülemez. Mevcut bilgilere göre Türk edebiyatında İskender efsanesinin müstakil bir eser olarak ele alınması XIV. yüzyılda başlamıştır. Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânü Lugâti't-Türk* adlı eserinde bazı kelimelerin anlamlarını açıklarken Zülkarneyn'den bahsetmesi ve onu Farsça konuşan bir karakter olarak sunması, o dönemlerde Türklerin İskender'i bir İran hükümdarı olarak düşündüğünün göstergesidir.⁵⁸

Türk edebiyatında bazı mensur İskendernâmelerden de bahsedilmektedir. İskendernâme'nin, *Kıssa-i İskender* adıyla bilinen mensur ciltlerine de rastlanmaktadır. Bunların bazıları Hamzavî (ö. 818/1415?) adına kaydedilmiş, bazı eserlerde de Ahmedî'ye (ö. 815/1412-13) atfedilmiştir. Bu mensur ciltler *İskendernâme* değil *Hamzanâme*'dir.⁵⁹

⁵⁴ Bünyamin Ayçiçeği, *Behiştî Ahmed Sinan (Ö. 1511-12?)'in İskender-Nâme'si (İnceleme-Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Haziran, 2014, 5.

⁵⁵ Ünver, "İskender", *DİA*, XXII, 558.

⁵⁶ Ünver, *Türk Edebiyatı'nda Manzum İskender-nâmeler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1975, 121; İrec Efşar, *İskendernâme*, Tahran 1343 hş.

⁵⁷ Ünver, *Türk Edebiyatı'nda Manzum İskender-nâmeler*, 121.

⁵⁸ Ünver, "İskender", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 559.

⁵⁹ Ayçiçeği, 7.

Divan edebiyatında İskender’le ilgili hikâyelere, müstakil İskendernâmeler dışında farklı mevzularda kaleme alınmış mesnevilerde de yer verilmiştir. Buna bir örnek olarak Taşlıcalı Yahya’nın (ö. 990/1582) *Gencîne-yi Râz* isimli mesnevisinin giriş kısmında 21 beyitten oluşan İskender hikâyesi gösterilebilir.⁶⁰ Bu hikâye, diğer manzum İskender hikâyelerinde yer almamaktadır. Ayrıca XVII. yy. şairi Nâlî’nin (ö. 1085-86/1674-75) *Tuhfetü’l-emsâl ve eş’âr* isimli kitabında bulunan *Hikâyet-i İskender* de bu mesneviler arasında sayılabilir. Eserdeki üçüncü bölüm İskender hikâyesine ayrılmıştır ve bölümün tamamı 173 beyittir.⁶¹

Türk edebiyatında tespit edilebilmiş manzum İskendernâmeler’den bazıları şu şekilde sıralanabilir:

1. Ahmedî (ö. 815/1412-13) *İskendernâme*

Türk edebiyatındaki ilk manzum *İskendernâme*’yi Ahmedî 1390’da kaleme almıştır. Ahmedî, zannedildiği gibi Firdevsî ve Nizâmî’nin eserlerini tercüme etmemiş, onlardan yararlanarak başka kaynakları da okuduktan sonra tarihî ve efsanevî özelliğiyle birlikte ansiklopedik değeri de olan özgün bir eser kaleme almıştır. Ahmedî eserini, Germiyanoglu Mir Süleyman (1361-1387) adına yazmaya başlamışsa da, Sultan I. Bâyezîd’in (1389-1403) şehzadesi Emir Süleyman’a (ö.1411) takdim etmiştir. Eser, 8766 beyitten oluşmaktadır. İskender’le ilgili asıl kısımlar ise 5894 beyittir. Remel bahrinde fâilâtün, fâilâtün, fâilün vezniyle yazılmıştır.⁶²

Eser; besmele, fahriye, şem‘ u pervâne, şem‘ u micmer münâzarası, kelâma dair, tevhîd, na‘t ve hasb-i hâl gibi bölümlerden sonra şu konuları içermektedir:

İskender’in dünyaya gelmesi, eğitimi, tahta çıkması, hayatın anlamını sorgulayarak Aristo, Eflatun gibi filozoflara sorması; bir meleğin ona bir kılıç indirerek dünyaya hâkim olacağını haber vermesi, İran hükümdarı Dârâb ile savaşarak onu mağlup etmesi; Sistan hükümdarının kızı Gülşah’la yaşadığı aşk; Hint padişahını mağlup etmesi, Şark seyahati ve Çin ülkesinde hükümlanlık kurması, Türkleri Hak dine çağırıp tebliğ etmesi,

⁶⁰ Bekir Çınar, *Taşlıcalı Yahya Gencîne-yi Râz İnceleme, Metin, İndeks*, Erciyes Üniv., Sosyal Bilimler Ens., (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 1995.

⁶¹ İsmail Ünver, *Türk Edebiyatı’nda Manzum İskender-nâmeler*, 349; Ayçiçeği, 7.

⁶² Âmil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevi (XV.yy’a kadar)*, Kitabevi Yay., İstanbul 1999, 67-68.

Ye'cüc ve Me'cüc seddini inşa ettirmesi, Hızır'la yarenliği ve sohbetleri, hastalığı, vefâtı ve vasiyetinin gereği İskenderiye'ye defnedilmesi.⁶³

Şair, hayatının son zamanlarına kadar eserini ara ara tekrar gözden geçirerek ona eklemeler yaptığını söyler. Ahmedî, okuyucuyu bilgilendirmek için, mesnevideki içeriğin yarısını daha önceki benzer eserlerde mevcut olmayan ilâhiyât, ahlak, hikmet-i siyaset, astronomi, hendese ve tıp gibi farklı bilim dallarından konularla donatmıştır.⁶⁴

İskender hikâyesi, doğu edebiyatlarında işlenen ortak bir konudur. Ahmedî bu ortak konuyu işlerken, hem kendinden önceki manzum İskender hikâyelerinden hem de bunlar dışındaki kaynaklardan yararlanmışır. Bu mesnevideki bir başka özellik de Hz. Peygamber'den itibaren Emevî, Abbâsî, İlhanlı ve Osmanlı devletlerinin tarihinin anlatıldığı kıssalara yer verilmiş olmasıdır. Ünver, eserde 2790 beyitlik geniş bir yer tutan tarih bölümünün kaynağını kesin olarak saptayamadıklarını, ilk bakışta Şahnâme'nin kısa bir özeti gibi görünen bölümün, Şahnâme'de yer almayan bazı bölümleri içermesi sebebiyle Ahmedî'nin başka kaynaklardan da istifade ettiği sonucunun çıktığını ifade eder.⁶⁵

İskender ve Gülşah'ın yaşadığı aşk, İskender'in Hint adalarına yaptığı seyahat, mevlîd kısmı, İslam tarihi ve Osmanlı tarihinden kesitlerin bulunduğu ve kendi döneminin ilimlerinin anlatıldığı kısımların, kendisinden önceki manzum mesnevilerde bulunmaması, ayrıca bazı hikâyelerin sonunun gelenekleşmiş şekillerinden farklı bitirilmesi gibi birçok bulgu; İsmail Ünver'e göre Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinin, kimi iddiaların aksine tercüme değil, orijinal bir mesnevi ve müstakil bir eser olduğunun kanıtıdır.⁶⁶

Yıldırım Bâyezîd'in oğlu Şehzade Emîr Süleyman'a takdim edilen *İskendernâme*, kaleme alındığı dönemden bu yana Şiraz'dan Balkanlara Türk coğrafyasının pek çok muhitinde istinsah edilmiştir.⁶⁷

Ahmedî'nin *İskendernâme*'si İsmail Ünver tarafından 1983 yılında çalışılmışır.⁶⁸ Son olarak da 2018 yılında eserin Furkan Öztürk tarafından yapılan çevirisi yayımlanmıştır.⁶⁹

⁶³ Çelebioğlu, 69.

⁶⁴ Ünver, "İskender", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 559.

⁶⁵ Ünver, *Türk Edebiyatı'nda Manzum İskender-nâmeler*, 175.

⁶⁶ Ünver, *Türk Edebiyatı'nda Manzum İskender-nâmeler*, 160-161.

⁶⁷ Ünver, *Türk Edebiyatı'nda Manzum İskender-nâmeler*, 175.

2. Hamzavî (ö. 818/1415?) *Kitâb-ı İskender*

Hamzavî, Türk edebiyatında ilk İskendernâme müellifi olarak kabul edilen Ahmedî'nin kardeşidir. Gerçek adı ve öldüğü tarih hakkında bilgi yoktur fakat Ahmedî ile çağdaş olduğu bilinmektedir. Hamzavî mahlasının ona, Hz. Hamza'nın cenklerini, kahramanlıklarını dile getirdiği *Hamzanâme* isimli eserinden yola çıkılarak verildiği söylenmiştir. İskender kıssalarını anlattığı eseri, *Kıssa-i İskender* ya da *Kitâb-ı İskender* isimleriyle anılmaktadır. Konularından bazıları Ahmedî'nin *İskendernâmesi*'ndeki konulara benzer. Fakat Hamzavî, eserin daha çok halka hitap etmesini amaçlayarak onu, oldukça sade ve yalın bir dille yazmıştır.⁷⁰ Ahmedî'nin ve Hamzavî'nin mesnevileri arasında, hadiselerin işleniş tarzı, kahramanlar ve yer adları bakımından farklılıklar olduğu söylenebilir.⁷¹

Hamzavî'nin eseri toplamda 24 cilttir. Eser, Ahmedî ve dönemin diğer İskendernâme yazarlarıyla kıyaslandığında oldukça hacimlidir. Her cilt yaklaşık 300 varaktır. Dolayısıyla eser yaklaşık 7000 varanın üstüne çıkmaktadır.⁷²

Kitâb-ı İskender'deki hikâyeler manzum ve mensurdur. Mahir Kalfa, mensur bölümlerde olayın anlatıldığını, manzum bölümlerde ise çeşitli öğütlerin verildiğini, mensur bölümlerin daha sade, manzum bölümlerin ise Farsça ve Arapça kelime ve tamlamalarla yüklü olduğunu söyler. Herkes tarafından kolaylıkla anlaşılabilmesi için genelde anlaşılır bir dil kullanılan eserde, İslâm'ı kabul eden Türklere doğruluk, adalet, kutsal değerler, kötülüklerden kaçınma vb. konularda örneklerle bilgi verilmiştir.⁷³

Hamzavî'nin *Kitâb-ı İskender* adlı bu eseri hakkında Aysun Akyol ve Mahir Kalfa tarafından iki yüksek lisans tezi yazılmıştır.⁷⁴

⁶⁸ Ünver, *Ahmedî İskender-nâme* İnceleme-Tıpkıbasım, TDK Yay., Ankara 1983.

⁶⁹ Ahmedî, *İskendernâme* (çev. Furkan Öztürk), İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018.

⁷⁰ Mahir Kalfa, *Kıssa-i İskender 301a-405a (Giriş-Metin-Dizin)*, Ankara Üniv., Sosyal Bilimler Ens., (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1994, 4.

⁷¹ Bünyamin Ayçiçeği, "Ahmedî ile Behiştî'nin İskender-nâme'lerinin Şekil ve Muhteva Bakımından Karşılaştırılması", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 10, İstanbul 2013, 131.

⁷² Avcı, 49.

⁷³ Kalfa, 6.

⁷⁴ Aysun Akyol, *Hamzavî Kıssa-ı İskender Metin Sözlüğü ve Dilbilgisi Özellikleri*, Ankara Üniv., Sosyal Bilimler Ens., (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1990; Mahir Kalfa, *Kıssa-i İskender 301a-405a (Giriş-Metin-Dizin)*, Ankara Üniv., Sosyal Bilimler Ens., (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1994.

3. Ali Şîr Nevâî (ö. 906/1501) *Sedd-i İskenderî*

Klasik Çağatay edebiyatının Osmanlı edebiyatı alanında en büyük şairi olarak kabul edilen devlet adamı Ali Şîr Nevâî, soyca asil bir aileden gelmektedir. Ali Şîr Nevâî, yazmış olduğu manzum ve mensur eserlerle sadece Çağatay edebiyatının değil Türk edebiyatının da önde gelen simaları arasındadır. Türkçe şiirlerinde Nevâî, Farsça şiirlerinde Fânî mahlasını kullanmıştır. Etkilendiği şairler arasında Nizâmî-yi Gencevî, Abdurrahman-i Câmî, Ferîdüddîn Attar ve Emîr Hüsrev-i Dihlevî sayılabilir.⁷⁵

Sedd-i İskenderî, Ali Şîr Nevâî'nin Hamsesindeki *Hayretü'l-ebrâr*, *Ferhâd u Şîrîn*, *Leylâ vü Mecnûn* ve *Seb'a-i Seyyâre*'den sonraki beşinci mesnevidir ve aynı zamanda en hacimli olanıdır. Nevâî'nin bu eseri, hem Nizâmî'nin *İskendernâme*'sine hem de Emîr Hüsrev'in *Âyîne-i İskenderî* isimli eserine cevaben kaleme alınmıştır. Eser toplam 89 bölüm ve 7214 beyitten oluşmaktadır. Aruzun mütekârib-i müsemmen-i mahzûf (maksûr) bahrinin feûlün, feûlün, feûlün, feûl vezninde yazılmıştır.⁷⁶

Nevâî, *Sedd-i İskenderî*'yi kaleme alırken büyük oranda Nizâmî'yi esas almıştır. Eserde İskender, âdil bir hükümdar ve bilge bir kişi olarak anlatılır. Nevâî, İskender'in soyu hakkında da Nizâmî'nin görüşünü benimser. Ona göre İskender, Filikos'un oğludur. Aynı şekilde tarihî kaynaklarda İskender'in hocası Aristo olarak geçtiği hâlde Nizâmî'de olduğu gibi Nevâî'de de bu isim Aristo'nun babası Nikomacûş'tur. Fakat Ali Şîr Nevâî'nin Nizâmî'den ayrıldığı bazı konular da vardır. Örneğin İskender ile Hızır'ın âb-ı hayatı aramak üzere karanlıklar ülkesine gitmelerini konu alan meşhur hikâye, *Sedd-i İskenderî*'de yer almamaktadır. İki eser arasındaki en belirgin fark ise Nevâî'de İskender'in daha çok tarihî bir kişilik olarak ele alınmasıdır. Nizâmî'de olduğu gibi İskender ile Zülkarneyn aynı kişi olarak ele alınmamıştır.⁷⁷

Sedd-i İskenderî'nin konusu, kaynağı itibarıyla *Şahnâme*'ye dayansa da, Nevâî bu hikâyede Nizâmî'yi esas almıştır.⁷⁸ *Sedd-i İskenderî*'de şair; tevhîd, münâcât, na't, mi'râc bölümleriyle esere giriş yaptıktan sonra şu başlıklara yer vermiştir: İskender'in, tahta geçtikten sonra yurdun ileri gelenlerini toplaması, İskender'in halka zulmedenleri

⁷⁵ Firdevsi, *İskendernâme* (haz. Nimet Yıldırım), 144.

⁷⁶ Agâh Sırrı Levend, *Ali Şîr Nevâî Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, TTK Basımevi, Ankara 1965, I, 151.

⁷⁷ İsmail Avcı, 53.

⁷⁸ Hatice Tören, *Ali Şîr Nevâyî Sedd-i İskenderî (İnceleme-Metin)*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2001, 9.

cezalandırması, düşmanlarını temizlemesi, Dârâ'nın İskender'den haraç istemesi, savaşı İskender'in kazanması ve Dârâ'nın vasiyeti üzerine kızı Ruşenek'le evlenmesi, İskender'in Semerkant'ı kurması, Eflâtun'un Keşmir Şah'ının yaptığı tılsımı çözmesi, Keşmir'i haraca bağladıktan sonra Hindistan üzerine yürümesi, Hind padişahının İskender'i değerli hediyelerle karşılaması, İskender'in baharda Çin üzerine yürümesi, İskender'in zevk ve eğlenceyi bırakıp Batı'ya yönelmesi, sonrasında Kuzey'e sefere çıkması ve Rum'a gitmesi, Ye'cüc ve Mecüc'le mücadele ederek iki dağın arasına set yapması, 3000 gemi hazırlatarak denizleri ele geçirmek istemesi, dünyadan ayrılma vaktinin geldiğini anlaması ve annesine mektup yazması, mektubu alan annesinin yollara düşmesi ve İskender'in naaşının defnedilmesi.⁷⁹

Eser, kendine has farklılıklarıyla göze çarpmaktadır; hikâyelerin sonunda, o hikâyenin konusuna göre bir kıssa anlatılır, konuyla ilgili düşünceler paylaşılır, İskender Aristo'ya bir soru yöneltir ve devamında da sorunun cevabı gelir. Nevâî, *Sedd-i İskenderi*'yi öteki mesnevilerinden farklı olarak daha yüksek bir amaç gözeterek yazmıştır. Bu amaç; himmet, adalet, affedicilik, doğruluk gibi padişahlarda bulunması gereken vasıfları anlatmaktır. Nevâî bu vasıfların Baykara ile Bediüzzaman'da olmasını dileyerek, verdiği öğütler ve söylediği hikâyelerle aslında onlara ders verme amacını gütmektedir. Eserde İskender, deniz seferine çıktığı zaman her şeyi araştırmak isteyen bir filozof olarak anlatılır. Nevâî'nin hikâyecilik kudreti, bu eserde öteki mesnevilerinden daha çok göze çarpar.⁸⁰

4. Karamanlı Figânî (ö. 938/1532) *İskendernâme*

II. Bâyezîd'in oğlu Şehzade Abdullah'ın etrafındaki şairlerden biri olan Karamanlı Figânî'nin, bir *İskendernâme* yazdığından çeşitli tezkirelerde bahsedilmiş olsa da, eserin herhangi bir nüshasına ulaşamamıştır. Eserin ilk bölümünün Farsça yazılmış olduğu ve mütekârib bahriyle kaleme alındığı bilgisi çeşitli kaynaklarda geçmektedir.⁸¹

Hayatı hakkında bilinenlerin az olması nedeniyle muğlak bir kimliğe sahiptir. Selami Ece, Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddîn tarafından yazılmış olan *Amasya Tarihi* adlı eserde bir iftira sonucu 912/1507 yılında asılarak öldürüldüğü söylenen, aslen de Amas-

⁷⁹ Agâh Sırrı Levend, I, 173-176.

⁸⁰ Levend, 178.

⁸¹ Ünver, "İskender", *DİA*, XXII, 559.

yalı olduğu ifade edilen Figânî'nin İshak Çelebi'nin, Şehzade Abdullah'ın ölüm yılı dikkate alındığında Karamanlı Figânî olabileceğini söyler.⁸² Gibb de *Osmanlı Şiir Tarihi* adlı çalışmasında, Türk edebiyatında 15. yy sonlarında Figânî adında bir şaire ait olan, Ahmedî'ninkinden başka bir İskendernâme daha olduğunu, fakat eserin unutulup gittiğini ifade eder.⁸³

Ayrıca *Figânî ve Dîvançesi* adlı çalışmayı gerçekleştiren Abdülkadir Karahan da Figânî'nin Dîvançe'si dışında Türkçe manzum olarak yazdığı *İskendernâme* adlı bir eserinin daha olduğunu fakat hakkında başka hiçbir kaynakta bilgi bulunmadığını söyler.⁸⁴ Âgâh Sırrı Levend de Figânî'nin bir *İskendernâme*'si olduğundan bahsetmektedir.⁸⁵

5. Ahmed Rıdvan (ö. 1528-1539?) *İskendernâme*

Tütünsüz veya Bî-duhan lakaplarıyla anıldığı bilinen, son yıllarını Edirne'de geçiren ve sancakbeyi olduğu anlaşılan Ahmed Rıdvan'ın hayatı, kaynaklardaki bilgilerin yetersizliğinden tam anlamıyla aydınlanmış değildir.⁸⁶ Ölüm tarihi tam olarak bilinmemekle beraber, yapılan araştırmalara göre 1528 ile 1539 tarihleri arasında ölmüş olabilir. Ahmed Rıdvan'ın ilk mesnevisi *İskendernâme*'dir. Şair, *İskendernâme* adlı bu eserini II. Bâyezâd (1481-1512) için yazmıştır.⁸⁷

Ahmed Rıdvan, vezin, plan ve konunun işlenişi bakımından Ahmedî'den etkilenmiştir. Eser yaklaşık 8300 beyittir. Remel bahrinin fâilâtün, fâilâtün, fâilün vezninde yazılmıştır. Eser içinde kaside ve gazel nazım şeklinde şiirlere de yer verilmiştir. Ahmedî'nin *İskendernâme*'si ile hemen hemen aynı konu sıralamasına sahiptir. İki mesnevi arasındaki belli başlı ayrılıklar şunlardır: İskender'e Zülkarneyn lakabının verilmesi konusundaki söylentilere Ahmed Rıdvan bir yenisini eklemiştir. Feylekûs'un ölmeden önceki vasiyetiyle tahtını İskender'e bırakması Ahmedî'de yoktur. Ahmedî'de Yunanlı

⁸² Selami Ece, Figânî From Karaman and his İskendernâme, *International Review o Turkology*, 2009, Vol. 2, Nr. 3, 29-37.

⁸³ E. J. Wilkinson Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi, A History of Ottoman Poetry* (trc. Ali Çavusoglu), I-II, Akçag Yay., Ankara 1999, 186.

⁸⁴ Abdülkadir Karahan, *Figânî ve Dîvançesi*, İÜEF Yay., İstanbul 1966., IX.

⁸⁵ Âgâh Sırrı Levend, "Bilinmeyen Eski Eserlerimizden: Ahmed Rıdvân'ın İskender-nâmesi", *Türk Dili*, 1951, I, S. 3, 144.

⁸⁶ Tavukçu, Orhan Kemal, *Ahmed Rıdvân Hüsrev ü Şîrîn (İnceleme-Metin)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2000.

⁸⁷ Ünver, "Ahmed-i Rıdvan", *TTK Belleten*, Ankara 1986, S.196, 100-101.

düşünürler maddeleri İskender'in sorusu üzerine anlatırlar. Ahmed Rıdvan'da ise İskender, düşünürlerle bu konuda değil, Tanrı'nın birliği konusunda soru sorar. İskender'le Gülşâh arasındaki aşkı anlatırken Ahmed Rıdvan, küçük değişiklikler yapmıştır. Cihan tarihi bölümünde İskender'den önceki hükümdarları Ahmedî'de Aristo anlatırken Rıdvan'da ise bu bölüm Eflâtun'un dilinden verilmiştir. İki şair arasında İskender'in ölümünü anlatırken ve onun hükümdarlık süresini verirken küçük ayrılıklar bulunmaktadır.⁸⁸

Agâh Sırrı Levend, şairin Ahmedî'nin *İskendernâme*'sini detaylı bir şekilde incelediğini ve eserde geçen bazı sözcüklerin yerlerini değiştirerek ona benzer bir eser oraya çıkardığını ifade eder. Ayrıca Ahmed Rıdvan'ın *İskendernâme*'sine eklediği Osmanlı tarihi kısmını II. Bâyezîd zamanındaki fetihlere kadar getirdiğini ve Ahmedî'nin bıraktığı yerden II. Bâyezîd zamanına kadar devam eden Osmanlı tarihi kısmının ilk devirlerle ait tarihî kaynaklarımızdan biri olacağını söyler. Bu özellikleri göz önüne alındığında Ahmed Rıdvan'ın bu mesnevisinin, yeni bir *İskendernâme* örneği olarak çalışılmaya değer olduğunu ifade eder.⁸⁹

Ahmed Rıdvan'ın *İskendernâme*'sinin en önemli yanı, Osmanlı tarihinden söz eden "Nusret-nâme-i Osman" bölümüdür. I. Bâyezîd (1389-1403) döneminin sonuna kadar, küçük ayrılıklarla Ahmedî'yi izlemiştir. Ahmed Rıdvan yaşadığı dönemdeki tarih anlayışına uyarak, Emir Süleyman'dan (ö. 814/1411) hiç söz etmez. Bâyezîd'den sonra I. Sultan Mehmed (Çelebi) Hân'a (1413-1421) geçer. Sonrasında II. Sultan Murad Hân (1421-1444), II. Sultan Muhammed Hân (1451-1481), II. Sultan Bâyezîd Hân (1481-1512) dönemlerini anlatır. "Nusret-nâme-i Osman" bölümü toplam 465 beyittir.⁹⁰

Ahmed Rıdvan'ın *İskendernâme*'si hakkında İsmail Avcı tarafından *Türk Edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed-i Rıdvân'ın İskendernâmesi* adlı doktora çalışması yapılmış, ancak henüz yayınlanmamıştır.⁹¹

⁸⁸ Ünver, "Ahmed-i Rıdvan", 102-103.

⁸⁹ Agâh Sırrı Levend, "Ahmed Rıdvan'ın İskender-nâmesi", *Türk Dili*, Ankara 1951, S.3, 30-31.

⁹⁰ Ünver, "Ahmed Rıdvan'ın İskender-nâme'sindeki Osmanlı Tarihi (Nusret-nâme-i Osmân) Bölümü", *DTCF Türkoloji Dergisi*, Ankara 1951, S. 8, 348-349.

⁹¹ İsmail Avcı, *Türk Edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed-i Rıdvân'ın İskendernâmesi*, Balıkesir Üniv., Sosyal Bilimler Ens., (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Balıkesir 2013.

6. Behiştî Sinan (15. yy.) *İskendernâme*

II. Bâyezîd devri şairlerinden Behiştî Sinan'ın asıl adı Ahmed'dir. İyi bir eğitim gören Behiştî, sancak beyliğine kadar yükselmiştir. Ancak II. Bâyezîd'e karşı işlediği bir suçtan dolayı İran'a kaçmış burada bulunduğu süre içinde Ali Şîr Nevâî, Molla Abdurrahman-ı Câmî gibi dönemin meşhur isimleriyle tanışmış ve onlarla dostluk kurmuştur. Behiştî'nin ne zaman ve nerede öldüğü kesin değildir. Şairin *İskendernâme* ile birlikte *Hamse*'sinde yer alan diğer mesnevileri şunlardır: *Mihr ü Müşterî*, *Mahzenü'l-esrâr*, *Heft Peyker*, *Leylâ vü Mecnûn* ve ayrıca *Târîh-i Osmânî* adlı eser.⁹²

Behiştî'nin *İskendernâme* mesnevisi, diğer mesnevilerde de kullanılan Remel bahrinin fâilâtün, fâilâtün, fâilün vezninde kaleme alınmıştır ve yaklaşık 6059 beyitten oluşmaktadır. Şair, *İskendernâme*'nin 240 ile 329. beyitleri arasında “*Sebeb-i Te'lif-i in Kitâb-ı Müstetâb*” başlığı altında *Hamse*'yi yazma sebebini anlatmaktadır. Zamanın kendisine ilaç diye zehir içirdiğinden şikâyet eden Behiştî, ölümün yaklaştığını bu sebeple de ölümsüzlük suyunu içmeyi arzuladığından bahseder. İskender gibi kendisinin de ölümsüzlük suyunun peşinden gitmek istediğini, sefere çıkmak için de İskender gibi bir orduya ihtiyacı olmayıp sadece kâğıt ve kalemin gerekli olduğunu anlatır. Behiştî, söz ülkesinin İskender'i olmakla övünür ve Nizâmî ile Emir Hüsrev'in kendisine önder olduğunu, kendisinin de Câmî gibi onların yolundan gittiğini söyler. Eser, Bünyamin Ayçiçeği tarafından çalışılmıştır.⁹³

7. Hayatî

Türk edebiyatında, II. Bayezid devri şairi Hayatî mahlaslı Abdülhay Çelebi'nin de *İskendernâme*'sinin olduğu kaynaklarda geçmektedir. Ancak bu *İskendernâme*'nin Ahmed Rıdvan'ın *İskendernâme*'sinin bir kopyası olduğu da ifade edilmektedir.⁹⁴

⁹² Avcı, 61-2.

⁹³ Bünyamin Ayçiçeği, *Behiştî Ahmed Sinan'ın (ö. 917/1511-12?) İskender-Nâme'si (İnceleme-Metin)* Doktora Tezi, İstanbul 2014.

⁹⁴ Ünver, “Ahmed Rıdvan”, *DİA*, II, 84-96.

BİRİNCİ BÖLÜM

NİZÂMÎ-Yİ GENCEVÎ

1.1. NİZÂMÎ-Yİ GENCEVÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BİR BAKIŞ

Orta Asya'dan Akdeniz'e, Aral Gölü'nden Mısır'a kadar uzanan Selçuklu coğrafyasında farklı etnik grupların iç içe yaşamasının bir sonucu olarak gündelik hayatta farklı diller kullanılmıştır. Bu geniş coğrafyada kullanılan diller arasında resmî ve edebî dil olarak Farsçanın, hukuk ve eğitim dili olarak Arapçanın, saray ve ordu dili olarak da Türkçenin öne çıktığı görülmektedir.⁹⁵ Büyük Selçuklu devletinde Farsçanın, Amîdû'l-mülk el-Kundurî ve Nizâmu'l-mülk döneminden itibaren, resmi yazışmalarla birlikte edebî eserlerde de kullanılmaya başlandığı kaydedilmiştir.⁹⁶

Selçuklular döneminde Arapça; İran, Mâverâünnehr ve Anadolu coğrafyasındaki gücünü önceki dönemlere nazaran önemli ölçüde kaybetmiş olsa da ilim, hukuk ve eğitim dili olarak bir süre daha mevkiini korumayı başarmıştır. Fakat Selçuklu sultanlarının Farsçaya olan ilgileri ve şahsi gayretleri Farsçanın edebî gelişimine büyük ölçüde katkı sağlamış ve Arapçanın etkisi günden güne azalmıştır. Bu dönemde Selçuklu sultanlarının teşvik ve desteğiyle İran edebiyatının seçkin simaları önemli eserler vermişlerdir. Dolayısıyla bugün İran edebiyatının şaheserleri arasında yer alan pek çok eser, doğrudan veya dolaylı olarak Selçuklu sultanlarının teşvik ve himayesinde kaleme alınmıştır denilebilir. Örneğin Selçuklu veziri Nizâmu'l-mülk tarafından Sultan Melikşâh adına Farsça kaleme alınan ve devlet adamlarına öğüt ve tavsiyelerin bulunduğu *Siyâsetnâme* isimli eser, türünün en iyi örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. İrânşâh b. Ebi'l-Hayr tarafından Sultan Muhammed Tapar adına kaleme alınan *Kûşnâme* ve *Behmennâme* isimli manzum eserler, Kezâ Gazzâlî tarafından yazılan *Nasîhatu'l-mulûk*, Sultan Sencer zamanında Ebü'l-Muzaffer Hibetullâh b. Erdeşîr b. Keykubâd tarafından kaleme alınan *Tuhfetü'l-mülk fi'l-bâh*, Hubeyş et-Tiflîsî tarafından kaleme alınan *Kifâyet et-tıb* da yine Selçuklu sultanlarının isteğiyle yazılmıştır.⁹⁷

⁹⁵ Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklu Çağında Dil ve Edebiyat, Selçuklu Tarihi El Kitabı* (edt. Refik Turan), Ankara 2012, 633.

⁹⁶ Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkîteru's-su'arâ* (nşr. Muhammed Ramazânî), Tahran 1366 hş., 26.

⁹⁷ Özgüdenli, 635.

Bu eserlere ek olarak yine Farsça yazılmış fakat müellifi belli olmayan *Melik-nâme*, *Risâle-yi Melikşâhî*, Hemedânî tarafından kaleme alınan *Unvânu's-siyer*, Ebû Tâhir-i Hâtûnî tarafından yazılan *Târîh-i âl-i Selçûk*, Ali-yi Kazvînî tarafından Sultan Sencer adına kaleme alınan *Mefâhiru'l-Etrâk*, şair Muizzî tarafından Sultan Sencer adına yazılan manzum *Siyer-i Fütûh-i Sultân Sencer* ve yine Sultan Sencer adına kaleme alınan ve müellifi bilinmeyen *Sencernâme* gibi eserler ise günümüze ulaşamamıştır. Bu eserlerin bir kısmının Moğol istilasına esnasında yok olduğu düşünülmektedir.⁹⁸

Dolayısıyla Fars dili ve edebiyatı, Selçuklular devrinde altın çağını yaşamıştır. Muizzî, Enverî, Hâkânî ve Nizâmî gibi şairler Fars edebiyatının en güzel örneklerini bu dönemde vermiştir. Selçuklular dönemi fen bilimleri alanında da önemli başarıların elde edildiği bir devirdir. Ömer Hayyâm, Melikşâh'ın emriyle kurduğu rasathânedeki astronomi çalışmalarını yürütmüştür.⁹⁹ Öyle anlaşıyor ki Selçuklu sultanları, siyasi ve askeri işlerinin yanı sıra edebî ve kültürel faaliyetlere de vakit ayırmışlardır. 1040-1063 yılları arasında hüküm süren ve Nizâmî-yi Gencevî ile aynı dönemde yaşamış olan Selçuklu Sultanı Tuğrul b. Arslan da birçok şair ve edip tarafından övülmüştür. Fahreddîn-i Gurgânî, *Vîs ü Râmîn* adlı eserinin giriş kısmında ona bir methiye yazmış; İbn Hassûl, *Tafdil el-Etrâk alâ sâir el-ecnâd* adlı kitabını Tuğrul Bey'e okunmak üzere Amîdû'l-mülk el-Kundurî'ye takdim etmiştir.¹⁰⁰ Çeşitli kaynaklarda Tuğrul Bey'in savaş meydanlarında *Şahnâme* okuduğu, şairler ile iyi ilişkiler içinde olduğu, kendisinin de Farsça şiirler kaleme aldığı ve hat sanatıyla meşgul olduğu kaydedilmektedir.¹⁰¹

Selçuklu sultanlarının teşvik ve himayesi, İran dili ve edebiyatının edebî gelişiminin Gazneliler'in bıraktığı yerden devam etmesine ve İran edebiyatında *Sebk-i Selçûkî*, denilen yeni bir edebî türün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla İran dili ve edebiyatının gelişmesinde Selçuklu döneminin, Sâ mânî ve Gazneli dönemi kadar başarılı olduğu söylenebilir.¹⁰²

Selçuklu dönemi şairlerinden olan Nizâmî-yi Gencevî de, eğitim dönemini tamamladıktan sonra resmî bir görev almayı tercih etmemiş, çevredeki devlet adamlarına gönderdiği şiirlerden elde ettiği para ile geçimini sağlamıştır. Tuğrul Bey, aynı dönemde

⁹⁸ Özgüdenli, 636.

⁹⁹ Ahmet Ocak, "Selçuklular", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 376.

¹⁰⁰ Hamdullâh el-Mustevfî, *Târîh-i Guzide* (haz. Abdülhüseyin Nevâî), (5. Baskı), İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran 1387 hş., 752; Faruk Sümer, "Tuğrul Bey", *DİA*, İstanbul 2012, XLI, 346.

¹⁰¹ Özgüdenli, 637.

¹⁰² Osman Gazi Özgüdenli, "Selçuklular", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 374.

yaşamış olduğu Nizâmî-yi Gencevî'den de kendisi için bir mesnevi yazmasını istemiştir. Şair, Tuğrul b. Arslan'ın isteğiyle *Hamse* yazmaya başlamış ve *Şerefnâme*'de yer alan bir beyitte de onu şöyle övmüştür:

طغان شاه مرغان و طغرل به نام به سلطانی اندر چو طغرل تمام

Adı Tuğrul olan ve kuşların tuğan şahı, sultanlıkta tuğrul gibi mükemmeldi.

(221/14)

Nizâmî'nin kendisi için şiir yazdığı devlet adamları arasında Irak Selçuklu Hükümdarı II. Tuğrul, Azerbaycan atabeglerinden Nusretüddin Cihan Pehlivan b. İldeniz, Kızılarşan, Nusretüddin Ebû Bekir b. Muhammed, Merâğa hâkimi Alâeddin Körpearslan, Erzincan Mengüçüklü hâkimi Melik Fahreddin Behram Şah ve Musul Atabeği İzzeddin Mes'ûd b. Arslanşah bulunmaktadır. Tüm bunlarla birlikte Nizâmî hiçbir zaman saray şairi olmayı tercih etmemiş; hükümdar ve emîrlerin yakın çevresinde bulunmak yerine mütevazı bir hayatı tercih etmiştir. Nizâmî, hem halk ve yöneticiler hem de şairler tarafından saygı görmüştür.¹⁰³

1.2. HAYATI

1.2.1. Doğum Tarihi

Nizâmî-yi Gencevî'nin hayatıyla ilgili birçok bilgi kesinlik kazanmamıştır ve bu konuda ihtilaflı görüşler mevcuttur. Bunlardan biri de onun doğum tarihidir. Nizâmî'nin doğum tarihi hakkında, edebiyat araştırmacılarının yazdıklarında ve tezkirelerde, hem şairin eserlerinden hem de başka kaynaklardan hareketle çok çeşitli sonuçlara varılmıştır.

Zebîhullah Safâ, Nizâmî'nin doğduğu tarihin bilinemediğini, fakat bazı şiirlerinden yola çıkarak 530 (1135) yılında yahut bu tarihten kısa süre sonra doğmuş olmasının muhtemel olduğunu, çünkü *Mahzenü'l-esrâr*'ı kaleme aldığı daha kırklı yaşlarına ulaşmadığını belirtmektedir. Ayrıca bu tarihin, hem Wilhelm Bacher'in iddia ettiği 535 (1140) tarihine hem de Vahîd Destgirdî'nin *Gencîne-yi Gencevî* isimli eserinin mukaddimesinde şairin doğumu için öne sürdüğü 533 (1138) ve 540 (1145) tarihlendirmesine

¹⁰³ Mehmet Kanar, "Nizâmî-yi Gencevî", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 183.

de yakın olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁴ Safâ, diğer bir eseri *Hamâse Serâyî Der İran*’da şairin doğum tarihi olarak 535-540 (1140-1145) tarih aralığını vermektedir.¹⁰⁵

Şairin *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisini Türkçeye tercüme eden Ali Nihat Tarlan da onun, 533-540 (1138-1145) tarihleri arasında doğduğunu söylemektedir.¹⁰⁶ Rüstem Aliyef ise 535 (1140) yılında doğduğunu yazar.¹⁰⁷

Ahmet Ateş, Nizâmî’nin doğum yılına kaynaklarda çeşitli şekillerde rastladığını ve *İkbâlnâme*’sinde yer alan aşağıdaki beytinden yola çıkarak şairin bu eseri yazdığı esnada 60 küsur yaşında olduğunu ve dolayısıyla 547 (1152) civarında doğmuş olabileceğini ileri sürer:

فزون بود شش مه ز شصت و سه سال که بر عزم ره بر دهل زد دوال

Altmış üç yaşından altı ay kadar geçmişken; sefer yapmak istedi.

Ateş’e göre, ayrıca *Mahzenü’l-esrâr* isimli mesnevisinde şair, genç yaşında böyle bir işe kalkıştığı için eleştirildiğini ifade eder. Ateş, bu esnada şairin yaşının 25 civarı olduğunu farzederek, doğum tarihinin 547 (1152) yılı olarak bulunabileceği sonucunu çıkarır. Yine şairin henüz genç sayılabileceği kırklı yaşlarında kaleme aldığı *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinde, sakın ve zahidâne bir yaşam sürdürdüğüne dair ifadelerle rastlandığını ve *Şerefname*’de de kendini iyiden iyiye ihtiyarlamış olarak gördüğünü belirterek, doğduğu zaman aralığını 544 (1149) ve 547 (1152) olarak işaret etmektedir. Ateş, bütün bu çıkarımlarının sonucu olarak, şairin doğum tarihinin genel kabul gören 535’den (1140) sonraki bir tarihte, 545 (1150) yılı civarında olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu iddia etmektedir.¹⁰⁸

Nizâmî’nin *Mahzenü’l-esrâr*’ını Türkçeye tercüme eden M. Nuri Gençosman, bu eserde onun hem doğup büyüdüğü yere hem de doğduğu tarihe ilişkin güvenilir bilgilerin bulunduğuna değinir. Onun bu eserini Hz. Muhammed’in vefat ettiği tarihten 570 yıl sonra yazdığına, kırklı yaşlarının olgunluğunu idrak ettiğine dair kendi beyitlerinde yer alan ifadelerden hareketle, doğum tarihini hesaplamanın imkan dahilinde olduğunu söy-

¹⁰⁴ Zebihullah Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İran* (17. Baskı), İntişârât-ı Firdovs, Tahran 1388 hş., II, 800.

¹⁰⁵ Zebihullah Safâ, *Hamâseserâyî der İran*, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1343 hş., 344.

¹⁰⁶ Nizâmî, *Leyla ile Mecnun* (çev. Ali Nihat Tarlan), MEB Yay., Ankara 2001, V.

¹⁰⁷ Rüstem Aliyef, *Nizâmî-yi Gencevî*, Yazıcı Neşriyatı, Bakü 1991, 21.

¹⁰⁸ Ahmet Ateş, “Nizâmî”, *İA*, IX, İstanbul 1988, 318.

ler. Gençosman'a göre Nizâmî, büyük ihtimalle 540 (1145) yılından sonra doğmuş olmalıdır.¹⁰⁹

Yavuz Akpınar ise, son zamanlarda Nizâmî hakkında Azerbaycan'da yapılan çalışmalar ve araştırmalardan elde ettiği bilgilere göre, şairin doğum yılı olarak 536 (1141) tarihinin ağırlık kazandığını ifade etmektedir.¹¹⁰

Görüldüğü üzere, şairin doğum tarihi konusunda, tezkire yazarları ve edebiyat araştırmacıları, şairin kendi eserlerinden yola çıkarak çok çeşitli neticelere varmışlardır. Fakat genel kanaat 535-540 (1141-1145) yılları arasında dünyaya geldiği yönündedir. UNESCO, 535 (1141) tarihini esas kabul ederek şairin doğumunun 850. yılına rastlayan 1991 yılını Nizâmî yılı ilan etmiştir.¹¹¹ Yine aynı yıl doğumunun 850. yıldönümü dolayısıyla onuruna, Washington, Los Angeles, Londra ve Tebriz şehirlerinde, uluslararası Nizâmî kongreleri düzenlenmiştir.¹¹²

1.2.2. Doğum Yeri ve Nisbesi

Zebîhullah Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân* isimli eserinde, tezkire yazarlarının hepsinin, şairin doğum yeri olarak Gence'yi bildirdiğini, şairin de bizzat kendi şiirlerinde, kendisini Gence'ye açıkça nisbet ettiğini bildirmektedir. Safâ, birkaç tezkire yazarının farklı deliller öne sürerek onu Kuhistân'ın Kum şehrinden gösterdiğini fakat bu bilginin yanlış olduğunu, Nizâmî'nin, Sultan Kızıl Arslan'ın daveti üzerine Gence'ye 150 km civarında bir uzaklıkta bulunan Tebriz'e yaptığı yolculuğun haricinde, Gence'den dışarı adımını atmadığını ve ömrü boyunca bu şehirde yaşadığını ileri sürmektedir.¹¹³

Ayrıca büyük bir coğrafya bilgini olarak kabul edilen Zekeriyâ Kazvînî, sûfî bir şair olan Molla Câmi, Sâdık Rızâzâde ve Edward Browne gibi edebiyat araştırmacıları, yayınladıkları eserlerle Nizâmî hakkında araştırmalar yapan Mîr Hidâyet Hisârî, Rüstem

¹⁰⁹ M. Nuri Gençosman, *Nizâmî, Mahzen'ül-Esrâr*, MEB Yayınları, AÜ Basımevi, Ankara 1964, 4.

¹¹⁰ Yavuz Akpınar, "Nizâmî", *TDEA*, VII, Dergâh Yay., İstanbul 1990, 71.

¹¹¹ Kanar, "Nizâmî-yi Gencevî", *DİA*, XXXIII, 183.

¹¹² P. Chelkowski "Nizâmî Gandjawi", *Encyclopaedia of Islam*, Oxford/Oneworld Publication, Leiden 1995, VIII, 76.

¹¹³ Zebîhullah Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, II, 800.

Aliyef ve R. Âzâde ve Abdulmuhammed Âyetî gibi araştırmacılar da şairin Gence’de doğup orada yaşadığını söylemektedirler.¹¹⁴

Önce de ifade edildiği gibi bazı araştırmacılar Nizâmî’nin Kum’da dünyaya geldiğini ifade etmektedirler.¹¹⁵ Fakat yapılan araştırmalar bu bilginin doğru olmadığını, Nizâmî’nin Gence’de dünyaya geldiğini göstermektedir.¹¹⁶

1.2.3. Adı

Eserlerinde ismi geçmemekle birlikte, Hakîm Cemâlüddîn Ebû Muhammed İlyâs b. Yûsuf b. Zekî b. Müeyyed adıyla bilinen şairin adı, kaynaklarda İlyas ya da Ahmed şeklinde zikredilmektedir.¹¹⁷ Künyesi Ebû Muhammed; lakabı, Nizâmeddin; mahlası Nizâmî’dir.¹¹⁸

1.2.4. Ailesi

Nizâmî’nin babasının adı Yusuf, dedesinin adı Zekî’dir.¹¹⁹ Babası hakkında fazla bir bilgi yoktur fakat Akpınar, onun okumuş yazmış, kültürlü bir aileye mensup olduğunu bildirmektedir. Şair, annesini de *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinin bir beytinde, bir Kürd aşiretinin kızı olarak tanıtmaktadır:¹²⁰

گر مادر من رئيسه كرد مادر صفتانه پيش من مرد

Adı reise-yi Kürd olan annem, anneliğe yakışır şekilde benden önce öldü.

Ahmet Ateş, *Leylâ vü Mecnûn*’daki söz konusu beyitte geçen “Reise” kelimesini bazı yazarların, şairin annesinin adı olarak anlamak istediklerini söylerken;¹²¹ M, Emin Resulzade, şairin annesinin Gence’de yaşamış bulunan Azerbaycan Kürtlerinden bir ailenin kızı olduğunu, adının bilinmediğini, kaynaklarda yer almadığını, bazı kişilerin

¹¹⁴ Nazir Akalın, *Nizâmî-yi Gencevî’nin Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Leyli u Mecnun Mesnevisinin Tahkiye Unsurları Açısından Tahlili*, AÜ., SBE., (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1994, 15.

¹¹⁵ Emin Ahmed-i Râzi, *Heft İklim*, II, 495; Nu‘mânî, Şiblî, *Şi‘rû’l-Acem Yâ Târih-i Şu‘arâ ve Edebiyât-i Îrân*, I (trc. Seyyid Muhammed Takî-Fahrî Dai Gilânî), İntişârât-ı Kitâb-furûşî-yi İbn-i Sînâ, (2. Baskı), Tahran 1335 hş., 227.

¹¹⁶ Ateş, “Nizâmî”, *İA*, IX, 318; Mehmed Câfer, *Nizâmî’nin Fikir Dünyası*, Bakü 1982, 152.

¹¹⁷ Emin Ahmed-i Râzi, *Tezkire-i Heft İklim*, II (nşr. Cevad Fazıl), (2. Baskı), Tahran 1389 hş., 1075; Safâ, *Târih-i Edebiyyât der Îrân*, II, 800; Akalın, 16.

¹¹⁸ Berât Zencânî, *Şerefnâme-yi Nizâmî-yi Gencevî* (1. Baskı), Tahran 1380 hş., 19.

¹¹⁹ Vahîd Destgirdî, *Gencîne (Hakîm Nizâmî-yi Gencevî)*, İntişarat, Tahran 1385 hş., 7.

¹²⁰ Akpınar, “Nizâmî”, *TDEA*, VII, 71.

¹²¹ Ateş, 319.

“Reise” adını şairin annesinin ismi kabul ettiğini, fakat terkipten de anlaşılacağı üzere bunun bir ad değil, sadece ünvan, yani Kürd reise’si demek olduğunu ifade etmektedir. Nazir Akalın ise, bu ismin bir kadın adı olarak kullanılmadığını da dikkate alarak, buradaki *Reise-i Kürd* ifadesinin, *Kürt eşrafından* anlamına gelecek şekilde kullanılmasının daha mantıklı olacağını belirtmektedir.¹²² Bu ifadelerden şairin annesinin Kürt aşiretine mensup olduğu anlaşılmaktadır.

Nizâmî, yaşamı boyunca üç kez evlilik yapmıştır. İlk evliliğini Derbend Meliki Fahreddin Behramşah b. Davud’un kendisine hediye olarak gönderdiği bir Türk cariye olan Âfâk adında güzel bir kızla yapmıştır. Âfâk’a âşık olan Nizâmî, o daha hayattayken *Hüsrev u Şîrîn* mesnevisini kaleme almıştır. İlk eşi öldükten sonra ikinci evliliğini, *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisini yazdığı dönemde yapmış ve onun da ölümünden sonra üçüncü evliliğini *İkbalnâme*’yi yazarken yapmıştır. Mesnevilerinin hiçbirinde eşlerinden bahsetmemesine rağmen *Hüsrev u Şîrîn*’de kapalı bir şekilde Âfâk’tan bahsetmektedir. Hatta Destgirdî’ye göre bu hikâye, Âfâk ve Nizâmî arasındaki aşkı anlatır.¹²³

Nizâmî’nin ilk eşi Âfâk’tan Muhammed adında bir oğlu vardır. Kaynaklarda; onun, *Hüsrev u Şîrîn* mesnevisini bitirdiğinde 7 yaşında, *Leylâ vü Mecnûn*’a başlarken de 14 yaşında ve *Heft Peyker*’i yazmaya başlarken de yaklaşık 18 ya da 19 yaşlarında olduğu ifade edilmektedir. Bazı araştırmacılar onun İkbal adında bir de kızı olduğunu söylemişlerse de bu doğru değildir.¹²⁴

Şair, *Leylâ vü Mecnûn*’da yer alan bir beyitte Ömer adında bir dayısının olduğundan bahseder.¹²⁵ *Leylâ vü Mecnûn*’un yazılış tarihi olan 584 (1188) yılında, şairin babası, annesi ve dayısının da hayatta olmadıkları kaydedilmiştir.¹²⁶

1.2.5. Tahsili

Nizâmî’nin, ilk tahsil yıllarından sonra, 572’de (1176-77) ilk eseri *Mahzenü’l-esrâr*’ı yazdığı zamana kadar nasıl bir hayat geçirdiği bilinmemektedir. Anne ve babasını genç yaşta kaybettikten sonra, tahsili ile dayısı Ömer’in meşgul olduğu yönünde birtakım rivayetler olsa da net değildir ve hayatının bu kısmı hakkındaki malumat oldukça

¹²² Akalın, 18.

¹²³ Zencânî, 19; Destgirdî, *Gencîne (Hakîm Nizâmî-yi Gencevî)*, 8.

¹²⁴ Destgirdî, *Gencîne (Hakîm Nizâmî-yi Gencevî)*, 9-10.

¹²⁵ Destgirdî, *Gencîne (Hakîm Nizâmî-yi Gencevî)*, 7.

¹²⁶ Ateş, 329.

azdır. Nizâmî'nin, o dönemde sünnî mezheblere mensup olanların çoğunlukta olduğu Gence muhitinde son derece iyi bir eğitim görmüş olduğu düşünülmektedir.¹²⁷

Gençliğinde vaktini ilimle meşgul olarak geçirmiş, Arapça ve Farsça öğrenerek kendi döneminin birçok ilmine vâkıf olmuştur. Sadece yaşadığı coğrafyanın değil, diğer coğrafya ve halkların da tarihini, sözlü ve yazılı edebiyatını öğrenmiş, özellikle eski Yunan ve Hint felsefesine, astronomiye, tıbbı, hendese ve diğer ilimlere de yakından nüfuz etmiştir.¹²⁸ Nizâmî'nin, eski Yunan medeniyetini öğrenmek için aralıksız çalışmaları sonucu edinmiş olduğu bu bilgi birikiminin, *İskendernâme*'yi yazarken de etkili olduğu söylenebilir.¹²⁹

O'nun, zamanın birçok şair ve âlimi gibi tarih, dinler tarihi, felsefe, astronomi, tıp gibi değişik ilim dallarında da bilgi sahibi olduğu, eserlerinde özellikle mesnevilerinde yeri geldikçe fikir beyan etmesinden, kritik yapmasından, açıklamalarda bulunmasından anlaşılmaktadır. Daha çok edebî eserler ortaya koymuş olmasına rağmen zamanında geçerli olan diğer ilim dallarının çoğu hakkında da bilgi sahibidir.¹³⁰

Nizâmî'nin, edebiyat sahasındaki ve pozitif bilimlerdeki bu vukûfiyetinin yanı sıra tasavvuf alanındaki bilgisinin de güçlü olduğu, ahlakıyla da örnek gösterilebilecek, genç yaşta nefsinı riyazetle eğitmiş bir şahsiyet olduğu söylenebilir. Destgirdî'ye göre onun tasavvufta derin bir mertebeye eriştiği eserlerine bakıldığında rahatlıkla anlaşılabılır. Bu yolculuğunda Nizâmî'nin önderinin olup olmadığı belli değildir. Çünkü hiçbir eserinde bundan bahsetmemiştir. İslamî bakış açısına bağlı olmasına rağmen felsefî bakış açısını da önemseyen bir şairdir. Öyle ki bu bilgi birikimi, felsefe alanında ders verebilecek kadar ileri boyuttadır ve şiirinde bunu sıkça kullanmıştır. Özellikle *İkbalnâme*'sinde Yunan felsefesinden yoğun bir şekilde bahsetmektedir.¹³¹

¹²⁷ Ateş, 319.

¹²⁸ Memmedağa Sultanov, *Rubailer Âleminde*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü1990, 71.

¹²⁹ Babek Osmanoğlu Kurbanov, "Nizâmî'nin Mûsiki Dünyası", *Yedi İklim*, VII, S. 54-55.

¹³⁰ Akpınar, "Nizâmî", *TDEA*, VII, 71.

¹³¹ Destgirdî, *Gencine (Hakim Nizâmî-yi Gencevi)*, 25-32.

1.2.6. Ölüm Tarihi

Nizâmî'nin ölüm tarihi de ihtilaflıdır. Mevcut kaynaklarda şairin ölümü için 576'dan (1180) 613'e (1217) kadar farklı tarihler verilmektedir.¹³²

Ali Asgar Halebî'nin *Mebâni-yi İrfân ve Ahvâl-i Arifân* adlı eserinde şairin ölüm tarihi, 597 (1200/1201) olarak geçmektedir.¹³³ Ölüm yılını; Devletşâh, 596 (1199/1200); Takî-yi Kâşî, 606 (1209/1210); Câmî, 592 (1195/1196) olarak kaydetmektedirler. Özellikle Câmî'nin yazdığı 592 (1195/1196) tarihi kesinlikle yanlıştır, çünkü Nizâmî *Heft Peyker* adlı eseri 593'de (1196/1197) kaleme almıştır.¹³⁴

En doğru tarihe ulaşabilmek için Nizâmî'nin eserlerine başvurmak gerektiğini belirten Ahmet Ateş, *Hamse*'nin son eseri olan *İkbalnâme*'nin, Musul Atabeylerinden İzzeddin Mesud b. Arslanşah'a 607'de (1211) ithaf edilmiş olduğundan, bu sırada çok yaşlı olan şairin birkaç sene içinde vefat etmiş olması ihtimali düşünülecek olursa, ölüm tarihi olarak, 610 (1213-14) yılının gösterilebileceğini belirtmektedir.¹³⁵

Nizâmî'nin Gence şehrinin doğu tarafında ve şehrin biraz dışında bulunan türbesindeki kitabesinin üzerinde doğum ve ölüm tarihleri, 535-599 (1140-1203) şeklinde yazılmıştır.¹³⁶ Şair, son eserini 607 (1211) yılında sunmuş olduğu bilindiğinden 607-611 (1212-1214) tarihleri arasında vefat etmiş olmalıdır.

1.3. EDEBİ KİŞİLİĞİ

Nizâmî'nin doğduğu ve hayatını geçirdiği Gence şehri, o dönemde Şirvanşahların yönetiminde, Azerbaycan atabeylerinin başkentlerinden biri olarak büyük bir kültür ve ticaret merkeziydi. Zamanın okulları ve medreselerinde Doğu dillerinin öğretildiği, mantık ve felsefenin yanı sıra; hendese, tıp, coğrafya ve astronomi gibi pozitif ilimlerin de tahsil edildiği bir ilim şehri olan Gence, diğer İslâm ülkelerinden gelen ünlü şair, bilgin, mimar ve ressamın uğrak yeri olan bir kültür ve sanat merkezine de dönüşmüştü.¹³⁷ Nizâmî'nin edebiyata hâkim olması, birçok dil bilmesi ve zamanın ilimlerine

¹³² Akalın, 27.

¹³³ Ali Asgar Halebî, *Mebâni-yi İrfân ve Ahvâl-i Arifân* (2. Baskı), İntişârât-i Esâtîr, Tahran 1377 hş., 390.

¹³⁴ Destgirdî, *Gencîne (Hakîm Nizâmî-yi Gencevî)*, 19.

¹³⁵ Ateş, 321.

¹³⁶ Akalın, 30.

¹³⁷ Rüstem Aliyef, *Nizâmî-yi Gencevî*, Yazıcı Neşriyatı, Bakü 1991, 9-10.

vâkıf olması; hayatı boyunca Gence dışına sadece bir kez çıktığı ve hep bu şehirde yaşadığı düşünüldüğünde anlaşılabilmektedir.

Bazı edebiyat araştırmacıları, Nizâmî'yi İran'ın en ünlü bezm ve aşk şairi olarak tanıtmaktadırlar.¹³⁸ Bazıları ise İran edebiyatının en çok gelişme gösterdiği Selçuklu döneminde yetişmiş olan Selçuklu Sultanı Tuğrul b. Arslan ile aynı zamanda yaşayan şairin, edebî dehasıyla, İran coğrafyası sınırlarını da aştığını ve dünya edebiyatının en ünlü şairlerinden biri olmayı başardığını ifade eder.¹³⁹

Eserlerini yazarken hayal gücünün de zenginliğiyle söz sanatlarını da kullanarak eşsiz tasvirler yapmaktadır. Şahıs ve olay örgüsünü tasvir ederken yeni kelime, kavram, teşbih ve istiareler kullanarak şiir dilinin akıcı olmasını sağlamış, bu da şiirinin en eşsiz özelliklerinden sayılmıştır.¹⁴⁰

Nizâmî'nin şiiri, temiz bir ahlâk ve bilgelikle yoğrulmuş olan dünya görüşünün bir yansımasıdır ve muhatabına hem ahlâkî öğretiler sunar hem de adeta irşâd ederek onları bilgilendirir. Üstelik o, bunu yaparken şiir dilini bütün bu tarihsel ve ilmî malzemeye kurban etmez, aksine dâhiyane bir yetenekle öyle zengin ve yüksek bir şiir dili kullanır ki, sanatıyla okuyucuyu hayrete düşürür, kendisine hayran bırakır.

Hamse'si ile Doğu edebiyatında yeni bir akım başlatmış, epik şiire lirizmin canlı ve samimi havasını katmayı başararak gerek İran gerek Türk ve gerekse Hint edebiyatında hamse yazan şairler tarafından üstad olarak kabul edilmiştir.¹⁴¹ Fars şiirinde destan konulu hikâyelerin kurucusu olarak görülen şair, bunu yaparken, hikâyeyi tarihe taşımak yerine tarihi hikâyeye taşımaktadır.¹⁴²

Nizâmî'nin *Hamse*'si Fars şiirinde önemli bir altyapı oluşturmuştur ve kendisinden sonraki pek çok şair tarafından taklit edilmesine rağmen güncelliğini daima korumayı başarmıştır. Dolayısıyla onu taklit eden şairlerin hiçbiri onun başarısına ulaşamamıştır. Yazdığı beyitler adeta bir mucize gibidir; öyle ki eserlerine bakıldığında anlamsız tek bir beyite bile rastlanmaz. Eğer varsa da Nizâmî'ye ait değildir.¹⁴³

¹³⁸ Zeynelâbidin Mutemen, *Tahavvül-i Şi'r-i Fârsî*, Tahran 1339 hş., 108.

¹³⁹ Ali Nihat Tarlan, *Genceli Nizâmî Divanı*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1944, 7.

¹⁴⁰ Mansur Servet, *Gencîne-yi Hikmet der Âsâr-ı Nizâmî*, İntişârât-i Emîr Kebîr, 1378 hş., 47.

¹⁴¹ Akpınar, 72; Tarlan, 4.

¹⁴² Abdülhüseyn Zerrînkûb, *Pîr-i Gence*, İntişârât-i Sohen, Tahran 1383 hş., 245.

¹⁴³ Şemisâ, *Sebkî'nâsî-yi Şi'r*, 160; Destgirdî, *Gencîne (Hakîm Nizâmî-yi Gencevî)*, 42.

Nizâmî, kendisiyle aynı dönemde yaşayan şairlerin hiçbirini eleştirmemiş, asla hiciv yazmamıştır. Onu kıskananlara bile daima dua etmiştir.¹⁴⁴

Manzumelerinin neredeyse her sayfasında sıkça ve yerli yerinde kullanmış olduğu deyimler ve hikmetli sözlerin, okurlarını hayrete düşürecek şekilde başarıyla işlendiği söylenmektedir. İbret verici hükümler, yüce vasıflar, insaniyet, cesaret, adalet, doğruluk, sadakat, vefakârlık, fedakârlık, cömertlik, dostlukta sağlam, düşmana karşı amansız olma gibi meselelerin neredeyse hepsini bu deyim ve hikmetli sözlerle açıklamaktadır. Eserlerinde kullanmış olduğu bu hikmetli söz ve deyişler, edebiyat dünyasında, doğrudan doğruya Nizâmî dehasının mahsülleri olarak kabul edilmektedir.¹⁴⁵

O, edebiyata insanın ve cemiyetin birçok meselesini de taşımıştır. Tarihî konuları işlemesine rağmen insana ve topluma yönelmesi, Nizâmî'ye çağının toplumsal yapısını tenkit etme imkânı sunmuştur. Böylece idealize ettiği bir dünyayı ve tipleri canlandırdığı gibi, insana psikolojik, sosyal bir varlık olarak da bakabilmiş ve insanı böyle değerlendirmiştir.¹⁴⁶

Nizâmî'nin şiirleriyle dünya görüşü arasında sıkı bağlar olduğu söylenebilir. Doğu edebiyatında ilk müsbet kadın kahramanları eserlerinde işleyen Nizâmî'dir. Onun eserlerinde erkekler gibi ata binen, cenk eden, içki âlemi meclislerinde iffet ve namuslarını koruyan kadınlara ait çok canlı ve şairane temsiller yer alır.¹⁴⁷

Şerefnâme'de de buna benzer kadın karakterler görmek mümkündür. Örneğin Berdea meliki olan Nûşâbe'nin yönetimi altında bulunan bölge, son derece zengindir. Ayrıca büyük ve haşmetli saraylara, kadınlardan oluşan çokça hizmetçiye sahiptir. Bir kadın tarafından yönetilen bu yerde halk, müreffeh bir hayat sürmektedir.

Nizâmî'nin de iyi bildiği Doğu felsefesinin büyük temsilcileri arasında yer alan El-Kindî, Ebu Ali Sînâ ve Farabî gibi âlim ve filozoflar, tabiat ilimleri ve felsefe alanında müthiş keşifler yaparak meşhur olmalarına rağmen içinde bulundukları toplumun durumunu görseler bile toplumun geleceği hakkında aydınlatıcı fikirler ileri sürememişlerdir. Fakat Nizâmî, toplumda sosyal ve eşit haklar ütopyası ile seleflerinden daha ile-

¹⁴⁴ Destgirdî, *Gencîne (Hakîm Nizâmî-yi Gencevî)*, 36.

¹⁴⁵ R. Azade, *Nizâmî, İnciler* (haz. Vahdet Sultanzade, Muhsin Nağısoylu), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, 7-8.

¹⁴⁶ Akpınar, 72.

¹⁴⁷ Mehmed Emin Resulzade, *Azerbaycan Şairi Nizâmî*, MEB Yayınları, Ankara 1951, 218.

riye gitmiş ve kendi zamanını aydınlatmıştır.¹⁴⁸ Sîrûs Şemîsâ da Nizâmî'yi Shakespeare'a benzeterek, hikâyelerinde geçen manzumelere bakıldığında kimsenin onun seviyesine ulaşamadığını söyler.¹⁴⁹ Karayev'e göre hümanizm düşüncesinin üstünlüğüne Shakespeare'den önce Nizâmî'de rastlanmaktadır. O, *Şerefnâme*'de İskender'in aradığı "âb-ı hayat", Hamlet ve Faust'un aradığı ebedî, ideal, manevî güzellik arayışlarının başlangıcı olarak düşünür. Dolayısıyla en poetik ve hümanist ütopya anlayışına Nizâmî'nin Hamse'sinde rastlandığını iddia eder.¹⁵⁰ Nizâmî'de dikkat çeken bu ideal toplum ve ideal insan arayışı, doğu felsefesi için yeni bir ufuk açmıştır. O dönem şartları düşünüldüğünde Nizâmî'nin toplumsal ve felsefî görüşlerinin son derece demokratik ve evrensel olduğu söylenebilir. *İskendernâme*'de "mutluluklar ülkesi" ütopyası, sanat ilkesi olarak daima kadına önem verilmesi ve yüceltilmesi, sevgi anlayışı, insanın bireysel özgürlüğüne ve seçme yetisine saygı gibi konular buna örnek olarak gösterilebilir.¹⁵¹

Öte yandan Nizâmî, daha çok saray şairi olarak bilinmesine rağmen kendisini içinde bulunduğu ortamın yıpratıcı tesirinden kurtararak, sarayın zevk ve kaprislerine değil, toplumun sosyal ve fikri ihtiyaçlarına hitap etmiştir.¹⁵²

Eserlerini yazarken ahlak çizgisinden bir an bile uzaklaşmamıştır. Eserleri incelendiğinde neredeyse tek bir küfür içerikli ifadeye rastlanmaz. Aşk ve savaş sahnelerini tasvir ettiği beyitlerde bile asla edep çizgisinden dışarı çıkmamıştır.¹⁵³

Bazı araştırmacılar, onu, ârif ve sûfî olarak görmüşlerdir fakat o şiirlerinde bir mürşitten hiç bahsetmemiştir. Eğer şiirlerine dikkatle bakılırsa dünyaya karşı felsefî bir bakış açısına sahip olması ve hikmet ağırlıklı düşünce yapısı, onu daha çok bir hakîm olarak görmemizi sağlar. Müslüman bir şairdir, Sünnî'dir ve Eşârî düşüncesine yakındır.¹⁵⁴

Dindar bir şairdir fakat millî bir duruş da sergiler. Eserlerinde sık sık İran'ın eski hikâyelerini yansıtmamasının sebebi bu millî hassasiyetidir.¹⁵⁵

¹⁴⁸ Mehmet Câfer, *Nizâmî'nin Fikir Dünyası*, Yazıcı Neşriyatı, Bakü 1982, 181.

¹⁴⁹ Sîrûs Şemîsâ, *Sebk Şînâsî-yi Şi'r* (2. Baskı), İntişârât-i Firdovs, Tahran 1376 hş., 161.

¹⁵⁰ Yaşar Karayev, *Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999, 113-117.

¹⁵¹ Azade, 11.

¹⁵² Resulzade, 243.

¹⁵³ Destgirdî, *Gencîne (Hakîm Nizâmî-yi Gencevî)*, 34.

¹⁵⁴ Mansur Servet, *Gencîne-yi Hikmet der Âsâr-ı Nizâmî*, İntişârât-i Emîr Kebîr, 1378 hş., 47.

¹⁵⁵ Destgirdî, *Gencîne (Hakîm Nizâmî-yi Gencevî)*, 25-32.

Nizâmî şiir ve hikâye sanatını kullanarak irfan dünyasının derin fikirlerini topluma sunmayı başarmıştır. Eserlerinin detaylarında bile tevhîd ve dini düşüncesi açıkça görülmektedir. Muhammed Mu‘in Nizâmî’yi bir cümleyle “Tanrı’yı arayan şair” olarak nitelendirmiştir. O, şiirlerinde dünyayı, Allah’ın sanî‘ sıfatının bir tecellisi olarak görüp yaptığı her işi sanatla yoğurmuştur.¹⁵⁶

1.3.1. Nizâmî’nin Etkilendiği Kaynaklar, Şairler ve Etkilediği Şairler

1.3.1.1. Nizâmî’nin Etkilendiği Kaynaklar

Nizâmî’nin eserlerinde İslâmî bir bakışın hâkim olduğuna şüphe yoktur. Fakat hikâyelerinin konularını birçok farklı kaynaktan derlemesinin yanı sıra farklı dinlere ve kültürlere ait her türlü kaynaktan ve düşünceden faydalandığı, onlardan alıntılar yaptığı eserlerinde açıkça görülmektedir. Bizzat kendisi *Şerefnâme*’de geçen Âb-ı Hayat hikâyesinde, Yahudi, Nasranî ve Pehlevî kaynaklarından faydalandığını şu beyitlerle dile getirmiştir:

سَخَن رَاسَت رَو بَوَد وَ رَه پِیچ پِیچ	چو می کردم این داستان را بسیج
ندیدم نگاریده در یک نور	اثر های آن شاه آفاق گرد
به هر نسختی در پراکنده بود	سخنها که چون گنج آگنده بود
برو بستم از نظم پیرایه ها	ز هر نسخه برداشتم مایه ها
یهودی و نصرانی و پهلوی	زیادت ز تاریخهای نوی
ز هر پوست پرداختم مغز او	گزیدم ز هر نامه ای نغز او

Bu hikâyeyi toplamak istediğimde; söz düzgündü ve fakat yol karışık.

O dünyayı gezen padişahın eserlerinin güzel bir şekilde yazılmış olduğunu görmedim.

Hazine gibi dolu dolu sözler; her biri bir nüshada yazılıydı.

Her nüshadan mayalar alıp, nazımla onu süsledim.

Yeni tarihî eserlerden ve daha çok kadim tarihî eserlerden, Yahudi, Nasranî ve Pehlevi yazılarından;

¹⁵⁶ Muhammed Mu‘in, “Enâsır-ı Sâzende-yi Şahsiyyet-i Nizâmî”, *Mecmua-yi Makâlât-i Kongre-yi Beynu’l-milelî-yi Nohomîn Sede-yi Tevellud-i Hekîm Nizâmî-yi Gencevî*, Tahran 1372 hş., I, 33.

En ince sözleri elime aldım, kabuğunu atarak çekirdeğini kullandım. (39/14)

Nizâmî, İslam öncesi eski Fars edebiyatını oluşturan ve Fars edebiyatını hemen hemen bütün dönemlerinde etkileyen bu kaynaklardan biri olan Zerdüşt dininin kutsal kitabı *Avesta* ve başka Zerdüştlük metinlerinde yer alan bazı düşünce ve temaları da eserlerinde işlemiştir. Hâlbuki *Şerefnâme*'deki İskender, Ateşkedeleri yıktıran, Zerdüştlüğü dünyadan silmeye çalışan bir karakterdir. Bu tezat gibi görünen durumdan anlaşıldığı kadarıyla o, eserlerinde İslâm'ın temel düşüncesiyle çatışmayan unsur ve öğeleri, hangi düşünce ve dine ait olduğuna bakmaksızın kullanmaktan çekinmemiş, oldukça kuşatıcı ve evrensel bir dil kullanmaya gayret etmiştir. *Avesta*'nın yanı sıra, onun eserlerinde izlerini gördüğümüz başlıca kaynaklar, Ahameniş, Sâsânî ve Eşkanî döneminden kalan risaleler ve kitaplardır. Nizâmî, bu eski İran kaynaklarındaki bazı kavramları, düşünce biçimlerini ve anlatım yöntemlerini şiirlerinde kullanmıştır. Mesela, Zerdüştlük dinine ait, Taht-ı Cemşîd ve Hemedan'daki Dariûs ve Haşayarşah yazıtlarında geçen mutluluk anlayışı, Nizâmî'nin şiirlerinde de görülmektedir.¹⁵⁷

Bu metinlerde, mutluluk Tanrı Ahura Mazda tarafından insanlık için yaratılmış bir olgudur:

Ahuramazda büyük tanrıdır.

Bu toprakları yaratan odur.

Bu gökleri yaratan odur.

Halkı yaratan odur.

*Ve halk için mutluluğu yaratan odur.*¹⁵⁸

Şerefnâme'de Nizâmî'nin mutluluk kavramına yaklaşımı da benzer şekildedir. Bu dünya acı için değil mutluluk için yaratılmıştır ve dünyadakiler mutluluk peşinde koşmaktadır:

جهان غم نیرزد به شادی گرای نه کز بهر غم کرده‌اند این سرای
جهان از پی شادی و دلخوشیست نه از بهر بیداد و محنت کشیست

Dünya acı çekmeye değmez, mutluluğa yönel; bu dünyayı acı için yaratmamışlar.

Dünya mutluluk ve neşe içindir; zulüm ve acı çekmek için değildir. (263/15)

¹⁵⁷ Rahîm Ekberî, "Te'sîr-i Edebiyyât-i Bâstânî der Âsâr-i Nizâmî", *Mecmua-yi Makâlât-i Kongre-yi Beynu'l-milâli-yi Nohomîn Sede-yi Tevellud-i Hekîm Nizâmî-yi Gencevî*, Tahran 1372 hş., I, 408-9

¹⁵⁸ Hâşim Rezî, *Farsî-yi Bâstân*, İntişârât-i Furûher, Tahran 1367 hş., 196-225.

Avesta öğretisinde; iyi düşünmek, iyi konuşmak ve iyi davranmak gibi kavramlar önemli bir yer tutmaktadır. Bu temel kavramları, Fars edebiyatında da sıkça görmek mümkündür. Özellikle konuşmadan önce düşünmek gerektiğine dair öğütler sıkça işlenmiştir.¹⁵⁹

Nizâmî de *Şerefnâme*'sinde bu düşünceye dayanarak şu beyte yer vermiştir:

سخن گفتن بکر جان سفتن است نه هر کس سزای سخن گفتن است

Bakir söz söylemek yürek delmektir (etkilemektir); söz söylemek herkesin işi değildir. (30/4)

که را در خرد رای باشد بلند نگوید سخن های ناسودمند

Akılda ileri görüşlü olan kişi faydasız söz söylemez. (82/8)

Avesta'daki bir başka önemli tema, yaratılıştaki doğru ile yanlışın çarpışmasıdır. Zıtlıklar felsefesi bütün dinlerde vardır. Cennet-cehennem, iyi-kötü, doğru-yanlış *Avesta*'da yoğun bir şekilde sürekli göze çarpar.

Bu iki cevher arasında biri yalancı olup en kötü davranışı kendine seçti.

*İyiliği seçen ise hep iyi davranışıyla Ahura Mazda'nın mutluluğunu aramaktadır.*¹⁶⁰

Nizâmî'nin beyitlerinde bu konuya örnek olarak *Şerefnâme*'de, zorluk-kolaylık, acı ve mutluluk çelişkisi şu beyitlerle ifade edilmiştir.

به هنگام سختی مشو ناامید کز ابر سیه بارد آب سپید

در چاره سازی به خود در مبنی که بسیار تلخی بود سودمند

Zorluk zamanı ümitsiz olma; çünkü kara bulut ak su yağdırır.

Çare kapısını kendine kapatma; çünkü çok acılar vardır ki faydalıdır. (79/13)

1.3.1.2. Nizâmî'nin Etkilendiği Şairler

Şairler her dönemde önceki ve çağdaşı şairlerden etkilenmişlerdir. Bu etki bazen lafzen bazen de manen görülebilir. Eserlerinde bunu ustalıkla kullanabilmek, şairin edebî bilgi birikimi ile de doğrudan ilişkilidir.

¹⁵⁹ Ekberî, 412.

¹⁶⁰ Ekberî, 414.

Safâ'ya göre; Nizâmî, Fars şiirinin en büyük üstadıdır ve kendine özgü yöntemler bularak, şairliğini zirveye çıkarmıştır.¹⁶¹ Nizâmî; *Şahnâme* yazarı Firdevsî (ö. 411/1020?), *Vîs ü Râmîn* yazarı Fahreddîn Es'ad-ı Gurgânî (ö. ?) ve Senâî-yi Gaznevî (ö. 525/1131?) dışında hiçbir şairden etkilenmemiş fakat kendisinden sonra gelen şairlerin pek çoğunu etkilemiştir.¹⁶²

Gurgânî, *Vîs ü Râmîn* adlı mesnevisini Pehlevîceden nazmen çevirmiş bir şairdir. Araştırmacılar, Nizâmî'nin Fahreddîn Es'ad-ı Gurgânî'nin *Vîs ü Râmîn* adlı eserinden etkilenmiş olduğunu ve bu etkinin en çok *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevisinde görüldüğünü ileri sürmüşlerdir. Nizâmî, eserinde geçen aşağıdaki beyitlerde Vîs'den şu şekilde bahsetmektedir:¹⁶³

چنان زی بارخ خورشید نورش	که پیش از نان نیفتی در تنورش
و گر در عشق بر تو دست یابد	ترا هم غافل و هم مست یابد
چو ویس از نیکنامی دور گردی	به زشتی در جهان مشهور گردی

Güneş gibi parlayan yüzüyle öyle yaşa ki ekmekten önce tandıra düşmeyesin.

Eğer aşkıyla seni avlarsa seni de gafıl ve sarhoş bulur.

*Vîs gibi iyi anılmaktan uzaklaşırsan, dünyada kötülükle meşhur olursun.*¹⁶⁴

Fars edebiyatının üç büyük şairi Firdevsî, Nizâmî ve Sa'dî (ö. 691/1291?)'dir. Destgirdî'ye göre; Nizâmî, başka şairlerle kıyaslanacak olursa bunlar, ancak Firdevsî ve Sa'dî olabilir. Nizâmî eserlerinde, Firdevsî'den başka hiçbir şairden bahsetmemiştir. Hatta eserlerinde gizli bir şekilde kendisinin Firdevsî'den üstün olduğunu da *Şeref-nâme*'de geçen şu beyitlerle kanıtlamaya çalışmıştır.¹⁶⁵

گر انگشت من حرف گیری کند	ندانم کسی کو دبیری کند
ولی تا قوی دست شد پشت من	نشد حرف گیر کس انگشت من
ره من همه زهر نوشیدنست	هنر جستم و عیب پوشیدنست

¹⁶¹ Zebihullah Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, I, 487.

¹⁶² Zerrînkûb, *Pîr-i Gence*, 245; Abdilhuseyn Zerrînkûb, *Seyrî der Şi'r-i Fârsî*, İntişârât-i Sohen, Tahran 1384 hş., 63.

¹⁶³ Ekberî, 407.

¹⁶⁴ Nizâmî-yi Gencevî, *Külliyât-i Hamse-yi Hakîm Nizâmî-yi Gencevî* (tsh. Vahîd Destgirdî), (3. Baskı), İntişârât-i Behzâd, Tahran 1390 hş., 155.

¹⁶⁵ Destgirdî, *Gencîne (Hakîm Nizâmî-yi Gencevî)*, 44.

چنان خواهم از پاک پروردگار کزین ره نگرדם سرانجام کار

Eğer benim elim [kalem alıp] kusur aramaya başlasa, yazarlık yapacak kimse bilmem, tanımam.

Fakat benim arkam güçlendi mi, kimsenin yazdığını da eleştirmem.

Benim yolum bütün zehirleri içmektir, başkalarının hünerini görüp aybını örtmektir. Allah'tan öyle bir dileğim var ki bu yoldan hiç uzaklaşmayayım. (50/15)

Fesâî'ye göre ise Destgirdî'nin iddiasının aksine, Nizâmî hiçbir yerde kendisini Firdevsî veya başka bir şairle kıyaslamamış, *Divân*'ında geçen bir beyitte kendi şiirlerini bütün diğer şiirlerden üstün görmüştür:¹⁶⁶

سلطان سخن بجز نظامی نبود مثل سخنش در گرامی نبود

*Nizâmî dışında söz sultanı bulunmamaktadır; sözü gibi değerli bir inci yoktur.*¹⁶⁷

Nizâmî, *Şerefnâme*'deki şu beyitte Firdevsî'den dolayı bir şekilde bahsetmiş ve onu saygıyla anmıştır:

سخنگوی پیشینه دانای طوس که آراست روی سخن چون عروس

Eski söz ustası, Tuslu bilge ki sözün yüzünü gelin gibi süsledi. (31/4)

Ayrıca Nizâmî, *Hüsrev u Şîrîn* ve *Heft Peyker* mesnevilerinde geçen birkaç beyitte de Firdevsî'nin Sultan Mahmud ile yaşadığı olaya işaret etmiş ve ismini zikrederek şu beyitlere yer vermiştir:

و گر باتو دم ناساز گیریم چو فردوسی زمزدت باز گیریم

*Eğer seninle anlaşılamazsak, Firdevsî gibi, senin ödülünü vermeyiz.*¹⁶⁸

نسبت عربی است با قوسی بخل محمود بذل فردوسی

*Akrep burcuyla terazi burcunun akrabalığı, Mahmud'un cimriliğiyle Firdevsî'nin cömertliğine benzer.*¹⁶⁹

¹⁶⁶ Mansûr Restgâr-i Fesâî, "Firdevsî ve Nizâmî", *Mecmua-yi Makâlât-i Kongre-yi Beynu'l-milelî-yi Nohomîn Sede-yi Tevellud-i Hekîm Nizâmî-yi Gencevî*, Tahran 1372 hş., II, 64.

¹⁶⁷ Nizâmî-yi Gencevî, *Divân-ı Kasâyid u Gazeliyyât-ı Nizâmî-yi Gencevî* (tsh. Saîd Nefîsî), *İntişârât-ı Fîrûğî*, Tahran 1368 hş., 189.

¹⁶⁸ Gencevî, *Külliyât*, 95.

¹⁶⁹ Gencevî, *Külliyât*, 497.

Nizâmî'nin kendisini Firdevsî ile kıyaslaması çok açık bir durum değildir. Fakat bazı araştırmacılar, iki şair arasında ortaklık ve farklılıklar üzerinden bir karşılaştırma yapmıştır. Nizâmî ve Firdevsî arasındaki ortak noktalar şöyle sıralanabilir:

Her ikisi de mesnevi yazarıdır. Fakat Firdevsî daha çok epik Nizâmî ise lirik tarzda yazmıştır. İki şair de kendi tarzlarında öncü olmuş, Fars edebiyatında bir dönüşüm başlatmış ve kendilerinden sonra gelen birçok şairi etkilemişlerdir. Fakat onları taklit eden şairlerin hiçbiri bu iki şairin ustalığına erişememiştir. Firdevsî'nin öncülüğünü yaptığı epik mesnevi yazma geleneği, Kaçarlar dönemine kadar sürmüşken, Nizâmî'nin başlattığı hamse yazma geleneği yakın dönemlere kadar bile devam etmiştir. Her iki şair de minyatür, hat, resim, seramik gibi diğer sanat alanlarında bile ciddi etkiler bırakmış, bu alanlardaki sanatçıları şiirleriyle etkilemiş ve onlara ilham kaynağı olmuşlardır. Nizâmî de Firdevsî gibi kendi ulusunun geçmişine, kültürüne ve halk arasında anlatılagelen hikâyelere değer vermiştir. Her iki şair de kendi döneminde yaşayan halkın edebî ve duygusal ihtiyaçlarına yönelik eserler üretmişlerdir. Firdevsî kendi döneminin durumuna göre ülkenin hamasî destanlarını önemserken; Nizâmî daha çok yaşadığı dönemin ahlaki ihtiyaçlarını ön planda tutmuş ve lirik anlatıma yönelmiştir. İki şair de eserlerindeki hikâyeleri oluştururken eski kaynaklardan etkilenmişlerdir. Fakat Firdevsî bütünüyle bu kaynaklara bağlı kalırken, Nizâmî bu destansı anlatımlara bezm unsurlarını da katarak hikâyelere dönüştürmüştür. Her iki şair de eserlerini kaleme alırken temiz bir dil kullanmışlardır; şiirlerinde uygunsuz kelimelere rastlanmamaktadır. Firdevsî neredeyse bütün ömrünü Tus şehrinde, Nizâmî de Gence'de geçirmiştir. İkisi de kısa süreli yolculuklar dışında seyahat etmemişlerdir. Sanatlarını kazanç kapısı olarak görmemişler, eserlerini padişahlara ithaf etmiş olsalar da para için şiir söylememişlerdir. Her ikisi de hayattayken ün kazanmışlar, halk tarafından sevilmişlerdir. Şiirlerindeki hikâyeler, halk arasında hala anlatılmaktadır.¹⁷⁰

İki şairin ayrıştığı noktalar ise şöyle sıralanabilir:

Nizâmî ve Firdevsî'nin dini, siyasi ve kültürel anlayışları farklıdır. Bunun başlıca sebebi, Firdevsî'nin yaşadığı dönemdeki Horasan bölgesiyle Nizâmî'nin yaşadığı Azerbaycan bölgesinin kültürel farklılıklarıdır. Firdevsî, dönemindeki siyasi ve toplumsal olaylardan dolayı İran milliyetçiliğini önemsemiş, eserlerinde vatansever bir anlayış

¹⁷⁰ Fesâî, 52-67.

hâkim olmuştur. Firdevsî Şii, Nizâmî Sünnî'dir. Nizâmî'nin yaşadığı Azerbaycan bölgesi o dönemde farklı birçok dilin konuşulduğu ve farklı dinlerin hâkim olduğu bir coğrafya olması sebebiyle şair, daha özgür bir düşünce yapısına sahiptir. Arap edebiyatına da vakıf oluşu, şiirlerine de yansımış ve hikâye seçimlerinde daha serbest davranmıştır. Firdevsî ise büyük ölçüde Fars kültürünün hâkim olduğu bir bölgeden beslenmiş ve konularını Fars kaynaklarıyla sınırlı tutmuştur. Bu iki şair arasındaki lirik ve epik dilin farklılıkları, ikisinin toplumsal ve siyasî düşüncesinin farklılığından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Firdevsî'nin dili daha çok halka hitap ederken Nizâmî'nin dili daha derin anlamlarla yüklüdür. İki şairin İskender karakterini işleyiş biçimi ve yaptıkları tasvirler farklılık göstermektedir. Bu da yine dönemlerinin olaylarıyla ilişkilidir Firdevsî, İskender'i saldırgan, savaşçı ve zalim olarak görürken; Nizâmî, İskender'i bir filozof ve kahraman olarak işlemiş, onu ideal bir hükümdar olarak tasvir etmiştir.¹⁷¹

Zencânî'ye göre ise Nizâmî, özellikle *Şerefname*'de hamase yazmadaki gücünü göstermek için savaşlardan bahsetmiştir. Savaş sahnelerine dikkatlice bakılacak olursa bunlar içinde bile bezm yani içki ve eğlence meclisi unsurlarını yansıtan ifadeler görülebilir. Dolayısıyla Zencânî'ye göre Firdevsî, *Şahnâme*'de savaş sahnelerini tasvir ederken rezm ve bezm yani savaş ve meclis unsurlarından yararlanmamış fakat Nizâmî bu unsurların ikisini birden sıkça kullanmıştır.¹⁷²

ز موزونی ضربهای سنان به رقص آمده اسب زیر عنان

Mızrak atışlarının ahenginden dolayı, eyerin altındaki atlar dans etmekte. (65/15)

تبیره چنان شد در آن خرمی که آمد به رقص آسمان بر زمی

O güzellikte ortam öyle oldu ki gökyüzü, dans etmek için yeryüzüne indi. (252/6)

Nizâmî'nin etkilendiği düşünülen bir diğer şair, İran'ın ilk mutasavvıf şairi Senâî'yi Gaznevî'dir. Çağdaş olan bu iki şairden Nizâmî, *Mahzenü'l-esrâr* mesnevisini Senâî'nin *Hadikatü'l-hakika*'sından sonra kaleme almıştır ve onun eserinden haberdardır. Senâî, ilk irfanî mesnevi olan *Hadikatü'l-hakika*'da adalet, siyaset ve buna benzer konulardan bahsetmekle birlikte neredeyse tamamen aşk, tevhîd, tecrîd ve tevekkül gibi tasavvufî konuları ele almış ve eserini arifâne bir vecd ile yazmıştır. Fakat Nizâmî, ahlakî bir mesnevi olan *Mahzenü'l-esrâr*'da daha çok davranış ahlâkını ön plana çıkaran

¹⁷¹ Fesâî, 52-67.

¹⁷² Zencânî, 3.

bir üslup benimsemiştir. Nizâmî'nin dili daha şairânedir ve Senâî'ye nazaran eserinde destan ve hikâyelere daha çok yer vermiştir.¹⁷³

Senâî-yi Gaznevî şiirlerinde de Nizâmî'den bahsetmiş, onun ahlakî açıdan değerli ve özel bir insan olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

شاید ار سلطان همی خواند نظامی مر ترا چون منظم کرده‌ای هر پنج حس را از ادب
آنکه در هر فن ز دانش ره برد با طبع شعر جای انصافست اگر باشد نظام او را لقب

Eğer sultan seni Nizâmî olarak adlandırmışsa hak ediyorsun, çünkü her beş duyuyu edebîyle düzene koymuşsun.

*Şiîrsel mizacıyla sanattan bilime yol bulan kişinin lakabı eğer Nizam olursa hakediyordur.*¹⁷⁴

1.3.1.3. Nizâmî'nin Etkilediği Şairler

Nizâmî, edebî dehasıyla ve hamse geleneğini başlatarak mesnevi türünü şahlandıran bir şair olması sebebiyle kendisinden sonra yaşayan şairler tarafından taklit edilmiş, eserlerine çok sayıda nazîre yazılan bir şair olmuştur. Onu taklit etmeyip özgün eserler ortaya koyan büyük şairler bile ondan alıntılar yapmışlar, şiir tarzını benimsemişler ve bir şekilde onu ilham kaynağı olarak görmüşlerdir. Farklı dillerde ve dönemlerde, çeviri ve taklit yoluyla onun *Hamse*'sine nazîre olarak yazılan eser sayısı oldukça fazladır.

Nizâmî'den önce rezm, bezm ve ahlak konulu mesnevilerin her üçü de ayrı ayrı yazılmış fakat hiç kimse bunların üçünü bir arada kullanmamıştı. Nizâmî, mesnevi yazma tarihinde üç romantik mesnevinin ilk yazarı olduğu için çeşitlilik, nicelik ve nitelik bakımından sonraki şairler arasında oldukça ün kazanmıştır. Nizâmî'den sonra Sâ'dî, Mevlânâ ve Attar gibi büyük şairler de mesnevi yazmışlardır fakat onların mesnevileri sûfiyâne ve ahlakî olduğu için âşıkâne bir tarzda yazılan ve işret meclislerini tasvir ettikleri mesnevileri bulunmamaktadır. Nizâmî'nin dışındaki büyük şairlerin çoğu, aşk ve

¹⁷³ Muhammed Gulâmrızâyî, "Mukâyese-yi İcmâlî-yi Meyân-i Hadîka ve Mahzenü'l-esrâr", *Mecmua-yi Makâlât-i Kongre-yi Beynu'l-milelî-yi Nohomîn Sede-yi Tevellud-i Hekîm Nizâmî-yi Gencevî*, Tahran 1372 hş., II, 581.

¹⁷⁴ Senâî-yi Gaznevî, *Divân-i Hakîm Senâî-yi Gaznevî* (yay. Pervîz-i Babayî), İntişârât-i Nigâh, Tahran 1375 hş., 605.

bezm temalarını işledikleri lirik şiirleri yazarken, mesnevi yerine gazeli tercih etmişlerdir.¹⁷⁵

Daha çok gazel şairi olarak bilinen Sâ'dî-yi Şîrâzî de kendisinden önce yaşamış olan büyük şair Nizâmî'nin özellikle *Hüsrev u Şîrîn* ve *Leylâ vü Mecnûn* mesnevilerinden etkilenmiş ve Nizâmî'nin bu mesnevilerine işaret eden şu beyitlere eserlerinde yer vermiştir.¹⁷⁶

مجنونم اگر بهای لیلی ملک عرب و عجم ستانم

*Eğer Leyla için Arap ve Acem mülkünü istesem şaşırmanın çünkü ben Mecnun'um.*¹⁷⁷

مراد خسرو از شیرین کناری بود و آغوشی محبت کار فرهاد است و کوه بیستون کندن

*Hüsrev'in Şîrîn'den isteği bir kucaklaşmaydı; Ferhat'ın işi (ise) aşktır ve Bîsütun dağını delmek.*¹⁷⁸

Sâ'dî, *Gülîstan*'daki şu beyitte de Nizâmî'nin şiirine işaretle bulunmuştur:

هر آن عاقل که با مجنون نشیند نباید کردنش جز ذکر لیلی

*Mecnun ile oturan her akıllının; Leyla'dan başkasını anmaması gerekir.*¹⁷⁹

Bu beyit Nizâmî'nin şu beyitini hatırlatmaktadır:

بیرون ز حساب نام لیلی با هیچ سخن نداشت میلی

*Leyla'nın isminden başka hiçbir söze meyl etmiyordu.*¹⁸⁰

Bazı araştırmacılar, Nizâmî'yi, Sâ'dî-yi Şîrâzî ile kıyaslamanın ve hangisinin hangisinden üstün olduğunu söylemenin güç olduğu kanaatine varmışlardır. Çünkü her biri kendi alanında usta şairlerdir ve bir alanda usta ve başarılıdır. Nizâmî, mesnevi yazmakta güçlüyken, Sâ'dî daha çok gazel yazmada ustadır. Eğer bu iki şair, eserleri

¹⁷⁵ Asger Âfitâb, "Emîr Hüsrev, Nehostin u Bozorgterîn-i Mukallid-i Nizâmî", *Mecmua-yi Makâlât-i Kongre-yi Beynu'l-milelî-yi Nohomîn Sede-yi Tevellud-i Hekîm Nizâmî-yi Gencevî*, Tahran 1372 hş., I, 83.

¹⁷⁶ Berât Zencânî, "Te'sîr-i Sohen-i Nizâmî-yi Gencevî der Eş'âr-i Sa'dî", *Mecmua-yi Makâlât-i Kongre-yi Beynu'l-milelî-yi Nohomîn Sede-yi Tevellud-i Hekîm Nizâmî-yi Gencevî*, Tahran 1372 hş., II, 143.

¹⁷⁷ Sâ'dî-yi Şîrâzî, *Külliyât-i Kâmil-i Eş'âr-i Sâ'dî* (tsh. Fazlullah Dûrves), İntişârât-ı Nigâh, Tahran 1388 hş., 722.

¹⁷⁸ Sâ'dî-yi Şîrâzî, 746.

¹⁷⁹ Sâ'dî-yi Şîrâzî, 268.

¹⁸⁰ Gencevî, *Külliyât*, 378.

üzerinden kıyaslanmak istenirse, *İskendernâme*'yi Sa'dî'nin *Bostan*'ı ile kıyaslamak yerinde olacaktır. Zira Sa'dî'nin *Bostan*'da kullandığı öğüt tarzı, Nizâmî'nin eserinde kullandığı öğüt tarzıyla büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Bundan yola çıkılarak, Sa'dî'nin Nizâmî'yi örnek aldığı şu beyitlerle ispatlanmaya çalışılmıştır.¹⁸¹

Nizâmî:

ببخش و بخور بازمان اندکی که بر جای خویشست ازین هر یکی
چو دادی و خوردی و ماندی بجای جهان را توئی بهترین کدخدای

Ye, bağışla ve biraz dinlen; çünkü yerinde kalman bu üçünden de önemlidir.

*Verdin, yedin ve dinlendin mi, dünyanın en iyi başkanı sensin.*¹⁸²

Sa'dî:

خور و پوش و بخشای و راحت رسان نگه می چه داری ز بهر کسان؟
برند از جهان با خود اصحاب رای فرومایه ماند به حسرت بجای

Ye, giy, bağışla ve rahatına bak; başkaları için neden saklıyorsun?

*Görüş sahipleri kendileriyle birlikte (her şeylerini) dünyadan götürürler; aşağılık insan ise, hasretle olduğu yerde bekler.*¹⁸³

Nizâmî, kısa ve öz kelimeler kullanarak anlatmak istediğini çok net bir şekilde ifade eder. Sa'dî'nin şiiri de bu anlamda Nizâmî'ye benzemektedir. Örneğin şair, Hüsrev ve Ferhat arasında geçen konuşmada bunu, bir beyitle başarılı bir şekilde şöyle vermektedir:¹⁸⁴

نخستین بار گفتش کز کجائی بگفت از دار ملک آشنائی

*Bir keresinde nerelisin diye sordu; dedi ki bir dostun ülkesinden.*¹⁸⁵

Sa'dî ise benzer şekilde:

بگفت ار خوری زخم چوگان اوی؟ بگفتا به پایش در افتم چو گوی

¹⁸¹ Destgirdî, *Gencîne* (Hakîm Nizâmî-yi Gencevî), 51.

¹⁸² Gencevî, *Külliyât*, 1030.

¹⁸³ Sâ'dî-yi Şîrâzî, 334.

¹⁸⁴ Destgirdî, *Gencîne* (Hakîm Nizâmî-yi Gencevî), 56.

¹⁸⁵ Gencevî, *Külliyât*, 212.

*Dedi, eğer onun çevgeniyle yaralanırsan (ne yaparsın?) Dedi ki top gibi onun önüne düşerim.*¹⁸⁶

Destgirdî'ye göre Sa'dî *Bostan*'da Nizâmî'nin *Şerefnâme* ve *İkbalnâme*'sinden yararlanmıştı. Hatta çok az yeni konu işlemiştir. Sa'dî, gazelde çok usta bir şair olmasına rağmen Nizâmî, yeni anlamlar üretmekte çok daha usta bir şairdir. Ayrıca Sa'dî'nin şiirinin en önemli özelliği sadeliği ve akıcı olmasıdır. Fakat Nizâmî'nin şiir dili daha ağırdır; sıradan biri okuyup hoşuna da gitse anlamakta zorlanır. Nizâmî, Acem şiirindeki Ferezdak'a, Sa'dî ise Arap şiirindeki Cerîr'e benzetilmektedir.¹⁸⁷

Nizâmî, destan ve mesnevi şairi olmasına rağmen; kaside ve gazel şairi olarak bilinen Selmân-ı Sâvecî (ö. 778/1376) üzerinde de etkili olmuştur. Selmân-ı Sâvecî'nin *Cemşid u Hurşid* ve *Firaknâme* adlı iki mesnevisi vardır. Nizâmî'den 150 yıl kadar sonra yaşamış olan şair, *Cemşid u Hurşid* mesnevisini Nizâmî'nin *Hüsrev u Şîrîn*'ini örnek alarak yazmıştır. Her iki şair de eserlerinin giriş bölümünde, eserlerini padişaha takdim etmişler, ikisi de giriş bölümünde eserin konusuyla ilgili ifadeler kullanarak esere güzel bir üslûpla başlamak anlamına gelen “berâat-i istihlâl” sanatlarını başarılı bir şekilde kullanmayı başarmıştır. Selmân, mesnevisinin adını seçerken bile Nizâmî'nin *Hüsrev u Şîrîn*'de geçen şu beyitinden faydalanmıştır.¹⁸⁸

Nizâmî:

بدین تخت روان با جام جمشید به سلطانی برآمد نام خورشید

*Bu tahta Cemşid'in kadehiyle oturdu, Hurşid'in adı sultan olarak anıldı.*¹⁸⁹

Selmân:

مرصع ساز تاج ذکر جمشید منور کن چراغ حسن خورشید

*Cemşid'in anısını mücevherle süsle, Hurşid'in güzelliğinin ışıltısını yansıtsın.*¹⁹⁰

Nizâmî, kendisinden sonra gelen Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273) ve Hâfız-ı Şîrâzî (ö. 792/1390?) gibi büyük şâirleri de etkilemiştir. Akalın'ın da ifade ettiği gibi bu şâirlerin eserleri dikkatlice gözden geçirildiğinde, Nizâmî adına rastlamak ve

¹⁸⁶ Sa'dî-yi Şîrâzî, 359.

¹⁸⁷ Destgirdî, *Gencîne (Hakîm Nizâmî-yi Gencevî)*, 58.

¹⁸⁸ Murtezâ Zekâyî Sâvecî, “Nizâmî-yi Gencevî ve Selmân-i Sâvecî”, *Mecmua-yi Makâlât-i Kongre-yi Beynu'l-milelî-yi Nohomîn Sede-yi Tevellud-i Hekîm Nizâmî-yi Gencevî*, Tahran 1372 hş., I, 605.

¹⁸⁹ Gencevî, *Külliyât*, 95.

¹⁹⁰ <https://ganjoor.net>

ondan yapılmış tazmin beyitlerine rastlamak mümkündür. Çünkü bu şâirler, gazellerinde, çeşitli vesilelerle Nizâmî'den direkt olarak tazminde ve telmihte bulunmuşlar ve ona nazîre yazmışlardır.¹⁹¹ Destgirdî de bunu destekler mahiyette aşağıdaki beyitleri örnek olarak verir:

Nizâmî:

مرا پرسى كه چونى؟ چونم اى دوست جگر پر درد و دل پر خونم اى دوست

*Bana nasıl olduğumu soruyorsun, nasıl (olay)ım ey dost; ciğerim acı, gönlüm kan dolu ey dost!*¹⁹²

Mevlânâ:

مرا پرسى كه چونى بين كه چونم خرابم بيخودم مسست جنونم

*Bana nasıl olduğumu soruyorsun? Bak, gör nasılım; harabım, kendimden geçmişim, sarhoşum, deliyim.*¹⁹³

Mevlânâ ayrıca Nizâmî'nin eserlerini okumuş, onlardan faydalanmış, hatta onun şiirlerinden tazminde bile bulunmuştur:

Mevlânâ, aşağıdaki mısrayı her ne kadar Nizâmî'den tazmin ettiğini söylese de Nizâmî'nin şiirleri içinde bulunmamaktadır; ancak Ferruhî-yi Sistânî'nin şiirleri içinde yer almaktadır.¹⁹⁴

نظير آنك نظامى به نظم مى‌گويد جفا مكن كه مرا طاقت جفاى تو نيست

*Nizâmî'nin şiirleri gibi naz yapma; cefa etme çünkü benim senin cefanı çekecek takatım yoktur.*¹⁹⁵

گر رند و گر قلاشى ما را تو خواجه تاشى اى شمس هر طواشى تبريز را نظامى

*Rind de olsan kalles de olsan sen bizim baş tacımızsın, herkesin parlayan güneşi, Tebriz'in Nizâmî'si.*¹⁹⁶

¹⁹¹ Akalın, 41.

¹⁹² Gencevî, *Dîvân-ı Kasâyid u Gazeliyyât-ı Nizâmî-yi Gencevî*, 271.

¹⁹³ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Külliyât-i Dîvân-ı Şems* (tsh. Bediüzzeman-i Furûzanfer), (1. Baskı), Tahran 1374 hş., I, 581.

¹⁹⁴ <https://ganjoor.net>

¹⁹⁵ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, I, 218.

¹⁹⁶ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, II, 1093.

Eserlerinde Nizâmî adını zikreden veya ondan övgüyle söz eden başka şairleri de sıralamak mümkündür. Tespit edilebilen şairler ve eserlerinde Nizâmî hakkında zikrettikleri beyitler şu şekilde sıralanabilir:

Feridüddîn-i Attâr (ö. 618/1221) *Mazharu'l-acâyib* adlı eserinin münacat bölümünde Allah'ın güzellikleri yaratmasından bahsederken Nizâmî adını zikretmiş ve ondan övgüyle bahsetmiştir.

گه تو پروانه شوی گه شمع جان گه برون آیی و گه باشی نهان
گه نظامی را بیاری در سخن گه به بسطامی بگوئی من لدن

Bazen pervane olursun bazen can mumu; bazen görünürsün bazen saklanırsın.

*Bazen Nizâmî'yi konuşturursun bazen Bistâmî'ye ledünni ilim verirsin.*¹⁹⁷

Aburrahman-ı Câmî (ö. 898/1492) *Heft Evrenğ* adlı yedi mesneviden oluşan eserini yazarken Nizâmî'den etkilenip büyük şairi övmüş ve bir yandan da gizlice kendi eserinin daha üstün olduğunu ve kafiye kullanmakta Nizâmî'den bile daha kabiliyetli olduğunu ifade etmiştir.

رشحی از آن باده به جامی رسان رونق نظمش به نظامی رسان
قافیه آنجا که نظامی نواست، بر گذر قافیه جامی سزااست

O badeden bir damla da Câmî'ye ver, onun şiirinin kıymetini Nizâmî'nin şiirine ulaştır.

*Nizâmî tarzı ahenkli kâfiyeler geçen yerde kâfiyeleri kullanmakta Câmî daha layıktır.*¹⁹⁸

ناظم گنج، نظامی که به رنج عدد گنج رسانید به پنج

*Gence şairi Nizâmî ki zahmetle hazinelerinin sayısını (hamse) beşe ulaştırdı.*¹⁹⁹

Ayrıca Câmî, *Hirednâme-i İskenderî* adlı mesnevisini yazarken Nizâmî'nin *İskendernâme*'sinden etkilenmiş ve eserinde Nizâmî'yi öven şu beyitlere yer vermiştir.

نظامی که استاد این فن ویست درین بزمگه شمع روشن ویست

¹⁹⁷ <https://ganjoor.net>

¹⁹⁸ Abdurrahmân-i Câmî, *Heft Evrenğ* (tsh. Murtazâ Muderris-i Gîlânî), Neşr-i Ahûrâ, Tahrân 1386 hş., 376.

¹⁹⁹ Câmî, 568.

*Bu sanatta usta olan Nizâmî'dir, bu meclisteki parlayan mum odur.*²⁰⁰

Ubeyd-i Zâkânî (ö. 772/1370'ten önce) *Uşşâknâme* adlı eserinde, Nizâmî'nin başarılı teşbihlerine şöyle işaret etmiştir:

بت سوسن مزاج از بد لگامی به آئینی که میگوید نظامی
بچشمی ناز بی اندازہ میگرد بدیگر چشم عهدی تازہ میگرد

Huysuzlukta susen çiçeğine benzeyen sevgili, Nizâmî'nin söylediği tarz ile:

*Bir gözüyle hesapsız naz yaparak, diğer gözüyle dostluk tazeliyordu.*²⁰¹

Benzer şekilde Emir Hüsrev-i Dihlevî de *Hamse*'sinde Nizâmî'nin şiirlerini öven bir beyite yer vermiştir.

نظم نظامی به لطافت چو در وز در او سر به سر آفاق پر

*Letafette Nizâmî'nin şiiri gibi dünya baştanbaşa onun incisiyle doludur.*²⁰²

Destgirdî'nin ifade ettiğine göre Hâfız-ı Şîrâzî de Nizâmî'yi okumuş ve ondan etkilenmiştir. Özellikle sakînâme ve muğanninâmelerinden etkilenerek onun tarzında şiirler yazmıştır. Nizâmî'den etkilenen ve ondan övgüyle söz eden bunlar gibi birçok şair olmakla birlikte, şairle yakın dönemde yaşamış Zahîr-i Faryâbî (ö. 598/1201), Hâkânî-yi Şîrvânî (ö. 595/1199), Reşîdüddîn-i Vatvat (ö. 573/1177), Enverî (ö. 585/1189?) ve Cemâlüddîn-i İsfahânî (ö. 588/1192) gibi bazı şairler de eserlerinde Nizâmî'yi yeren beyitlere yer vermişlerdir. Bunun sebebi olarak da Destgirdî, Nizâmî'nin çok genç yaşta büyük bir şair olmasını göstermektedir.²⁰³

Onun *Hamse*'sine ya da *Hamse*'sindeki eserlerden herhangi birine nazire yazmış olan pek çok şair vardır. *Hamse*'se nazîre yazmış olan bazı şairler: Emîr Hüsrev-i Dihlevî (ö. 725/1325), Hâcû-yi Kirmânî (ö. 753/1352), Âhî-yi Meşhedî (ö. 927/1520), Kâtibî-yi Nişâbûrî (ö. 839/1436), Mollâ Câmî (ö. 898/1492), Zeynelâbidîn Ali Abdî Beyg-i Şîrâzî (ö. 998/1590), Ali Şîr Nevâî (ö. 906/1500), Mektebî-yi Şîrâzî (ö.

²⁰⁰ Câmî, 927.

²⁰¹ <https://ganjoor.net>

²⁰² <https://ganjoor.net>

²⁰³ Destgirdî, *Gencîne (Hakîm Nizâmî-yi Gencevî)*, 83.

918/1512), Hâtîfî-yi İsfehânî (ö. 927/1520), Urîfî-yi Şîrâzî (ö. 999/1591) ve Feyzî-yi Hindî (ö. 1004/1595).²⁰⁴

Nizâmî'nin *Hamse*'sindeki *Mahzenü'l-esrâr* mesnevisine nazîre yazan Fars ve Türk şairler de olmuştur. İranlı şair, Melik-i Kumî (ö. 1025/1616), *Menbâ'u'l-enhâr* adlı eseri. Nizâmî'nin *Mahzenü'l-esrâr*'ını tercüme ve taklit ederek onu bir nazîre olarak Türkçeye kazandıran ilk Türk şair, XIII-XIV. yüzyıllarda yaşayan ve eserlerini Türkçe kaleme aldığı için Turkî-Gûy adıyla nam kazanmış olan Haydar Harizmî'dir.²⁰⁵ Ayrıca Çağatay hükümdarı Hâce b. Abdülvahhâb da (ö. 967/1559) *Maksadü'l-etvâr* adlı eseriyle nazire yazmıştır.²⁰⁶

Nizâmî'den sonra kaleme alınan neredeyse bütün *Hüsrev u Şîrîn* mesnevileri şairin yazmış olduğu aynı bahir ve vezinle Doğu edebiyatında adeta bir geleneğe dönüşmüştür. İran edebiyatında Nizâmî'nin *Hüsrev u Şîrîn* mesnevisine nazîre yazan oldukça çok şair bulunmaktadır. Bunlardan bazıları: Kasımî, Kevserî, Şapûr, Hâce Şihâbuddîn, Asâf Han, Ahî, Şerîf Kâşî, Maşrîkî, Mevlâna Vahşî el-Yezdî, Hindû, İbrahim Ethem, Nâmî, Şihâb-ı Turşîzî, Asafî. Arifî'nin *Ferhâdnâme*'si, Bezmî'nin kaleme aldığı *Şîrîn u Ferhad* ve Vahşî-yi Bafkî'ye ait olan *Ferhad u Şîrîn* mesnevileri de Nizâmî'nin eserine nazire olarak yazılmıştır.²⁰⁷

Türk edebiyatında ise *Hüsrev u Şîrîn* mesnevisine nazîre yazan ilk şair Kıpçak'ta hüküm süren bir Türk-Moğol devleti Altın Orda şairi Kutb'dur.²⁰⁸ Ayrıca Fahrî (ö. ?) ve Şeyhî (ö. 834/1431) tarafından da çeviri ve taklit yoluyla nazîreler kaleme alınmıştır. Ahmed Rıdvan, Muîdî, Hayâtî, Hamîdîzâde Celîlî, İmamzâde Ahmed, Hâlife, Mahvî, Fasîh Ahmed Dede, Salîm, Azerî şairi Mustafa Ağa Nâsır gibi şairler aynı isimle; Yavuz Sultan Selim'in kardeşi Şehzade Korkut (Harîmî), Ârif Çelebi ve Nâkâm gibi şairler ise *Ferhad u Şîrîn* ismiyle nazireler yazmıştır.²⁰⁹

Nizâmî'nin *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisine de çok sayıda şair nazîre yazmıştır. Fakat hiçbirisi onun şöhretini yakalayamamıştır. Bu şairler; Merâğî-yi Tebrizî, Nizamüddin Ahmed Suheylî, Mektebî-yi Şîrâzî, Kutbüddin Emir Hâc, Hilâlî-yi Esterâbâdî,

²⁰⁴ Akalın, 46.

²⁰⁵ Mehmet Fuat Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları II*, Alfa Yay., İstanbul 2015, 125.

²⁰⁶ Muhammed Ali Terbiyet, *Danışmendân-i Azerbaycan*, Matba-i Meclis, Tahran 1314 hş., 381.

²⁰⁷ Akalın, 53-54.

²⁰⁸ Necmettin Hacıeminoğlu, "Hüsrev ü Şîrin", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 56.

²⁰⁹ Akalın, 54.

Kemâlüddin-i Zamîrî, Mirza Muhammed Kâsımî, Nüvidi-yi Şîrâzî, Sarfî-yi Keşmîrî, Ruhü'l-Emîn-i Isfahanî, Münîr-i Lahorî, Kâşîf-i Şîrâzî, Ali Rızâ Tecellî, Muhammed Nâmî, Mehdi Big, Sabâ-yı Kâşânî. Nizâmî'ye nazîre yazan bu şairlerden Feyzî-yi Hindî dışında hepsi eserini şairin yazdığı aynı vezinle kaleme almıştır.²¹⁰

Türk edebiyatında ise aynı hikâyeyi müstakil bir mesnevi şeklinde yazan ilk kişi, Edirneli Şâhidî'dir. Fakat Leylâ ve Mecnûn hikâyesini en güzel şekilde işleyen şair, Fuzûlî olmuştur. Daha sonra pek çok dile çevrilmiş olsa da Nizâmî ve Fuzûlî'nin eseri, Avrupa edebiyatlarında işlenen Romeo ve Juliet, Tristan ve Isolde gibi klasikler arasındaki yerini almıştır.²¹¹

İki şair arasında bir karşılaştırma yapılacak olsa; Fuzûlî, *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisini yazarken Nizâmî gibi hikâyenin aslına sadık kalmayı tercih etmiştir. Nizâmî, eseri hükümdarın isteği üzerine kısa bir sürede yazmış olmasına rağmen Fuzûlî, eseri yazmak istediği için ele almıştır. Nizâmî'nin eserinde daha çok İran kültürü hâkimken Fuzûlî'de Türk kültürü hâkimdir. Fuzûlî, Nizâmî'den farklı olarak irfânî bir destan yaratmaya çalışmıştır.²¹²

Fuzûlî, kendi eserinde Nizâmî'yi de zikrederek onu öven şu beyitlere yer vermiştir:

بِاللهِ كِه نِه خُوش دَمِيش نِظَامِی بُو بَابَدِه خَتْم ایدُوپ کَلَامِی

Billah ki ne hoş demiş Nizâmî; Bu bâbda hatm edüp kelâmı

(Allah için, Nizâmî bu hususta sözün en güzelini söylemiş ve ne güzel demiştir.)

Heft Peyker'e de hem İran hem de türk edebiyatlarında birçok nazîre yazılmıştır: Emir Hüsrev-i Dihlevî'nin *Heşt Behişt*'i, Hatîfî-yi İsfehânî'nin *Heft Mânzâr*'ı ve Feyzî-yi Hindî'nin kaleme aldığı *Heft Kişver*'i. Türk edebiyatında yazılan ilk nazîre Çağatay şairi Ali Şîr Nevâî'nin *Seb'a-i Seyyâr* isimli eseridir. Bu geleneği şair, *Heft Meclis* isimli mesnevisiyle, Nevizâde Atâyî ise *Heft Hân* isimli mesnevisiyle devam ettirmişlerdir.²¹³

²¹⁰ Akalın, 62.

²¹¹ İskender Pala, "Leylâ ve Mecnûn", *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 161.

²¹² Abdulkadir Karahan, "Mukâyese-yi Leylâ vü Mecnûn-i Nizâmî ve Fuzûlî", *Mecmua-yi Makâlât-i Kongre-yi Beynu'l-milêlî-yi Nohomîn Sede-yi Tevellud-i Hekîm Nizâmî-yi Gencevî*, Tahran 1372 hş., II, 657.

²¹³ Akalın, 68.

İskendernâme'ye de çok sayıda nazîre kaleme alınmıştır. Emir Hüsrev-i Dihlevî, *Ayine-i İskenderî*; Molla Abdurrahman-ı Câmî, *Hirednâme-i İskenderî*; Hatîfî-yi İsfehanî, *Timurnâme*; Feyzî-yi Hindî, *Ekbernâme*; Raî Hidâyetullah, *İskendernâme*; Ebu İshak Saburî, mensur *Kıssa-i İskender*'dir. Nizâmî'nin *İskendernâme*'sine Türk edebiyatında ilk kez nazîre yazan ve kendisini Nizâmî ile kıyaslayarak onu aştığını söyleyen şair, Ahmedî-yi Kirmânî'dir.²¹⁴ Ayrıca Hamzavî, Ali Şîr Nevâî, Karamanlı Figânî, Ahmed Rıdvan ve Behîştî Sinan gibi şairler de *İskendernâme* adını verdikleri eserleriyle aynı konuyu işlemişlerdir. Türk edebiyatında *İskendernâmeler* başlığında detaylı bilgi verilecektir.

Türk şairlerin pek çoğu Nizâmî'ye ve onun yazdığı eserlere özel bir ilgi göstermişlerdir. Hatta denilebilir ki Türk edebiyatında son senelere kadar bile yazılan mesnevilerin yüzde yetmişe yakını onun *Hamse*'sinden esinlenmiştir. Türk edebiyatı ve şiirinin olgunlaşma serüveninde Nizâmî oldukça etkili olmuştur. Nizâmî, Türk şiirini adalet, zulme karşı çıkma ve Allah arayışı gibi kavramlarla tanıştırmıştır.²¹⁵

1.3.2. Eserleri

1.3.2.1. Hamse

Hamse, İran ve Türk edebiyatında aynı şaire ait beş mesneviden oluşan mecmuaların genel adıdır. Arapça hams (beş) kelimesinin müennesi olan *Hamse* terimi, ilk defa *Penc-Genc* (Beş Hazine) adıyla beş mesnevi yazan Nizâmî tarafından bu anlamıyla kullanılmıştır. *Hamse* yazan şairlere “hamse-nüvîs” veya “sâhib-i hamse”, yazdığı mesnevi sayısı beşten fazla olan şairlere de altı eser sahibi “sâhib-i sitte” ve yedi eser sahibi anlamında “sâhib-i seb‘a” gibi adlar verilmiştir. İran edebiyatında 30 kadar şair tarafından *Hamse* kaleme alınmıştır. Bunlar arasında ilk sırayı Nizâmî alır.²¹⁶

²¹⁴ Akalın, 72-73.

²¹⁵ Huseyn Muhammedzâde-yi Sadık, “Te‘sir-i Âferineş-i Nizâmî ber Edebiyyât-i Türkî”, *Mecmua-yi Makâlât-i Kongre-yi Beynu'l-milelî-yi Nohomîn Sede-yi Tevellud-i Hekîm Nizâmî-yi Gencevî*, Tahran 1372 hş., III, 177.

²¹⁶ Tahsin Yazıcı; Cemal Kurnaz, “Hamse”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, 499; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçay Yay., Ankara 1995, 229.

Farklı kaynaklarda yüzden fazla *Hamse* yer almaktadır fakat hiç biri Nizâmî'nin başarısına ulaşamamıştır. Neredeyse hepsi de Nizâmî'den etkilendiğini itiraf etmiştir.²¹⁷

Fars edebiyatında hamse türünün kurucusu sayılan Nizâmî'nin yaklaşık 35.000 beyitlik beş mesneviden oluşan *Hamse*'si içinde yer alan eserler, yazılış sırasına göre şöyledir: *Mahzenü 'l-esrâr*, *Hüsrev u Şîrîn*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Heft Peyker*, *Şerefnâme* ve *İkbalnâme* isimlerinde iki ayrı bölümden oluşan *İskendernâme*'dir. İki ayrı eser olarak görülen *Şerefnâme* ve *İkbalnâme*'nin bugün bir tek kitap halinde nadir bazı nüshalarına rastlanmaktadır fakat muhtemelen bu eser, sonraları ikiye bölünmüştür. Nizâmî'nin bu *Hamse*'si (*Penc-genc*), birçok müellifi etkilemiş ve bu türdeki eserlere öncülük etmiştir. Çeşitli kütüphanelerde yüzlerce yazması bulunan eser; İran, Hindistan ve Avrupa'da defalarca basılmış, manzum ve mensur çevirileri yapılmış, çeşitli şairlerce örnek alınmıştır.²¹⁸

Bazı araştırmacılar Nizâmî'nin yaklaşık 27 yıllık *Hamse* yazma serüvenini, kafasında yarattığı ütopyaya kavuşma çabası olarak görmüşlerdir. *Mahzenü 'l-esrâr* ile başlayan bu arayışın son aşaması *Şerefnâme* ve *İkbalnâme* olmuştur ve *İskendernâme* ile şairin arayışının son bulduğu düşünülmüştür.²¹⁹

Hamse'nin el yazmaları tarih boyunca en değerli armağanlardan görülmüş, önemli insanlara, devlet büyüklerine hediye olarak takdim edilmiştir. *Hamse*'deki bazı hikâyeler sinema senaryolarına, tiyatro eserlerine konu olmuş, birçok farklı daldaki sanatkâra ilham vermiştir.²²⁰

Nizâmî'nin *Hamse*'si, Sâmiye Basîr-i Mujdehî tarafından tashih edilerek, *Hamse-i Nizâmî* adıyla Tahran'da 1383 hş.'de²²¹, Vahîd Destgirdî tarafından da *Külliyât-i Hamse-yi Hakîm Nizâmî-yi Gencevî* adıyla yine Tahran'da 1390 hş.'de yayınlanmıştır.²²²

Mesnevilerinin dışında Saîd Nefisî tarafından tashih edilerek Tahran'da 1368 hş.'de yayınlanmış olan Nizâmî'ye ait bir de *Dîvân* bulunmaktadır.²²³

²¹⁷ Destgirdî, *Gencîne (Hakîm Nizâmî-yi Gencevî)*, 77.

²¹⁸ Kanar, "Nizâmî-i Gencevî", *DİA*, XXXIII, 183.

²¹⁹ Mansûr Restgâr-i Fesâî, "Hamse Serâyî der Edeb-i Fârsî", *Âyine-yi Mirâs*, S. 36-37, Tahran 1386 hş., 243-257.

²²⁰ Akalın, 46.

²²¹ Nizâmî-yi Gencevî, *Hamse-i Nizâmî* (tsh. Sâmiye Basîr-i Mujdehî), (2. Baskı), İntişârât-i Dûstân, Tahran 1383 hş.

²²² Gencevî, *Külliyât-i Hamse-yi Hakîm Nizâmî-yi Gencevî* (tsh. Vahîd Destgirdî), (3. Baskı), İntişârât-i Behzâd, Tahran 1390 hş.

1.3.2.1.1. Mahzenü'l-esrâr

Nizâmî, *Hamse*'nin birinci mesnevisi olan *Mahzenü'l-esrâr*'ı, Anadolu Selçuklularından Kılıç Aslan'a bağlı olan Mengüçük ailesine mensup Erzincan Hükümdarı Fahreddin Behramşah b. Davud'a (ö. 622/1225) ithafen yazmaya başlamış ve 570 (1174) yılında tamamlamıştır. Aruzun Serî bahrinin müseddes-i matvî-i maktû' müfte'ilün, müfte'ilün, fâ'ilün vezniyle yazılmış olan eser, yaklaşık 2260 beyitten oluşmaktadır.²²⁴

Fahreddin Behramşah, adını ebedileştireceğine inandığı bu eseri kaleme alması karşılığında Nizâmî'ye o dönemde servet sayılabilecek ciddi bir bağışta bulunmuştur. Şiblî-i Nu'mânî'nin belirttiğine göre ediplerin koyurucusu olan Behramşah, *Mahzenü'l-esrâr*'ın kendisine armağan edilmesine karşılık Nizâmî'ye 5000 altın ve çeşitli hediyelerle yüklü 5 deveyi ödül olarak göndermiştir.²²⁵ O zamanlar Behramşah'ın yanında bulunanların bile çok fazla gördükleri bu ihsan, Nizâmî'nin eseri karşılığında elde ettiği ilk mühim servet olmalıdır.²²⁶

Mahzenü'l-esrâr'ın yazılışındaki asıl maksat, Nizâmî'nin şairliğinden ziyade, hakîm ve şeyh olarak ahlâkî fikirlerini içten bir samimeyetle okuyuculara telkin etme isteğidir. Eser, şairin riyazet ve inzivalarının bir tür açıklamasıdır ve şair, eserini ilhâm-ı dil olarak adlandırmaktadır. Bu yüzden de eser dini yayan mukaddes bir kitap özelliği taşımaktadır.²²⁷

Bu mesnevi, Nizâmî'nin kırk yaşından önceki gençlik döneminin bir ürünüdür. Zerrînkûb'a göre yaşadığı dönemde Yunan ve Pehlevî ilimleriyle de ilgilenen şair, Sühreverdi ve Fahreddin er-Râzî gibi âlimlerle de tanışmış ve bu durum, eseri yazmasında etkili olmuştur.²²⁸

Mahzenü'l-esrâr, adalet, doğruluk, mertlik, yiğitlik, alçakgönüllülük gibi hikmet ve erdemleri ihtiva eden konuların işlendiği; vaazların, ahlâkî nasihatlerin ve didaktik temsilî hikâyelerin yer aldığı yirmi makaleden oluşmaktadır. Bu özelliğiyle eser, Farsça ahlâkî ve öğretici şiir tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Nizâmî, eseri kaleme alırken

²²³ Nizâmî-yi Gencevî, *Dîvân-ı Kasâyid u Gazeliyyât-ı Nizâmî-yi Gencevî* (tsh. Saîd Nefisî), İntişârât-ı Fûrûğî, Tahran 1368 hş.; Ateş, 321.

²²⁴ Zerrînkûb, *Seyrî der Şi'r-i Fârsî*, 64; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der Ârân*, 484; Ateş, 322.

²²⁵ Akalın, 47.

²²⁶ Ateş, 322.

²²⁷ Zerrînkûb, *Pîr-i Gence*, 38-39; Resulzâde, 119.

²²⁸ Zerrînkûb, *Pîr-i Gence*, 68.

hem kendi ifadesi hem de edebiyat araştırmacılarının ifadesine göre kendisinden evvel aynı konuları işleyen bir mesnevi yazmış olan Senâî-yi Gaznevî'nin *Hadîkatü'l-hakîka* isimli eserinden faydalanmıştır. Fakat her ne kadar ondan etkilenmiş olsa da güzellik ve akıcılık bakımından ondan daha üstün tutulmuştur.²²⁹

Eser, M. Nuri Gençosman tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiş ve aynı isimle, Milli Eğitim Basımevi'nin Şark Klasikleri serisi içerisinde 1946 yılında yayınlanmıştır.²³⁰

Nizâmî'nin hikmet ve tasavvuf üzerine fikriyatını göz önüne seren, tefekkür yolundaki çilesini sunan, muhataplarına insanın mutlak aydınlığa erişmesi için yollar gösteren ve irşâd edici bir eser olan *Mahzenü'l-esrâr*, Allah'a hamd ve münâcât, Hz. Muhammed'e na't ve Erzincan hükümdarı Fahreddin Behramşah'a yapılan övgü kısımlarıyla başlar. Eserin kaleme alınması ve tertibiyle ilgili 40 beyitlik kısmın ardından ana konuya giriş yapılır.²³¹

İlk makale; kelâmın kıymeti, şairliğin mertebeleri, belâgât ve edebî söz söylemenin niteliği, hakikati dinleyip idrak etmenin, insanın kendi kalbine yönelmesinin gerekliliği ve kalbin nasıl terbiye edileceği gibi mevzularla ilgilidir. İkinci makalede; adaletin ve insaflı olmanın, Hakk'ın gönlünü hoş tutmanın ölçülerinden bahsedilir. Üçüncü makalede; dünya işlerinin keşmekeşiyle manevi ilgi ve alakanın bozulması anlatılır. Dördüncü makale; hükümdarın hak ve hukuku gözetmesiyle ilgilidir. Beşinci makale; insanın karmaşaya düştüğü zor durumlarda ne kadar zayıf ve aciz kaldığından bahseder. Altıncı makale; bütün âlemdeki hadiselerden ibret almakla ilgilidir. Yedinci makalede; insanın yaratılmışların en şerefli olması hasebiyle diğer varlıklardan üstün olduğu ifade edilir. Sekizinci makalede; varoluş ve yaratılışı idrak etmesi bakımından aklın işlevinden bahsedilir. Dokuzuncu makale; insanın dünya gailelerinden nasıl kurtulabileceği anlatılır. Onuncu makalede; ahir zamanın yaklaşması ve onun alametlerinden bahsedilir. On birinci makale; yeryüzünde karşılaşılan zorlukların nasıl yenilebileceğinden, on iki ve on üçüncü makaleler; dünyevi hayatın insanı aldatmasına imkân vermeden dünyayı terk etmenin gerekliliğinden, dünyanın vefasız oluşundan, on dördüncü makale; insan-

²²⁹ Zerrînkûb, *Seyrî der Şi'r-i Fârsî*, 64; Ateş, 322; Akalın, 48.

²³⁰ Nizâmî, *Mahzenü'l-Esrâr* (çev. M. Nuri Gençosman), MEB Yay., Şark İslam Klasikleri, İstanbul 1993.

²³¹ Akalın, 50.

sın gafletten uyanmasının kurallarından, on beşinci makale; insanın yaratış hikâyesi ve bir sınıfın diğerine üstüp olup olmaması mevzusundan, on altıncı makale; yapılan işte hızla yükselmek, dilek ve hâcetlerin kabulü gibi konulardan, on yedinci makale; Allah’a kul olmanın gereklerinden, sükûnetin ve halvete girmenin faziletinden, on sekizinci makale; ahirete hazır olup olmama hususunda insanın gidişatından, on dokuz ve yirminci makale; asrın insafsızlığı, zamane insanının vefası ve himmeti gibi konulardan bahseder.²³²

1.3.2.1.2. Hüsrev u Şîrîn

Nizâmî’nin *Hamse*’deki ikinci eseri olan *Hüsrev u Şîrîn*, Selçuklu Sultanı Ebû Talib Tuğrul b. Arslan’a ithaf edilmiştir. Nüshalar arasında farklılıklar olduğu için yazılış tarihi ve tamamlanış tarihiyle ilgili farklı görüşler vardır. Mansur Servet, eserin 576 (1180) yılında tamamlanmış olduğunu kaydetmesine rağmen Ahmet Ateş, eserin yazılışına 576 (1180) yılında başladığı ve 587’de (1191) tamamlandığı, Vahîd Destgirdî ise eserin yazılışına 573 (1177) yılında başladığını ve 576 (1180) yılında tamamlandığını yazmaktadır.²³³

Hüsrev u Şîrîn, konusu itibarıyla Firdevsî’nin *Şahnâme*’de kısaca işlediği, Hüsrev-i Perviz ismiyle anılan Sâsanî hükümdarı II. Perviz’in, Ermenistan padişahının yeğeni prenses Şîrîn’le yaşamış olduğu aşk hikâyesini ele almaktadır. Gerçek bir aşk hikâyesinden esinlenerek yazılan *Hüsrev u Şîrîn*, Nizâmî’nin diliyle, üslubuyla edebî bir kimliğe kavuşmuş ve Fars dilinin en büyük mesnevilerinden biri olarak kabul edilen lirik bir şahesere dönüşmüştür.²³⁴

Nizâmî, iki âşık arasında geçen hikâyelerin yer aldığı bu eserin başından sonuna kadar ahlakî öğütler vermekten de geri durmamıştır. Ayrıca adalet ve erdemli olmak gibi özelliklere de dikkat çekmiştir. Eserde insan kendini adeta mutluluğa bırakmıştır. Aşk için padişahlıktan ve tahttan vazgeçilmiştir. Firdevsî’de hâkim kahraman Hüsrev olmasına rağmen Nizâmî’nin eserinde Şîrîn’dir. Şîrîn’in temiz ahlakı, Hüsrev’in çapkın-

²³² Nizâmî, *Mahzenü’l-Esrâr* (çev. M. Nuri Gençosman), MEB Yay., Şark İslam Klasikleri, İstanbul 1993; Akalın, 50.

²³³ Mansur Servet, *Gencîne-yi Hikmet der Âsâr-ı Nizâmî*, 52; Destgirdî, *Gencîne (Hakîm Nizâmî-yi Gencî)*, 48; Ateş, 322.

²³⁴ Akalın, 53.

lığına ve bencilliğine galip gelmiştir. şair, eserin sonunda bu aşk hikâyesini, ilahî aşka doğru yönlendirmiş ve eserini bitirmiştir.²³⁵

Hezec bahrinin müseddes-i maksûr u mahzûf mefâ'ilün, mefâ'ilün, feûlün vezniyle yazılan eser 6500 kadar beyitten oluşmaktadır.²³⁶

Eserin olay örgüsü özetle şu şekildedir: Sâsânî hükümdarı Hürmüz, soyunun devamı için Allah'a yalvararak, bir erkek çocuk istemektedir. Sonunda dileği kabul olur ve oğluna Hüsrev-i Perviz adını verir. Hüsrev, altı yaşına geldiği andan itibaren etrafını merak etmeye ve sorgulamaya başlar. Babası, onunla ilgilenmesi için bir hoca tutar. Hüsrev, hocasının da gözetiminde çok şey öğrenir, pek çok sanatta hünelerini göstermeye ve özlü sözler söylemeye başlar. Babası ondaki bu mahareti gördükçe onu daha da sevmeye başlar. Hüsrev, bir sabah avlanmak için sahraya gider. Yeşillikler içinde bir köy görür ve çadırını oraya kurarak şarap içmeye başlar. Köylülerden biri gidip Hüsrev'in aykırı davranışlarını padişaha haber verir. Babası Hüsrev'in bu davranışına çok kızar ve onu cezalandırmak ister. Bunun üzerine Hüsrev, birkaç ihtiyarı babasına şefaatchi olarak gönderir. Babası onu bağışlayınca hayata yeniden kavuşmuş gibi hisseden Hüsrev, ibadethaneye kapanarak, dua ve ibadetle meşgul olur. Uykuya daldığı bir vakit rüyasında dedesi Nûşirevân'ı görür. Nûşirevân, Allah'ın ona şîrîn adında bir sevgili, Bârbed adında bir çalgıcı ve şebdîz adında bir at ve bir de taht verdiğini müjdeler.

Hüsrev gördüğü rüyayı şapur adındaki hünarli ve bilgili bir nedimine anlatır. şapur, Hüsrev'e şîrîn ve şebdîz'den bahseder. şîrîn, Ermen Melikesi Mehinbânu'nun yeğeni, şebdîz de saraya ait bir attır. Hüsrev, şapur'u şîrîn'i getirmesi için Ermen ülkesine gönderir. Ermenistan'a giden şapur, Hüsrev'in resmini yaparak onu, şîrîn'in görebileceği bir ağacın gövdesine asar. Resmi gören şîrîn, Hüsrev'e âşık olur, tarifsiz bir hicranla yanıp tutuşmaya başlar. Hüsrev'i görmek için atına binerek Medâyin yoluna düşer. Aynı anda Hüsrev de şîrîn'i bulmak için yollara düşmüştür. Her ne kadar yolda birbirlerini görüp tanıyamasalar da zaman içinde birbirlerini bulur ve güzel zaman geçirirler. Fakat şîrîn, âşığının anlık arzusunu geri çevirir, buna kızan Hüsrev ülkesine geri döner. Devlet işleriyle meşgul olur ve iki ülke arasındaki anlaşma gereği Rum şahının kızı Meryem ile evlenir. Üzüntüden kahrolan şîrîn, ülkesinin Melikesi olur. Sarayına bir

²³⁵ Zerrînkûb, *Pîr-i Gence*, 73-103.

²³⁶ Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, II, 802.

süt havuzu yaptırmak ister ve Ferhat adında genç bir mühendis görevlendirilir. Havuz yapılırken Şîrîn'i gören Ferhat ona âşık olur. Ferhat'ın Şîrîn'e olan aşkını duyan Hüsrev kıskançlıktan deliye döner. Bunun üzerine Ferhat'ı huzuruna çağırarak ondan çetin kayalarla kaplı Bîsütun dağına delerek, ordusunun geçişini sağlayacak bir tünel yapmasını, eğer başarırsa aradan çekileceğini ve Şîrîn'e kavuşturacağını vadeder. Ferhat, dağı delmeye başlar. Hala Şîrîn'e kavuşma arzusunda olan Hüsrev, Ferhat'a Şîrîn'in öldüğü haberini verir. Bunu duyan Ferhat, kendini dağdan aşağı atarak intihar eder. Karısı da ölen Hüsrev, Şîrîn'in köşküne giderek onunla evlenmek istediği söyler. Şîrîn ve Hüsrev evlenirken Meryem'den olan oğlu Şiruye ona âşık olur ve keşke benim karım olsa diye iç geçirir. Bir gece iki âşık uyurken Şiruye sessizce odaya girer ve babasının kalbine hançer saplayarak kaçar. Gözünü açtığı anda kanlar içinde olduğunu farkedenden ve susuzluktan perişan olan Hüsrev, Şîrîn'i uyandırıp su istemeyi düşünür fakat daha sonra uyandırmaya kıyamaz ve bu düşünceden fazgeçer. Ben ölsem de o uysun diyerek son nefesini verir. Uyandığında yanında kanlar içinde yatan Hüsrev'i gören Şîrîn, ağlayarak mateme gark olur. Hüsrev defnedilirken, elindeki hançerle tabutun başına giden Şîrîn, Hüsrev'in göğsündeki yarayı açarak öper ve elindeki hançeri göğsündeki aynı yere saplayarak intihar eder. İki âşık aynı yere gömülür.²³⁷

Hikâyenin sonunda dünyaya yergi, nasihatler, oğlu Mehmet'e öğüt, Hüsrev'in Hz. Peygamber'i rüyasında görmesi, Hz. Peygamber'in Mi'râc'ı, kıskançlık ve hasetliklere yergi gibi başlıklar yer alır.²³⁸

Nizâmî'nin *Hüsrev û Şîrîn* mesnevisi, Sabri Sevsevil tarafından da Türkçeye çevrilmiş ve 1986 yılında İstanbul'da yayınlanmıştır.²³⁹

1.3.2.1.3. Leylâ vü Mecnûn

Nizâmî'nin *Hamse*'deki üçüncü eseri *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisidir. Eser, Hakanî-yi Şirvanî'nin hâmîsi olan Şirvanşah hükümdarı Celalüddevle Ebu'l-Muzaffer Ahsen b. Minûçihri'nin (556-566/1160-1170) isteğiyle ve onun adına kaleme alınmıştır. Nizâmî, yeni bir mesnevi yazmayı düşünürken Arapça eserlere ilgi duyan Şirvanşah'dan, Leyla ile Mecnun hikâyesini nazmetmesini istediği bir mektup almış, fakat

²³⁷ Resulzade, 129-42.

²³⁸ Agâh Sırrı Levend, *Ali Şir Nevâî Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, I, TTK Yay., Ankara 1965, 101.

²³⁹ Nizâmî-yi Gencevî, *Hüsrev ve Şîrîn* (çev. Sabri Sevsevil), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986.

yaşının ilerlemiş olmasından dolayı önce kabul etmemiş, oğlu Muhammed'in ısrarlarına dayanamayıp mesneviyi yazmaya karar vermiştir.²⁴⁰

Eseri yazdığı dönemde Nizâmî, hem babasını, hem annesini, hem eşini, hem de dayısını kaybetmiştir. O sırada 50 yaşında olan şair, manzumeyi dört ay gibi kısa bir sürede yazmıştır.²⁴¹

Şair, eseri yazmaya başlamadan önce, Arabistan çöllerinde geçen bir aşk hikâyesinin kaynaklarını toplamış, Kays ve Leyla ağzından söylenen acıklı bütün şiirleri gözden geçirmiş, *Kitâbu'l-egânî*'yi dikkatle okumuş, konuyu çerçevelendirmek için gerekli gördüğü motifleri de ekleyerek eserin planını hazırlamıştır.²⁴²

Leylâ vü Mecnûn mesnevisi, hezec bahrinin mef'ûlû, mefâ'ilün, fâ'ilün vezniyle yazılmıştır.²⁴³ 584 (1188) tarihinde yazılmaya başlanan eser yaklaşık dört ay içinde yazılmış ve 588 (1192) yılında tamamlanmıştır. Nizâmî, eserin 4000 küsur beyit olduğunu bizzat kendisi söylemesine rağmen bugün elde bulunan nüshalarda 5100 kadar beyit günümüze ulaşmıştır. Bundan da anlaşılacağı üzere esere, muhtemelen Nizâmî'ye ait olmayan pek çok beyit eklenmiştir.²⁴⁴

Leylâ vü Mecnûn hikâyesi, Arap halkının ortaya koyduğu anonim bir aşk destanı olmasına rağmen, İran edebiyatında onu lirik tarzda kaleme alan ve dünya çapında büyük bir üne kavuşturan şair, Nizâmî olmuştur.²⁴⁵ Kavuşamayan âşıkların ele alındığı eser, o dönemde yaşanan toplumsal ayrımcılığa da çok iyi bir örnek olmuştur.²⁴⁶ Nizâmî, bu manzumeden önce yazmış olduğu *Hüsrev u Şîrîn*'de Hüsrev'in ihtişamlı sarayını kullanarak hayalî bir saray yaratmıştır. Fakat *Leylâ vü Mecnûn*, sokaklarda, çöllerde, ceylanlar ve hayvanlarla iç içe geçmektedir ve durum Arap kültürünü çok iyi yansıtmıştır. Her ne kadar bu dış tasvirler, Nizâmî'nin yazmasını zorlaştırmışsa da hikâyeyi muhteşem bir aşk mesnevisine dönüştürmesine olanak sağlamıştır.²⁴⁷

²⁴⁰ Ateş, 323.

²⁴¹ Zerrînkûb, *Pîr-i Gence*, 114.

²⁴² Levend, Arap, *Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ile Mecnûn Hikâyesi*, TTK Yay., Ankara 1959, 370.

²⁴³ Zerrînkûb, *Pîr-i Gence*, 114.

²⁴⁴ Ateş, 323.

²⁴⁵ Akalın, 62.

²⁴⁶ Zerrînkûb, *Pîr-i Gence*, 114.

²⁴⁷ Zerrînkûb, *Pîr-i Gence*, 53.

Ayrıca bu aşk hikâyesi, insanın kader karşısındaki zaafını gösteren bir ibretnâme örneğidir. Hikâyenin sonunda kader, insana galip gelmiştir.²⁴⁸

Leylâ vü Mecnûn hikâyesi, 1870 yılında Lucknow'da, 1881 yılında Tahran'da, 1886 yılında hamsenin içinde resimli ve taş baskılı olarak Bombay'da, 1890 yılında ise Lahor'da hamsenin içinde basılmıştır. Eserin tenkitli neşri, 1317 (1938) yılında Vahîd Destgirdî, 1347 (1968) yılında Hüseyin Pejman Bahtiyarî tarafından Tahran'da basılmıştır. Eseri Ali Nihat Tarlan 1943 yılında Türkçeye tercüme etmiş, M. Faruk Görtunca 1966 yılında mensur olarak Türkçeye çevirmiş ve İstanbul'da basılmıştır.²⁴⁹ A. Naci Tokmak tarafından da manzum çevirisi yapılan *Leylâ ve Mecnûn* hikâyesi 2013 yılında İstanbul'da basılmıştır.²⁵⁰

Leylâ vü Mecnûn mesnevisinin özeti kısaca şöyledir: İki âşığın hikâyesi mektepte başlamıştır. Mecnun hikâyenin ana kahramandır. Leyla'ya âşık olan Mecnun, aşkını herkese duyurduktan sonra anne ve babası dâhil olmak üzere kimsenin nasihatini dinlemez ve çöllere düşer. Leyla, İbn-i Selam ile evlenmek zorunda kalmasına rağmen, Mecnun'un aşkına daima bağlı kalmıştır. Mecnun, anne ve babasının dünyadan göçüp gitmesinden sonra daha da harap olmuş ve aşkı dayanılmaz bir hal almıştır. Bir hastalık sonucu vefat eden Leyla'nın kahrına dayanamayan Mecnun, mezarı başında vefat etmiştir.

1.3.2.1.4. Heft Peyker

Nizâmî'nin dördüncü mesnevisi olan *Behramnâme* veya *Heft Gunbed* adlarıyla da bilinen eser, 593 (1196) yılında tamamlanmıştır. Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın kölesi Kâsîmuddevle Aksungur soyundan Merâğa Sultanı Alâüddîn Kerb Arslan'a ithaf edilmiş olan eser, yaklaşık 5136 beyitten oluşmaktadır.²⁵¹

Heft Peyker, Behrâm-ı Gûr adıyla bilinen Sâsânî hükümdarı V. Behrâm'ın halk arasında anlatılagelen anonimleşmiş hikâyelerinden oluşmaktadır.²⁵² Eserde, asıl hikâye

²⁴⁸ Zerrînkûb, *Pîr-i Gence*, 124.

²⁴⁹ Akalın, 66.

²⁵⁰ Nizâmî Gencevî, *Leylâ ve Mecnûn* (çev. A. Naci Tokmak), (1. Baskı), Say Yayınları, İstanbul 2013.

²⁵¹ Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, II, 803; Ateş, 323.

²⁵² Akalın, 67.

öncesinde; tevhîd, münâcât, na‘t, mi‘râc, eserin yazılma sebebi, ithaf edildiği kişiye duâ ve övgü, oğluna öğütler gibi bölümler bulunmaktadır.

Aruzun hafif bahrinin mahbûn-i maksûr fâ‘ilâtün, mefâ‘ilün, fâ‘ilan ya da fa‘lün vezniyle yazılmış olan eserin konusu kısaca şöyledir: Sâsânî hükümdarı Yedzigird’in Behram adında bir oğlu olur. Behram, eğitim alması için Yemen kralı Munzar’ın yanına gönderilir. Munzar, şehzade için özel olarak Rum mimarı Simnar’a Havernak sarayını yaptırır ve böyle bir sarayın benzeri yapılmasını diye yapan ustayı öldürtür. Behram iyice büyüyüp ava çıkmaya başlayınca “gûr” (yabani eşek) avlamakla meşhur olur ve bunun üzerine kendisine “gûr” lakabı verilerek Behram-ı Gûr olarak adlandırılır. Bir gün şehzade, saray odalarından birinde sanatkâr biri tarafından yapılmış bir tablo görür ve hayran kalır. Tabloda dünya güzeli yedi kızın resmi ve kendisine ezelden nikâhlı olduklarına dair bir belge vardır. Bu kızlar; Fûrek, Yağmanaz, Nesrinnûş, Azeryûn, Hoşperi, Hümâ ve Dürs adlarına sahip, Hint, Çin, Saklap, Mağrip, Hârizmşâh, Rum ve İran şehirlerinin dünya güzeli kızlarıdır. Yezdigird’in ölümünden sonra tahta geçen Behram, Şeyde adlı bir mimara içinde yedi kümbet bulunan bir saray yaptırır ve kümbetlerin her biri, bir yıldızı ve o yıldızla ait rengi simgeleyecek şekildedir. Yedi ülkenin bu yedi güzel prensesi kendilerini simgeleyen renklere uygun olarak bu kümbetlere yerleştirilir. Eserde yıldızların renk simgeleri; siyah-zuhal, sarı-güneş, beyaz-zühre, mavi-ütarid, yeşil-ay, sandal rengi-müşteri, kırmızı-merih olarak gösterilmektedir. Bu yedi güzel, kendilerine ait kümbetlere yerleştirildikten sonra Behrâm her gece birinin yanında kalır ve yanında kaldığı prensese bir masal anlatır. Mesnevinin sonunda ise Behrâm-i Gûr, yine bir gün ava çıkar; bir yaban eşeğinin izini sürerken, eşeğin mağaraya girdiğini görür, ardından içeri girer ve bir daha da dışarı çıkmaz.²⁵³ Eserde görülen tüm bu muhtelif ve rengârenk unsurlar, Nizâmî’nin sihirli kalemiyle birleşince şiir kokusu duyulan orijinal hikâyeler olarak okuyucuya sunulmakta ve Nizâmî’nin hikâye anlatma sanatı, hayal gücü zenginliği, derecesine erişilmeyecek bir boyuta yükselmektedir.²⁵⁴

Eserin ana karakteri olan Behram, İran’da İslam’dan önce adaleti akılla birleştirmeyi başarmış bir padişah örneğidir. Nizâmî bu mesneviyle birlikte *Leylâ vü Mecnûn*’daki Arap kültürünün etkisinden çıkarak İran coğrafyasının renkli dünyasına

²⁵³ Resulzâde, 152-155.

²⁵⁴ Akalın, 67.

giriş yapmıştır.²⁵⁵ Edebiyat araştırmacılarına göre eser, ahlak ve öğüt konularını ihmal etmemiş olmasına rağmen, daha çok şekilsel güzellikten bahsetmiştir. Kullanılan tasvirler, lafız ve anlam bütünlüğü, hayalî unsurlarla da zenginleşince, sanatsal olarak bir şahesere dönüşmüştür.²⁵⁶

Kaynaklarda geçen bilgilere göre Nizâmî, eserini iki bölüm halinde düzenlemiştir. *Aveste*'nin ilk tefsir kitabı olarak adlandırılan *Zend*, yedi bölümden oluşan görsellerle süslü bir kitaptır. *Heft Peyker* de *Heft Gunbed* adıyla yedi kızın hikâyesini içermektedir. Şair, bizzat kendisi de bu bölüme “Nakş-ı garîp” adını vermiştir. *Heft Peyker*'de geçen hadise ve olaylar, Zerdüştilikte var olan iyi-kötü kavgasının tasvirlerinden oluşmaktadır.²⁵⁷

Heft Peyker adıyla Behrâm-ı Gûr'un hikâyesini anlatan bu mesnevi de yine Nizâmî'den sonra aynı konuyu ele alan İranlı ve Türk şairler tarafından kaleme alınmıştır. Dolayısıyla Nizâmî'nin eserinden de belli oranlarda etkilenmiş olabilecekleri söylenebilir.²⁵⁸

1873 yılında Hindistan'da yer alan Lucknow'da taş baskısı yapılan eserin tenkitli neşri ilk defa, H. Ritter ve J. Rypka tarafından 1934 yılında Prag'da yapılmıştır. Vahîd Destgirdî tarafından 1938'de, Berthels'in yazdığı mukaddimeyle S. Eyvanof, I. Avratovski ve P. Lavnik tarafından 1941'de, Muhammed Muîn tarafından da şerh edilerek 1959'da Tahran'da basılmıştır. Türkçede yapılan ilk manzum çeviri ise Aşkî'ye aittir. Yine onun çağdaşı olan Ulvî tarafından da çevirisi yapılarak 16.yüzyılda Türkçeye kazandırılmıştır. C. E. Wilson'ın İngilizce tercümesi 1924'de, Muhammed Rahim ve M. Arif'in Azerî Türkçesine iki farklı tercümesi de 1941'de Bakü'de yayınlanmıştır.²⁵⁹ Eser, Hamid Rızâ Mecdabadî tarafından tashih edilerek Tahran'da 1390 hş.'de yayımlanmıştır.²⁶⁰

²⁵⁵ Zerrînkûb, *Pîr-i Gence*, 144.

²⁵⁶ Zerrînkûb, *Pîr-i Gence*, 164.

²⁵⁷ Gaffâr Herişçi, “Heft Peyker ve Sohen-i Çend der Pirâmun-i Muzâhir-i Zerdüştigerî der Ân”, *Mecmua-yi Makâlât-i Kongre-yi Beynu'l-milelî-yi Nohomîn Sede-yi Tevellud-i Hekîm Nizâmî-yi Gencevî*, Tahran 1372 hş., III, 83.

²⁵⁸ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 214.

²⁵⁹ Akalın, 68.

²⁶⁰ Nizâmî-yi Gencevî, *Heft Peyker* (tsh. Hamid Rızâ Mecdabadî), Neşr-i Pervân, Tahran 1390 hş.

Eserin günümüz Türkçesine tercümesi ise Mehmet Emin Yümni tarafından yapılmış ve dilimize kazandırılmıştır.²⁶¹ Atilla Dirim tarafından da eserle ilgili bir derleme yapılmıştır.²⁶²

1.3.2.1.5. İskendernâme (Şerefnâme, İkbálnâme)

Nizâmî'nin yazmış olduğu son mesnevi olan *İskendernâme*, toplamda yaklaşık 10.800 beyitten oluşmaktadır. Büyük İskender'in hayatını konu alan bu mesnevi, *Şerefnâme* ve *İkbálnâme* başlıklı iki bölümden oluşur. Biri tarihî diğeri ahlakî ve tasavvufî nitelik taşır. İskender hikâyesini müstakil bir mesnevi konusu hâline getiren ve bunu Firdevsî'den sonra İran edebiyatında manzum şekilde işleyen ilk kişi Nizâmî olmuştur.²⁶³

Mesnevi'nin ilk bölümünü oluşturan ve edebî bir üslûpla kaleme alınmış olan *Şerefnâme-i Sikenderî* adıyla da bilinen eser, yaklaşık 7100 beyit olup, Azerbaycan Atabeklerinden Nusretüddin Ebu Bekr b. Muhammed'e 587-607 (1191-1210) yılları arasında sunulmuştur. Eserde hikâye edilen İskender'in hayatı, Pseudo-Kallisthenes'teki rivayetlerle büyük ölçüde benzerlik gösterir.

Bazı araştırmacılar, Nizâmî'nin *İskendernâme*'sinin, Yunanca bir menkıbeden iktibas edilmiş bir destan olduğunu ileri sürmüşlerdir.²⁶⁴

Asıl kaynak olduğu düşünülen Kallistenes'in ilk Yunanca nüshaları ve Pehlevîce tercümesine ulaşamamıştır. Fakat Süryânice, Habeşçe, Arapça, Çağatayca ve Farsça tercümeleri mevcuttur ve bugün bunların el yazması metinlerine ulaşmak mümkündür. Ayrıca Kallistenes defalarca da basılmıştır.²⁶⁵ Dolayısıyla araştırmacılar, Nizâmî'nin *İskendernâme*'sini incelemekten önce şairin başvurmuş olabileceği asıl kaynak olan Kallistenes'i incelemenin gerekliliğini vurgulamaktadırlar.²⁶⁶

Nizâmî'nin bu eseri, aslında Firdevsî'nin *Şahnâme* adlı eserinin bir bölümünde işlediği İskender kıssasına bir nazîre olarak yazılmıştır. Dolayısıyla Nizâmî'nin bu eseri

²⁶¹ Genceli Nizâmî, *Heft Peyker-Yedi Sûret*, Farsça'dan Çeviren, Mehmet Emin Yümni (haz. Aytekin Yıldız), Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2013.

²⁶² Nizâmî Gencavî, *Yedi Prenses* (haz. Atilla Dirim), Yurt Kitap Yay., Ankara 2004.

²⁶³ Ateş, 324.

²⁶⁴ Hellmut Ritter, *Doğu Mitolojisinin Edebiyata Etkisi Karşılaştırmalı Edebiyat Metinleri*, (edt. Mehmet Kanar), Schola Ayrıntı Yay., İstanbul 2011, 69.

²⁶⁵ Muhammed Ali Terbiyet, *Dânişmendân-ı Azerbaycan*, Matba-i Meclis, Tahran 1314 hş., 384.

²⁶⁶ Fuat Köprülü, 87.

yazarken, *Şahnâme* rivayetleri ile halk arasında yaygın olarak kullanılan rivayetlerden çokça istifade ettiği söylenebilir. Firdevsî, İskender hikâyesini özet olarak anlatmıştır fakat Nizâmî, ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Firdevsî, eserinde hadiseleri İskender'in kahramanlık hikâyesi gibi işlerken; Nizâmî, daima hakikat arayışında olan, yüce idealler ve hikmetler peşinde koşan bir karakterin hikâyesini anlatır. Ayrıca Nizâmî, İskender'i tarihi bir karakter olmanın dışına çıkarmış, ona hakîm sıfatı yükleyerek, Kur'an'da adı geçen Zulkarneyn olduğunu iddia etmiş ve yaptığı seferlerin bile ilahî anlamları olduğunu söylemiştir. Bu yüzden de eserini dinî amaçlarla düzenlemiş, gerekli gördüğü yerlerde âyet ve hadiseler telmihler yaparak eseri sembolik anlatımlarla yoğurmuştur. Bu sembolik anlatımlardan biri âb-ı hayat hikâyesinde karşımıza çıkar. Buradaki âb-ı hayat mazmunu Aristo felsefesindeki akıl ve ilme tekabül eder. Nizâmî bir yandan tarihi olaylar anlatırken, şiirini de yüksek bir estetik seviyeye taşır, hikmetlerle bezeyip zenginleştirir ve bu hikâyeleri idealize eder. Çok canlı bezm tasvirleri ve savaş sahneleriyle hem epik anlatımı hem de lirizmi bir araya getirir.²⁶⁷

Nizâmî, *Şerefname*'nin başında eseri nasıl yazmaya başladığına dair bir hikâye anlatır. Şair, mehtaplı ve güzel bir gece, uykuya dalar ve rüyasında meyve yüklü hurma ağaçlarının olduğu bir bahçe görür. O meyveleri dalından koparıp oradan gelip geçenlere ikram eder. Birden uyanır, o sırada sabah namazı vakti girmiştir. Bir mum yakar ve artık boş durmanın yakışık almadığını, yeni bir eser kaleme alması gerektiğini hisseder. Ve böylece *İskendernâme*'yi, dolup taşan bir zihnin artık meyvelerini dağıtması gerektiğine dair bir rüya vesilesiyle yazmaya başlar. Bu anlamda eser, bir taşkınlığın, haykırışın ve heybesindekini paylaşarak irşad etme vazifesinin ifadesi olarak görülebilir.²⁶⁸

Nizâmî'nin *İskendernâme*'de işlediği İskender karakteri, tarihte adı geçen Makedonyalı İskender'den başkası değildir. Dolayısıyla şair, eserde kullandığı hikâyelerin bir kısmını tarihi gerçeklerden, bir kısmını da hayalî efsanelerden aldığını eserde geçen beyitlerde şöyle ifade eder:²⁶⁹

خیالی بر انگیزم از پیکری که نارد چنان هیچ بازیگری
پراکنده از هر دری دانه ای برآراستم چون صنم خانه ای

²⁶⁷ Zerrînkûb, *Pîr-i Gence*, 65; Ateş, 324; Akalın, 71.

²⁶⁸ Akalın, 71.

²⁶⁹ Abdülhuseyn Nâhidî Azer, "İskender-i Nizâmî ve İskender-i Makedonî", *Mecmua-yi Makâlât-i Kongre-yi Beynu'l-milelî-yi Nohomîn Sede-yi Tevellud-i Hekîm Nizâmî-yi Gencevî*, Tahran 1372 hş., III, 303.

*Hayalden öyle bir heykel yontarım ki böylesini hiçbir sanatçı yaratamaz.
Her bir inci tanesinden bir tohum, put gibi güzel bir ev süsledim. (39/3)*

İskendernâme'de Nizâmî, İskender'in seferlerinden ve savaşlarından bahseder fakat bu hadiselerin oluş şekli, şairin kurguladığı hayal ürünü sahnelerden oluşmaktadır. Sahnelerin çoğunu Nizâmî kendisi yaratmış ve süslemiştir. Asıl olan görünenin altında yatan saklı anlamlardır. Hikâyenin kendisi bu anlamları verebilmek için bir vesiledir. Şair bazen bu örtülü anlamları açıklamış bazen de bunu okuyucunun anlayışına bırakmıştır.²⁷⁰

Eserde şair, İskender hikâyesinin İran, Arap, Rum ve Yunan edebiyatlarında yazılmış olduğunu bildirdikten sonra, en doğrusunun kendi yazdıkları olduğunu da şu beyitlerle ifade eder:

ولایت ستان بلکه آفاق گیر	گروهیش خوانند صاحب سریر
به حکمت نبشتند منشور او	گروهی ز دیوان دستور او
پذیرا شدندش به پیغمبری	گروهی ز پاکی و دین پروری
درختی برومند خواهم نشاند	من از هر سه دانه که دانا فشانند
دم از کار کشورگشائی زخم	نخستین درپادشائی زخم
کنم تازه بارنجهای کهن	ز حکمت برآریم آنگه سخن
که خواند خدا نیز پیغمبرش	به پیغمبری کویم آنگه درش

Bazıları onu taht ve taç sahibi bir hükümdar, ülkeler fatihi hatta dünya fatihi olarak anarlar.

Bazıları onun kanunnamesinden buyruğunu, hikmetle yazarlar.

Bazıları da kutsallık ve dindarlığıyla, onu peygamber olarak kabul ettiler.

Ben bilgelerin saçtığı bu üç taneden, meyveli bir ağaç dikip yetiştireceğim.

İlk önce hükümdarlık kapısını çalacağım, ülkeler fatihi oluşundan bahsedeceğim.

Sonra hikmetle sözü süsleyeceğim, zahmetle toparladıklarımı canlandıracağım.

Sonra onun peygamberlik kapısını çalacağım, çünkü Allah da ona peygamber demektedir. (33/6)

Hikâyeler arası geçişlerde klasik mesnevi tertibinde yer alan tevhîd, münâcât, na‘t, sebeb-i te‘lif, övgü gibi bölümler bulunur. Ayrıca *Şerefnâme*'de, her hikâyenin başında

²⁷⁰ Behrûz Servetyân, *Endîşehâ-yi Nizâmî-yi Gencevî*, Tebriz 1382 hş., 268.

sâkîye hitap ederek başlayan, *Sâkînâme* isimli başlıktaki iki beyitten sonra, *Enderz* adı verilen öğüt içerikli beyitler yer alır ve sonrasında hikâyeye geçilir. *İkbâlnâme*'de ise, yine her hikâye başında *Mugannînâme* başlığı altında iki beyitle mugannî yani şarkıcıya hitap edilir ve daha sonra asıl hikâyeye başlanır. Nizâmî'nin kullandığı bu beyitler, eseri çok daha cazibeli ve çekici bir üslûba sokmuştur. O dönem şiirine bakıldığında ilk örneklerini gördüğümüz ve her konunun başında kullanılan, daha önceki mesnevilerin hiçbirinde kullanılmamış olan bu şiir tarzı, İran edebiyatına ve daha sonraki süreçte Türk edebiyatına yeni bir üslûp kazandırmıştır.²⁷¹

Bu bölümlerin ardından şair asıl hikâyeye geçer. Nizâmî girişte İskender tarihini kısaca özetledikten sonra eserdeki hikâyeler şu başlıklar altında sıralanır: İskender'in soyu, Aristo'nun babası Nikomacis'den ders alması, Feylekûs (Filikos)'un ölümünden sonra Rûm'a hükümdar olması, Aristo'yu vezir yapması, Mısır'a girmesi ve halkı Zengiler'in zulmünden kurtarması, Dârâ'nın İskender'den haraç istemesi, İskender'in haraç göndermemesi üzerine savaş hazırlıklarına başlanması, savaşta Dârâ'nın iki kumandanı tarafından yaralanması, İskender'in Dârâ'dan son dileklerini yerine getirmesi, İran tahtına oturması, İran ateşkedelerini yıkması, Dârâ'nın kızı Rûşenek ile evlenmesi, Ka'be'yi ziyaret etmesi, Berdea'ya giderek Nûşâbe adlı kraliçeyle dostluk kurması, Hindistan'a gidişi ve Keyd adlı hükümdarla dostluk kurması, Kıpçak Çölü'ne gidişi, Rus ülkesindeki savaşları, Karanlık ülkesine giderek hayat suyu arayışı ve Rum'a dönüşü uzun uzun anlatılır.²⁷²

Şerefnâme, adeta bir siyasetnâme örneğidir. İskender, dünyadan zulmü kaldırmak, insanlığı saadete ulaştırmak gibi yüce arzularla yaşamaktadır. Kahramanlıkla manevî kudreti ve kılıçla ilmi birleştirmektedir. Nizâmî, bu kahramanını idealindeki kahraman olarak tahayyül eder.²⁷³

İkinci bölümünü oluşturan ve *Hirednâme*, *İskendernâme-i Bahrî* adıyla da bilinen *İkbâlnâme* ise 3700 beyit olup 607 (1211) yılında Musul hâkimi Melik İzzüddîn Mes'ud II. b. Arslan adına ithaf olunmuştur. Eserde Nizâmî, İskender'i daha ziyade bir filozof, bir peygamber olarak ele almaktadır. Hikâyeyi daha çok felsefî bir boyuta taşıyarak,

²⁷¹ Akalın, 72.

²⁷² İsmail Ünver, "İskender", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 558; Ateş, 324.

²⁷³ Akpınar, "Nizâmî", *TDEA*, VII, 73.

İskender'in Sokrat, Belînâs, Hermes gibi hakîmlerle yaratılış meselesi gibi derin meseleleri irdelediği görülür.²⁷⁴

İkbâlnâme'de, İskender kuzey seferinde eşit haklara sahip adil bir biçimde yaşayan rahat ve mutlu insanlarla karşılaşır. Bu, dünya edebiyatında örneğine az rastlanır ütöpik bir devlet düzenidir. O yerde, yalan, hile ve düşmanlık yoktur. İnsanlar, paraya ve şöhrete düşkün değildirler. Uzun ömürlülerdir ve ölümlere yas tutmazlar. Bu, Nizâmî'nin idealize ettiği bir dünyadır.²⁷⁵ Şair, bunu yaparken derin bir bilgi birikimiyle şaşılabilecek derecede yüksek bir anlatım gücü göstermeyi başarmıştır.²⁷⁶

Eserde ayrıca İskender'in askerî seferlerinden, tahsil ve terbiyesinden bahsedilir. Şair, Zülkarneyn ile Makedonyalı İskender'in şahsiyetini birleştirir ve Peygamber İskender ortaya çıkar. Nizâmî, tarihî hikâyelerden yola çıkarak idealindeki devlet düzenini, âdil hükümdarı ve kendi ahlak anlayışını anlatır. *İskendernâme*, şairin en olgun eseri olarak kabul edilmektedir.²⁷⁷

Şair, *İkbâlnâme*'ye de başlarken klasik mesnevi girişi olan tevhîd, münâcât, na't, sebeb-i te'lif ve övgüyle başlar. Sonra asıl konuya geçilir ve hikâyeler şu başlıklar altında yer alır: İskender'in Rum'a döndükten sonra büyük düşünürlerden oluşan bir meclis kurması, İskender'e Zülkarneyn adının verilmesi, İskender'in sihirli yüzük bulan bir çobanla konuşması, İskender-Sokrat ilişkisi, Hint düşünürünün İskender'e söyledikleri, İskender'in Aristo, Valis, Belînâs, Sokrat, Furfuryus, Hermes ve Eflatun gibi filozoflarla evrenin yaratılışı hakkında felsefe üzerine tartışmalarda bulunması, İskender'in peygamber olarak cihanı dolaşması; cihanı dolaşarak toplumları dine çağırması, Hindistan'dan ikinci kez geçerek Çin'e varması, sonunun yaklaştığını öğrenmesi ve Rum'a yönelmesi, son dileklerini yazdırması ve annesine mektup göndermesi, oğlu İskenderûs'un babasının yerine geçmek istemeyişi, mesnevinin sonunda tanınmış Yunan düşünürlerinin yaşamlarının sonu anlatıldıktan sonra, Melik İzzüddîn Mes'ûd b. Arslan (1116-1155)'a övgü ve sunuş şiiriyle biter.²⁷⁸

Nizâmî, *İskendernâme*'de Büyük İskender'i hem cihan fatihi ve bilge bir hükümdar olarak hem de bir peygamber olarak tasvir etmektedir. Şair eserin iki bölümünde

²⁷⁴ Ateş, 324.

²⁷⁵ Akpınar, "Nizâmî", *TDEA*, VII, 73.

²⁷⁶ Ateş, "Nizâmî", *İA*, IX, 324.

²⁷⁷ Akpınar, "Nizâmî", *TDEA*, VII, 73.

²⁷⁸ Ünver, *Ahmedî İskender-nâme* İnceleme-Tıpkıbasım, 10; Levend, 168.

İskender'i farklı yönleriyle değerlendirmiştir. *Şerefnâme*'de onu, cihan fâtihi bir hükümdar olarak işleyen şâir, *İkbâlnâme (Hirednâme)* bölümünde ise derin bilgi ve hikmet sahibi büyük bir âlim olarak ve Hızır ile arkadaşlık eden bir Peygamber şeklinde takdim etmektedir. Dolayısıyla denilebilir ki Nizâmî, yaklaşık otuz yıl süren şiir yazma geleneğinin son eseri olan *İkbâlnâme*'de İskender'i mutluluklar ülkesi (ütopya)'ne ulaştırarak adeta kendi isteğine de erişmiştir. *Şerefnâme* ve *İkbâlnâme*'nin iki ayrı bölüm halinde kaleme alınıp, iki ayrı kişiye ithaf edilmiş olması ve Nizâmî'nin iki esere farklı eserlermiş gibi isim vermesi, bu konuyu araştıranların, *İskendernâme*'nin tek bir eser olmadığını düşünmelerine neden olsa da, işlenen konuların aynı oluşu ve birbirlerini tamamlayan bir tarzda yazılması, eserin iki bölümden oluşan müstakil bir yapıda olduğunu gösterir mahiyettedir.²⁷⁹

İskendernâme, tarihî ve efsanevî yönlerden de mühim bir hikâyedir. Nizâmî, İskender'e özel bir saygıyla yaklaşmaktadır. Çünkü o, Kur'ân'da bahsedilen Zülkarneyn ile İskender'i aynı kişi olarak kurgulamıştır ki bu düşünce, dönemin Müslümanları tarafından zaten kabul görmektedir. Ona Ye'cüc-Me'cüc seddini inşa ettirmiş ve hayat suyunu bulması için onu Karanlık ülkesine göndermiş, ateşperestlerin kutsal kitabı Avesta'yı değersiz görerek yaktırmış ve bütün ateşkedeleri yıktırmıştır. Ayrıca İskender'i Kâbe'ye gönderip hac vazifesini yerine getiren ve kutsal toprakları ihya eden bir karakter olarak kurgulayarak onu övmüştür. Eserinde ustalıkla işlediği İskender, zaferden zafere koşan, bütün dünyayı ele geçiren, yeryüzü hükümdarı olarak ortaya çıkan bir karakterdir. Dikkat çeken en önemli nokta, İskender'in İran ülkesinde yaşayan ve Farsça konuşan halkın kültürel zenginliği ve geçmişine çizgi çeken bir karakterin neden ulusal bir kahraman, bilge bir hükümdar, hatta daha da ileri gidilerek bir peygamber olarak kabul edildiği ve neredeyse bütün edebî yapıtlarda böyle nitelendirildiğidir. İskender tiplmesi, zamanla Fars edebiyatının en önemli eserlerinde bir güç, saltanat ve adalet abidesi olarak çıkmış ve birçok ünlü şair tarafından eserlere konu edilmiştir.²⁸⁰

Şerefnâme'nin tashihi ve şerhi hususunda Vahîd Destgirdî²⁸¹, Behrûz Servetyân²⁸² ve Berât Zencânî²⁸³ gibi araştırmacılar çalışmışlardır. Hüseyin Pejmân Bahtiyârî²⁸⁴ tara-

²⁷⁹ Vahîd Destgirdî, *Külliyât-i Hamse-yi Hakîm Nizâmî'yi Gencevî*, Tahran 1388 hş., 200; Akalın, 70-71.

²⁸⁰ Firdevsî, *İskendernâme* (haz. Nimet Yıldırım), Kabalcı Yay., İstanbul 2015, 73; Akalın, 70-71.

²⁸¹ Vahîd Destgirdî, *Şerefnâme-yi Nizâmî-yi Gencevî* (3. Baskı), Tahran 1378 hş.

²⁸² Behrûz Servetyân, *Şerefnâme-yi Nizâmî-yi Gencevî* (1. Baskı), Tahran 1368 hş.

²⁸³ Berât Zencânî, *Şerefnâme-yi Nizâmî-yi Gencevî* (1. Baskı), Tahran 1380 hş.

findan edisyon kritiği yapılmış ve eserin bir bölümü de Abdulmuhammed Âyetî²⁸⁵ tarafından çalışılmıştır. Ayrıca *Şerefnâme*'nin Abdulla Şaik tarafından yapılan manzum tercümesi, 2004 yılında Bakü'de yayımlanmıştır.²⁸⁶

İskendernâme ile ilgili çok fazla tahlil ve şerh yapılmasına rağmen hiçbiri eksizsiz değildir. Özellikle bazı beyitlerde araştırmacılar o kadar zorlanmışlardır ki her biri kendine göre yorumlamış ve açıklamıştır.

İkbalnâme'nin ilk tenkitli neşri ise 1852 yılında, A. Sprenger, Muhammed Şuşterî ve Ahmet Alî isimlerinden oluşan bir araştırma grubu tarafından yapılmıştır. 1938 yılında Vahîd Destgirdî tarafından hazırlanan bir nüshası yayımlanmıştır. 1947 yılında da E. Alizâde ve Berthels nezaretinde F. Babaev tarafından iki kez daha neşredilmiştir. Ayrıca *İskendernâme*, 1881 yılında Captain Wilberforce Clarke tarafından İngilizceye, 1941 yılında ise S. M. Stislavski tarafından Rusça'ya çevrilmiştir. Ali Abbasof tarafından 1966 yılında Azeri Türkçesine çevrilen eserin bu dilde hece vezniyle manzum çevirileri de bulunmaktadır.²⁸⁷ Bunlardan biri Mikayıl Rızaquluzade tarafından manzum olarak Azeri Türkçesine çevrilmiş ve 2004 yılında Bakü'de yayımlanmıştır.²⁸⁸

Ayrıca eserin nüshalarından biri Millî Kütüphanede (06 Mil Yz A 1859/1), diğeri TDK Kütüphanesinde (A 147) bulunan mensur bir tercümesi de mevcuttur. Fakat eserin günümüz Türkçesine tercümesi bulunmamaktadır.

İskendernâme'nin her iki kitabı da mütekârib müsemmen-i maksûr bahrinde feûlün, feûlün, feûlün, feûl vezni ile yazılmıştır.

1.3.2.2. Dîvân

Kaynaklarda Nizâmî'nin yaklaşık 20.000 beyite yakın ve gazellerden oluşan bir *Dîvân*'ının olduğu belirtilmektedir. Buna ek olarak şairin Senaî'den etkilenerek yazmış olduğu kasideler de mevcuttur. Bazı araştırmacılar, söz konusu *Dîvân*'ı görmediklerini belirtmişlerdir. Fakat bazıları ise, Nizâmî'nin *Leylâ vü Mecnûn* eserinin bir beytinde bir *Dîvân*'ı olduğunu açıkça dile getirdiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca tezkire yazarları, söz

²⁸⁴ Hüseyin Pejmân Bahtiyârî, *Tahlîl-i İskendernâme-yi Nizâmî* (1. Baskı), İbn-i Sina, Tahran 1344 hş.

²⁸⁵ Abdulmuhammed Âyetî, *Gozîde-i İskendernâme-yi Nizâmî-yi Gencevî* (1. Baskı), İntişârât-i İlmî u Ferhengî, Tahran 1372 hş.

²⁸⁶ Nizâmî Gencevî, *İskendernâme*, (*Şerefnâme*), (trc. Abdulla Şaik), Lider Neşriyat, Bakü 2004.

²⁸⁷ Akalın, 72-73.

²⁸⁸ Nizâmî Gencevî, *İskendernâme*, (*İkbalnâme*), (trc. Mikayıl Rızaquluzade), Lider Neşriyat, Bakü 2004.

konusu eserin tamamının mevcut olmadığını, bugün elde yalnızca az bir kısmını kapsayan Nizâmî'ye ait üç ayrı *Dîvân* nüshası olduğunu ve bunların Bodleian, Berlin ve Aya-sofya Kütüphanelerinde bulunduğunu bildirmektedirler. İlk iki kütüphanede yer alan nüshaların muhtevasında 1.200 kadar beyit bulunduğunu belirten Ahmet Ateş, çeşitli mecmualarda ve tezkirelerde zikredildiği halde, *Dîvân* nüshalarında bulunmayan birçok şiire rastlandığını, bu şiirlerin çoğunun Armağan dergisinde yayınlandığını ifade etmektedir.²⁸⁹

Yukarıda da ifade edildiği gibi Nizâmî'nin kaside, gazel, terkiibend, terciibend, rubâî ve kıtalardan oluşan 20.000 beyitlik bir divanı olduğu kaynaklarda zikredilmiştir; ancak tam bir nüshası günümüze kadar gelmemiş, cönklerde ve tezkirelerde bulunan şiirleri Vahîd Destgirdî tarafından neşredilmiştir (*Gencîne-yi Gencevî*, Tahran 1318 hş.).²⁹⁰ Daha sonra Saîd Nefisî birkaç yazmadan yola çıkarak 16 kaside, 191 gazel, 68 rubaî, 9 kıt'a ve 7 müfret beyitten oluşan toplam 1989 beyit ihtiva eden eseri, *Dîvân-ı Kasâyid u Gazeliyyât-ı Nizâmî-yi Gencevî* adıyla yayımlmıştır (Tahran 1368 hş.).²⁹¹

Araştırmacılar, Nizâmî'nin *Dîvân*'ında bulunan şiirleri değerlendirirken; kasidelerinde son derece orijinal ve kısmen realist olduğunu, ayrıca bu kasidelerin incelemeye değer özellikler taşıdığını belirtmekte, gazellerinin de temiz ve saf bir aşkı anlattığını, ruhun türlü hallerini yansıttığını, zarif ve ince zekâ oyunları yaptığını, zaman zaman klasik teşbihlerden faydalanarak sade ve yalın anlamlar içerdiğini ifade etmektedirler.²⁹²

²⁸⁹ Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, I, 489; Zencânî, 19; Ateş, 325.

²⁹⁰ Kanar, "Nizâmî-i Gencevî", *DİA*, XXXIII, 185.

²⁹¹ Nizâmî-yi Gencevî, *Dîvân-ı Kasâyid u Gazeliyyât-ı Nizâmî-yi Gencevî* (tsh. Saîd Nefisî), İntişârât-ı Fûrûğî, Tahran 1368 hş.

²⁹² Akalın, 79.

İKİNCİ BÖLÜM

NİZÂMÎ'NİN ŞEREFNÂME MESNEVİSİ'NİN İNCELENMESİ

2.1. ŞEREFNÂME'NİN GENEL ÖZELLİKLERİ

2.1.1. Adı

İskender hikâyesini müstakil bir mesnevi konusu haline getiren ve bunu Firdevsî'den sonra İran edebiyatında manzum şekilde işleyen ilk kişi Nizâmî'dir. Nizâmî'nin *İskendernâme*'si, *Şerefnâme* ve *İkbalnâme* adında iki mesneviden oluşmaktadır.¹ Çalışmamızın konusunu teşkil eden ve *İskendernâme*'nin ilk kitabı olan *Şerefnâme*; “*Şerefnâme-yi Sikenderî*”, “*Şerefnâme-yi Husrevî*”, “*Şerefnâme-yi Husrevân*”, “*İskendernâme*”, “*İskendernâme-yi Berri*”, “*Mukbilnâme*” adlarıyla da kaydedilmiştir.²

2.1.2. Yazılış Yılı

Şerefnâme'nin ne zaman yazıldığı konusunda araştırmacılar farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Nizâmî hakkında çalışmalar yapmış olan Berât Zencânî, 588'de (1191) yazıldığını kaydederken, Vâhîd Destgirdî, 593'de (1196) *Heft Peyker* bittikten sonra yazılmaya başlandığını kaydetmektedir.³ Mehmet Kanar, 597'de (1201) yazıldığını ifade ederken⁴ Nimet Yıldırım, *İskendernâme*'nin ilk eseri olan “*Şerefnâme*” nin 593 (1196) yılından sonra yazıldığını ifade etmektedir.⁵ Ahmet Ateş ise tarih aralığı vererek, 588-606 (1191-1210) yılları arasında yazılmış olabileceğini kaydeder.⁶

¹ Avcı, 31.

² Berât Zencânî, *Şerefnâme-yi Nizâmî-yi Gencevî*, (1. Baskı), Dânişgâh-i Tahran, 1380 hş., 4; Firdevsî, *İskendernâme* (haz. Nimet Yıldırım), Kabalcı Yay., İstanbul 2015, 131; Adnan Karaismailoğlu-İsmet Sanlı, “Arap ve Fars Edebiyatları”, *VIII-XIII. Yüzyıllar Türk Edebiyatı* (edt. Kemal Yavuz-İsmet Sanlı), Anadolu Ü. Yay., Eskişehir 2011, 48.

³ Zencânî, 20; Vâhîd Destgirdî, *Gencine-yi Gencevî*, Tahran 1385 hş., 71.

⁴ Kanar, “Nizâmî-yi Gencevî”, *DİA*, XXXIII, 184.

⁵ Firdevsî, *İskendernâme*, 131

⁶ Ateş, “Nizâmî”, *İA*, IX, 324.

2.1.3. Te‘lif Sebebi

Nizâmî, *Şerefnâme*’yi yazma sebebini mukaddime kısmında yer alan “*Rağbet-i Nizâmî be Nazm-ı Şerefnâme*” başlığı altındaki 50 beyitte anlatır. Aşağıdaki iki beyitlik sâkînâmeden sonra “*Vasf-i Behâr*” başlığı altında şöyle der:

بیا ساقی از خنب دهقان پیر میی در قدح ریز چون شهد و شیر
نه آن می که آمد به مذهب حرام میی کاصل مذهب بدو شد تمام

Gel ey sâkî, yaşlı köylünün şarap küpünden, bal ve süt gibi olan şarabı kadehe dök.

Dinin haram kıldığı şarabı değil, öyle bir şarap ver ki onda her şey tamam olsun.

(42/9)

بسوی گنجهای کهن ساختم	درو نکته‌های نو انداختم
سوی مخزن آوردم اول بسیج	که سستی نکردم در آن کار هیچ
وزو چرب و شیرینی انگیزتم	به شیرین و خسرو در آمیزتم
وز آنجا سرا پرده بیرون زدم	در عشق لیلی و مجنون زدم
وزین قصه چون باز پرداختم	سوی هفت پیکر فرس تاختم
کنون بر بساط سخن پروری	زنم کوس اقبال اسکندری
سخن رانم از فر و فرهنگ او	برافرازم اکیل و اورنگ او
...	...

Bir çok eski hazine kurdum, her birinde yeni nükteler ortaya attım.

Asla o işte tembellik etmedim, Mahzen’e önce malzemeyi getirdim.

Ondan yağ ve şeker çıkardım, Hüsrev ve Şîrîn’e kattım karıştırdım.

O otağdan dışına çıktım, Leylâ vü Mecnûn’un aşk kapısını çaldım.

Bu hikâyeyi bitirdikten sonra, Heft Peyker tarafına doğru at sürdüm.

Şimdi söz ustalığı meydanında, İskender’in ikbali hakkında davul çalarım.

Onun şan ve şöhetinden bahsedip, tahtını ve tacını yüceltirim... (43/25)

2.1.4. Sunulduğu Kişi

İskendernâme’nin ilk kitabı olan *Şerefnâme*, yaklaşık yirmi yıl Azerbaycan ve Irak’ta hükümdarlık yapan Azerbaycan atabegî Nusratüddin Ebû Bekr b. Muhammed’e

sunulmuştur. Zira şair, *Atabek-i Âzam Nusratüddîn Ebu Bekr Muhammed'e Övgü* başlığı altında eserini, adı geçen atabek adına yazdığını şu beyitlerle anlatmaktadır:

شکوه سکندر بدو گشت باز	سکندر شکوهی که در جمله ساز
جهان گیر دشمن پراکنده کن	زمین زنده دار آسمان زنده کن
قدرخان مشرق به فرزاندگی	طرفدار مغرب به مرداندگی
بر اعدای خود چون فلک چیرمست	جهان پهلوان نصره الدین که هست

İskender'in kurduğu devletin bütün görkemi ve şöhreti onunla geri gelmiştir.

Yerde hayat sahibi ol, gökte yaşa; dünyayı ele geçir, düşmanı dağıt.

Yiğitliğiyle Batı'nın padişahı; bilgeliğiyle Doğu'nun hükümranı.

Cihan padişahı Nusretüddin, düşmanlarına karşı felek gibi galiptir. (35/1)

2.1.5. Kuruluş Özellikleri

2.1.5.1. Mukaddime

Mukaddimedede; tevhi'd, münâcât, na't, Peygamber'in mi'râc'ı, *Şerefnâme*'nin yazılış sebebi, eserin diğer eserlerden üstünlüğü, Nizâmî-yi Gencevî'nin İskender hikâyesini Hızır'dan öğrenmesi, Atabek-i Âzam Nusratüddîn Ebu Bekr Muhammed'e övgü, hikâyenin özeti, İskender'in hayat hikâyesi, sebab-i te'lif, bahar tasviri gibi başlıklara yer verilmiştir.

2.1.5.2. Destanlar

Hikâyede şu başlıklar yer almaktadır:

Hikâyenin başlangıcı ve İskender'in soyu, İskender'in Aristo'nun babası hakîm Nikomacûş'dan eğitim alması, İskender'in babasının yerine tahta geçmesi, Mısırlıların İskender'e Zengibarları şikâyet etmesi ve Zengibarlarla savaşı, İskender'in Zengi savaşı'ndan galibiyetle döndükten sonra Dârâ ile savaşa hazırlanması, İskender'in ayna yapması, Dârâ'nın İskender'den haraç istemesi, İskender'in coşkuyla Dârâ ile savaşımaya gitmesi, Dârâ'nın İran büyükleriyle görüşmesi, Dârâ'nın İskender'e mektubu, İskender'in Dârâ'ya cevabı, İskender ve Dârâ savaşı, Dârâ'nın kendi askerleri tarafından öldürülmesi, İskender'in Dârâ'nın tahtına oturması, İskender'in İran ateşkedelerini yak-

ması, İskender'in Dârâ'nın kızı Rûşenek ile evlenmesi, İskender'in padişah olması, İskender'in Rûşenek'i Rum'a göndermesi, İskender'in Arabistan'a gitmesi ve Kâbe'yi ziyaret etmesi, İskender'in Berdea padişahı Nûşâbe ile görüşmesi, İskender'in Nûşâbe ile maceraları, İskender'in Elburz dağına çıkması, İskender'in bir şeyhin duasıyla Derbend kalesini alması, İskender'in Serir kalesine gitmesi, İskender'in Keyhüsrev mağarasına gitmesi, İskender'in Rey ve Horasan'a gitmesi, İskender'in Hindistan'a gitmesi, İskender'in Keyd-i Hindî'ye mektubu, İskender'in Hindistan'dan Çin'e gitmesi, İskender'in Çin Hakanına mektubu, Hakan'ın İskender'e cevabı, Rum ve Çin ressamalarının yarışı, ressam Mânî efsanesi, Çin Hakanının İskender'i misafir etmesi, İskender'in Çin'den geri dönmesi, İskender'in Kıpçak çölüne varması, İskender'in Rusya'ya gitmesi, İskender'in Rusya ile yedi kez savaşması ve sonunda onları yenmesi, Nûşâbe'nin kurtuluşu, İskender'in Çinli cariyelerle eğlence meclisi düzenlemesi, Hayat suyu efsanesi, İskender'in karanlıklar ülkesine gitmesi, İskender'in karanlıklar ülkesinden çıkması, İskender'in Rum ülkesine geri dönmesi.

2.1.5.3. Hâtime

Sonuç bölümünde, Atabek-i Âzam Nusratüddîn'e övgü ile kendi oğluna öğütleri yer almaktadır.

2.2. ŞEREFNÂME'NİN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

2.2.1. Nazım Şekli

Şerefnâme, mesnevi nazım şeklinde yazılmıştır. Mesnevi; sözlükte, ikili, iki kat, ikişer ikişer demektir. Terimde ise her beyti, kendi arasında kâfiyeli, aynı vezinde, farklı kâfiyede olan şiir türüdür.⁷ Mesnâ (مثنى) kelimesinin nisbet eki almış biçimidir. Mesnevi, edebiyat terimi ve nazım şekli olarak ilk defa Fars edebiyatında kullanılmıştır. Çoğunlukla dinî, tasavvufî, tarihî, efsanevî, ilmî, mizahî, öğretici konular ve aşk hikâyelerinin anlatılmasında kullanılan bir türdür. Bu tür hikâyelerin dili, daha çok mitolojik ve semboliktir. Amacı, içinde barındırdığı anlamları okuyucuya gizli bir biçimde taşımaktır. Genellikle besmele, tahmîd, tevhîd, münâcât, na't, mi'râc, mu'cizât, medhi çehâryâr, medhiye, sebep-i te'lif bölümleriyle başlar. Ardından asıl konuya giriş yapılır.

⁷ Veyis Değirmençay, *Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*, Ankara 2014, 29.

Asıl konu bittikten sonra da hatm, hitâm, tamâm, hâtîme-i kitâb başlıklarından biriyle konu bitirilir.⁸

Nizâmî'nin *Şerefnâme* adlı eseri, önce de ifade edildiği gibi mesnevi nazım şeklinde yazılmış bir destandır. Genel anlamda, mesnevi nazım şekline uygun olarak kaleme alınan eserin bölüm başlıkları da yine gelenek çerçevesinde Farsçadır. 7100 beyit ve 212 bâbtan oluşan *Şerefnâme* baştan sona bir mesnevidir; eserde başka bir nazım biçimi kullanılmamıştır. Fakat şair monotonluğa düşmemek ve okuyucu üzerindeki etkiyi canlı tutmak için olsa gerek, metnin içine farklı nazım şekilleri yerine farklı anlatım biçimleri yerleştirmiştir. Bunlar, “enderz” ve “sâkinâme”lerden oluşmaktadır. Sâkinâmelerde, aşk, şarap, sâkî kavramları üzerinden dinî-tasavvufî mahiyetteki düşüncelerini dile getirmektedir. Enderz bölümlerinde ise hikâyelerin başına öğüt verici, duruma uygun düşen beyitlere yer vermektedir. Bu da şairin tekdüzeliğe düşmeme gayretini ortaya koymaktadır.

2.2.2. Vezni

Vezin, tek tek ele alınan ve ritmin genel kurallarına bağlanan çeşitli mısraların incelenmesini kapsar, kuralları açıklar ve şairin bu mısraları gruplandırma tarzını inceler. Şiirin ayrılmaz ve zorunlu bir parçası olan vezin, uzun veya kısa, kapalı veya açık hecelerin dağılımına dayanan mısraların incelenmesinde uygulanan ölçüdür.⁹

Nizâmî'nin *Şerefnâme* eseri, mesnevi geleneğine uygun olarak aruzun mütekârib-i müsemmen-i mahzûf/maksûr bahri, feûlün, feûlün, feûlün, feal (feûl) vezniyle yazılmıştır.

پژوهنده راز کیخسروم تو اینجا نشین تا من آنجا روم
- v/ - - v/ - - v/ - - v - v/ - - v/ - - v/ - - v

Keyhüsrev sırrını arayan benim, ben oraya gidene kadar sen burada otur.
(175/10)

⁸ Mustafa Çiçekler, “Mesnevî”, *DİA*, XXIX, Ankara 2004, 320-321.

⁹ Veyis Değirmençay, *Farsça Arûz ve Kafiye*, Erzurum 2012, 5.

چراغی کزو چشمها روشنست چراغ دلم را ازو روغنست
 v - v/ - - v/ - - v/ - - v v - v/ - - v/ - - v/ - - v

Bir lamba ki gözlere aydınlık verir; kalbimin lambasının yağı ondandır. (134/14)

2.2.3. Kâfiye

Çok kâfiyeli nazım şekillerinden olan mesnevilerdeki kâfiye çeşitliliğini Nizâmî'nin eserinde de görmek mümkündür. Şair, ahengi bazen kâfiyeyle bazen rediflerle bazen her ikisini de kullanarak sağlar.

Kâfiye, mısraların sonunda en son asıl harfî aynı olan farklı kelimelerdir.¹⁰

گزارای نقش گزارش پذیر که نقش از گزارش ندارد گزیر

Yorumlanacak hikâyeleri süsleyenim çünkü hikâyeyi süslemekten kaçış olmaz.

(51/2)

چنین نقش بندد که چون شاه روم به ملک جهان نقش برزد به موم

Rum şahı mum süsleriyle tahta oturduğu gibi benim (hikâyeyi) süslemem de öyle

olsun. (51/3)

2.2.3.1. Mutlak Kâfiye

Revi harfinin harekeli olmasıdır. Buna *kâfiye-yi mevsûl* da denir.¹¹ Birçok beytin kâfiyesi mutlak kâfiyedir. Örnekler:

نبینم به بدخواهی اندر کسی که من نیز بدخواه دارم بسی

Kötülüğümü isteyenler çok olmakla birlikte, kimsenin kötülüğünü istemem.

(50/17)

Bu beyitteki (بسی، کسی) kelimelerinde revî harfî (س) harekelidir ve (ی) harfî vassıldır. Mutlak kâfiye, revî harfinin sonraki kâfiye harflerine bağlanması ile ortaya çıkar.

به هندوستان در زخم آتشی نم‌انم در آن بوم گردنکشی

¹⁰ Değirmençay, *Farsça Arûz ve Kâfiye*, 111.

¹¹ Değirmençay, *Farsça Arûz ve Kâfiye*, 121.

Öyle bir ateş düşüreyim ki Hindistan'a, ülkede âsilik eden kimse bırakmayayım.
(191/12)

Beyitteki (آتشی، گردنکشی) kelimelerinde revî harfî (ش) harekelidir ve (ی) harfî vasıldır. Mutlak kâfiye, revî harfinin sonraki kâfiye harflerine bağlanması ile ortaya çıkar.

2.2.3.2. Mukayyed Kâfiye

Revî harfinin sâkîn olduğu, bir başka ifadeyle reviden sonra başka harflerin bulunmadığı kâfiyedir.¹² Birçok beyitte mevcuttur. Örnekler:

بدان ره که خود را نمودم نخست قدم داشتم تا به آخر درست
Kendim için ilk başta çizdiğim yolda sonuna kadar doğru adım attım. (50/19)
نخواندی ز تاریخ جمشید شاه که آن ازدها چون فرو برد ماه
Şah Cemşid'in tarihini okumadın mı, o ejderha ayı nasıl da yuttu? (99/4)

2.2.3.3. Zû-kâfiyeteyn

İki kâfiyeye sahip olan şiire zû-kâfiyeteyn denir.¹³ *Şerefnâme*'nin birçok beytinde bu sanat mevcuttur. Birkaç örnek:

سکندر به آیین شاهان پیش بر آراست بزمی در ایوان خویش
İskender, eski padişahların geleneği gibi kendi eyvanında da bir meclis kurdu.
(53/10)

Bu beyitte, (پیش، خویش) kelimeleri birinci, (ایوان، شاهان) kelimeleri ikinci kâfiyedir.

ز نعل سمندان پولاد میخ زمین را ز جنبش برافتاد بیخ
Atların demir çivili nallarının sesinden yer, korkusundan hareketsiz kaldı. (54/19)

Bu beyitte, (برافتاد، پولاد) kelimeleri birinci, (میخ، بیخ) kelimeleri ikinci kâfiyedir.

چنین گوید آن پیر دیرینه سال ز تاریخ شاهان پیشینه حال
Eski padişahların tarihi hakkında o yaşlı pir şöyle der. (46/3)

¹² Değirmençay, *Farsça Arûz ve Kâfiye*, 121.

¹³ Değirmençay, *Farsça Arûz ve Kâfiye*, 122.

Bu beyitte, (سال، حال) kelimeleri birinci, (پیشینه، دیرینه) kelimeleri ikinci kâfiye-dir.

2.2.3.4. Kâfiye Kusurları

Nizâmî, eserde birkaç beyit dışında kâfiye kurallarına riayet etmiştir. Örneğin kâfiye kusurlarından olan Sinâd, ridf harfindeki farklılıktır; ister ridf-i aslî, isterse ridf-i zâid olsun (راست، کجاست؛ نخواست، خواست) kelimelerini kâfiye yapmak gibi.¹⁴ Kelimelerin biri tek diğeri birleşik kelime olduğu için kafiye kusuru işlenmiştir. Örnekler:

نیاوردم از خانه چیزی نخست تو دادی همه چیز من چیز توست

İlkin evden bir şey getirmedim; (ey Tanrım) sen verdin, sahip olduğum herşey se-nindir. (15/4)

تو خاکی گرت گنج باید رواست که بی خواسته خاک را کس نخواست

Sen topraksan eğer, senin hazinenin olması revadır, çünkü servetsiz toprağı kimse istemez. (117/3)

قدمگاه او بنگرد تا کجاست حکایت دروغست یا هست راست

Onun ayak bastığı yer baksın nerededir, hikâye yalan mıdır yoksa gerçek mi? (150/9)

2.2.4. Redif

Mısra ya da beyit sonlarında kâfiyeden sonra, aynı anlamda aynen tekrar edilen kelime ya da kelimelere redif denir.¹⁵

Şerefnâme'nin birçok beytinde kâfiyeden sonra redif kullanılmıştır. Örnekler:

جهان را به صاحب جهان نور باد وزین داوری چشم بد دور باد

Dünya, dünya sahibi padişah için ışıkla dolsun; bu yargıdan kötü göz uzak olsun. (52/21)

¹⁴ Değirmençay, *Farsça Arûz ve Kâfiye*, 129.

¹⁵ Değirmençay, *Farsça Arûz ve Kâfiye*, 123.

چو زین خانقه عزم دروازه کرد به دستش فلک خرقه را تازه کرد

Bu dergâhtan şehrin kapısına gitmek istediğinde; felek, eliyle hırkasını yeniledi.

(18/21)

Şair, şiirlerinin çoğunu redifli söylemiştir. Birkaç örnek:

تویی، تو، ترا، نیست، خویش، آمدم، بدوست، رسید، داشت، گرفت، نماند، کردم، می رود، اوست،
آیدش، یافت، یافت، را، او، باد، دوست، مباد، نماند، آورم، آیدت، کردند، به ست، تو نیست، توراست، باشد،
افکنی، می رود...

2.2.5. Bölümler ve Beyit Sayısı

Nizâmî'nin *Şerefnâme*'si; bir mukaddime, 46 konu başlığı ve hâtime olmak üzere 48 bölüm halinde düzenlenmiştir. Destanların hacmi, anlatılan hikâyenin kısa ya da uzun oluşuna göre değişmektedir. Eserde yer alan en uzun destan İskender'in Ruslarla yedi kez yaptığı savaşın anlatıldığı 564 beyitlik destandır. İskender'in Zengibarlarla savaşı başlıklı destan ise 394 beyitle eserin ikinci uzun destanıdır. Hacim itibarıyla bu iki destanı İskender'in Berdea hükümdarı Nûşâbe ile görüşmesi başlığı altındaki 350 beyitlik bölüm takip eder. Eserdeki en kısa destan ise hâtime bölümünde yer alan oğluna öğüt başlığı altındaki 24 beyitlik kısımdır.

Mukaddime toplamda 822 civarında beyit bulunmaktadır. Hikâyelerin işlendiği dâstân kısmında, yaklaşık olarak 5.990 beyit yer almakta ve hâtime bölümünde 68 beyit bulunmaktadır. Eser toplamda 6880 beyitten müteşekkildir.

2.3. ŞEREFNÂME'NİN DİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

2.3.1. Âyet ve Hadisler

Nizâmî, zaman zaman konuyu pekiştirmek için iktibas veya telmih yoluyla âyet ve hadislere yer vermiştir. Yalnız bir yerde ayetten iktibasta bulunmuş, çoğunlukla telmih yoluyla ayetlere ve bir yerde de hadis-i şerife işaret etmiştir. Bunlar:

Âyetler¹⁶

¹⁶ *Kur'ân-ı Kerim Meali* (haz. Halil Altuntaş; Muzaffer Şahin) Diyanet İşleri Baş. Yay., Ankara 2003.

تو گفתי که هر کس که در رنج و تاب دعائی کند من کنم مستجاب

Sen dedin ki herkes dar ve sıkıntı gününde dua etse, ben ona icabet ederim.

(14/10)

Beyitte Mü'min suresi 60. ayete telmih vardır. Âyetin orijinal metni ve meâli:

وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ.

“Rabbiniz şöyle dedi: Bana dua edin, duânıza cevap vereyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir hâlde cehenneme gireceklerdir.” (*Kur’ân-ı Kerîm*, Mü’min: 40/60)

قرار همه هست بر نیستی توئی آنکه بر یک قرار ایستی

Herkes yok olacaktır, bir karar üzere olan, kalıcı olan sadece sensin. (14/23)

Beyitte Rahman suresi 26-27. ayetlere telmih vardır. Âyetin orijinal metni ve meâli:

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ.

“Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacaktır, ancak azamet ve ikram sahibi olan Rabbinin zatı baki kalacaktır.” (*Kur’ân-ı Kerîm*, Rahman: 55/26-27)

چو دادیم ناموس نام آوران بـــــده دادم ای داور داوران

Mademki beni böyle meşhur ettin, benim hakkımı ver ey âdiller âdili. (16/18)

Beyitte İsrâ suresi 70. ayete telmih yapılmıştır. Âyetin orijinal metni ve meâli:

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا.

“Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.” (*Kur’ân-ı Kerîm*, İsrâ:17/70)

درختی سهی سایه در باغ شرع زمینی به اصل آسمانی به فرع

Şeriat bahçesinde kökü toprakta dalları gökyüzünde olan güzel gölgeli bir ağaç.

(17/4)

Beyitte İbrâhîm suresi 24. ayete telmih vardır. Âyetin orijinal metni ve meâli:

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ.

“Allah nasıl örnek verdi, görmedin mi? Güzel bir söz, güzel bir ağaç gibidir. Onun aslı sabittir (kökü topraktır). Ve onun dalları semadadır.” (*Kur’ân-ı Kerîm*, İbrâhîm:14/24)

سرنافه در بیت اقصی گشاد ز ناف زمین سر به اقصی نهاد

Mescid-i Aksâ'ya (Kudüs'e) misk saçtı, yeryüzünün göbeğinden (Mekke) her yere baş koydu. (18/4)

Beyitte İsra suresi 1. ayete telmih vardır. Âyetin orijinal metni ve meâli:

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ .

“Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.” (*Kur’ân-ı Kerîm*, İsra:17/1)

برآورده مؤذن به اول قنوت که سبحان حی الذی لایموت

Müezzin ilk rekâtta yüksek sesle dedi: “Subhane hayyu'l-lezî lâ yemût.” (21/20)

Beyitte Furkân suresi 58. ayetten iktibastır. Âyetin orijinal metni ve meâli:

وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ.

“Her zaman diri olan ve hiçbir zaman ölmeyen Rabbini tesbih et.” (*Kur’ân-ı Kerîm*, Furkân:25/58)

توئی کافریدی ز یک قطره آب گهرهای روشن تر از آفتاب

Bir damla sudan güneşten daha parlak cevherler yaratan sensin. (11/7)

Beyitte Yâsîn suresi 77. ayete telmih vardır. Âyetin orijinal metni ve meâli:

أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِن نُّطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ.

“İnsan, bizim kendisini az bir sudan yarattığımızı görmedi mi ki kalkmış apaçık bir düşman kesilmiştir.” (*Kur’ân-ı Kerîm*, Yâsîn: 36/77)

زبان برگشودن به اقرار تو نینگختن علت کار تو

Dil açıp senin varlığını söylemek, senin yaptıklarının nedenlerinin peşinde olmak! (11/16)

Beyitte Ankebût suresi 29. ayete telmih vardı. Âyetin orijinal metni ve meâli:

وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ.

“Allah'ın hiçbir âlemden, hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Bütün âlemleri Kendisi yaratmıştır.” (*Kur'ân-ı Kerîm*, Ankebût:6/29)

Hadis

به کشتن چو دادی تنومندیم تو ده ز آنچه کشتم برومندیم

Mademki bana ekme gücü verdin şimdi de ektiğimin meyvesini yemeye fırsat ver. (15/6)

Beyitte, aşağıdaki hadis-i şerîfe telmih vardır. Hadis'in orijinal metni ve anlamı:

الدنيا مزرعة الآخرة .

“Dünya ahiretin tarlasıdır.”¹⁷

Bir çiftçi tarlaya ne ekerse, ne kadar bakımını iyi yaparsa o kadar düzgün ürün alabilir. Dünyada da Allah'a kul olan, şirke girmeyen, ibadetlerini yapan, haram ve yasaklardan kaçınan, ahirette karşılığını görecektir ve bu dünyada ektiklerini biçecektir.

2.3.2. Atasözleri ve Deyimler

Atasözü, deyim ve terimler, bir dili zenginleştiren önemli unsurlar olmalarının yanı sıra, yazarın ve konuşmacının, meramını kısa yoldan anlatmasına yardımcı olan özlü ifadelerdir.¹⁸ Deyimler, halk arasında oldukça yaygın olarak kullanılan, genellikle birkaç kelime, zaman zaman tam veya eksik bir cümle ile meramı anlatmaya yardımcı olan, teşbih, mecaz, istiâre ve kinâye unsurlarını da içeren bir şey veya olayı anlatmakta kul-

¹⁷ İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, Beyrut 1351 hş., II, 412.

¹⁸ A. Naci Tokmak, *Telaaffuzlu Türkçe-Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü*, Simurg, İstanbul 2001, s. I.

lanılan ancak bir hüküm içermeyen sözler şeklinde tanımlanabilir. Deyim ve atasözlerinin amacı, bir kavramı özel kalıp içinde ve hoş bir anlatımla belirtmektir.¹⁹

Nizâmî de çalışma konumuz olan *Şerefnâme*'de anlatımını güçlendirmek, söyleyeceğini kısa fakat etkili bir şekilde ifade edebilmek için deyim, atasözü ve veciz ifadelerden sıkça faydalanmıştır. Örnekler:

Aşağıda iki tarafın da zarar görmeyeceği bir yol bulunsun manasına gelen bir deyim kullanılmıştır. Dengeli davranmanın önemi vurgulanmaktadır.²⁰

میانجی چنان کن برای صواب که هم سیخ برجا بود هم کباب

Doğruluk için öyle aracı ol ki, orada “ne şiş yansın ne de kebab.” (32/25)

Kendi buyruğu altındaki kimselerin yaptıkları işleri sanki kendi başarılarıymış gibi gösteren ve bununla övünen insanlar vardır. Bu beyitlerdeki atasözüyle de bu anlatılmaktadır.²¹

که خرگوش هر مرز را بی‌شگفت سگ آن ولایت تواند گرفت

Her ülkenin tavşanını ancak o ülkenin tazısı avlayabilir. [Tavşanı tazi tutar, çalışmı avcı satar.] (106/12)

Aşağıdaki beyitte, kalabalıkla yapılan her işin kolay olacağı ifade edilmektedir.²²

سخن گو سخن سخت پاکیزه راند که مرگ به انبوه را جشن خواند

Söz ustası çok temiz söylemiş: “El ile kara gün bayramdır.” (109/25)

Beyitte yer alan atasözüyle, emek vermeden ele geçen bütün değerlerin kazanıldığı gibi kaybedileceğini, alın teri dökmeden gelen servetin çarçur olup gideceğini ifade edilmektedir.²³

کس خانه هم خانه زادی شود به یاد آمده هم به یادى شود

Eve gelen herkes evden bir parça olur “Sel ile gelen yel ile gider.” (130/20)

Aşağıdaki beyitte geçen ifadeyle başkasının emeğini başkasının yemesi anlatılmaktadır.²⁴

¹⁹ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, I, İnkılâp Yay., İstanbul 1988, 13.

²⁰ İbrâhîm Şekûrzâde, *Deh Hezâr Mesel-i Fârsî*, Meşhed 1372 hş., 684.

²¹ Şekûrzâde, 330.

²² Şekûrzâde, 647.

²³ Şekûrzâde, 140.

به آب زر این نکته باید نوشت شتربان درود آنچه خربنده کشت

Bu sözü altın suyuyla yazmak gerekir, eşekçinin ektiğini deveci biçer. (130/21)

Beyitte dengeli konuşmanın önemini ve konuşulan her şeyin dinlenmemesi gerektiğini ifade eden bir atasözü kullanılmıştır. Yani dengeli konuşmak ve her söze kulak asmamak gerekir.²⁵

به اندازه باشد سخن گسترید گزافه سخن را نباید شنید

Her sözün ölçülü olması gerek, "Ölçüsüz sözü dinlememek gerek." (138/25)

İşler ne kadar kötü giderse gitsin sonunda her iş olması gerektiği gibi olur. Aşağıdaki beyitte kullanılan atasözü, Türkçedeki "Su yatağını bulur." atasözüyle de örtüşmektedir.²⁶

سرانجام اگرچه بد بد رود خرننگ و اخور خود رود

Sonunda kötü kötü gitse de, "Her topal eşek ahıra düz girer." (139/8)

Aşağıdaki beyitte bu gün yapılması gereken işi, ertesi güne bırakmamak gerektiğini ifade eden bir atasözü kullanılmıştır.²⁷

نباید که ما را شود کار سست سبوانید از آب دایم درست

İşimizde tembel olmamalıyız, çünkü "testi çeşmeden her zaman sağlam dönmez." (140/2)

Aşağıdaki beyitte "Güneş balçıkla sıvanmaz" atasözüyle herkesin bildiği bir gerçeğin inkâr edilemeyeceği ifade edilmiştir.²⁸

بر آشفت نوشابه زان شیر دل که پوشید خورشید را زیر گل

"Güneşi balçıkla sıvadı!" diye, Nûşâbe o aslan yürekliye kızdı. (153/10)

Beyitte işini güvence altına almak manasına gelen bir atasözü kullanılmıştır.

مشو بر زن ایمن که زن پارساست که خر بسته به گرچه دزد آشناست

Kadın dindardır diye güvenme; "Hırsız tanıdıksa eşeği bağlamak gerek." (155/12)

²⁴ Şekûrzâde, 476; Ali Ekber Dihhudâ, *Emsâl ü Hikem*, İntişarât-i Emîr Kebîr, Tahran 1376 hş., II, 1017.

²⁵ Şekûrzâde, 569.

²⁶ Aksoy, I, 434.

²⁷ Şekûrzâde, 443.

²⁸ Şekûrzâde, 341.

Aşağıda geçen beyitteki ifadeyle, birinin menfaatinin başkasının zararına olabileceği ifade edilmiştir.²⁹

به هندوستان پیری از خر قتاد پدر مرده‌ای را به چین گاو زاد

Hindistan'da bir yaşlı eşekten düştü; bir yetimin Çin'de öküzü doğurdu! (119/10)

Bir iş için bin kişi uğraşır fakat ancak bir kişi sonuca varabilir. Herkesin her istediği şeye ulaşması mümkün değildir.

به حلوا پزی صد کس آتش کند به حلوا دهان را یکی خوش کند

Yüzlerce kişi helva yapmaya kalkışır ama sadece bir helva ağıza hoş gelir. (278/9)

جوابش چنان داد شاه دلیر که ناید ز روباه پیغام شیر

اگر من به چشم تو نام آورم سکندر نیم زو پیام آورم

Şöyle cevap verdi yiğit padişah: "Tilki aslandan haber getiremez."

Senin gözünde ünlü olsam da ben İskender değilim ki ondan haber getireyim! (153/3)

2.4. ŞEREFNÂME’NİN ÖZETİ

Nizâmî, eserine besmeleyle başlar. Ardından 99 beyitten oluşan Allah’a hamd, münâcât, na‘t, Hz. Peygamber’in mi‘râc’ı, *Şerefnâme*’nin yazılış sebebi, eserin önemi, Nizâmî’nin İskender hikâyesini Hızır’dan öğrenmesi, Atabek-i Âzam Nusratüddîn Ebu Bekr Muhammed’e övgü, hikâyenin özeti, İskender’in hayat hikâyesi, eserin nazmedilişi, bahar tasviri gibi başlıklara yer verir. Buraya kadar olan kısım toplamda 822 beyittir. Eserde, asıl konuya “*Ağaz-ı Dâstân ve Neseb-i İskender*” başlığı ile giriş yapılır.³⁰

2.4.1. Destanın Özeti ve İskender’in Cihangirlik Tarihi

Nizâmî, eserini yazarken Yahudi, Hristiyan ve Pehlevî kaynaklarından faydalandığını ve her hikâyeyi akıl süzgecinden geçirerek yazdığını ifade eder. Farklı dillerle yazılmış pek çok eser incelediğini ve bu dillerin hepsini bildiğini, hikâyeyi süslemek

²⁹ Şekûrzâde, 203.

³⁰ Vahîd Destgîrdî, *Şerefnâme-yi Nizâmî-yi Gencevî*, (1. Baskı), İntişârât-i Râh-i Câvidân, Tahran 1390 hş., 9-37.

için nazım şekillerinden faydalandığını belirtir ve bunu yapmadığı takdirde sözünün kısa ve tatsız kalacağını söyler.³¹

2.4.2. İskender Tarihinin Fihristi

Büyük İskender, yorulmak bilmeden tüm dünyayı dolaşmış ve gezip gördüğü her yere sefer düzenlemiştir. Gittiği diyarlarda Zerdüştlük dışında tüm adetleri benimsemiştir. Fethettiği ülkelerde bulunan yazılı kaynakları da kendi diline tercüme ettirmiştir. Yaklaşık yirmi yaşındayken babasının tahtına geçmiş, yirmi yedi yaşında peygamberlik tahtına oturmuştur. Hak dinine hizmet eden bir bilge olmuş, dinini yaymak için Hindistan'dan Yunanistan'a kadar gittiği her yerde binalar inşa ettirmiştir. Semerkant şehrini de binalarla süslemiş; Heri, Derbend ve Bulgar şehirlerini de o kurmuştur. Dağları birbirine bağlayıp, Ye'cüc ve Me'cüc seddini inşa etmiş, ulaştığı tüm ülkelere mutluluk ve huzur götürmüştür. Nizâmî, her ne kadar eserini edebî sanatlarla süslemişse de akla uygun olmayan söz işe yaramaz diyerek, yazdıklarını hem inci gibi dizdiğini hem de tarihî gerçeklere dayandığını ifade etmiştir.³²

2.4.3. Hikâyenin Başlangıcı ve İskender'in Soyu

Doğum yeri Makedonya olan Yunan hükümdarı Filikos'un atası Eys ibn İshak'dır. Bütün Rum ve Rus ona itaat eder. İskender'in dünyaya gelişiyle ilgili pek çok rivayet anlatılır. Fakat Rum bilginlerinden bu hikâye şöyle nakledilir: Ülkede yaşayan bir kadın hamile ve tek başınadır. Yüku ağırlaşmış ve tek başına doğum yapmak zorunda kalmıştır. Zavallı kadıncağız doğum yaparken dünyaya getirdiği çocuğun ahvalini düşünerek can verir. Filikos av için o yerden geçerken kadını ve yanında açlıktan kendi parmağını emen yeni doğmuş o çocuğu görür. Kadını defnetmelerini emreder ve çocuğa da sahip çıkar. Onu, yanına alıp sarayına götürür; besler, büyütür ve kendi çocuğu gibi sahiplenir, kendisi öldükten sonra ülkenin başına geçmesi için de onu veliahtı yapar.

Zerdüştilerin anlattığı başka bir rivayete göre ise İskender Dârâ'nın oğludur. Fakat Nizâmî, Firdevsî'nin eserine de baktığını, her iki rivayetin de yanlış olduğunu ifade eder. Ona göre İskender, Filikos'un oğludur. Hikâye şöyledir: Filikos, sarayındaki gü-

³¹ Destgîrdî, 38.

³² Destgîrdî, 39-42.

zelliğiyle meşhur bir kadına âşık olur. Kadınla evlenir ve kadın İskender'e hamile kalır. Şah, talihini görebilmek için saraydaki müneccimlerden yıldız falına bakmalarını ister. Falda çıktığı gibi İskender nurdan parlak bir talihle dünyaya gelir. Filikos, oğlu İskender'in iyi bir eğitim alarak yetişmesi için çaba sarfeder.³³

2.4.4. İskender'in Ders Alması

Nikomakhos'un oğlu Aristo dönemin âlimlerindendir. İskender, yıllarca Aristo'nun eğitimi altında yetişir ve ondan çok şey öğrenir. Aynı zamanda İskender ve Aristo sınıf arkadaşdır ve Aristo babasından öğrendiği her şeyi İskender'e de öğretir. İskender bir gün hükümdar olursa, Aristo'yu da kendisine vezir yapacağına dair söz verir çünkü ona göre vezirsiz devlet olmaz. Filikos dünyadan göçüp gidince tahtını da genç oğlu İskender'e bırakır.³⁴

2.4.5. İskender'in Babası Yerine Tahta Çıkması

Rum tahtına oturan İskender, bütün ülkede adaletiyle nam salar. Atasından görüp beğendiği bütün adetleri uygulamaya devam eder. Ülkedeki tüm tabakalara adil davranır ve adalet çizgisinden bir an bile dışarı çıkmaz. Neredeyse bütün dünyayı ele geçirir. Namı, Mısır ve Habeşistan'dan dahi duyulur. Böylelikle İskender, bilgin veziri Aristo'nun da yardımıyla kısa sürede dünya şahı olur. Melikşah, Mahmud ve Nûşirevân gibi gelmiş geçmiş büyük hükümdarların hepsinden üstün olur.³⁵

2.4.6. Zengibarlıların Gelişinden İskender'in Haberdar Olması (Mısırlıların İskender'e Zengibarlıları Şikâyet Etmesi)

İskender, sarayında eğlence meclisi kurdurup, ülkenin ileri gelenleriyle iştret içinde vakit geçirdiği bir esnada, Mısır'dan gelen bir grup mazlum insan, İskender'e şikâyetle bulunarak, ondan yardım isterler. Ülkelerine Zengi askerlerinin geldiğini, şehri yağmalayıp halka zarar verdiklerini söylerler. Bunun üzerine İskender, başta veziri Aristo ve devletin ileri gelen büyüklerine de danıştıktan sonra sefer hazırlığı yapmaya koyulur. Askerlerini de toplayarak Makedonya'dan Mısır'a doğru yola çıkar. Mısır halkı

³³ Destgîrdî, 44-47.

³⁴ Destgîrdî, 47-50.

³⁵ Destgîrdî, 50-52.

İskender’i büyük bir coşkuyla karşılarlar. İskender, Mısır halkını da yanına alarak Zengilerin üzerine gider. Mahşer yerini anımsatan bir savaş meydanı kurulur ve iki ordu karşı karşıya gelir. Zorlu geçen mücadelenin sonunda iki ordu askerleri de yorgun düşer ve ertesi gün için karargâhlarına çekilirler.³⁶

2.4.7. İskender’in Zengibar Şahına Haber Göndermesi (İskender’in Zengibarlılarla Savaşı)

Ertesi gün İskender, Zengibar şahına bir elçi gönderir ve savaştan vazgeçmesini aksi takdirde şehri yakıp yıkacağını, taş üstünde taş bırakmayacağını söyler. Bunu duyan Zengibar şahı, öfkeden kendini kaybeder ve elçinin kafasını gövdesinden ayırmalarını emreder. Elçinin gövdesinden ayrılan başını gözyaşları içinde İskender’e götürürler ve elçinin maruz kaldığı dehşeti anlatırlar. İskender elçiye olanları duyunca, öfkeden çılgına döner ve düşmanın kanını dökmeye ant içer. Gece şafak sökmeden ordu savaş için hazırlanır ve iki ordu karşı karşıya gelir. Savaş meydanı adeta kan denizine dönmüş, iki ordudan da çokça kan akmıştır. Rum ordusu sayısız asker yitirip savaşı kaybetmek üzereyken İskender, bilgili vezirini çağırarak bir yol bulmasını ister. Ona göre elçinin kanını döken Zengileri korkutmanın yolunu bulmak gerekmektedir. Vezir, Zengilerden birkaç kişiyi yakalayıp tutsak etmeyi ve birinin başını bedeninden ayırıp sanki onun başını pişirir gibi şahın önüne getirmelerini söyler. Aşçıya gizlice başı toprağa gömmesini ve bir koyun başı pişirip getirmesini emrederler. Aşçı, denileni yapar ve tutsakların önünde ezilen baş, şahın huzuruna pişirilmiş bir yemek gibi getirilir. Bunu gören tüm tutsaklar, dehşete düşerler ve korkudan kendilerinden geçerler. Tutsaklar serbest bırakılır ve ordularına geri dönerler. Bu dehşeti ordudakilere anlatırlar ve ertesi gün savaş meydanı tekrar inlemeye başlar, yer adeta kana bulanır. Zengi pehlivanların her biri mahir bir şekilde savaş meydanına atılırlar. Zerâce adında Zengi bir pehlivan, karşısına çıkan herkesi öldürür. İskender tüm heybetiyle savaş meydanına çıkınca ne Zerâce kalır ne de diğerleri. Korkudan tüm Zengiler kaçışmaya başlar. Zengilerin kaçıştıklarını gören Zengibar şahı, meydana atılır ve İskender’e meydan okur. İki şahın mü-

³⁶ Destgîrdî, 52-55.

cadelesi o kadar uzun sürer ki biri diğerine üstün gelemeden bitkin düşerler ve dövüşü ertesi güne ertelerler.³⁷

2.4.8. İskender'in Zengibar Şahını Mağlup Etmesi

Ertesi gün öyle büyük bir savaş meydanı kurulur ki yer gök kılıç sesinden inler. İskender'in ordusu düşmanı mağlup etmeye yaklaştıkça Habeşliler, Tanrı'dan aman dilemeye başlar. Rum ordusu düşmanı yener ve sonra şehri yağmalamaya başlar. O kadar mal, mülk, değerli eşya vardır ki etraf mücevherlerden dolayı adeta parlamaktadır. İskender, Zengileri mağlup ettiği ve büyük bir hazineye sahip olduğu için mutlu olur. Öldürülmüş olan tüm askerleri de saygıyla anar. Her ne kadar savaşı kazandığı için mutlu da olsa içinde bir hüznü hissederek.

2.4.9. İskender'in Mısır'dan Rum'a (Galibiyetle) Dönmesi

İskender, Zengilerden intikam alıp Rum diyarına mutlulukla döner. Dönerken de deve yüküyle ganimet elde etmiştir. Mısır halkına hürmet etmekle kalmayıp aynı zamanda şehre nizam da vermiş, birçok bina inşa ettirmiştir. Şehri inşa edip adını da İskenderiye koymuştur. Şehri tamamlayınca, Yunan mülküne dönmek için yola koyulur. İskender, Rum diyarına dönerken halk, ona çokça hürmet gösterir. İskender de Zengilerden elde ettiği serveti, dört bir yana hediye olarak saçar. Dârâ'ya da deve yüküyle değerli eşya gönderir. Dârâ, İskender tarafından gönderilen bunca hazineyi, değerli eşyayı görünce hırslanır ve hasedi kalbine ağır gelmeye başlar. İskender'in kazandığı bu zafer tüm dünyaya yayılmıştır.³⁸

2.4.10. İskender'in Dârâ Savaşına Dair Düşünceleri (Dârâ ile Savaşa Hazırlanması)

Rum şahı İskender, Zengileri mağlup edince bir süre istirahate çekilir, tüm vaktini keyif ve eğlenceyle meşgul olarak geçirir. Çünkü dünyada mutlu olmaktan başka işi kalmamıştır. Kazanmış olduğu bu galibiyetin de coşkunuyla İran padişahı Dârâ'ya bir daha haraç vermemeye karar verir ve tüm dünyayı ele geçirme arzusuyla İran seferi

³⁷ Destgîrdî, 55-69.

³⁸ Destgîrdî, 70-74.

için hazırlık yapmaya başlar. Zevk ve eğlence içinde vakit geçirdiği bir gün, avlanmak için çöle gider. Çölde gezinirken bir kaya parçası görür. Kayanın üstüde birbiriyle dövüşen iki keklige rast gelir ve birbirinin başını deşen, kanadını tırmalayan bu keklikleri izlemeye koyulur. Aralarındaki mücadeleyi gözünü kırpmadan izleyen İskender, Dârâ ile planladığı savaşı kimin yeneceğini öğrenmek için birine kendi adını diğerine ise Dârâ'nın adını koyduğu keklıklar arasında fal tutar. Uzun süren mücadelenin sonunda kendi adını koyduğu keklık diğerine galip gelir ve İskender, falı zafere yorar. Galip gelen keklık, diğerinin yanından uçup gider. Böylece talihinin ona yardımcı olacağını ve Dârâ savaşından galibiyetle çıkacağını anlar.

O diyarda gelecekte haber verdiğine inanılan bir dağ vardır. İskender bir kişiden o dağa gitmesini ve ikbalinin ne olacağını, Dârâ'yı yenip yenemeyeceğini, dünyada ne kadar kan döküleceğini sormasını ister. Esrarlı kayadan ses yükselir ve İskender duyduklarından mutlu olur. Duyduklarından memnun sarayına dönen İskender, meclisinde bulunanlara gelecekte yapmak istediklerinden ve Dârâ'ya haraç vermek istemediğinden bahseder. Meclistekiler İskender'in büyüklüğüne itaat edip arkasında olduklarını dile getirirler. Yakın bir zamanda savaşın başlayacağını fakat savaşı başlatanın İskender olmaması gerektiğini ifade ederek şöyle derler: *“Bırak bu savaşı Dârâ başlatsın, sen otur ve bekle. Çünkü sen din beslersin o ise kin besler, sen bir meleksin, o ise Ehrimen, sen kılıç vuransın, o ise kadeh tutan, sen bir atlısın o ise taht üstünde, sen adilsin, o ise zalim, sen kuvvet ölçensin o ise altın tartan. Bütün ülkeyi ve orduyu arasan, onu seven tek bir kimse bile bulamazsın. Sen savaştığın zaman öyle bir aslansın ki, taşın bağı bile senin kılıcından dolayı kana bulanır. Dünyayı fethetmek senin kısmetindir.”*³⁹

2.4.11. İskender'in Ayna Yapması

İskender, ülkeler fethedip dünya padişah olunca, kılıcından bir ayna yaptırır. Geçmişte bu aynadan eser yoktur, Aynayı yapan İskender'dir. Önce altın ve gümüş kalıba dökülür, fakat ayna hiçbir şey yansıtmaz. Her türlü madeni denerler fakat yine de bir netice alamazlar. En son demiri denerler. Demirci, sanatkâr bir ressam gibi demiri cilalayarak parlatır. Yapılan aynada artık her şey çok net görülmektedir fakat aynanın şeklini nasıl yaacaklarını bilemezler. Ayna geniş olunca sûret de genişler, uzun olunca

³⁹ Destgîrdî, 74-79.

sûret de uzar. Hangi şekli verdilerse düzgün bir suret göstermez. Fakat İskender sonunda aynaya yuvarlak şeklini verir, aynadaki suret de bu sayede olması gerektiği şekliyle yansır. İskender, aynaya ilk kez bakıp kendi yüzünü görünce, mutluluktan aynanın yüzeyini öper. Gelinler de bu geleneğe uyarak saygılarından aynaya bakarken, aynayı öperler. Demir gibi sert bir madenin ustalıklarla işlenip yumuşatıldığı zaman parlaması gibi, insan da olgunlaşmak için sert huylarını yumuşatmalıdır.⁴⁰

2.4.12. Dârâ'nın İskender'den Haraç İstemesi

İskender, dünya heveslerinden elini eteğini çekerek istirahatle vakit geçirdiği bir gün, Dârâ bir elçi gönderir. Elçi, Dârâ'yı ve İskender'i övdükten sonra Dârâ'nın selamını iletir ve ne zamandır geciken, verilmemiş haracı dile getirir. Bunu duyan İskender, öfkeden deliye döner. Korkudan elçinin adeta nefesi kesilir. İskender şöyle der: *“Ben ki koskoca dünya şahyım, taht da bende kılıç da bende, sen (Dârâ) kim oluyorsun ki sana haraç vereyim.”* Ve şöyle devam eder: *“Senin şahın (Dârâ) benim ne zaferler kazandığımı, ne başarılarla imza attığımı duymamış mı, nedir bu hadsizlik? Benden Mısır'ı istesin ama Mısır'dan elde ettiğim hazinelerimi değil. Rütbeme yakışır şekilde benden pay talep etsin, yoksa İran mülküne yazık eder. Benden vermeyeceğim şeyi istemesin, kendi mülkünde huzur içinde otursun.”* Elçi bu sözleri işitince aklından geçen tüm sözler uçup gider ve doğruca Dârâ'nın huzuruna varır. Dârâ'ya İskender'in sözlerini bir bir anlatır. Elçinin ilettiklerini duyan Dârâ, öfkeden deliye döner ve *“Bu ne cesarettir böyle, kimdir ki bana kafa tutuyor? Kartalın yanında sivrisineğin lafı mı olur. İskender, coşkunun bir denizde yalnızca bir su damlasıdır”* der.

Bunun üzerine Dârâ, başka bir elçiyi bir top ve bir çevgenle birlikte tekrar İskender'in huzuruna gönderir. Yanında hediye olarak bir çuval da susam götürmesini ister ve hediye'nin sırrını İskender'e anlatması için elçiyi öğütler. Elçi, İskender'in sarayına varıp, saygı ve hürmetlerini sunduktan sonra dilinin düğümü de yavaş yavaş çözölmeye başlar. Dârâ'nın gönderdikleri İskender'in huzurunda açılır ve elçi Dârâ'nın sözlerini bir bir aktarmaya başlar. Çevgen ve toptan söz açar önce. *“Çocuksan top ve çevgen eğlence olsun sana, eğer isteğin benimle savaşmaksa kendini boşu boşuna yorma.”* Elçi getirdiği susamı saraya serper ve Dârâ'nın diliyle şöyle der: *“Karşına bu susam tanelerinden bile*

⁴⁰ Destgîrdî, 79.

fazla ordu çıkarırım.” İskender şanlı bir zafere yorduğu falları düşünerek Dârâ’nın göndermiş olduğu çevgeni kendine yorar ve bu hediyeleri bunun için göndermiş olduğunu düşünür. Aklından Dârâ bana bunu, topunu çevgenle kazanayım diye göndermiş diye geçirerek Dârâ’nın kinini susam taneleriyle aşikâr eder. Saraya saçılan susam tanelerini yesinler diye kuşlara seslenir. Kuşlar bir anda üşüşürler ve tek bir susam tanesi bile bırakmazlar. Bunun üzerine İskender küçük bir çuvala üzerlik doldurtur, elçiyle birlikte Dârâ’ya gönderir ve Dârâ’nın İskender’e ordum susam taneleri kadar fazla diyerek susam göndermesine cevaben şu karşılığı verir: “Gönderdiğin susamları benim kuşlarım yer yani senin ordunu benim askerlerim yok eder. Fakat benim sana gönderdiğim üzerlik, orduma benzer ve onu düşmanın kuşları bile yiyemez.”

Elçi, İskender’den bu sözleri işitince, ağır yükünü de yüklenip cevabı Dârâ’ya götürür. Cevabı duyan Dârâ, güçlü ordusunu hazırlamaya koyulur. Yaklaşık dokuz yüz bin atlı askerini de yanına alarak Yunan diyarına doğru at sürer. Geçip gittiği yerleri yakıp yıkar, taş üstünde taş bırakmaz.⁴¹

2.4.13. İskender’in Dârâ Savaşına Çoşkuyla Koşması

Dârâ, ordusunu önce Ermenistan’a çeker. Etraf mahşer yerine dönmüştür. Dârâ’nın ordusundan zulüm gören insanlar akın akın gelene kadar ve casuslar durumu bilrene kadar bu durumdan İskender’in haberi bile olmaz. İskender düşmanın Yunan mülküne girmesinin yakın olduğunu anlayarak, çabucak Mısır, Batı Avrupa, Rum ve Rus ülkelerine kendisine asker göndermeleri için haber salar. Cesur ve güçlü askerlerden oluşan yaklaşık üç yüz bine yakın bir ordu toplayıp ordunun ileri gelen kişilerine Dârâ ile arasında geçenleri ve onunla olan kavgasını anlatır. “*Düşman yakındadır, tez karar vermek gerekir. Eğer oturup beklersek Dârâ bizi yok eder. Eğer elinden tacını alırsam bu sefer de zalim diye anılırım. Bu durumun düşmana üstünlük sağlamasından korkuyorum.*” Der ve savaşa girip girmemesi konusundaki fikirlerini sorar. Güvendiği, bilgili, görgülü kimseler İskender’i can kulağıyla dinleyip, ona dua ederler ve savaşı karşı tarafın başlatmasının gerektiğini şu ifadelerle dile getirirler: “*Sözün fermanımızdır, canımız yoluna fedadır. Kinli bir yüreğe kin dolduğu zaman, geçtiği tüm yollarda diken biter. Sen ise kin ateşini öyle yak ki, kin yakan ateş dikenleri temizler. Sen taze*

⁴¹ Destgîrdî, 80-85.

servisin, düşman ise eski çınar, söğütle taze servi nasıl bir olur? Yeniden abad et bu eski bağı. Fakat sen bu kan dökmeye öncü olma, bırak savaşı Dârâ başlatsın, sen ona başta hürmet göster. İskender tüm bu sözleri duyunca bütün ordunun onun arkasında olduğunu anlar. Uğurlu fal ile sefer hazırlığına başlanır ve orduya hareket emri verilir.⁴²

2.4.14. Dârâ'nın İran Tüccarlarıyla Görüşmesi

İskender'in Dârâ ile savaş için hazırlandığı tüm ülkeye yayılmıştır. Bunu duyan Dârâ tedbir almak için ülkenin ileri gelen büyüklerini toplar. Fakat Dârâ'nın öfkesinden ve hışmından öylesine korkarlar ki kimse tek bir söz söyleyemez. Mecliste bulunan Fariborz adında bir pehlivan Dârâ'nın tahtına çokça dua ettikten sonra, geçmişte babasından duyduğu ve gelecekte haber veren şu sözleri söyler: *“Yakın bir zamanda devletinin bahtı sönecek. Rum mülkünden biri çıkıp, tüm ateşkedeleri yakıp yıktıktan sonra bütün İran mülkünü ele geçirecek. Neredeyse bütün dünyayı ele geçirecek fakat bil ki o da yok olup gidecek. Soyu devam etmeyecek. Fakat bir hile bulmak gerekir ki ülkemiz ondan ziyan görmesin.”* Bilge Fariborz'un bu sözlerini duyan Dârâ, hiddetten kudurarak *“Behmen neslindenim, babam Keyhüsrevdir, bir Rumlu'dan neden korkayım”* diyerek haykırır. Dârâ'nın halini görünce pişman olan bilge başkaca destanlar anlatmaya çalışsa da Dârâ hiddetinden hiçbirini duymaz. Kâtibine derhal mektup yazması için eline misk ve ipek almasını emreder. Yazdırdığı lisanı latif, sözleri ise kılıçtan keskin olan bu mektubu imzalayıp mührünü basar. Mektup İskender'e ulaşır ve katip mektubu okumaya başlar.⁴³

2.4.15. Dârâ'nın İskender'e Mektubu

Dârâ, mektubuna Allah'a hamd ve sena ederek başlar. Ardından İskender'in kendisiyle savaşabilecek güçte biri olmadığını, onun kendisiyle düşmanlık edebilmesi için büyük bir padişah olması gerektiğini ifade eder. Emirlerine karşı gelirse pişman olacağını anlatan sözler söyler. Bunca zamandır haraç olarak verdiği hazineyi göndermeye devam ederse, İskender'in yaptığı bütün küstahlıkları affedeceğini, eğer inat edip karşı çıkmaya devam ederse de savaş meydanında onu mahvedeceğini söyleyerek tehditlerde

⁴² Destgîrdî, 85-88.

⁴³ Destgîrdî, 88-95.

bulunur. İskender mektubu okuduktan sonra Dârâ'ya cevap olarak karşı bir mektup yazar ve götürmesi için ulağa verilir.⁴⁴

2.4.16. Dârâ'nın Mektubuna İskender'in Cevabı

İskender de mektubuna Allah'a hamd ve sena ettikten sonra sözlerine başlar ve hem öğütler verip hem de tehdit eden şu sözlerle devam eder: *“Dârâ, sen de hükümdar olarak doğmadın, bu şan ve şöhrati sana Yaradan vermiştir. Allah'ın sana bahşettiği padişahlık mertebesine layık olabilmek için şükürünü eda edip insanlara zulmetmekten kaçınman gerekir. Yaradan eğer bana yardım ederse benim de Şehriyar olmam tuhaf değildir. İran topraklarına adım atar atmaz ilk olarak tüm ateşkedeleri yakıp, batıl olan tüm dinleri ortadan kaldırarak insanlara Hakk dinini kabul ettireceğim.”* İskender'in bu meydan okumasıyla savaşa girilmiş olur.⁴⁵

2.4.17. Dârâ'nın İskenderle Savaşı

Dârâ'nın ordusu savaş meydanına ulaşır, kaf dağı gibi heybetle dizilirler. Düşmanı yavaşlatmak için yollara demirden teller dökülür. Nihayet iki ordu karşı karşıya gelir. Savaş davulları çaldıkça iki tarafın askerleri kinle çarpışmaya başlar. Savaş meydanı öyle bir mahşer alanına dönüşmüştür ki yer gök birbirine karışmıştır. Toprak adeta kırmızı kükürt gibi kandan kızarmıştır. Meydan, at nallarından kıvılcımlar çıkacak kadar kızışmıştır. İki ordudan da yüzlerce askerin kanı dökülür, ortalık kanlı bir mahşer yeri gibidir. Dârâ, kalbindeki kinle her taraftan düşmana karşı akın etmelerini emreder. O hengâmede yiğit bir pehlivan elinde hançeriyle İskender'e doğru atılır. Zırhını geçip bir yara açmayı başardıysa da İskender bir kılıcıyla pehlivanı yere serer. Savaşmaktan yorulan iki ordu dinlenmek için cephelerine çekilir. Ertesi gün savaş tüm coşkunluğuyla devam eder. Dârâ'nın yüzüne dost görünen fakat arkasından düşmanlık eden iki generali onu öldürmek için birlik olurlar ve *“Dârâ'nın bize çok itimadı var, Bizden başka kimseye güvenmez, onu öldürmek için birlik olalım. Ancak bir şartımız var bizi zengin et, hazinenin ağzını aç”* diyerek İskender'in yanına giderler. İskender bunun bir hile olabileceğini düşünür ve onları sınamak ve sözlerine bağlılıkları ölçmek ister. Söz verir ve bu

⁴⁴ Destgîrdî, 95-98.

⁴⁵ Destgîrdî, 98-101.

iki komutanla anlaşma yapar. İki ordu ertesi gün için savaş hazırlığı yapmak üzere yeniden karargâhlarına çekilirler.⁴⁶

2.4.18. Dârâ'nın Kendi Askeri Tarafından Öldürülmesi

Her iki ordu da karargâhlarına çekilip sabah olmasını beklerler. Sabah olunca herkes savaş meydanındaki yerini alır. Sulh için kimse önderlik etmez ve iki ordu tekrar karşı karşıya gelir. Meydan yine kana bulanır ve adeta bir mahşer yerine döner. Bu esnada Dârâ'yı bir başına gören o iki hain komutan, hızla atlarını onun tarafına sürer. Onlardan biri, Dârâ'nın göğsüne kılıcını saplar. Dârâ kanlar içinde kalır ve aldığı yaradan dolayı yere yığılır. İki asker hemen İskender'e gidip, Dârâ'yı öldürdüklerini, İskender'in İran mülkünün başına geçebileceğini söylerler ve ondan vadettiği hazineyi isterler. İskender kendisine tuzak kurduklarını düşündüğü iki İran askerinin doğru söylediğini anlar ve verdiği sözden yaptığı anlaşmadan dolayı büyük bir pişmanlık yaşar. İskender, derhal Dârâ'yı görmek ister. Askerler önüne düşerek Dârâ'yı yaraladıkları yere götürürler. İskender kana bulanmış halde yatan Dârâ'yı görünce perişan olur, yanında bir tek dostu bile yoktur. O iki askeri yakalamalarını emreder. Atından inip yanına gider ve onun başını dizine yaslar. Dârâ o esnada İskender'den üç şey ister: Kendisini bu şekilde katleden adamları yakalayıp cezalandırmasını, Acem tahtına oturup ülkesine şah olmasını ve kızı Rûşeneg'i kendisine eş olarak almasını.⁴⁷

2.4.19. Dârâ'nın Yerine İskender'in Oturması

Dârâ, dünyadan göçüp gidince, bütün serveti ve tahtı İskender'e kalır ve İran mülkünün başına İskender oturur. Elde ettiği onca sayısız servet ve hazineyi cömertlikle dağıtır ve kendisine itaat etmeleri şartıyla hediye ve ikramlarda bulunur. İran halkı ve ileri gelenleri İskender'in bu tutumundan dolayı çok memnun olur ve ona itaate söz verirler. İskender, tahtın başına geçer geçmez Dârâ'nın kendisinden istediklerini yerine getirir. İlk önce Dârâ'ya ihanet eden o iki hizmetkârı ibret olsun diye herkesin gözü önünde idam ettirir. Halk ve İran askerleri bunu görünce İskender'e büyük bir hayranlıkla saygı duyarlar.⁴⁸

⁴⁶ Destgîrdî, 101-106.

⁴⁷ Destgîrdî, 106-115.

⁴⁸ Destgîrdî, 115-123.

2.4.20. İskender'in İran Ateşkedelerini Dağıtması

İran halkı ateşe tapmaktadır ve memleketin her bir şehrinde birçok ateşkede inşa etmişlerdir. Halkın sürekli ziyaret ettiği bu ateşkedelerde hazineler saklanmaktadır. İskender, İran tahtının başına geçince neredeyse bütün ateşkedeleri yakıp, yıkar ve tüm İran halkından kendi dinini kabul etmelerini ister. Ateşperest İran halkından bir kısmı bu şekilde hak dini kabul eder, bazıları da korkudan mezheplerini gizlerler.

Rivayete göre ateşkedelerde şöyle adetler varmış: her sene bir gelin alınır, Nevruz ve Sedde bayramlarında Ateşkede ayini yapılır, ayinde elleri kınalı ve yüzleri süslü kadınlar, Muğlarla karşılıklı şarap içerlermiş. İskender, İran'da var olan bunun gibi bütün Zerdüşt adetlerini ve gelenekleri ortadan kaldırıp yanan tüm ateşleri söndürür. Oradaki ateşkedeleri yıkıp İsfahan'a gelir. Burada bulunan ateşkedede Âvez-i Hümâyûn adında çok güzel ve büyüyle uğraşan bir kız vardır. Ateşkedeye girince kızın etrafında yıldız gibi parlayan ejderhaları gören askerler korkuyla İskender'in huzuruna gider. İskender, bu işi halletmesi için hakîmi Belînâs'ı görevlendirir. Belînâs, kızın yaptığı büyüü bozarak ateşkedeyi harap eder ve gördüğü bu güzeller güzeli kıza âşık olur. Kızı da yanına alarak İskender'in huzuruna gider, onun güzelliğinden, marifetlerinden bahseder ve onu kendine hatun yapmak istediğini söyler. İskender, Belînâs'ın isteğini yerine getirir.⁴⁹

2.4.21. İskender'in Rûşenek'i Rum'a Göndermesi

İskender, İran mülkünün başına geçtikten sonra tüm memleket ona saygı gösterir ve itaat eder. Habeşistan'ten Horasan'a, Çin'den Kûr'a kadar geniş diyarlara egemen olur. Fakat İran'da mesken tutmak istemeyip veziri Aristo'yu çağırarak, onunla bu konuyu istişare eder. Bir yerde oturup kalmak istemediğini, dünyayı gezip görmek istediğini dile getirir. Aristo ile müşahade ettikten sonra, İran mülkünün güvenliğini sağlamak amacıyla, memleketin her bir şehrine o ülkenin eski padişahlarının neslinden bir kimseyi atayarak, her birinin başına da kendi neslinden bir şehzade gönderir. Ve Aristo'dan da vekili olarak Rum diyarına giderek iktidarı sağlamasını ister. Onunla birlikte karısı Rûşenek'i, hazinesini ve mallarını da gönderir.

Ertesi gün Aristo, İskender'in emriyle, memleketinde olan kitaplarını yükler ve Rûşenek'i de alıp Rûm memleketine doğru yola çıkılır. Rûşenek hamiledir ve Rûm ül-

⁴⁹ Destgîrdî, 123-128.

kesine vardıklarında doğum yapar. İskender'in bir oğlu olur. İskender oğlunun adının İskenderûs olmasını ister. Aristo da İskender'in istediği gibi onun vekilliğini yapar ve devleti gözetir.⁵⁰

2.4.22. İskender'in Arabistan'a Gitmesi Ve Kâbe'yi Ziyaret Etmesi

İskender, Aristo'yu ve elde ettiği tüm hazine ve mallarını Rum'a gönderdikten sonra askerleriyle birlikte atını Arabistan'a doğru sürer. İskender'in gelişinden haberdar olan tüm Arap kabileleri onu, hediyelerle karşılayıp ona olan itaatlerini gösterirler. Kâbe yoluna düşen İskender yol üzerinde çokça bahşiş ve hazine dağıtır. Dünyanın merkezi olan Kâbe'ye varıp hacc vazifesini yerine getirir. Fakir ve muhtaç kimselere bağışta bulunup kurbanlar keserek halkı ziyafetle şenlendirir. Tavafı bitirdikten sonra Yemen'e gider, oradan da Irak'a giderek Yunan'a gitmek için sefer hazırlıklarına başlar. Bir gün Azerbaycan hükümdarlarından birinin elçisi İskender'in huzuruna gelir. Ermenistan halkının ateşe taptığını, şehrin beyi olan pehlivan Duvâli'nin halka zulmettiğini, kimse-nin ona karşı gelemediğini anlatır ve Ermenistan'ı bu zor durumdan kurtarmasını ister. Bunun üzerinde İskender, Babil'den Ermenistan'a doğru yola koyulur. İskender'in büyük bir ordu ile şehrine doğru gelmekte olduğunu öğrenen Duvâli, başına gelecekleri tahmin ederek hemen İskender'den özür ve af diler. İskender'e itaat ederek kulluğunu ifade eder ve huzuruna çokça hazine ve hediyeler saçar. İskender, özrünü kabul eder ve onu kendi hizmetine alır. Birkaç gün burada dinlenip ve eğlenmekle meşgul olan İskender, burada bulunan Tiflis şehrini inşa eder. Ardından Berda' dedikleri şehre gidip Nûşâbe'yi görmek için sabırsızlıkla atını sürer.⁵¹

2.4.23. İskender'in Berdea Gelmesi Ve Nûşâbe İle Görüşmesi

Rivayetlere göre Acem vilayetinde Berdea adında cennete benzer bir şehir vardır. Bu şehrin padişahı da Nûşâbe adında bir kadındır. Nûşâbe, liderlik vasıfları, aklı ve zekâsıyla bilge kimseleri bile kendisine hayran bırakacak kadar iyi bir hükümdardır. Sarayında tek bir erkek bile yoktur, hizmetindeki kişilerin hepsi kadınlardan oluşmaktadır. Bütün ülkeyi ele geçirebilecek kadar güçlü askerlere sahiptir. İskender, Berdea geldiğinde bu şehrin hükümdarının kim olduğunu ve nasıl bu kadar iyi bir şekilde yönetil-

⁵⁰ Destgîrdî, 128-142.

⁵¹ Destgîrdî, 142-146.

diğini merak eder ve öğrenir. Nûşâbe de İskender'in şehrine geldiğinden haberdar olunca şaha layık bir sofraya hazırlatıp şahı sarayına buyur eder. İskender, Nûşâbe'nin bu kibar davranışından çok etkilenir ve onu görmek için elçi kılığında birkaç askerini de yanına alarak Nûşâbe'nin sarayına gider. İskender, saraya gidip Nûşâbe'yi görür görmez hakkında söylenenlerin ne kadar doğru olduğunu anlar. Nûşâbe'nin huzuruna gelince elçiliğin âdeti olan yeri öpme geleneğini yerine getirmeden öylece duruverir. Bunu gören ve baştan aşağı İskender'i süzen Nûşâbe, onun elçi olmayacağını, İskender'in ta kendisi olabileceğini düşünür. Elçi kılığındaki İskender, şahının neden bunca zaman ona karşı gelmediklerinin, neden korkusuzca davrandıklarının sebebini sorduğunu ifade eder. Nûşâbe, kılıç gibi keskin ve kendinden emin bu sözlerinden sonra karşısındaki kişinin İskender olduğunu anlar. Fakat İskender bunu inkâr etmeye çalışır. Bunun üzerine Nûşâbe, yanındaki cariyelerden İskender'in resmini getirmelerini emreder. Çünkü daha önce usta bir nakkaşa yaptırmıştır. İskender, resmi görünce Nûşâbe'nin kendisini tanıdığını anlar ve kimliğini açığa vurup korkuya kapılır. Nûşâbe, İskender'in huzursuz olduğunu görünce, ona asla zarar vermeyeceğini, sadece erkekler nasıl aslan oluyorsa kadınların da dişi aslanlar olduğunu ona göstermek istediğini ifade eder. İskender için muazzam bir sofraya kurdurur, ziyafetler verir. Nûşâbe'nin bu tavrından hoşnut olan İskender, belli etmese de ona pek güvenmez. Nûşâbe, İskender'e bu dünyada hazinelere, mala mülke gönül bağlamamak gerektiğini, kendilerinden öncekilerin bunların hiçbirini yiyemeden göçüp gittiklerini anlatarak bilgece sözler söyler. Daha sonra işledikleri kusurlardan dolayı İskender'den af diler, intikam duygusuna kapılmamasını rica ederek onu yolcu eder.⁵²

2.4.24. İskender'in Nûşâbe'yle Mecliste Oturması

Ertesi gün de Nûşâbe İskender'in karargâhına gider. İskender mükellef bir sofraya hazırlatır ve bütün akşamı çalgı ve eğlence içinde geçirirler. Nûşâbe ve İskender birkaç gün boyunca bu şekilde vakit geçirdikten sonra İskender'in bahşettiği yüzlerce hazine ve mücevherlerle birlikte Nûşâbe sarayına geri döner.⁵³

⁵² Destgîrdî, 146-160.

⁵³ Destgîrdî, 161.

2.4.25. İskender'in Elburz Dağına Gitmesi

İskender, ordusunda bulunan aklına ve tecrübesine güvendiği kimselerin görüşlerini de alarak yeni yerler keşfetmek istediğini, dünyayı dolaşıp abad ettikten sonra Rum'a dönmek istediğini söyler ve yol hazırlığına girişir. Emrindeki herkes, İskender'in yoluna baş koyduklarını, onun her sözünün onlar için emir olduğunu dile getirirler. İskender, askerlerine çokça hazineler dağıtır, hazine ve mallar o kadar yüklüdür ki dağ yollarında ve çöllerde onca hazineyi taşımak güçleşir. Bunun üzerine İskender'in aklına bir fikir gelir. Kendisiyle birlikte yanına aldığı tecrübeli yüz on üç kişiyi de yanına alarak bilge hakîm Belînâs'dan çare bulmasını ister. Belînâs, İskender'e bunca hazine ve mücevherle yola devam etmenin sağlıklı olmayacağını, en mantıklı yolun hazinelerin belirlenen bir viraneliğe gömülmesi olduğunu söyler. Hazineler gömülürken askerlerden her birinin gömdükleri hazinenin yanına kendi özel eşyalarından bir şeyi bırakmaları istenir. Hazineyi gömdükten sonra yollarına devam ederler, fakat askerlerden hiç birinin aklı gömdükleri hazinede kalmaz çünkü yol boyunca uğradıkları her yerden sayısız ganimet elde ederler. Yollarını Rum diyarına doğru çevirirler ve Yunan ülkesine vardıkları zaman bir müddet dünya işlerinden ellerini çekip, yüksek bir bina inşa ederler ve ibadetle meşgul olurlar. Gömdükleri definenin haritasını da bu ibadethanenin başındaki kişiye verirler.⁵⁴

2.4.26. İskender'in Derbend Kalesini Alması

İskender, bir yere sefer düzenleyeceği zaman, bilgisine ve aklına güvendiği, vakitini ibadetle geçiren kimselerin yanına giderek onların fikirlerini ve dualarını alarak yardım istermiş. Fakat yanında bulunan askerler, İskender'in bu davranışına anlam veremez, savaşta kazandığı başarıları askerlerin gücüne bağlarlarmış. İskender, bunları işitir fakat sırrını ifşa etmez ve zamanı geldiğinde bu işin hikmetini kavrayacaklarını söylemiş. Zorlu ve çetin yollardan geçerek Elburz dağına ulaştıklarında şehir perişan durumdadır ve sadece bir kale bulunmaktadır ve kalede azgın düşmanlar vardır. Şehir halkı, İskender'e bu haramilerden bahseder ve yardım ister. İskender ve yüzlerce askeri, yaklaşık kırk gün kırk gece pek çok yol deneyerek kaleyi almaya uğraşırlar fakat başarılı olamazlar. Bunun üzerine İskender, askerlerinin aciz kalıp tüm ümitlerini kestikleri

⁵⁴ Destgîrdî, 163-167.

sırada dünya nimetlerinden vazgeçmiş şeyhlerinden birini bulur. Atını hızla sürerek onun yaşadığı mağaraya gider. Şeyh İskender'i görür görmez onu tanıyıp dualar eder. İskender, ona Allah'ın demiri ikiye bölerek, bir parçasını kılıç yapıp savaşçıların eline, diğer parçayı da anahtara dönüştürüp zahitlerin eline verdiğinden bahseder. İskender, kendi kılıcının pas tuttuğunu, bilenmesi gerektiğini, ondaki anahtarın açmadığı kapı olmadığını dile getirdikten sonra kaleden ve kaledeki azgın düşmanlardan bahseder ve dua etmesini ister. Şeyh duasını eder ve gökten şimşekle taşlar yağmaya başlar ve kale-nin iki burcunu birden yıkar. İskender, meclisine döndüğü zaman, askerleriyle birlikte bir sofra kurdurur ve otururlar. Bir süre sonra kalenin beyi İskender'in huzuruna gelir, yere yüz sürüp itaat ettikten sonra kalenin anahtarlarını İskender'e teslim eder. Böylece İskender, duanın tesirini meclistekilere ispatlamış olur.

İskender, kalenin yıkık dökük kısımlarını tamir edip yeniledikten sonra bu defa da buranın halkı, Kıpçak halkının onlara yaptığı zulümlerden bahseder ve yardım isterler. İskender, halkı Kıpçaklıların zulümlerinden kurtarmak için usta mimarları çağırıp, sağlam bir set yaptırır ve böylece halkın üzerindeki o belayı da def eder.⁵⁵

2.4.27. İskender'in Serir Kalesine Gitmesi

İskender askerleriyle birlikte Serir kalesine gidip Keyhüsrev'in kalesini görmek ister. Şehrin hükümdarı onu hediyelerle karşılar. Birlikte meclise oturdukları vakit İskender, Keyhüsrev'in tahtı ve Cemşid'in kadeh hikâyesini sorar. Serir şahı, İskender'i öven cümleler sıraladıktan sonra şöyle devam eder. "*Keyhüsrev'in kadehi herşeyi görür fakat senin de elinde dünyayı gören ayna var.*" İskender, padişaha Keyhüsrev'in tahtı üstünde bir kez oturmak, Cemşid'in kadehinden içmek ve Keyhüsrev'in mezarının bulunduğu mağarayı ziyaret etmek istediğini söyler. Serir şahı, İskender'in bütün bu isteklerini yerine getirmesi için müsaade eder. İskender birkaç adamıyla birlikte zorlu yokuş ve geçitlerden geçerek kaleye gider. Şahın emri ile şahane bir ziyafetle karşılanan İskender, tahta götürülür. İskender, tahtın yanına geldiği zaman hürmet için başındaki tacı çıkarır ve tahtta bir süre oturur, Keyhüsrev'in tahtına çokça hazineler saçar. Sonra Cem-

⁵⁵ Destgîrdî, 167-173.

şid'in kadehini getirirler. İskender, hürmetle ayağa kalkar, kadehi alır ve şarabı yudumlar. İçine kendi kol bağından bir mücevher koyarak kadehi yere bırakır.⁵⁶

2.4.28. İskender'in Keyhüsrev Mağarasına Gitmesi

İskender, o tahtı ve kadehi görünce, ebedi bir taht olmadıktan sonra dünyadaki her tahtın bir zindan olduğunu idrak eder ve hayattaki bütün huzuru ve mutluluğu gider. Hakîmi Belînâs'ı çağırır ve kadehin yanına oturtur. Kadehi eline almasını ve ondaki esrarı çözmesini ister. Belînâs, kadehe bir süre baktıktan sonra yavaş yavaş bütün harfleri okumaya başlar. Kadehte yazan şifreli harfleri okuyup hafızalarına alırlar. Rum vilayetine döndükleri vakit Belînâs, ezberine aldığı bu şifrelerle özel bir usturlab hazırlar. Ardından İskender, Belînâs'a taht için bir tılsım yaptırır, bu tılsım sayesinde tahtına kendisinden başka hiç kimse oturamayacaktır.

Daha sonra İskender, Keyhüsrev gibi sarayın kapısına gelir ve mağaraya doğru yönelir. İskender, önünde rehber ve arkasında Belînâs ile, zorlu yollar aştıktan sonra nihayet mağaraya ulaşırlar ve içeri girerler. Keyhüsrev'in mezarının yanına yaklaştıklarında birden bire bir ateş çıkar ve etrafı kaplar. İskender, Belînâs'a bu ateşin nereden çıktığı sorar. Belînâs, ateşe dikkatlice bakınca derin bir kuyunun içinde kükürt madeni olduğunu farkeder. İskender, Keyhüsrev'in bu madenin varlığından haberdar olduğu için, bilerek kendini bu yere defnettirdiğini alar. Mezarının başında çokça dua ettikten sonra çıkan ateşin üzerine üzerlik tohumu saçar ve sonra mağaradan çıkar. Yorgun ve bitap düşmüş bedenini dinlendirdikten sonra ertesi gün Serir kalesinin padişahıyla birlikte bir meclis kurar, zevk ve eğlence içinde vakit geçirirler. Şehzadeyi birçok altın, mücevher ve değerli hediyelerle kalesine uğurlarlar. İskender, Serir kalesinden ayrılıp dağlık yerden sahraya doğru iner. Bir hafta kadar avlanmakla meşgul olur ve sonra göç hazırlığına başlanır.⁵⁷

2.4.29. İskender'in Rey Ve Horasan'a Gitmesi

İskender, Keyhüsrev tahtını görüp ülkesine döner, ilk gün tahtına oturur ve hemen ertesi gün ordusuyla birlikte göç hazırlığına başlar. Bir gün İstahr şehrinden bir ulak

⁵⁶ Destgîrdî, 173-178.

⁵⁷ Destgîrdî, 178-182.

gelir ve İskender'e Rey şehrinde Keykâvus neslinden olduğunu söyleyen bir kimsenin halka zarar verip onların mallarını topladığını, Horasan ve Acem mülkünden sonra İstahr şehrine de geleceği haberini aldığını söyleyerek ondan yardım ister. Bunun üzerine İskender, önce Gilan şehrine gider ve orada isyan çıkaran adamların hepsini helak eder. Daha sonra Gilan'dan Rey'e doğru atını sürer ve oradan da Horasan şehrine giderek isyan çıkaran ve padişahlık iddiasında bulunan tüm askerleri kılıçtan geçirir. O yerde yeşil bir çölün ortasında bir tepe bulur. Kendi güçlü ve kudretli devleti adına bir bina inşa ettirir ve adını Pehlevîce Heri (Herâ) koyar. İnşa işleri bittikten sonra ordusuyla birlikte Nişabur şehrine doğru yola çıkar.⁵⁸

2.4.30. İskender'in Hindistan'a Gitmesi

İskender, Gazneyn'den Belh'e doğru gelip Acem mülkünü baştanbaşa fethettikten sonra Hindistan seferini yapmak için meclisini toplar ve akıllı, bilgili kimselere danışıp Hindistan'a gitmeye karar verir. Yüzlerce güvenilir askeriyle birlikte Hindistan hududuna varır ve Keyd'e bir elçi gönderir. Elçi hükümdara, Hint padişahının huzuruna gider ve İskender'in ordusuyla birlikte üzerine geldiğini, cesareti varsa karşısına ordu çıkarmasını yoksa cenk etmeden kendisine itaat etmesi gerektiğini söyler. Eğer savaşmak için karşısına çıkarsa yüzlerce askeriyle birlikte memleketini harap edeceğini ifade eder. Keyd, o gece gördüğü karışık rüyanın da tesiriyle İskender'in söyledikleri düşünür ve ona karşı koymayı uygun görmez. Bunun üzerine gelen elçiyle birlikte İskender'e eğer savaşmak isterse karşısına geçip karşılık vermeyiz ancak ordusuyla üzerimize gelip ülkemizi harap etmeyeceklerine dair söz verirlerse, huzuruna her birinin dünyada örneği olmayan kıymetli dört hediye göndereceği haberini yollar. Keyd'in İskender'e vermeyi vadettiği bu dört şey; güzellikte eşi benzeri olmayan kızı, ne kadar içilirse içilsin şarabı azalmayan yakut bir kadeh, hikmet sahibi bir bilge zat ve insan bedenindeki tüm hastalıkları bilen bir hekimdir. İskender, Keyd'e bir mektup yazar ve hakîmi Belînâs ve birkaç kişiyi yazdığı bu mektup ve oldukça kıymetli hediyelerle birlikte hükümdar Keyd'e gönderir. Belînâs, yanına aldığı Rumlularla beraber Keyd'e mektubu ulaştırmak için yola düşer.

⁵⁸ Destgîrdî, 182-187.

2.4.31. İskender'in Hintli Keyd'e Mektubu

Elçi mektubu Keyd'e ulaştırır ve Keyd mektubu açıp okuyunca İskender'in savaşıp kendilerine zarar vermeyeceğini anlar. Bunun üzerine daha önce de bahsettiği dört değerli hediye İskender'e gönderir. İskender gönderilen bu dört hediye de sinadıktan sonra kabul eder ve Keyd'in gönderdiği güzeli çok beğenerek kendisine eş yapar.

İskender, o yerde görkemli bir düğün yaptıktan sonra bir süre devlet işlerinden el ayak çekerek istirahatle meşgul olur. Aristo'ya memleketin durumuna dair malumatları içeren bir mektup yazar ve Hint güzeliyle birlikte gelen hediyelerin hepsini Rum vilayetinin doğusuna, İstahr'e gönderir. Kendisi de Fûr-ı Hindî isimli hükümdarın ülkesine sefer hazırlıkları yapmaya başlar.⁵⁹

2.4.32. İskender'in Hindistan'dan Çin'e Gitmesi

Hazırladığı müthiş ordusuyla birlikte İskender, Fûr-ı Hindî ile savaşır ve onu büyük bir yenilgiye uğratır. Fûr-ı Hindî'yi de helak ettikten sonra Kannûc şehrine kendi tarafından bir padişah tayin eder. Daha sonra Kannûc'dan ayrılarak Tibet dedikleri şehre doğru yola çıkar. Bu şehrin toprağına ayak bastıkları anda, birden sebepsizce gülmeye başlarlar. Bu acayip iş İskender'e çok garip görünür ve oradan ayrılarak Çin'e doğru yola koyulurlar. Ordu o kadar kalabalıktır ki, yol boyunca geçtikleri yollardan avladıkları hayvanlar yüzünden adeta dağlar ve çöller boşalmıştır. Nihayet yeşillikler içinde, cennete benzer bir yerde konaklamaya karar verip orada konuşlanırlar. Çin hakanı, İskender'in kendi üzerine ihtişamlı ordusuyla sefer düzenlediği haberini alınca, emri altındaki tüm vilayetlere mektuplar yazar ve tüm şehirlerden asker toplar. Bir yandan da İskender'den korktuğu için onun etrafına casuslar gönderir, hakkında malumat toplar. Casusların İskender hakkında anlattıkları, hakanı barış istemeye mecbur bırakır. Çin hakanının asker topladığını bilen İskender, ona bir mektup yazar.⁶⁰

2.4.33. İskender'in Çin Hakanına Mektubu

İskender, mektubunun başında Hâk Teâlâ hazretlerini övdükten sonra mektubu yazmaktaki maksadını anlatmaya başlar. Amacının savaşmak olmadığını, Hindistan'dan

⁵⁹ Destgîrdî, 191-195.

⁶⁰ Destgîrdî, 195-200.

Çin'e seyahat ettiğini söyledikten sonra kendisine karşı koyan ve emirlerine uymayan Dârâ, Keyd-i Hindî ve Fûr-ı Hindî'nin tacını, tahtını elinden alarak ülkelerini yakıp yıktığını belirttikten sonra eğer onlar gibi yaparsa onun sonunun da diğerlerinden farklı olmayacağını ifade eder. Mal ve hazineye ihtiyacı olmadığını belirttikten sonra, Çin Hakanının askerleriyle birlikte karşısına geldikleri için özür dilemesini ve savaştan vazgeçmesini söyler. Mektup böylece hakana gönderilir. Hakan mektubu okuyunca kalbine bir korku düşer ve cevaben İskender'e bir mektup yazar.⁶¹

2.4.34. Hakan Sigâleş'in İskender'e Cevabı

Hakan da mektubunun başında Hakk te'âlâ'yı öven cümleler sıraladıktan sonra İskender'in öfkesinden kurtulup, halkına zarar vermekten vazgeçmesini, bu dünyanın gelip geçici olduğunu, bu yüzden bu dünyadaki ömrünü huzur içinde geçirmek istediğini ifade eder. Kendi askerlerinin karşısında birçok şehzadenin yenilgiye uğradığını belirttikten sonra kendisine karşı koymanın da münasip olmayacağını belirterek sulh ister.

Hakan'ın mektubu İskender'e ulaşır. Hakan her ne kadar barış isteğini bildirmiş olsa da, İskender'in aniden askerleriyle üzerine geleceğinden endişe eder. Vezirinin de görüşünü aldıktan sonra hakan, elçi kılığında İskender'in karşısına çıkar. İskender'in karşısına çıktıktan sonra devletin bekası için dua ettikten sonra kimliğini açıklar ve kendisinin Çin hakanı olduğunu söyler. İskender, hakanın bu küstahlığı karşısında öfkelendir. Hakan İskender'in öfkesini görünce af diler ve barış ilan ederek Çin ülkesini tekrar kendisine vermesi için yalvarır. İskender bu vesileyle hakanın neden elçi kılığında huzuruna geldiğini anlamış olur. Yedi yıllık mahsulünü kendisine haraç olarak vermesi şartıyla onun bu isteğini kabul eder. Ve aralarında bir anlaşma imzaladıktan sonra hakanı gönderir.

Hakan bir müddet sonra ordusu ve filleriyle birlikte İskender'in huzuruna çıkar. Hile yaptığını düşünen İskender, bütün askerleriyle hakanın karşısına çıkar. Hakan, İskender'e olan kulluğunu ve bağlılığını ifade ettikten sonra kendisinin de savaştan korkmadığını, sayısını bile bilmediği ordusuyla Hint üzerine sefer yapsa altını üstüne getire-

⁶¹ Destgîrdî, 200-203.

ceğini söyledikten sonra bir yıllık mahsulünü İskender'e sunar, aralarındaki düşmanlık kalkar ve dost olurlar.⁶²

2.4.35. Rum ve Çin Nakkaşlarının Yarışı

İskender, bir gün meclisindeki kimselerle oturmuş, her bir vilayetinin hüner sahibi kimseleri hakkında konuşurken, Çin'de ve Rum'daki usta ressamların olduğunu öğrenir. Bunun üzerine sarayda bir oda hazırlanır, odanın ortasına bir perde çekilir ve odanın bir duvarına Rumlu, diğer duvarına Çinli üstadın eserini nakşetmesi için her iki üstat da çağırılır. Bir süre sonra iki üstat yaptıklarını birbirlerine göstermeden nakışlarını tamamlarlar. İskender, hakan ve mecliste olan herkes merakla iki üstadın yapmış olduğu resmi görmek için perdeyi kaldırır. Hayretle iki duvarın da aynı olduğunu görürler. Meğer Rum nakkaş, duvarı boyamamış sadece duvara cila çalarak onu ayna gibi parlatmıştır. Böylece bir duvardaki resmin aynısı diğer duvara yansır, görenlere iki duvarda da aynı üstadın resmi olduğunu düşündürür ve onları yanıltır. Bu ayna oyunu Rum nakkaşı, Çin nakkaşına galip gelir ve İskender de ona çokça hediye ve armağanlar verir.⁶³

2.4.36. Heykeltraş (Ressam) Mânî Efsanesi

Rivayete göre Acem vilayetinde Mânî adında usta bir nakkaş vardır. Mânî, Çin'e gelip, buradaki ressamların hünerlerini görmek ister. Çin'e seyahat ettiği sırada, Çinli nakkaşlar da çölde saf billurdan bir havuz inşa ederler. Mânî, günlerden bir gün buradan geçerken havuzu görür ve buradan su içmek ister. Hayretler içinde havuzda su olmadığını, görünen şeyin saf billur olduğunu farkeder. Çinli üstatların kendisine hünerlerini göstermek için böyle bir şey yaptıklarını anlayan Mânî, aynı havuzun içine görenlerin gerçek olduğunu düşünecekleri bir köpek resmi tasvir eder. Bunu gören Çinli üstatlar, Mânî'nin sanatına hayran kalırlar.

⁶² Destgîrdî, 203-214.

⁶³ Destgîrdî, 214-216.

İskender ve Çin hakanı böylelikle bir müddet keyif ve eğlence içinde vakit geçirirler. Bir gün İskender, Çin hakanına burada uzun süre kaldığını artık Rum'a gitme zamanının geldiğini söyler, Çin şah ve şehzadelerine türlü armağanlar ihsan eder.⁶⁴

2.4.37. Çin Hakanı'nın İskender'i Misafir Etmesi

İskender, Rum'a dönmek için hazırlıklara başlayınca Çin hakanı, sarayını altın ve mücevherle süsleyip, İskender'e hediyeler hazırlar ve muhteşem bir sofraya tertip eder. İskender'i sarayına davet ederek, ona mücevherle süslü bir taht sunar ve cevherle süslü tabak ve kâselerde leziz yemekler ve içecekler ikram ederek İskender için hazırlattığı hediyeleri sunar. Bu hediyelerden üçü dünyada eşi benzeri bulunmaz niteliktedir. Bu hediyelerden biri yel gibi giden görkemli bir at, diğeri Tuğrul kuşu kadar eşsiz doğan cinsi avcı bir kuş ve üçüncüsü de kara gözlü, gül endamlı, sohbeti tatlı, şeker dudaklı bir cariye'dir. İskender, cariyenin savaş meydanlarındaki mertliği ve dilaverliği hakkında yapılan övgüleri duyunca, bundan pek de hoşlanmaz ve onu meclisine götürmekten vazgeçer. Birkaç gün o yerde eğlenceyle meşgul olduktan sonra sefer hazırlığı yapmaya başlar.⁶⁵

2.4.38. İskender'in Çin'den Geri Dönmesi

Gittiği yerlerden zaferlerle mutlu ayrılmasına ve sayısız vilayeti emri altına almasına rağmen İskender'in kalbinde vatan hasreti yer etmeye başlar. Ertesi gün Acem memleketine gitmeye karar verir. Oradan Horasan'a, sonra da kendi mülkü olan İstehr'e gittikten sonra Rum'a gitme fikriyle meşgulken Ermen vilayetinin başına geçirdiği Duvâli gelir. İskender'e Rusların ettiği zulümlerden bahseder ve ondan yardım ister. Ülkedeki tüm hazinelere el koyduklarını Nûşâbe'yi de esir aldıklarını anlatır. Bunun üzerine İskender, Rus üzerine sefer yapmaya ve halkı bu zulümden kurtarmaya karar verir.⁶⁶

⁶⁴ Destgîrdî, 216-218.

⁶⁵ Destgîrdî, 218-224.

⁶⁶ Destgîrdî, 224-227.

2.4.39. İskender'in Kıpçak Çölüne Varması

İskender, Rusların yaptıkları zulüm ve eziyetlerden haberdar olunca, buna engel olmak için çareler düşünür. Hakanın ona hediye olarak vermiş olduğu ata binerek önce Ceyhun sahillerine doğru yol alır, oradan da Harezmi ve Babil'den geçip Kıpçak çölüne varır. O yerde örtüsüz, yüzleri, gözleri açık, güzel kadınlar görür. Ve ordusundaki askerlerin akıllarını başlarından almalarından çekindiği için devletin ileri gelen büyüklerini huzuruna çağırır. Bu güzel kadınların, bir alay ordu içinde yüzleri, gözleri açık bir şekilde bulunmalarının sebebini sorar ve bunun uygun olmadığını, yüzlerini örterek, açık gezmelerini ister. Devletin ileri gelenleri İskender'in sözlerini dinledikten sonra ona hizmet için emrine amade olduklarını fakat kadınlarının yüzlerini örtmek için söz vermeyeceklerini söylerler. Sözüne karşı çıkılması üzerine İskender, kendi meclisindeki akıllı, bilgili kimselere danışarak, çare ararken, hakîmi olan Belînâs, bir tılsım yaparak, bu durumu düzeltebileceğinden bahseder. Hakîm Belînâs, üstat mimarları çağırarak, siyah taştan bir kadın sureti yapmalarını ister. Üzerine ise beyaz mermerden bir örtü yaptırarak tılsımla heykeli çölün orta yerine diktirir. Kıpçak güzelleri, yüzünü perde ile örten bu sureti gördüklerinde, bu cansız heykelin bile yüzünü örtüp sakındığı yerde, biz neden yüzümüzü örtmeyelim diyerek, büyümlü olan bu suretten etkilenirler. Ve tüm kadınlar yüzlerine perde örtmeye ve yabancılardan kendilerini sakınmaya başlarlar.⁶⁷

2.4.40. İskender'in Rus Ülkesine Gitmesi

İskender, Kıpçak çölünü de ele geçirdikten sonra ordusuyla birlikte yönünü Rus tarafına çevirir ve yola koyulur. Rus ülkesine yaklaşıncı askerleriyle birlikte bir süre dinlenir. Diğer taraftan düşman askerleri de İskender'in büyük bir ordu ve iki yüze yakın fili ile birlikte ülkelerine geldiğinden haberdar olurlar. Bunu işiten Rus serdarı Kıntal, yedi vilayete bölünmüş olan ülkenin tüm askerlerini toplar. Kıntal, daha önce büyük bir harbe girmemiş olan Rus ordusuna cesaret vermek için İskender ordusunun bir avuç derme çatma askerden oluştuğunu, yemek ve eğlenceye düşkün olduklarını söyler. Bunu duyan Rus askerler, düşmanı bozguna uğratmak için Serdar'ın yanında olduklarını, onun yoluna baş koyduklarını ifade ederler. İskender de dergâhında asker ve komutanlarıyla birlikte savaş hakkında istişare eder. Rus askerlerinin savaşta çok tecrübeli olma-

⁶⁷ Destgîrdî, 227-230.

dıklarını, onları mağlup etmenin zor olmayacağını düşünmektedir. Hazar'dan Çin sahiline kadar olan bölgede çok fazla Türk olduğunu, Ruslara olan kinlerinin Rum'dan bile daha büyük olduğunu, bu yüzden Tatar askerlerini Rus üzerine göndermenin iyi bir fikir olduğunu söyler. Ve konuyla ilgili şöyle bir mesel getirir:

Hikâyede iki kurt zavallı bir tilkinin peşine düşer. Çaresiz kalan tilki, kurtların can düşmanı olan çoban köpeklerinden yardım ister. Öyle bir figan koparır ki her yer köpek sesleriyle dolar. Köpek seslerinden korkan kurtlar, kaçışır ve zavallı tilki böylece ellerinden kurtulur. Köpekleri kurtların üzerine salan tilki, yakasını kurtarır ve uzaktan onları izlemekle meşgul olur. İskender de bu hikâyedeki gibi deneyimli düşmanın başka bir düşman eliyle mağlup edilebileceğini, fakat kimseye ihtiyacı olmadığından, düşmanı kendi eliyle bozguna uğratacağını anlatır. İskender, ordusunu cesaretlendirdikten sonra savaş hazırlıkları yapılmaya başlanır.⁶⁸

2.4.41. İskender'in Ruslarla Savaşı

Sabah olunca İskender ve Rus ordusu savaş meydanındaki yerlerini alırlar. Savaş meydanında saf tutan iki ordunun pehlivanları bir bir öne çıkarak marifetlerini göstermeye başlarlar. İskender'in ordusunda bulunan Rum, Hind, Çin ve Mazenderan askerlerinden birçok yiğit pehlivan, meydanda Codre, Tartûs ve diğer Rus askerlerinin elinde helak olurlar. Uzun süre devam ederek kan gölüne dönen savaş meydanına Ruslardan dağa benzer, ok geçmez, kılıç kesmez, karşısına çıkan herkesi bir kılıçla mağlup eden bir pehlivan çıkar. Meydana çıkan herkesi katleden adamı gören hiçbir asker karşısına çıkmaya cesaret edemez. Günlerce süren savaşın sonunda İskender'in ordusunda bulunan yiğit bir pehlivan uzun bir mücadelenin sonunda galip gelmeyi başarır. Mücadele esnasında yüzü açılan savaşçının aslında güzel yüzlü bir kadın olduğu anlaşılır. Onun yiğitliğine saygı duyan İskender, öldürülmesine müsaade etmez ve onu esir alır. İskender, günler süren savaşın istediği gibi gitmemesi üzerine kendisi de savaş meydanına girer. Karşısına çıkan herkesi tek bir kılıç darbesiyle helak ettikten sonra beklenen galibiyeti elde eder. Savaş meydanını kızıl kana bulayan, karşısında hiçbir yiğit askerin du-

⁶⁸ Destgîrdî, 230-235.

ramadığı bu yiğit kadının daha önce Çin hakanı tarafından gönderilen bir cariyeye olduğu anlaşılır. İskender, ona büyük hayranlık duyar ve iltifatlarda bulunur.⁶⁹

2.4.42. İskender'in Rusları Mağlup Etmesi

İskender ve Ruslar, derya gibi sonsuz askerleriyle savaş meydanını kıyamete çevirmeye devam ederler. Sel gibi kan akan o yerde atlar adeta kan denizi içinde yüzmeye başlar. Çok can kaybeden kızgın Rusların direnci yavaş yavaş düşmeye başlar, çaresiz savaşın mağlubu olurlar. Kıntâl, İskender'in askerleri tarafından esir alınır ve birçok Rus savaş meydanından kaçarak uzaklaşır. İskender ve ordusu, düşmanın sayısız hazine ve ganimetine el koyar. İskender, elde ettikleri ganimetin bir kısmını askerlerine bağışlar, geri kalan kısmını da yoksullara dağıtır. Bu son şanlı zaferi de kazanınca dünya şahı lığı İskender'in olur.⁷⁰

2.4.43. Nûşâbe'nin Kurtulması

İskender, Rus zaferini kazandıktan sonra askerleriyle uygun bir yer bulur ve bir süre dinlenir. Esir almış olduğu Rus Kıntâl'ını huzuruna çağırır, onu ve onunla birlikte esir aldıklarını azat eder. Vilayeti tekrar Kıntâl'a vererek haraca bağlar. Kıntâl tarafından esir alınan Nûşâbe'nin derhal serbest bırakılmasını ve huzuruna getirilmesini emreder. Böylece Nûşâbe, İskender sayesinde esaretten kurtulur ve Ermen serdarı Duvâli ile evlendirilip, sayısız hazineyle birlikte memleketlerine gönderilirler. İskender de bir süre eğlence ve avlanmayla meşgul olur.⁷¹

2.4.44. İskender'in Çinli Cariyeye Şenlik Kurması

İskender, Rus savaşını kazanıp dünya şahı ünvanını eline geçirdikten sonra bir süre eğlenceyle meşgul olur. Savaş meydanında önüne geleni helak eden Çinli cariyeye eğlence içinde günler geçirir.⁷²

⁶⁹ Destgîrdî, 235-249.

⁷⁰ Destgîrdî, 257-258.

⁷¹ Destgîrdî, 259.

⁷² Destgîrdî, 263.

2.4.45. Âb-ı Hayat Efsanesi

İskender, günlerden bir gün meclisindeki devlet büyükleriyle oturup, nereye sefer düzenleceği hakkında istişare ederken, meclistekilerden her biri, birbirinden farklı özelliklerini sıralayarak çeşitli ülkelerden bahsederler. Fakat içlerinden yaşlı biri konuşma sırası kendisine gelince söze şöyle başlar: *“Ey büyük İskender, ömrünü artırmaz tüm bu hazine ve kudret, toprağın altında çokça var bu hazine ve cevher.”* Dedikten sonra kimse ulaşmamış olduğu, içinde ölümsüzlüğe kavuşturan hayat suyunun bulunduğu uzak ve karanlık bir diyardan bahseder. İskender ile birlikte meclisteki herkes şaşkına döner, bunun nasıl mümkün olabileceğini anlamakta güçlük çekerler. İskender, duyduklarına hayret eder ve merak duygusu da git gide artmaya başlar. Işığı bulmanın karanlıkta mümkün olacağını düşünen İskender, dünya kadar büyük ordusunu da yanına alarak nihayet karanlıklar ülkesine doğru yola koyulur. Ordusunun zenginliğiyle, yol boyunca uğradıkları her yeri ihya ederler. Ordunun büyüklüğü ve yanlarına aldıkları ganimet ve hazinenin ağırlığından git gide yol almakta zorlanırlar. Bunun üzerine orada bulunan bir mağaraya var olan bütün hazinelerini bırakırlar. Bulgar adını verdikleri o şehir böylece ihya olur. Sefer esnasında ordudan pek çok kişi ayrılmak durumunda kalır çünkü bu zorlu yolculuk hasta ve yaşlılara göre değildir. Yanlarına hasta ve yaşlıları almama kararıyla tekrar yola koyulurlar. İskender, atını önce kuzeye doğru sürer, parlak ve güneşli bir yere vardıktan sonra yönlerini karşılarına çıkan karanlık bölgeye çevirirler. Güneşten ve ışıktan tamamen uzak bir yere varırlar ki orda göz gözü görmemektedir. İskender ve yanındakiler, bu duruma bir çare aramaya koyulurlar ve nasıl geri döneceklerini düşünürler. Yola çıkarken askerlerden biri, yaşlı ve hastalardan kimseyi yanlarına almama emrine rağmen doksan küsur yaşındaki babasını gizlice yanında götürmüştür. Asker, gizlice babasına giderek, karanlığın ortasında kaldıklarını, İskender’in bu seferden pişman olduğunu, geri dönüş yolunu bulamadıklarını anlatır. İhtiyar, bu karanlık perdede gizli bir sır olduğunu fark eder ve yolu bulmaları için yapılması gerekenleri anlatır. Doğumu yaklaştırmış olan bir kısrağı bulup, yavrusu doğduğunda başını keserek öldürmelerini ve onu kısrağı göstermelerini, dönecekleri zaman da kısrağı önlerine alarak yola koyulmalarını söyler. Kısrağın yavrusunun özlemiyle yolu bulacağını belirtir. Genç asker, babasından duyduklarını İskender’e söyler. İskender, şüphelenir ve bu fikrin gerçekte

kime ait olduğunu öğrendikten sonra denilenleri yapmaya koyulur. Karanlığa doğru giderek âb-ı hayatı aramaya başlar.⁷³

2.4.46. İskender'in Karanlıklar Ülkesine Gitmesi

İskender, karanlıklar ülkesinde, âb-ı hayata doğru atını sürerken, yanında bulunan Hızır'a da bir at ve hayat suyunu bulmasına yardımcı olacak, karanlığı aydınlatacak olan bir cevher verir. Dizginini istediği yere sürmesini, akıl gözünü devamlı açık tutmasını tembihler. *“O suya yaklaştığın vakit elinde cevher parıldar ve seni asla yanıltmaz. Suyu bulur bulmaz gelip bana haber ver”* der ve ayrılırlar. Hızır, ordudan ayrılıp bir süre gittikten sonra elindeki cevher parlar ve etrafa ışık saçır. Nihayet aradığı ölümsüzlük pınarı olan o gümüş renkli çeşmeyi bulmuştur. Hızır, hayat suyunu bulunca gözlerine ışık dolar. Doyana kadar içtikten sonra suya girerek yıkanır. Kendisiyle birlikte atına da içirir ve onu da yıkar. Böylece ebedi hayatı bulur. Atının yanına bir anlığına oturup bir daha hayat çeşmesine bakmak ve İskender'e göstermek için işaret koymak istediğinde hayat çeşmesi gözlerden kaybolur. Hızır, bu işin ona malum olduğunu fakat İskender'in bu işten mahrum kaldığını anladığı vakit, İskender'den utanır ve ona bir daha görünmek istemez. Hızır da böylece ortadan kaybolur.⁷⁴

Rum büyükleri, bu hikâyeyi başka bir şekilde şöyle rivayet ederler: Hayat suyunu arama yolunda Hızır ve İlyas yoldaştır. Çeşmeye varınca atlarından inerler ve birşeyler yemek için heybelerinden çörek ve pişmiş, tuzlu balıkları çıkarırlar. Birisi su içmek için suya doğru eğilince kucağındaki pişmiş balık suya düşüverir. Almak için suya elini uzatınca balığın canlanarak yüzdüğünü görüp hayat suyunun bu çeşme olduğunu anlar. Kendisi de hayat suyundan doyasıya içerek ebedi hayat kazanır. Çabucak yanındaki dostuna da haber vererek onun da sudan içmesini sağlar. Böylece ölü bir balık hayat suyunu keşfetmeye vesile olur.

Hayat suyuyla ilgili Araplar ise şöyle bir hikâye anlatırlar: İskender, hayat suyunu bulma umuduyla kırk gün at sürer. Ümidi tamamen kesilince geldiği yoldan geri dönmek ister. Bu karanlıktan nasıl çıkacağını düşünürken yolda karşısına bir melek çıkar, eline çok küçük bir taş parçası bırakır ve *“Bütün dünyaya hükmettin ama hala bu çiğ*

⁷³ Destgîrdî, 270-274.

⁷⁴ Destgîrdî, 275-278.

hülyanın peşindesin” diyerek gözden kaybolur. İskender, kederli bir şekilde karanlıkta ilerlerken gaipten kulağına “*Kısmeti veren yazgıdır. İskender, karanlıkta ararken Hızır, çeşmeyi aydınlıkta bulur.*” diye bir ses gelir. Başka bir ses ise bu karanlık ülkede parlayan bir kum olduğunu, ondan alanın da almayanın da pişman olacağını söyler. Askerler bu kumdan yanlarına alırlar. İskender, ordusuyla birlikte karanlık yoldan ışığa doğru yönelir. Kısarak da onlara liderlik eder. Kırk gün kadar yol gittikten sonra karanlık git gide aydınlanmaya başlar. Güneş, bulutların arasından görüldüğü vakit hepsi yorgunluktan bitap düşmüştür. Aydınlığa çıkınca aldıkları kumların kırmızı yakut olduğunu görürler. Almayanlar da az alanlar da pişman olur. İskender bir müddet dinlendikten sonra meleğin eline bıraktığı taş aklına gelir. Tartmak için terazi ister. Bir kefeye o küçük taş diğer kefeye ise çok ağır taşlar koyarlar. Meleğin verdiği küçük taş, büyük taşlardan daha ağır gelir. Bunun üzerine Hızır diğer kefeye bir avuç toprak koyar ve terazi dengelenir. Aradan bir müddet geçer, İskender bir meclis kurar. Yenip içildikten sonra meclisteki yaşlı bir bilge söz alır. Hayat suyunu bulmak istiyorsa hiç ölenin olmadığı mutlu bir şehire gitmesi gerektiğini söyler. O şehirde ulu bir dağ bulunmaktadır ve zaman zaman ordan insanları isimleriyle çağıran bir ses gelir. Sesi duyanlar oraya doğru gider ve bir daha da onlardan haber alınamaz. Bu işin sırrını çözen olmamıştır. İskender hayretle dinler ve birkaç askerini hemen o şehre gönderir. İsimleri çağrılınca o dağa gitmeyip bu işin sırrını çözmelerini ister. Bazıları isimleri söylenince dayanamayıp gider ve geri dönmez. Geri dönenler de sırrı çözemezler. Böylece İskender ölüme çare olmadığını idrak eder.⁷⁵

2.4.47. İskender’in Rum’a Dönmesi

İskender, ülkesine geri dönmek için yola koyulur ve yol üzerinde konakladığı bir mağarayı da mamur eder ve adını Bulgar koyar. Rivayet odur ki o yeri Rumlar âbâd etmiştir. Daha sonra Rum denizine açılarak ülkesinin yolunu tutar. İskender’in gelişinden haberdar olan Yunan halkı şükürler ederek sevince boğulur. Şah, tekrar mutlu ve mesut Yunan tahtına oturur. Etraftaki memleketlerin her birinin başına bir padişah tayin eder ve etrafı dolaşarak viran beldeleri ihya ederek ömrünü geçirir.⁷⁶

⁷⁵ Destgîrdî, 279-282.

⁷⁶ Destgîrdî, 282-285.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNCELEME

3.1. SÂKÎNÂME

Arapça *sâkî* (içki sunan) ile Farsça *nâme* (yazılı şey, mektup) kelimelerinden oluşan *sâkînâme*, lirik bir şiir türüdür. Mesnevi nazım şeklinde ve genellikle mütekârib bahrinde kaleme alınır. *Sâkînâmeler* şairlerin hayata bakışı ve yaşam tarzıyla ilgili bilgi vermesinin yanı sıra dönemin ahlâkî değerlerini ve edebî zevkini yansıtmaları açısından da önemli edebî türler arasındadır. Şair, *sâkî* ve muğannîye hitap ederek muhatabına ömrün faniliğini idrak etmek, dünyaya bağlanmamanın gerekliliği gibi konulara dair ahlâkî, felsefî ve tasavvufî öğütlerini şarap, kadeh, *sâkî* gibi kavramlar üzerinden anlatmaya çalışır ve okuyucununun ders almasını ister.¹

Sâkînâme adıyla yazılan ilk müstakil eserler, 16. yy. başlarında kaleme alınmıştır ve bunların nazım şekli ve vezni daha önce yazılmış olan Nizâmî, Emîr Hüsrev-i Dihlevî, Hâfız gibi başka birçok şairin eserleriyle aynıdır. *Sâkînâmelerin* mesnevi nazım şeklinde yazılması şart olarak gösterilse de Fahreddîn-i Irâkî örneğinde olduğu gibi terciibentler de bu tür içinde yer almıştır. Hamriyyât isimli şarap konulu Arapça ve Farsça şiirlerin *sâkînâme* türüne kaynaklık ettiği kabul edilmektedir. Fakat *sâkînâmeler* hamriyyelerden anlam ve nitelik bakımından ayrılır. *Sâkînâmeler* felsefî, ahlâkî ve irfanî öğütler ihtiva etmelerine rağmen hamriyyeler genelde aşk konusunu işler.²

Hamriyyelerde gerçek anlamıyla düşünülen aşkla ilgili konulara, *Sâkînâmelerde* daha çok mecâzî anlamlar yüklenmiştir. İşlenen ana konuların daha çok felsefî ve tasavvufî unsurlardan oluştuğu söylenebilir. *Sâkînâmelerde* genellikle *sâkî*, mürşid; mey, ilahî aşk; *sâkî*den mey isteyen âşık, sâlik; sevgili, Allah; meyhane ise dergâh veya tekke anlamında kullanılmıştır. Ana fikir *sâkî*, şarap, kadeh ve benzeri kelimelerle işlendiği için *sâkînâmelerde* eğlence meclisi tasvirleri önemli bir yer tutar.³

¹ Sîrûs Şemisâ, *Sebk Şinâsî-yi Şi'r* (2. Baskı), İntişârât-ı Firdovs, Tahran 1376 hş., 259; Adnan Karaismailoğlu, “*Sâkînâme*”, *DİA*, Ankara 2004, XXXIV, 15.

² Karaismailoğlu, “*Sâkînâme*”, *DİA*, Ankara 2004, XXXIV, 15.

³ Karaismailoğlu, *İran Edebiyatında Sakinameler*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1991, 15.

Nizâmî, sâkînâme türünde kaleme almış olduğu şiirleri müstakil bir eser olarak yazmamıştır. Fahrüzzemânî'nin ifade ettiğine göre *Şerefnâme* ve *İkbalnâme*'de yazmış olduğu ikişer beyitlik ve sâkîye hitaben yazılmış ve yaklaşık 173 beyitten müteşekkil olan sâkînâmeler, *Tezkîre-i Meyhâne*'de bir araya toplanmış ve yayınlanmıştır. Buna ek olarak Nizâmî, *Leylâ vü Mecnûn*'un başında da ölmüşlerini yâd etmek için 33 beyitten oluşan sâkînâmeye yer vermiştir. Fakat bunu geleneğe dönüşmüş yaygın kullanımının aksine hezec bahrinde yazmıştır. Muhtemelen Fahrüzzemânî, bu 33 beyti farklı bahirlerde olduğu için sâkînâme olarak ele almamıştır.⁴

Nizâmî, Fars şiirinin en çekici türlerinden biri olan sâkînâme türünün yaratıcısıdır. Onun sâkînâmelerinin en büyük özelliği şiirde arifane konuları saklı ve gizli bir şekilde işlemesidir. Kullandığı kelime ve terkiplerdeki yenilik, ondan önce ne Senâî'de ne de Firdavsî'de görülmüştür. Sâkînâmelerindeki düşünce değişimi ve dönüşümü o kadar bellidir ki bu durum aynı zamanda şairin zâhidâne ve ârifâne dönüşümünü de yansıtmaktadır. Yeni tasvirler ve mazmunlar yaratmada usta bir şairdir. Nizâmî de diğer usta şairler gibi dönemin toplumsal, kültürel ve siyasî durumundan etkilenmiş ve bu, onun kelime seçiminde de etkili olmuştur. Kendine has kelime seçimleriyle istediği tüm mesajları muhatabına aktarabilmeyi başarmıştır. Şair, kullandığı ârifâne kavramlarla muhatabını bazen gökyüzüne çıkarır, bazen aşk bostanında doyurur, bazen de takvâya davet eder.⁵

Kaynaklarda Nizâmî, ilk sâkînâme yazarı olarak geçmektedir. Fakat Nizâmî'den önce Senâî vasıtasıyla içki meclislerini ifade eden beyitler mecâzî ve sembolik olarak şiire girmeye başlamıştır. Fars şiirinin önemli temsilcilerinden biri olan Nizâmî, kendinden sonra kaleme alınan sâkînâme türüne de öncülük etmiştir. Onun, çalışmamıza konu olan *Şerefnâme* adlı mesnevisindeki hikâyelerin ve mevzuların başına yerleştirdiği sâkînâme isimli bu bölümler, bu türün de başlangıcı olarak kabul edilir.⁶

Nizâmî, *Şerefnâme* mesnevisinde her bölüme sâkînâme başlığı altında iki beyitle giriş yapar. Bu, hikâyeyi monotonluktan uzaklaştırması bakımından önemlidir. Eserin

⁴ Vahid Destgirdî, *Külliyât-i Hamse-yi Nizâmî'yi Gencevî*, Tahran 1388 hş., 333-337.

⁵ Rızâ Haydarî Nûrî, Ahmed-i Hâtemî, "Seyr-i Tehavvül-i Fikrî-yi der Sâkînâme", *Pejûhişnâme-yi Ferheng u Edeb*, S. 13., Tahran 1391 hş., 238.

⁶ Molla Abdünnebî Fahrüzzamân-ı Kazvînî, *Tezkîre-i Meyhâne* (nşr. Ahmed Gülçîn-i Meânî), Tahran 1390 hş., 31.

tamamında 49 sâkînâme başlığı ve toplamda 98 beyit bulunmaktadır. Bu beyitlerin her biri ...بیا ساقی (Sâkî gel...) hitabıyla başlamaktadır.

Sâkînâmeler, şairin duygularını daha kolay anlatabilmesi için bir fırsat olarak düşünülebilir. Şair sâkînâme başlığı altında, adaletsizlik, dünyanın faniliğiyle ilgili beyitlere yer verir. Sâkî ve muğanninin yardımıyla dünyanın derdinden ve sıkıntısından uzaklaşmak ister. Çeşitli maddî ve manevî güzellikler arasında sunulan şarap ve çalınan sazların bu imkânı sağlayabileceğinden bahseder ve benzer mefhumları eserde birçok defa tekrarlar. Bunlara ek olarak dönemin padişahına ya da peygambere methiye (övgü) tarzında yazılan sâkînâmelere de rastlanmaktadır.⁷

Eserde de Nizâmî, sâkînâme başlığı altında, içkili eğlence meclislerini canlı bir şekilde tasvir eder fakat bu durum gerçek değildir. Çünkü onun asıl maksadı Allah'ın öteki dünyada müminlere vadettiği içkidir. Bizzat kendisi de eserde şöyle demektedir:

وگر نه به یزدان که تا بودم به می دامن لب نیالوده ام
گر از می شدم هرگز آلوده کام حلال خدایست بر من حرام

Tanrı'ya ant olsun ki bütün ömrümce dudağıma şarap dokundurmadım.

Eğer damağım şaraba bulaşmış ise Tanrı'nın helali bana haram olsun. (26/11)

Sâkînâmenin tanımını yapan ve hakkında bilgi veren eserlerde veznin mütekârib bahrinde olması gerektiği kaydedilir. Nizâmî'nin bu ilk şekliyle kullanımının geleneğe dönüşmüş olduğu düşünülebilir.⁸ Onun *Şerefânâme*'de kullandığı vezin, önce de ifade edildiği gibi, mütekârib bahrinin feûlün, feûlün, feûlün, feal (feûl) veznindedir; bütün eserde aynı vezin kullanılmıştır ve ondan sonraki şairler de aynı vezinde sâkînâmeler yazmışlardır.

بیا ساقی آن می نشان ده مرا از آن داروی بیهوشان ده مرا
بدان داروی تلخ بیهش کنم مگر خویشتن را فراموش کنم
فعولن/فعولن/فعولن/فعولن فعولن/فعولن/فعولن/فعولن
- v / - - v / - - v / - - v - v / - - v / - - v / - - v

Gel sâkî, bana o şarabı göster, bana o sarhoşların (içtiği) ilaçtan ver.

O acı ilaç ile mest olayım, kendimi tamamen unutayım. (23/16)

⁷ Ateş, 325.

⁸ Şemisâ, *Sebk Şinâsî-yi Şi'r*, 259.

3.1.1. Sâkînâme'nin Muhtevası

3.1.1.1. Sâkî

Bezm âleminin en önemli unsurlarından biri olan sâkî; kadeh sunan, içki veren, su veren, sulayan anlamına gelmektedir. Bezm âlemlerinde ortama neşe ve mutluluk veren sâkî güzelliğinden sarhoş olunan sevgilidir.⁹ Tasavvuf edebiyatında feyyâz-ı mutlak, mürşid-i kâmil, pîr-i tarikat, kevser dağıtan anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁰

Sâkî, kimi zaman da âb-ı hayât sunan Hızır olarak ortaya çıkar. Onun sunduğu şarap, dertlerin ilacı “bâde-i nâb” yani saf ilahî aşk şarabıdır ve ondan içenlerin dertleri yok olur. Ruhun fanilikten kurtulup sonsuzluğa erişmesi için sâkînin daha çok şarap sunması gerekmektedir. Çünkü ancak sâkînin verdiği şarapla kendinden geçilebilir.¹¹

İşret meclislerinin vazgeçilmez bir ögesi olan sâkî, bu mesnevide de sık sık karşımıza çıkmaktadır. Nizâmî, *Şerefnâme*'nin her bölümde bir vesileyle, sâkîye seslenerek ondan mey yani şarap istemektedir.

بیاساقی آن آب حیوان گوار به دولت سرای سکندر سپار
که تا دولتش بوسه بر سر دهد به میراث خوار سکندر دهد

Gel ey sâkî, o lezzetli hayat suyunu İskender'in sarayına gönder.

Ver de devlet onun başını öpsün, onu İskender'in mirasçısına versin. (44/13)

بیاساقی آن شربت جانفزای به من ده که دارم غمی جانگزای
مگر چون بدان شربت آرم نشاط غمی چند را در نوردم بساط

Gel ey sâkî, ömür veren şarabı bana ver çünkü can yakan üzüntüm var.

Belki kalbim o şarapla mutlu olur, bunca sıkıntıyı gönlümden atarım. (52/21)

بیاساقی از باده بردار بند بپیمای پیمودن باد چند
خرابم کن از باده جام خاص مگر زین خرابات یابم خلاص

Gel ey sâkî, aç şarabın ağzını, ne zamana kadar boş iş yapacaksın?

⁹ Pala, 387.

¹⁰ Seyyid Cafer Seccadî, *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü* (çev. Hakkı Uygur) Ensar neşriyat, İstanbul 2007, 397; Erman Artun, *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, 191.

¹¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul 2001, 305-306; Pala, 387; Seccadî, 397.

Özel şarap kadehiyle sarhoş et beni, belki bu harabattan kurtulurum. (101/22)

بیا ساقی آن می که جان پرورست به من ده که چون جان مرا درخورست
مگر نو کند عمر پژمرده را به جوش آرد این خون افسرده را

Gel ey sâkî, can veren şarabı ver bana çünkü (o şarap) benim canıma layıktır.

Belki bitmiş ömrüme yeniden ömür verir, donmuş kanımı yeniden coşturur.

(214/20)

3.1.1.2. Şarap (Mey, Bâde)

Şarap, kelime olarak “içki”, “içilecek şey” demektir. İçeni sarhoş eden üzüm suyudur. Farsçada ilk adı şâhdârûdur. Sonradan şairler teşbih ve kinaye yoluyla sayısız isim bulmuşlardır.¹² Rengi itibariyle dudağa, kana, gözyaşına, yanağa benzetilir. Lezzeti ve sarhoş edici özelliği ile de teşbihlere konu olur. İşret meclislerinin vazgeçilmez unsurudur.¹³

Tasavvufta şarap, aşkı, muhabbeti, şevki ve vecdi temsil eder. Şarap gibi aşk da insanı kendinden geçirir, aklını, mantığını ve şuurunu kullanmasına engel olur. Âşık ile ayyaşın dış görünüşleri birçok yönden birbirine benzer.¹⁴ Aşk Allah’a ulaşma yolu olarak kabul eden tasavvuf ehli, irfanî şarabı da ruh coşkunu için bir aracı olarak görür.¹⁵ Şarap, mutasavvıflar için aşkın simgesidir. Çünkü sâlik, şarap ile kendisinden geçip kemale erebilir. Vahdete ulaşmaya çalışan sâlik için “kesret olan ve ilahî aşkı sembolize eden şarap”, vahdet’e ulaşmak için bir vesiledir.¹⁶ Şarap, mutlak olarak muhabbet sarhoşluğuna ve Hakk’ın cezbisine kinayedir. Aşk, zevk ve sokr (sarhoşluk) halleri şaraba benzetilmiştir.¹⁷

Nizâmî, mesnevinin başından sonuna kadar şarapla ilgili kavramları veya benzetmeleri kullanmaya gayret eder. Söze Sâkî’ye seslenerek başlar ve ondan kırmızı şarabı getirmesini ister. Daha sonra şarabın özelliklerini anlatmaya başlar. Ona göre şarap,

¹² Ahmet Talat Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü* (haz. Cemal Kurnaz), Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2013, 431.

¹³ Pala, 52.

¹⁴ Uludağ, 327.

¹⁵ Pala, 52.

¹⁶ Pervin Çapan, “Şeyh Galib’de Ateş İmajına Dair”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2005, Bahar, S.12, 156.

¹⁷ Seccadî, 436.

tamamen tasavvufî anlamlarla yüklüdür; gönülleri tamir eder, cenneti hatırlatır, gam ve kederi gönülden uzaklaştırır; cennet ehlinin içtiği ve helal olan bir içecektir. Şarap adeta gönlü aydınlatan bir nurdur ve bu da şairin irfanî düşüncesini ifade etmektedir.

Şaire göre saf şarap cennetteki Kevser suyudur. Bu su, bütün Sünnî mezheplerde helaldir. Kevser, cennette bulunan bir havuz, çeşme veya ırmaktır. Genişliği batıdan doğuya kadar çok geniş bir alanı kaplar. Cennetin muhteşem ırmaklarından olan Kevser'in kıyıları altın veya incidendir; suyu da süten daha beyaz, baldan daha tatlıdır.¹⁸

بیاساقی از سر بنه خواب را می نایاب ده عاشق نایاب را
می کو چو آب زلال آمده است بهر چار مذهب حلال آمده است

Gel ey sâkî, uykuyu terk et, halis âşığa saf şarabı ver.

Bir şarap ki duru su gibi gelmiştir, her dört mezhepte helal olmuştur. (26/14)

بیاساقی آن ار غوانی شراب به من ده که تا مست گردم خراب
مگر زان خرابی نوائی زخم خراباتیان را صلائی زخم

Gel ey sâkî, o erguvan renkli şarabı bana ver ki zilzurna sarhoş olayım.

O sarhoşlukla öyle ezgiler söyleyeyim ki harabat ehlini çağırayım. (31/13)

بیاساقی آن راحت انگیز روح بده تا صبحی کنم در صبح
صبحی که بر آب کوثر کنم حلاست اگر تا به محشر کنم

Gel ey sâkî, ruhumu şenlendiren şarabı ver de sabahleyin sabah şarabı olarak içeyim.

Kevser suyuyla yaptığım sabah şarabını, mahşere kadar içsem de helaldir.

(38/18)

بیاساقی از خنب دهقان پیر می در قدح ریز چون شهد و شیر
نه آن می که آمد به مذهب حرام می که اصل مذهب بدو شد تمام

Gel ey sâkî, yaşlı köylünün şarap küpünden, bal ve süt gibi olan şarabı kadehe dök.

Dinin haram kıldığı şarabı değil, öyle bir şarap ver ki mezhebin aslı ona dayansın. (42/9)

بیاساقی آن راح ریحان سرشت به من ده که بر یادم آمد بهشت

¹⁸ Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul 2008, 462.

مگر ز آن می آباد کشتی شوم وگر غرقه گردم بهشتی شوم

Gel ey sâkî, o reyhan kokulu şaraptan bana ver ki cennet aklıma geldi.

Belki gemim o şaraptan dolayı abad olur, boğulsam da cennetlik olurum. (47/7)

بیاساقی از خود رهائیم ده ز رخشنده می روشنائیم ده

می کوز محنت رهائی دهد به آزرندگان مومیائی دهد

Gel ey sâkî, beni kendimden kurtar, beni parlak şarapla aydınlat.

Bir şarap ki gam ve kederi kaldırsın, üzgünlere ilaç gibi gelsin. (50/10)

بیاساقی آن خاک ظلمات رنگ بجوی و بیار آب حیوان به چنگ

بدان آب روشن نظر کن مرا وزین زندگی زنده تر کن مرا

Gel ey sâkî, o karanlık toprağı ara ve o hayat suyunu ele geçir (bul).

O parlak su elindeyken bana bak, benim bu diriliğimi daha da dirilt. (275/4)

3.1.1.3. Câm (Kadeh)

Gümüş, altın, cam vb maddelerden yapılmış içki kadehi anlamındaki câm, kadeh, ritl, peymâne, piyâle, sâger sözcükleri ile de aynı anlamda kullanılmaktadır. Yapıldığı maddeyi ve rengini ifade eden altın, yakut, la'l ve ateş gibi kelimelerle kullanılır. Kadeh kırmızılığı ve çekiciliğiyle gonca veya güle benzetilmektedir. Bazen şekli ve rengi bakımından lale, bazen de parıltılı ve kızıl renkli güneştir. Sevgilinin güzelliği de âşık olmak aklını başından alır. Âşığın gözü kızıl kan ağlayarak bir kadehe dönüşür.¹⁹

Kadeh, tasavvufî anlamda Allah dostunun kalbi için kullanılır. Câm bedene, içindeki bade ise bedeni tasfiye etmeye işarettir. Kâmil insan, ilahî bâde kadehinden içer ve tevhîd ile mest olur.²⁰

İşret meclislerinin diğer bir önemli ögesi olan kadeh, içindeki şarapla özdeşleşmiş bir imgedir. Kadeh demek aynı zamanda şarap demektir. Şair, önce gönlünün sefa bulması için, anlatıma sâkîden dolu bir kadeh istemekle başlar, sonra da kadehin özelliklerini sıralar. Nizâmî'ye göre yakuta benzeyen su, onun coşup taşan sözleri, yakut yağdıran kadeh, onun kalbi; şarap, o kadehin canı, yani şairin sözleri, o kalbin yaşamasıdır.

¹⁹ Yıldırım, 188; Pala, 82.

²⁰ Seccadî, 79; Uludağ, 82.

İran edebiyatında Keyhüsrev'in de bir kadehi olduğuna ve kadehle dünyadaki her-şeyi izlediğine inanılır. *Şahnâme*'de geçen bir hikâyeye göre İran'ın ünlü pehlivanlarından Gîv oğlu Bîjen, Efrâsyâb tarafından yakalanıp bir kuyuya atılır. Oğlunun hasretiyle yanıp tutuşan babası ondan ümidini kestiği sırada Keyhüsrev, kadehine bakarak Bîjen'in bir kuyuda tutulduğunu haber verir ve Rüstem gidip onu kuyudan kurtarır. Bu yüzden bu kadeh Keyhüsrev'in kadehi olarak bilinir. Ancak zamanla Cemşîd'in ününün Keyhüsrev'den daha yaygın olması ve şarabın da Cemşîd tarafından bulunması sebebiyle Keyhüsrev'in kadehi, câm-ı Cem ve câm-ı Cemşîd adlarıyla anılmaya başlanmıştır.²¹

Şair de şiirde kadehi bu yönleriyle ele almıştır. Yakuta benzeyen su Nizâmî'nin coşup taşan sözleri, yakut yağdıran kadeh, onun kalbi; şarap, o kadehin canı yani şairin sözleridir.

بیا ساقی آن آب یاقوت وار در افکن بدان جام یاقوت بار
سفالینه جامی که می جان اوست سفالین زمین خاک ریحان اوست

Gel ey sâkî, o yakut gibi suyu, yakutla süslenen kadehe doldur.

O çini kadeh ki şarap onun canıdır, onun güzel kokusunun kaynağı ise aşâğılık topraktır. (34/16)

بیا ساقی آن جام آیینه فام به من ده که بر دست به جای جام
چو زان جام کیخسرو آیین شوم بدان جام روشن جهان بین شوم

Gel ey sâkî, ayna gibi kadehi bana ver çünkü kadehin yeri eldedir.

O kadehten dolayı Keyhüsrev gibi olayım, o parlak şarap ile dünya gözüm açılsın. (80/18)

بیا ساقی آن صرف بیجاده رنگ به من ده که پایم در آمد به سنگ
مگر چاره سازم در این سنگریز چو بیجاده از سنگ یابم گریز

Gel ey sâkî, kehribar renkli kadehi bana ver çünkü ayağım taşa takıldı.

Bir çare arayayım bu taşlıkta, kehribar gibi taştan kurtulayım. (138/19)

بیا ساقی از باده جامی بیار ز بیجاده گون گل پیامی بیار
رخم را بدان باده چون باده کن ز بیجاده رنگم چو بیجاده کن

²¹ Yıldırım, 191.

*Gel ey sâkî, şarapla dolu bir kadeh getir, o kızıl çiçekten bana bir mesaj getir.
Yüzümü o şarapla kıpkırmızı yap, şarabın rengiyle yüzümü kıpkırmızı yap.*

(160/14)

بیاساقی آن جام کیخسروی که نورش دهد دیدگان را نوی
لبالب کن از باده خوشگوار بنه پیش کیخسرو روزگار

Gel ey sâkî, Keyhüsrev'in kadehini getir, çünkü onun ışığı ona bakanların gözüni tazel.

Tadı güzel şarabı ağzına kadar doldur, dönemin Keyhüsrevinin (padişahının) önüne koy. (178/2)

بیاساقی آن باده بردار زود که بی باده شادی نشاید نمود
به یک جرعه زان باده یاریم ده ز چنگ اجل رستگاریم ده

Gel ey sâkî, çabucak şarap kadehini getir, çünkü kadehsiz şenlenmek mümkün değildir.

O şaraptan bir yudum ver, ecel peçesinden kurtar beni. (282/19)

بیاساقی آن باده بر دست گیر که از خوردنش نیست کس را گزیر
نه باده جگر گوشه افتاب که هم آتش آمد به گوهر هم آب

Gel ey sâkî, eline şarap kadehini al; çünkü kimseye içmekten başka çare yoktur.

Güneşin ciğer paresidir, şarap değil; cevherinde hem ateş hem de su vardır.

(227/16)

3.1.1.4. Gönül

Gönül âşığın aşkıyla ilgili her türlü gelişmenin algılandığı yerdir. İnsanın yaşaması için gönle olan ihtiyaç ve can mefhumu ona daha da önemli bir yer hazırlar. Gönül, bir hitap yeridir. Âşık, gönlüyle konuşur ve dertleşir, gam ve kederle beslenir. Aşk derdine tutulan gönül esir, mahpus ve tutsak olur. Gönül, gamların konakladığı bir ev, hâne, virâne, hücre ve halvetgâhtır. Bu yüzden perişan, dertli, biçâre ve sergeştedir.²²

Tasavvufta gönül, önemli bir yere sahiptir. İnsan bütün âlemin özü olduğu için insanın hakikatı da gönüldür. İnsanı vahdete ulaştıracak olan idrak merkezidir. Gönülün

²² Pala, 180.

gerçeğini bilenlere gönül ehli denir. Sırlar hazinesi, Allah'ın nazar ettiği mahal, ilahi kemalin ve cemâlin en güzel tecelli ettiği yer olarak ifade edilir.²³

Gönül, şaraba karşı şevk duymaktadır. Şarap gönül açan bir özelliğe sahiptir. Şair gönlü bir çıraya, çıranın yanması için de şaraba ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir. Çünkü şarap, gönlü hoş eder ve tazeler.

بیاساقی از می مرا مست کن چو می در دهی نقل بر دست کن
از آن می که دل را برو خوش کنم به دوزخ درش طلق آتش کنم

Gel ey sâkî şarapla sarhoş et beni, şarap verdiğin zaman eline de meze al.

Öyle bir şarap ver ki onunla gönlümü hoş edeyim, cehennemde ateşten korunayım. (70/20)

بیاساقی از می دلم تازه کن در این ره صبورى به اندازه کن
چراغ دلم یافت بی روغنی به می ده چراغ مرا روشنی

Gel ey sâkî, şarapla gönlümü tazele, bu yolda sabrıma bir ölçü getir.

Gönül çırasının yağı tükenmiş, şarapla benim lambamı aydınlat. (173/16)

بیاساقی آن می که او دلکشست به من ده که می در جوانی خوشست
مگر چون بدان می دهان تر کنم بدو بخت خود را جوان تر کنم

Gel ey sâkî, gönül alan hoş şarabı ver, çünkü şarap içmek gençlikte güzeldir.

O şarapla ağzımı ıslatayım, bahtımı onunla daha da genç yapayım. (279/2)

بیاساقی از من مرا دور کن جهان از می لعل پر نور کن
می کو مرا ره به منزل برد همه دل برند او غم دل برد

Gel ey sâkî, beni kendimden uzaklaştır, dünyayı kırmızı şarapla aydınlat.

Bir şarap ki beni menzile götürsün; herkes gönlü alıp götürürken, o gönlün gamını götürsün. (106/20)

²³ Kaplan Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yayınevi, İstanbul 2007, 224; Pala, 180; Uludağ, 107.

3.1.1.5. Sarhoş (Mest, Sermest)

Sarhoş, içtiği şaraptan dolayı kendisinden geçen ve kendisini kaybeden kişidir. Fakat edebiyatta “mest” kelimesi, genellikle iki anlamda ele alınır; ya dünyevî aşkın etkisiyle ve sevgilisini temaşa etmekle kendisinden geçen âşığın durumudur ya da tasavvufî anlamda, tarikat ehlinin ilahî aşkla kendisinden geçmesidir. İster dünyevi ve mecâzi aşk olsun, ister ilahî ve hakiki aşk olsun ikisi de şiirlerde ortak kelimelerle geçerler. Bu nedenle mest kişi, bir âşık olabildiği gibi bir sâlik de olabilir. Tasavvufî anlamda “mest hali, aşk tarafından bütün iç sıfatların alınması”dır. Kâmil ârifler, mutlak varlığın bâdesi ile sarhoş olmuş ve kendilerinden geçerek tamamen kendi varlıklarını unutmuşlardır.²⁴

Aşkın, âşığın bütün varlığına hâkim olması, iliklerine kadar işlemesi halidir. Sekr halinde olan âşık, kuvvetli bir tecelli ile kendinden geçerek, ruhî bir haz ve zevke erişir.²⁵ Adeta varlık şarabıyla sarhoş olup kendi varlığını unuttur.²⁶

Âşık kişi sarhoş gibidir. Çünkü aşk, sarhoş edici bir şaraba benzer. Aşk şarabından içen kişinin tüm duyguları sevgilisine yönelir ve âdeta kendisini unuttur. Yaptıklarının mantıklı olması gerekmez. Çünkü akıl devreden çıkar ve sadece kalbiyle hareket eder.²⁷

بیا ساقی آن جام زرین بیار که ماند از فریدون و جم یادگار
می‌ناب ده عاشق ناب را به مستی توان کردن این خواب را

Gel ey sâkî, Cemşid ve Feridun'dan yadigâr kalmış o altın renkli kadehi getir.

O saf şaraptan ver bu saf âşığa, (çünkü) bu uyku sarhoşlukla giderilebilir. (182/7)

3.1.1.6. Mutrip

Hanende, sazende, neşelendiren gibi isimlerle de bilinen mutrip, çeşitli çalgı aletlerini çalan kişiye denir. Bezmin vazgeçilmez unsurlarındandır. Sanatını bütün içtenliğiyle icra eder. Âşıkları kendinden geçirir, coşturur. Güzel ve alımlı mutribin nağmeleri gönlü okşar, remizleri açarak ve hakikatleri açıklayarak ariflerin gönüllerini mamur

²⁴ Nasrullah Purcevâdî, *Can Esintisi* (çev. Hicabi Kırlangıç), (1. Baskı), İnsan Yayınları, İstanbul 1998, 385.

²⁵ Uludağ, 245.

²⁶ Seccâdî, 317.

²⁷ Pala, 37.

etmek için teşvikte bulunur ve feyze ulaştırır. Öyle güzel nağmeler çalar ki çıkan ses sanki onun damarlarından gelir. Bu nağmelerin coşkusuyla sanki felekler aşka gelip sema ederler.²⁸

Nizâmî, beyitlerde mutribin hoş nağmeler çalmasından, güzel sesli olmasından ve insanları coşturup kendinden geçirmesinden bahsetmektedir:

بیا ساقی آن جام رخشنده می به کف گیر بر نغمه نای و نی

می کو به فتوی میخوارگان کند چاره کار بیچارگان

Gel ey sâkî, o parlak şarap kadehini çalgı ve ney nağmeleriyle eline al.

Bir şarap ki içenlere fetva, çaresizlere devadır. (270/1)

3.1.1.7. Muğ

İslamî kaynaklarda gebr ve mecûs sözcükleriyle eş anlamlı olarak kabul edilen muğ, mecûsî din adamlarına veya ateşperest keşîşlere verilen isimdir. Çoğulu muğân'dır. İslamiyetten önce İran'da ateşe tapan ve Mecûsî dinine mensup din büyüklerine bu isim verilir ve dini törenler muğlar tarafından yönetilirdi. Öte yandan muğ, şarap ve mey sözcükleriyle de yakın ilişkili olarak kullanılmıştır. Çünkü şarap içmek Zerdüşť bağlılarının geleneklerindendir. İslam dininin yayılmasıyla muğ kelimesi, meyhaneci anlamıyla kullanılmaya başlanmıştır. Tasavvufta tarikat önderi, sadık, samimi mürit, talip, âşık gibi anlamlara da gelmektedir.²⁹

Eserde şair, muğların sunduğu şarabı; gönlü aydınlatan, kalbe ışık veren bir lambaya benzetmiştir. Çünkü ona göre kalbin aydınlanması için şarap gereklidir.

بیا ساقی آن شب چراغ مغان بیاور ز من بر میاور فغان

چراغی کزو چشمها روشنست چراغ دلم را ازو روغنست

Gel ey sâkî, o muğların geceyi aydınlatan (şarabını) getir, benden fîgan çıkarma.

Bir lamba ki gözlere aydınlık verir, kalbimin lambasının yağı ondandır. (134/14)

بیا ساقی آن رنگ داده عبیر که رنگش ز خون داد دهقان پیر

²⁸ Uludağ, 258; Pala, 337.

²⁹ Yıldırım, 533; Uludağ, 253; Pala, 342.

بده تا مگر درآید به چنگ دهد رنگ و آبش مرا آب و رنگ

Gel ey sâkî, yaşlı pirin kaniyla beslediği mis kokulu şarabı ver.

Bana ver, belki elime geçince, şarabın rengi bana da renk verir. (257/13)

3.1.1.8. Mum (Şem‘)

Mum, Fars şiirinde en çok kullanılan öğelerdendir. Mum, pervanelerin etrafında döndüğü ve sonunda kendilerini içine attıkları bir ateştir.³⁰ Âşık pervâne olunca sevgili-nin yüzü ve yanağı mum gibi olur. Âşık da aşk ateşiyle yanarken adeta mum gibi erir. Mumun yanışı tıpkı âşık gibi baştan ayağa doğru olur.³¹

Tasavvuf edebiyatında mum, sâliklerin kalbini yakan ilahî nurun yansıması olarak kullanılır. Mum, sevgiliyi yani Allah’ı; pervane ise âşığı temsil eder.³² Sûfinin kalbi, pervane gibi bu nurla yanmak ister. Sûfî, aşkın yakıcı alevine mübtelâ olur ve sonunda varlığı aşk ateşiyle birleşir ve nihayet kendisi de alev alev yanan bir ateşe dönüşür. Semâ’daki dönüş de pervanenin mum alevi etrafındaki dönüşünü sembolize eder, Semâ’da da aynı yanış, aynı ateş söz konusudur.³³

Şair de mum gibi aşkın yakıcı ateşiyle gönlünü aydınlatan aşk ateşinden dolayı mutludur.

بیا ساقی آن آتش توبه سوز به آتشگه مغز من برفروز

به مجلس فروزی دلم خوش بود که چون شمع بر فرقم آتش بود

Gel ey sâkî, tövbe yakan o ateşle benim beynimdeki ateşkedeyi aydınlat.

Meclisi süsleyenle gönlüm mutludur, çünkü mum gibi başımdadır ateş (beynim yanmak üzeredir). (88/21)

3.2. ENDERZ

Enderz kelimesi, etimolojik olarak Pehlevîce *handarz* ya da eski Farsçadaki *ham-darza* kökünden gelmektedir. Pehlevîce olan *enderz* kavramı, Yeni Farsçada da kulla-

³⁰ Üstüner, 314.

³¹ Pala, 427.

³² Uludağ 255; Üstüner, 314.

³³ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2005, 603.

nılmıştır. *Enderz* metinler, dinî önderlerin kendi takipçileri, padişah ve vezir gibi ülke büyüklerinin kendi çocukları, bilge ve âlimlerin ilim ehli ve halk tabakası, babaların kendi çocukları için sözlü veya yazılı tavsiyelerden oluşur. Muhataplara bazı ahlâkî davranışları kazandırmak ve onları ahlâk dışı davranışlardan uzak tutmak amacıyla ortaya konmuş bu tür metinler bazen saray mensupları, bazen de halkın geneli için söylenmiştir.³⁴

Pend, *nasihat* ve *vasiyyet* kavramlarıyla eş anlamlı olarak da kullanılan *enderz* kavramının, Pehlevîce “buyruk, âdet, kural, kanun ve töre” anlamlarındaki *âyin* kelimesiyle de yakınlığı vardır. Pehlevîcede *enderz*, siyaset ve devlet işlerinde, günlük ve dinî yaşamda doğru bir gidiş için nasihat ve öğütleri kapsayan bir edebî ve yazılı tür için kullanılır.³⁵

Ritter, *El-Fihrist*’te kırk kadar pendnâme adının bulunduğunu fakat bütün bu eserlerin günümüze ulaşmadığını, bunlar içerisinde Pehlevîce yazıyla, sadece on beş pendnâmenin bize ulaştığını ifade etmektedir. Buna göre, günümüze az sayıda eser ulaşmış olsa da bu türe ait eserlerin İslâmî edebiyata etkisi büyük olmuştur. *Siyasetnâme* ve *Kabusnâme* gibi edep, ahlâk ve nasihat kitapları İran’ın eski *enderz* tarzının devamıdır ve ondan gelişmiştir.³⁶

Enderznâmeler ve *enderz* edebiyatı, aralarında çoğunlukla sağlam bir bağ bulunmayan kısa hakîmâne sözlerden oluşmaktadır. Bu hakîmâne sözler anlatım ve üslûp bakımından rivayet yani hikâyeye üslûbunu taşımamakla birlikte, kimi zaman söylenen sözler tarihî ya da efsanevî bir şahsiyetle ilişkilendirilmiştir.³⁷

Orta Farsça döneminden bugüne kalan eserlerin zengin bir bölümünü inanç, ileri görüşlülük ve ahlâkî içerikli *pend* ve *darb-ı mesel* tarzındaki hikmetli öğütler oluşturmaktadır. *Enderz*lerin aslı ve kaynağı hakkında kesin bir görüş ortaya konulmamakla birlikte, metinlerden bazılarının satır aralarından *Avesta* kaynaklı oldukları, bazılarının da *Avesta* metinlerine yazım tarzı bakımından yakın oldukları kabul edilmektedir.³⁸

³⁴ Yıldırım, *İran Edebiyatı (Başlangıçtan İslamiyete Kadar)*, 414.

³⁵ Musa Balcı, *Taş Kazınmış Sözler İslam Öncesi Fars Öğüt Edebiyatı*, Büyüyen Ay, İstanbul 2016, 105.

³⁶ Ritter Hellmut, *Doğu Mitolojisinin Edebiyata Etkisi* (çev. Mehmet Kanar), Ayrıntı Yay., İstanbul 2011, 130-131.

³⁷ Huseyn Berzger, “Enderznâme”, *Dânişnâme-yi Edeb-i Fârsî*, I, Tahran 1378 hş., 163.

³⁸ Yıldırım, *İran Edebiyatı (Başlangıçtan İslamiyete Kadar)*, 415.

Pehlevî dilinden eldeki mevcut enderz metinlerine ek olarak, İslâm öncesi İran döneminden, özellikle de Pehlevîce asılları elde olmasa da Sâsânî döneminden farklı enderznâmeler Arapça ve Farsça çeviriler yoluyla bugüne ulaşmıştır. Arap edebiyatında akıl, tedbir, bilgi ve hikmetle anılan Erdeşîr-i Bâbekân'ın (226-241) *Ahd-i Erdeşîr*'i, Erdeşîr-i Bâbekân dönemi mübedlerinin başı Tansar-ı Behrâm-ı Hûrzâd'ın *Nâme-yi Tansar*'ı, Sanskritçe Pança Tatra'nın çevirisi olan ve İbn Mukaffa'nın Pehlevîceden Arapçaya çevirdiği *Kelîle ve Dimne* bu tür eserlerden sayılabilir. İslâmî kitaplarda Sâsânî padişahlarının dilinden aktarılan bir takım sözler, tahta oturma ya da ölüm döşeğinde daha çok pend, enderz, mevize ve vasiyetler biçiminde de aktarılmıştır.³⁹

Arap edebiyatındaki, âdâbu'l-mulûk tarzındaki âdâb kitabı yazarlarının neredeyse tümü, İslâmî dönemin başlangıcında az çok İran enderznâmelerinden faydalanmıştır. Geniş bir bölümünde Pehlevî enderznâmelerinin aktarıldığı en önemli kitaplardan biri İbn Miskeveyh'in Arapça kaleme aldığı eski İran, Yunan, Rum, Hint ve Arap filozof ve bilgelerinin öğütlerinden seçki tarzındaki *Câvidân-i Hired/Âdâbu'l-Arab ve'l-Furs/el-Hikmetu'l-Hâlîde* eseridir. Seâlibî'nin *Gurer-i Ehbâr-i Mulûki'l-Furs ve Siyeruhum*'u ve Câhîz'a atfedilen fakat gerçekte Muhammed b. Hâris Teğlebî'nin olan *Kitâbu't-Tâc Fi Ehbâri'l-mulûk*'da da Pehlevîce enderz konularının geniş bir bölümü Arapçaya geçmiştir.⁴⁰

Müslüman toplumda hikmet, tehzîb-i nefis, ahlâk ve terbiye gibi kavramlar devlet yapısının gelişmesi ve kurumların oluşması sonucunda aşamalı olarak kitaplarda müstakil birer konu haline gelmiştir. Bu gelişimin sonucunda Enûşîrvân, Bozorgmihr, Hûşeng, Behmen ve Âzerbâd gibi İranlı şahsiyetlerin öğüt ve nasihatleri Arap-İslâm eserlerinde bu şahsiyetlerin dilinden aktarılmıştır. Hatta bazı araştırmacılara göre Hz. Ali'den sonra sözleri en çok rivayet edilen şahsiyetler arasında İslâm öncesi İran döneminin tarihî kişiliği Enûşîrvân yer almıştır.⁴¹

Zamanla İran menşeli olan öğüt ve nasihat muhtevalı eserler İslâmî kültürün rengini ve usulünü kazanmış ve gelişerek zenginleşmiştir. İran'ın İslâm öncesi kültürünün canlılığını koruduğu hicri V. yüzyıl başlarında Pehlevîce aslından tercüme edilen enderz metinleri olduğu gibi, tercüme edilmemiş olanların varlığından da söz edilmektedir. Bu

³⁹ Berzger, 164; Muhammed Muhammedî, *Ferheng-i Îrânî Pîş Ez İslâm*, Tahran 1374 hş., 265.

⁴⁰ Balci, 107.

⁴¹ Berzger, 165-166.

tür eserler için *pendnâme*, *enderznâme*, *nasihatnâme*, *vasiyetnâme*, *vesâyâ*, *mevâiz* ve *hikem* gibi isimler verilmiştir.⁴²

Zebîhullah Safâ'ya göre, şiir ve nesir türünde diğer dünya edebiyatları içerisinde en geniş enderz edebiyatını oluşturan Fars edebiyatının bu ürünleri için İranlı yazarlar, genellikle *pend*, *enderz*, *vasiyet*, *vesâyet*, *mevize*, *nasihat*, *hikmet* ve *tahkik* kelimelerini kullanmıştır. İslâm sonrası Fars şiirinde enderz söyleme geleneği ise kendilerinden eser kalan, her ikisi de milâdî IX. yüzyılda yaşamış olan ilk Fars şairleri Hanzala-i Badgîsî ve Ebu Suleyk-i Gurgânî ile başlamış ve kesintiye uğramaksızın devam etmiştir. Rûdekî'nin (ö. 329/940) *Kelîle ve Dimne*'nin Farsça manzum çevirisi bu yolda atılan en önemli adımlardandır.⁴³

Nizâmî de çalışma konumuz olan *Şerefname* adlı eserinde asıl hikâyeye başlamadan önce konu başlığının ardından iki beyitlik *sakinâme* ile giriş yaptıktan sonra peşinden *Enderz* başlığı altında bölümlere yer vermiştir. Bu bölümlerde şair, okuyucuyu anlatacağı hikâyeye hazırlama amacı güderek bir takım hikmetli sözler söylemeyi ve ahlakî öğütler vermeyi tercih etmiştir. Eserdeki 34 hikâyenin başında en az 4, en fazla 15 beyitten oluşan, *Enderz* bölümleri yer almaktadır. Bunlar, toplamda 495 beyittir.

Örneğin Nizâmî, “*Bu eserin diğer eserlere üstünlüğü*” başlığında, *sâkinâme*'den sonra kendi nefesine öğütlerde bulunur ve birkaç beyitle şöyle der:

دلا تا بزرگی نیاری به دست	به جای بزرگان نشاید نشست
بزرگیت باید در این دسترس	به یاد بزرگان برآور نفس
سخن تا نپرسند لب بسته دار	گهر نشکنی تیشه آهسته دار
نپرسیده هر کو سخن یاد کرد	همه گفته خویش را باد کرد
به بی دیده نتوان نمودن چراغ	که جز دیده را دل نخواهد به باغ
سخن گفتن آنگه بود سودمند	کز آن گفتن آوازه گردد بلند
چو در خورد گوینده ناید جواب	سخن یاوه کردن نباشد صواب
دهن را به مسمار بر دوختن	به از گفتن و گفته را سوختن
چه می‌گویم ای نانیوشنده مرد	ترا گوش بر قصه خواب و خورد

⁴² Balci, 108.

⁴³ Zebîhullâh-ı Safâ, “Enderz”, *İrân Nâme*, S. 27, 1368 hş., 383.

Ey gönül, büyüklüğü elde etmedikçe, büyüklerin yerinde oturman yakışmaz.

Bu dünyada büyüklüğe erişmek istersen, büyüklerle oturup kalkmalısın.

Sana sorulmadıkça konuşma, sus; eğer inciyi kırmak istemiyorsan keseri yavaş vur (kimseyi dilinle incitme).

Ağzını sıkı tut, sormadıkça söyleme, keseri yavaş vur ki inciyi kırmayasın.

Sorulmadan konuşan kimse, sözlerinin hepsini rüzgâra savurmuş demektir.

Gözü görmeyene ışık gösteremezsin; çünkü gönül gözün gördüğü bahçeyi ister.

Söz söylemek o zaman fayda sağlar ki o sözlerden ses yükselsin.

Sözüne iyi cevap almadıkça, değerli sözleri harap etme.

Ağzını çiviyle kapatmak, boş yere konuşmaktan daha iyidir, konuşmaktan daha iyidir susmak.

Ne söyleyeyim sana ey sağır insan! Senin kulağın uyumak ve yiyip içmek derdinde. (26/16)

Şair benzer şekilde “Dârâ’nın İranlı tüccarlarla görüşmesi”ni anlattığı hikâyenin başında da öğüt içerikli şu beyitlere yer vermektedir:

خرمند را خوبی از داد اوست	پناه خدا ایمن آباد اوست
کسی کو بدین ملک خرسند نیست	به نزدیک دانا خرمند نیست
خرد نیک همسایه شد آن بدست	که همسایه کوی نابخردست
چو در کوی نابخردان دم زنی	به از داستان خرد کم زنی
دراین ده کسی خانه آباد کرد	که گردن ز دهقانی آزاد کرد
تو نیز ار نهی بار گردن ز دوش	ز گردن زنان برنیاری خروش
چو دریا به سرمایه خویش باش	هم از بود خود سود خود برتراش
به مهمانی خویش تا روز مرگ	درختی شو از خویشتن ساز برگ
چو پيله ز برگ کسان خورد گاز	همه تن شد انگشت و قی کرد باز

Akıllının iyiliği onun adaletindendir; Allah’ın güveni onun güven sağladığı ortamdır.

Böyle bir mülkte mutlu olmayan kimse, akıllılar tarafından akıllı olarak görülmez.

Akıl iyi bir komşudur, kötü olan ise akılsızlarla komşu olandır.

Akılsızların sokağında gezmen, aklı küçümsemenden daha iyidir.

Bu köyde köylülükten azat olan, evini abad eder.

Sen de eğer kendi yükünü omuzundan atarsan, bunları iyi anlayıp onlardan şikâyet etmezsin.

Deniz gibi yalnız kendine dayan (kendi sermayeni kullan), kendi varlığını kendi menfaatine kullan.

Ölüm günü kendine misafirin ol da, kendini yapraklarıyla süsleyen ağaç gibi olasın.

İpek böceği başkalarının yaprağını yerse eğer, bütün vücudu parmak olup boğazından geri getirir. (89/1)

3.3. ŞAHIS KADROSU

Nizâmî'nin *Şerefnâme*'sinde oldukça geniş bir şahıs kadrosu vardır. Şahıslardan bazıları çeşitli vesilelerle hikâyeye dâhil olurken bazıları hakkında sadece bilgi verilmiş veya isimleri anılmıştır.

3.3.1. Hikâyenin Asıl Kahramanı

3.3.1.1. İskender

III. İskender, İskender-i Kebîr, İskender-i Makedonî, İskender-i Zülkarneyn, İskender-i Gocetek (Lanetli İskender), İskender-i Rûmî⁴⁴ diye de anılan İskender, Makedonya kralı II. Philippos (Filip) ile Epiros Prensesi Olympias'ın oğludur. Bazı İranlılar ise İskender'i İranlı kabul etmekte ve onun Dârâ'nın soyundan geldiğini, Dârâ'dan sonra tahta çıkan Ahâmenişler dönemi İran hükümdarı olduğunu düşünmektedirler.⁴⁵

Daha çok efsanevî kişiliğiyle tanınan Makedonya kralı İskender, M.Ö. 356'da Makedonya'nın Pella kasabasında doğmuştur. Asıl adı Alexandros'tur. Makedonyalı II. Filip (Philippos) ile Epiros Prensesi Olympias'ın oğludur. İskender, özel hocalar tarafından yetiştirilmiş ve kendisine Aristo tarafından üç yıl süreyle dil, edebiyat, siyaset ve felsefe dersleri verilmiştir. Babasının 336'da bir suikast sonucu öldürülmesinden sonra kral ilân edilmiştir, ülkesinin kuzeyini güvence altına almak için 335'te Trakya'daki

⁴⁴ Dihhudâ, *Luğatnâme*, "İskender-i Kebîr" VI, 2358.

⁴⁵ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 427; Saîd Husâmpûr, "Simâ-yi İskender der Âyînehâ-yi Movcdâr", *Pejûhişhâ-yi Zebân ve Edebiyyât-i Fârsî, Dânişgâh-i İsfahan*, S. 2, 1389 hş., 61.

kavimlerin üzerine yürümüş, bu sırada öldüğüne ilişkin söylentiler yayılınca Thebai ve Atinalılar ayaklanmış ve bu isyan, kanlı bir şekilde olsa da bastırılmış ve Yunan devletleri Makedonya'nın hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardır. İskender, tahta çıkışından itibaren Pers İmparatorluğu ile hesaplaşma planları yapmaya başlamıştır. Gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra kral yardımcısı olarak yönetimi Antipatros'a bırakıp 334 yılının ilkbaharında üstün donanımına sahip 35.000 kişik ordusuyla Asya seferine çıkmıştır. Mimar, mühendis, tarihçi ve ilim adamlarından oluşan bir danışmanlar grubunu da beraberinde götürmüştür. Pers ordularıyla ilk defa Grenikos'ta (Bigaçayı) karşılaşmış ve onları yenmiştir. Bir yıl içinde Anadolu'yu ele geçiren İskender, 333'ün sonbaharında İssos ovasında büyük bir Pers ordusunu kumanda eden III. Dârâ (Darius) ile karşılaşmış, bozguna uğrayan Dârâ Bâbil'e kaçmıştır. Bu zaferden sonra Doğu Akdeniz sahillerindeki Fenike şehirlerini zaptetmiş; 332'de on yıldan beri Persler'in elinde bulunan Mısır'ı istilâ etmiştir. Ele geçirdiği ülkelerde kendi adına inşa edilmiş olan on altı şehirden en büyüğü İskenderiye'yi (Alexandria) kurdurmuş ve kışı orada geçirmiştir. 331 yılı ilkbaharında Suriye'ye dönüp, oradan da Mezopotamya'ya gitmiş; Güneye inerek stratejik önemi olan Bâbil'i almış, ardından Zagros dağlarını aşıp İran'ın merkezine doğru ilerlemiş ve Persapolis'i alarak I. Keserkes'in sarayını ateşe verip İran toprakları merkez olmak üzere bir imparatorluk kurmayı planlamış ve böylece Makedonya ve Pers yönetim tarzlarından oluşan eklektik bir sistem kurmuş, ordusunu yeni baştan düzenlemiştir. Daha doğudaki ülkeleri ele geçirmek için yeni bir sefer başlatmış kısa sürede Hazar kıyılarına, oradan da Afganistan içlerine doğru ilerlemiş Hindukuş dağlarını aşıp Seyhun ırmağına kadar gitmiştir. Hindistan'ı fethetmek için 35.000 kişilik yeni bir orduyla birçok şehre girmiş, bu bölgelerde kendi adıyla anılan şehirler kurdurmuştur. Gemiler yaptırıp, liman ve tersaneler kurduran İskender, bu şekilde okyanusları aşabilmiştir. Yeni fetihler, yeni şehirler kurma planları yaparken geçirdiği bir ateşli hastalık neticesinde Bâbil'de ölmüş ve cenazesi altın bir tabuta konularak İskenderiye'ye götürülmüştür. Geniş bir coğrafyaya yayılmış birçok devleti on iki yıl gibi kısa bir süre içinde ortadan kaldırarak, buralarda büyük bir imparatorluk kuran İskender'in göz kamaştıran zaferleri, kendisinden sonra gelen devlet adamları ve sanatkârlar için de ilham kaynağı olmuş, hakkında destanlar yazılarak çeşitli menkıbelere konu olmuştur. Hatta bu çaptaki zaferlerin ancak mânevî bir güçle ve ilâhî bir destekle mümkün olacağını düşü-

nenler giderek ona ruhanî bir kişilik izâfe etmiş ve Kur'ân-ı Kerîm'de kıssası anlatılan (el-Kehf 18/83-99) Zülkarneyn ile aynı kişi olduğunu sanmışlardır.⁴⁶

Bu bakımdan edebiyatta, Makedonyalı Büyük İskender ile Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen Zülkarneyn karakteri iki ayrı kişi olmasına rağmen iç içe geçmiş ve bu şekilde işlenmiştir.

Fars edebiyatında İskender ile ilgili efsaneler, İranlı şair ve halk hikâyecileri tarafından farklı şekillerde hem şiir hem de düz yazı olarak kaleme alınmıştır. Bunlar, şekilleri ve hitap ettikleri kesimlere göre saray çevresinde eğitim görmüşlere sunulmak üzere mesnevi tarzında kaleme alınanlar ve halk kitlelerine hitaben düz yazı şeklinde yazılanlar olmak üzere iki gruba ayrılır. İskender'in hayat hikâyesi ve mücadeleleri en güzel şekilde Nizâmî'nin *İskendernâme*'sinde aktarılmaktadır. Eserde İskender'in İskenderiye şehrini kurması, âyine-i İskender'i yaptırması, Rûşenek ile evlenmesi, Karanlıklar ülkesine giderek hayat suyunu araması gibi konular ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Nizâmî eserinde, İskender'den akıllı bir hükümdar olarak bahsetmiş, yirmi yedi yaşında peygamber olduğunu iddia etmiştir.⁴⁷

Nizâmî'nin de eserinin asıl kahramanı olarak işlediği, âdil ve cesur bir hükümdar olarak İskender, acımasız, zalim, barbar ve çok Tanrılı bir dine inanan Büyük İskender'den ziyade Zülkarneyn'e daha çok benzemektedir. Fakat İran hükümdarı Dârâ ile yaptığı savaş düşünüldüğünde Büyük İskender'in de ta kendisidir. Dolayısıyla eserde, bu iki tarihî karakterin hayat hikâyelerinin iç içe geçtiği söylenebilir.

Nizâmî'nin eserinde bilgili, zeki ve güçlü bir hükümdar olan İskender, doğudan batıya bütün dünyaya hükmetmiş, görkemli bir devlete ve hesapsız bir hazineye sahip olmuştur. Yanından bir an bile ayırmadığı hüner sahibi âlimlerinin de yardımıyla savaş stratejilerinde temkinli davranarak pek çok zafer kazanmıştır. Eserde de şair, İskender'i bu özellikleriyle ele almıştır.

تو گوهر من از کان اسکندری سکندر خود آید به گوهر خری

Sen incisin, bense İskender'in hazinesiyim; İskender kendisi (bile) inciye almaya gelir. (32/19)

⁴⁶ Geniş bilgi için bkz. Mahmut Kaya, "İskender", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 555-557; Yıldırım, *Firdevsi, İskendernâme*, 19.

⁴⁷ Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 432.

سکندر که شاه جهان گرد بود به کار سفر توشه پرورد بود

Dünyayı gezen padişah İskender, sefer işinde de bilgiliydi (iş bilendi). (39/21)

سکندر شه هفت کشور نماند نماند کسی چون سکندر نماند

Yedi ülke şahı İskender (bile) kalmadı, İskender kalmadıysa kimse kalmaz. (42/6)

چو فتح سکندر در آمد به کار دگرگونه شد گردش روزگار

İskender fethetmeye başlayınca, dünyanın da dönmesi farklı oldu (dünya alt üst oldu). (45/5)

سکندر به تدبیر دانا وزیر به کم روزگاری شد آفاق گیر

İskender, bilgili vezirin tedbiriyle, çok zaman geçmeden dünya padişahı oldu. (52/10)

وزین سو سکندر به شمشیر تیز برانگیخته از جهان رستخیز

Bu taraftan İskender keskin kılıcıyla, dünyada kıyamet koparmıştır. (104/5)

سکندر دران داورگاه سخت پی افشرد مانند بیخ درخت

İskender, o çetin savaş alanında, ağaç kökü gibi ayak salladı (sağlam durdu). (104/24)

سکندر توئی شاه ایران و روم منم کار فرمای این مرز و بوم

İran ve Rum padişahı İskender sensin, ben de bu ülkede ferman verenim. (205/3)

سکندر به انصاف نام آورست وگرنی ز ما هر یک اسکندرست

İskender insafla nam salmıştır, yoksa her birimiz İskender olurduk. (206/12)

شه روم در قلب چون تند شیر چو کوهی روان خنگ ختلی به زیر

Rum şahı ordunun kalbinde hızlı aslan gibi, Hotli atı da altında bir dağa benzer. (249/6)

3.3.2. Rakip Şahsiyetler

3.3.2.1. Dârâ

Erdeşîr-i Dîrâzdest'in oğlu olan Dârâ, on dört yıl boyunca İran'a hükmeden Ahâmeniş kralıdır. Dârâ döneminde II. Phlippos ölmüş ve Makedonya tahtına İskender geçmiştir. Art arda yapılan üç savaşın sonunda İskender'e yenilen Dârâ, Kirmân'a kaçmıştır. İskender, gönderdiği bir mektupla barış teklif etmiş fakat tam o günlerde Dârâ, hizmetkârları tarafından suikaste uğramıştır. Ölümünden hemen önce kendisini ziyarete gelen İskender'e nasihatlerde bulunmuş ve kızı Rûşenek'i ona eş olarak vermiştir.⁴⁸

Dârâ-yı Kebir (Büyük Dârâ) olarak da anılan Dârâ, üçüncü Darius olarak bilinir. Edebiyatta daha çok azamet ve kudretiyle meşhur olmuştur.⁴⁹ Ayrıca mecâzî olarak büyük hükümdarlar da Dârâ olarak zikredilmiştir.⁵⁰ O, gücün ve kudretin timsali olarak gösterilir.

Eserde İskender, Zengî askerlerini bozguna uğrattınca, elde ettiği ganimetlerden bir kısmını çevre vilayetlerin padişahlarına gönderir. Elde ettiği bunca şöhret ve varlıktan sonra her sene Dârâ'ya gönderdiği haracı kesmek ister ve Dârâ ile arasındaki anlaşmazlık bu şekilde başlar. Dârâ, İskender'in sahip olduğu bunca hediyeye ve devletin kazanmış olduğu görkem ve ihtişama hasetlenir ve her yıl kendisine gönderilen haracı aynı şekilde göndermesini ister. İskender'in bunu reddetmesi bardağı taşıran son damla olur ve aralarındaki savaş başlar.

Nizâmî, eserinde yöneticileri işlerken daha çok dünyanın geçiciliğine, feleğin güçlülüğüne ve bunlara karşı bu büyük şahısların zayıflığına vurguda bulunur. Yani dünya, böylesi büyük padişahlara bile kalmazken, insanın bu fani dünyaya bağlanmaması gerektiğini belirtir.

زدود از جهان شورش زنگ را ز دارا ستد تاج و اورنگ را

Dünyada siyah tenlilerin isyanını bastırdı, Dârâ'dan ise tahtı ve tacı aldı. (40/7)

گه کینه با شاه دارا چه کرد ز حد حبش تا بخارا چه کرد

⁴⁸ Yıldırım, 233.

⁴⁹ Sîrûs-i Şemisâ, *Ferheng-i Telmihât*, Tahran 1389 hş., 299.

⁵⁰ Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, 161.

Düşmanlık zamanı Dârâ'ya neler yaptı, Habeş sınırından Buhara'ya kadar neler yaptı! (189/5)

گلوی ستم را بدان سان فشرد که دارا بدان داوری رشک برد

Zulmün boğazını öyle sıkı ki, Dârâ bile onun insafına imrendi. (44/20)

نه دولت نه دنیا به دارا گذاشت سنان را سر از سنگ خارا گذاشت

Dârâ'ya ne devlet bıraktı ne dünya, süngüsünü mermer taştan geçirdi. (45/6)

به دارا همان گنج زر می سپرد بران عهد پیشینه پی می فشرد

Dârâ'ya aynı altın hazineyi teslim ediyordu, o eski âdetin aynısına devam ediyordu. (51/6)

3.3.2.3. Keyd (Keyd-i Hindî)

Keyd, Hindistan padişahlarından biridir.⁵¹ Eserde İskender, kendisine itaat etmediği için Keyd-i Hindî ile savaşmaya karar vermiştir. Keyd, İskender'den korktuğu ve ona karşı gelmeye cesaret edemediği için İskender'in huzuruna dört kıymetli hediye göndererek barış talep etmiştir. Bu dört kıymetli hediye: Güzeller güzeli kızı, boşalmayan bir kadeh, her şeyi bilen bir tabip ve bir filozoftur. Bunun üzerine İskender, Hint padişahını alçakgönüllü ve biraz da korkak bulduğu için onunla savaşmaktan vazgeçer.

بلیناس با کاردانان روم سوی کید رفتند از آن مرز و بوم

Belînâs, Rum bilgeleri ile birlikte, o ülkeden Keyd'e doğru gittiler. (190/25)

دل کید هندو پر از نور یافت ز کیدی که هندو کند دور یافت

Hintli Keyd'in kalbini nurla dolu gördü, ama Hindû hilesinden çok uzak gördü. (191/2)

فرستاد چون نامه بر کید خواند درود فرستاده بر وی رساند

Ulak, bu mektubu Keyd'e okurken, gönderenden gelen selamı da ilette. (191/22)

دل کید هندو بر آمد ز جای جهانجوی را شد پرستش نمای

⁵¹ Ali Ekber, Dihhudâ, *Lugatnâme*, İntişârât ve Çâp-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran 1335 hş., "Keyd", XL, 409.

Hintli Keyd'in yüreği yerinden oynadı, içinde padişaha karşı bir sevgi kaynadı.
(192/3)

که چون شاه فارغ شد از کار کید گهی رای می کرد و گه رای صید

Hükümdar, Keyd'in işinden kurtulunca, bazen şarap içiyordu bazen avlanıyordu.
(195/7)

3.3.2.4. Nûşâbe

Berdea mülkünün melikesidir.⁵² İskender, Habeş, Hint ve İran'ı fethettikten sonra Azerbaycan'a gelir. Buraların havasını suyunu çok beğenir, bölgenin kime ait olduğunu merak eder. Ona “Buraların sahibi Nûşâbe adlı çok güzel bir kadındır. Çok zengindir, sarayları, kadınlardan oluşan çokça hizmetçisi vardır.” derler. İskender, bu kadını çok merak eder ve elçi kılığında onun sarayına gider. Sarayda büyük bir saygıyla karşılanır. Nûşâbe, onun İskender olduğunu görür görmez anlar. İskender, inkâr eder, fakat Nûşâbe, İskender'in daha önceden yapılmış bir resmini gösterir ve onu tanıdığını söyler. İskender, bir an endişeye kapılır, fakat Nûşâbe, İskender'in kortuğunu anlayınca ona şöyle der: “Korkma, sen benim misafirimsin, burayı kendi evin gibi bil” der. Daha sonra şahane bir sofra kurulmasını emreder. Ortaya dört tane billurdan kâse koyulur. Birinde lal, birinde altın, birinde inci, birinde yakut vardır. Nûşâbe, “İstediğiniz herşeyden yiyebilirsiniz.” deyince İskender şaşırır, “Bunların hepsi taş, insan bunları yer mi, yiyebileceğimiz yemekler ver de midemiz dolsun.” der. Nûşâbe bunu duyunca gülerek şöyle der: “Madem bunlar yenmez, bu kadar çalışmak, savaşmak, taş üstünde taş koymamak nedendir?” der. İskender, Nûşâbe'nin bu sözüne hak verir. Sonra çeşit çeşit yemeklerden oluşan şahane bir sofra kurulur, kızlar raks eder, eğlence içinde yemekler yenir. İskender her şeyi çok beğenir. Giderken Nûşâbe'ye teşekkür eder, o da “Bizde misafire hizmet edilir” der. Böylelikle İskender ve Nûşâbe dost olurlar, bu olaydan sonra İskender, kılıç çekmeye utanır ve kan dökülmeden o bölgeden ayrılır.

چو از مرغ و ماهی تهی کرد جای به نوشابه برده آورد رای

Kuş ve balık avlamaktan vazgeçince, Berdea'daki Nûşâbe'ye yüz çevirdi. (146/17)

زنی حاکمه بود نوشابه نام همه ساله با عشرت و نوش جام

⁵² Dihhudâ, *Luğatnâme*, “Nûşâbe” XLVIII, 886.

Nûşâbe adında hâkim bir kadın vardı, bütün yıl mutluydu ve keyif ehliydi.
(147/20)

چو طاوس نر خاصه در نیکوئی چو آهوی ماده ز بی آهوئی

Özellikle güzellikte erkek tavus kuşu gibiydi, eksizsiz diş ceylan gibiydi. (147/21)

برآراست نوشابه درگاه را به زر در گرفت آهنین راه را

Nûşâbe sarayı süsledi, demirden yollara altın saçtı. (150/18)

ز سر تا قدم دید در شهریار زر پخته را بر محک زد عیار

Nûşâbe şüpheyle padişaha baktı, halis altını mihenk taşıyla tartmaya başladı (İskender'i süzdü). (151/9)

به نوشابه شه گفت کی ساده دل نوا کج مزن تا نمائی خجل

Şah, Nûşâbe'ye dedi ki "Ey temiz kalpli kadın, yanlış yapma ki pişman olmayasın." (157/10)

می نوش و نوشابه چون شکر عروسان به گردش کمر در کمر

Tatlı şarap ve şeker gibi Nûşâbe, etrafta da kol kola girmiş cariyeler dönmekte.
(160/18)

3.3.2.5. Kıntâl (Kaytâl)

Rus padişahı olan Kıntâl, İskender'e iltifat etmek için tüm mülkünü ona bağışlamıştır.⁵³ *Şerefname*'de Kıntâl, Nûşâbe'yi esir alan Rus komutanı olarak geçer. İskender ile yapılan savaşta mağlup olan tarafı yöneten Kıntâl, Nizâmî'ye göre ömrü boyunca mal, mülk görmemiş bir kavme mensuptur. Çok sayıda askere sahip olmasına rağmen savaştan kadar yürekli bir ordusu yoktur. İşleri güçleri hileyle yol kesip etrafı yağmalamaktır. Savaşmakla ilgili doğru düzgün bilgiye sahip değildir ve Kıntâl da bu acziyetlerinin farkındadır.

Taberî'ye göre, İskender ile Ruslar arasındaki altı kez savaş yapılmıştır. Nizâmî'nin eserinde ise yedi kez savaşmışlardır. Savaş sonunda Rus askerlerinden yaklaşık sekiz yüz bin, İskender'in ordusundan ise yaklaşık altı yüz bin kadar asker ölmüştür.

⁵³ Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Kıntâl" XXXVIII, 498.

Rus askerlerinden on bin kadar asker ise esir düşmüştür. Taberî’de Rus komutanı Kaytâl (Kıntâl) dışında Rus ordusundan bir isim zikredilmemektedir.⁵⁴

Metinde, iki taraf arasındaki savaşın oldukça çekişmeli olduğu ve günlerce sürdüğü görülür. Rus ordusu her ne kadar mücadele etmişse de İskender’in ordusu karşısında yenik düşmüştür. Kıntâl, esir düşmüş, fakat İskender onu serbest bırakmış, vilayetini tekrar eline vermiş ve onu haraca bağlamıştır.

چو قنطال روسی که سالار بود شد آگه که گردون بدین کار بود

Komutan olan Ruslu Kıntâl, dünyanın işinin böyle olduğunu anladi. (232/4)

به لشگر چنین گفت قنطال روس که مردافکنان را چه باک از عروس

Rus Kıntâl orduya şöyle dedi: “Cesurlar hiç kadından korkarlar mı?” (232/10)

ز خویشان قنطال کوپال نام گو پیلتن کرد بروی خرام

Kıntâl’in akrabalarından Kupal adlı birisi, filin üzerinden ona doğru yürümeye başladı. (240/6)

برآورد پیروزی شاه دست به قنطال روسی در آمد شکست

Şah muzaffer oldu, Rus Kıntâl’ı mağlup oldu. (259/8)

شه پیل پیکر به خم کند درآورد قنطال را زیر بند

Fil bedenli olan şah, kemendinin kıvrımıyla Kıntâl’ı esir etti. (259/11)

3.3.2.6. Codre (Cûdre)

Eserde Rus ordusunda yer alan bir yiğit olarak geçer.⁵⁵ Tek başına pek çok yiğit pehlivana meydan okuduğu anlatılır. Codre, İskender’in askerlerinden Duvâlî ile savaşmış ve onu yaralamıştır. Savaş meydanında Hintli bir askerle karşı karşıya gelmiş, galip olduktan sonra başka bir Hintli askerle zorlu bir cenkten sonra mağlup olmuştur.

یکی روس بدنام او جودره که شیر نرش بود آهوبره

Codre adında kötü adlı bir Rus ki karşısında aslanlar ceylana dönüşüyordu. (242/19)

⁵⁴ Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi* (çev. Zakir Kadiri Ugan-Ahmet Temur), MEB Yay. İstanbul 1991, II, 249.

⁵⁵ Dihhudâ, *Luğatnâme*, “Codre” XVI, 146.

یکی چابکی کرد با جودره نمی رفت بر کار زخمی سره

Birisi Codre 'ye üstünlük gösterdi, yaralının yarası iyileşmiyordu. (243/14)

هم آخر در ابرو یکی چین فکند سر جودره بر سر زین فکند

Sonunda kaşlarını çattı, Codre 'nin başını (atın) eyerine bağladı. (243/15)

3.3.2.7. Tartûs

Eserde Rum askerine karşı koyan bir Rus pehlivan olarak geçer.⁵⁶ Karşısında durulamayacak kadar güçlü bir askerdir. Codre'nin ölümünden sonra savaş meydanına gelip, onu öldüren Hintli askeri bir kılıç darbesiyle helak etmiştir. Kendisini Rus askerlerinin içinde bir Rüstem olarak görür. Fakat Tartûs'un da ömrü bu savaş meydanında çok uzun sürmemiş, İskender'in bir askeri tarafından öldürülmüştür.

یکی نامور بود طرطوس نام به مردی در آورده در روس نام

Tartûs adında ünlü bir [pehlivan] vardı, Rusya'da mertliğiyle nam salmıştı. (243/18)

مرا مادر من که طرطوس خواند به روسی زبان رستم روس خواند

Bana Tartûs adını veren annem, Rus dilinde (bana) Rus 'un Rüstem 'i dedi. (244/1)

3.3.2.8. Zerâce

Zerâce, Taberî Tarihi'nde "Zürâce" olarak geçmektedir. Zerâce, İskender ile Zengibar askerleri arasında yapılan savaşta cesur bir şekilde savaşmış ve İskender'in ordusundan yaklaşık altmış kişiyi öldürmüştür. Fakat sonunda İskender'e mağlup olmuş ve öldürülmüştür.⁵⁷

Eserde Zerâce, Zengî bir asker olarak geçmektedir. Kolları adeta çınar dalları, ağzı mağara ağzı, gözleri kan çanağına benzeyen bu cesur pehlivan, Rum askerlerinden yetmiş kadar askeri helak etmiştir. Hamleleri karşısından Rum askeri korkuya kapılmış

⁵⁶ Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Tartûs" XXXIII, 210.

⁵⁷ Taberî, II, 188.

savaş meydanına inemez hale gelmiştir. Bunun üzerine İskender, zırh ve kılıcını almış, atını savaş meydanına sürerek Zerace'nin işini bitirmiştir.⁵⁸

ستمگر سیاهی ز راجه بنام ز لشگرگه زنگ بگشاد گام

Zeng ordusundan Zerâce adında bir Zengi pehlivan, ortaya atıldı. (61/16)

ز راجه منم پیل پولاد خای که بر پشت پیلان کشم پیل پای

Ağzında çelik çiğneyen fil Zerâce benim, fillerin sırtında şarap içenim. (61/25)

چنین تابه مقدار هفتاد مرد به تیغ آمد از رومیان در نبرد

Böylece Rumlardan yetmiş adam, kılıçtan geçti. (62/18)

چو کار ز راجه ز راحت برید یکی محنت دیگر آمد پدید

Zerâce'nin işi bittikten sonra, ortaya başka bir sıkıntı çıktı. (63/23)

3.3.2.9. Duvâlî

Adı, Taberî Tarihi'nde Duvâlî olarak geçen kişi, Ahvaz beyi olup, Ad neslinden gelen bir pehlivandır. Dârâ döneminde Azerbaycan ve Ermenistan, Duvâlî idaresinde bulunmakta imiş. Duvâlî, İskender'in Ermen şehrine geldiği haberini alınca ona birçok hediyeler sunmuş ve ikramda bulunmuş. Böylece İskender'in güvenini kazanan Duvâlî, onun himayesinde hayatına devam etmiş.⁵⁹

Eserde Duvâlî, Ermen şehrinin beyidir. Âd kavmi soyundan olup, Rüstem'i bile aratmayacak kadar güçlü bir pehlivandır. Ateşe tapan bu kavim, Duvâlî'ye itaat etmekte, emrinden dışarı çıkmamaktadır. Duvâlî, akli başında bir insandır. Kendisine karşı İskender'in yüzlerce askerle geldiği haberini alınca, İskender'e sunduğu hazine ve hediyelerle onun güvenini kazanmış ve sonraki hayatını İskender'e hizmet ve kulluk ederek geçirmiştir. İskender ile birlikte Ruslara karşı savaşmış, İskender'in emri üzerine Nûşâbe ile evlenmiştir.⁶⁰

دوالی بنام آن سوار دلیر برآرد دوال از تن تند شیر

Duvâlî adındaki o cesur süvari, öfkeli aslanlar gibi birçok kişiyi yendi. (145/8)

⁵⁸ Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Zerâce" XXVII, 320.

⁵⁹ Taberî, II, 216-17.

⁶⁰ Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Devalî" XXIV, 306.

وز آنجا شیخون بر ابخاز کرد در کین بر ابخازیان باز کرد

Oradan da Abhaz'a saldırdı, kin kapısını Abhazlılara doğru açtı. (145/18)

دوالی که سالار ابخاز بود به نیروی شه گردن افراز بود

Abhaz komutanı olan Duvâli, padişahın gücüne karşı başkaldırmıştı. (225/11)

دوالی ملک را بدو داد دست دوال دوالی بر او عقد بست

Duvâli, mülkü ona teslim etti, o mülkün padişahlığının sözünü ona verdi. (262/21)

3.3.2.10. Kıpçâk (Kıfçâk)

Batı Göktürk topluluklarından bir Türk kavmidir. Kıpçaklar, Peçenek ve Uzlar gibi Güneydoğu Avrupa bozkırlarında devlet kuramamış, daha çok kavmî esaslara göre topluluklar halinde yaşamış bir kavimdir. Diğer göçebe Türklerde olduğu gibi başlangıçta şaMânîst olan Kıpçaklar'ın bir kısmı zaman içerisinde Hristiyanlığı benimseyerek, Ortodoks kilisesine bağlanmış, bir kısmı da Müslüman olmuştur.⁶¹

Taberî'ye göre Kıpçâk/Kıfçâk, Şemah beyinin kendilerini rahatsız ettiği için İskender'e giderek yakındığı ve yardım istediği kabilenin adıdır. İskender, Kıpçak'ın zulmünden onları kurtaracağını söylemiş ve askerleriyle birlikte harekete geçmiştir.⁶²

Bu kavmin insanları kendilerini, karşı konulmaz bir kavim olarak göstererek orada yaşayan insanları rahatsız etmiş, her sene yetiştirdikleri mahsülleri talan etmişlerdir. Bunun üzerine İskender, iki dağ arasına bir sed yaptırmış ve halkı, bu kavmin zulmünden kurtarmıştır. İskender oraya gittiğinde Kıpçâk kadınlarının yüzü açık gezdiklerini ve erkeklerin onlara bakmadıklarını görünce şaşırılmış ve kabilenin ileri gelen büyüklerini huzuruna çağırarak, kızların yüzlerini örtmelerini emretmiş, fakat yerine getirmemişlerdir. Bunun üzerine İskender, sözünü geçirmek için üstad mimarlara yaptırdığı beyaz mermerden bir örtü ile yüzünü örten, tılsımlı siyah bir kadın sureti ile bu kadınların yüzlerini örtmelerine vesile olmuştur.

که از بیم قفچاق وحشی سرشت درین مرز تخمی نیاریم کشت

Vahşi Kıpçak'ın korkusundan, bu topraklarda ekin bile biçemiyoruz. (172/9)

⁶¹ Mualla Uydu Yücel, "Kıpçak", *DİA*, İstanbul 2002, XXV, 420-21.

⁶² Taberî, II, 224.

از آن روز خفچاق رخساره بست که صورتگر آن نقش برخاره بست

Ressam o taştan heykeli yaptığı günden beri, Kıpçak kadınları yüzlerini kapatmaya başladılar. (230/3)

که روئی بدین سختی از خاره سنگ چو خود را همی پوشد از نام و ننگ

Taştan olan bu yüz kendini kapatıyor ve haya ederek yüzünü kimseye göstermiyorsa biz de yüzümüzü kapatalım. (230/9)

همه خیل قفچاق کانجا رسند دو تا پیش آن نقش یکتا رسند

Kıpçakların hepsi oraya varınca o eşsiz varlığın önünde secde ederler. (230/16)

ولی روی بستن ز میثاق نیست که این خلعت آیین قفچاق نیست

Fakat yüz örtmek geleneğimizde yoktur, bu adet Kıpçak ayininde yoktur. (229/5)

گر آیین تو روی بر بستن است در آیین ما چشم در بستن است

Eğer sizin âdetiniz yüz örtmekse, bizim âdetimiz göz kapatmaktır. (229/6)

چو در روی بیگانه نادیده به جنایت نه بر روی بر دیده به

Yabancı yüziye bakmamak iyidir, günahın yüze değil göze olması daha iyidir. (229/6)

3.3.2.11. Şerve

Eserde Şerve, İskender'in Ruslarla olan savaşında adı geçen bir pehlivandır.⁶³ Ermen askeri olan Şerve, iki Rus askeriyle savaşp onları yenmiştir. Ancak Rus ordusunda bulunan ve demirden zırh giymiş bir pehlivan tarafından bir kılıç darbesiyle öldürülmüştür.

ز گردان ارمن یکی تند سیر به کشتن قوی دل به مردی دلیر

Ermenistan'dan öfkeli biri öldürmede cesur bir pehlivan ve adamlıkta korkusuz. (241/14)

ز شیران سبق برده شروه به نام به هنگام جنگ آزمائی تمام

Şerve, ünde aslanları bile geçmiştir, savaş esnasında tam bir savaşçıydı. (241/15)

⁶³ Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Şerve" XXX, 346.

چنان زد بر او شروه شمشیر تیز که کرد از قفس مرغ جانش گریز

Şerve keskin kılıcını ona öyle vurdu ki ruh kuşu bedeninden çıkıp gitti. (241/18)

به شروه درآمد چو شیر دمان ز دنیا ندادش زمانی امان

Kükreyen aslan gibi Şerve'ye doğru yürüdü, dünya bir saniye bile aman vermedi.

(241/25)

3.3.3. Bilge Şahsiyetler

3.3.3.1. Nikomakhos (Nikomacus)

Bilgelerinin başı olan Nikomakhos veya Legomaces, aynı zamanda ünlü filozof Aristo'nun da babasıdır.⁶⁴ Nikomakhos, o dönemde ne kadar ilim varsa İskender'e öğretmiştir. Onun bir gün padişah olup tüm dünyaya hükmedeceğini ön görmüş bir bilgedir. Nikomakhos, ömrünün sonuna yaklaştığını anlayınca İskender'e birçok vasiyette bulunmuştur. Bu vasiyetlerden biri de İskender'in Aristo'yu kendisine vezir yapmasıdır. İskender, onun bu vasiyetini yerine getirmiş ve Aristo'yu bir an bile yanından ayırmamıştır.

Taberî Tarihi'nde "Arakomas" olarak geçen bu isim, İskender'i beş yaşına geldiğinde eğitmeye başlamıştır. Bu bilgenin Hz. İbrahim'in dininden olduğu ve Aristonun babası olduğu kaydedilir.⁶⁵

Eserde Nikomakhos, İskender'e ilim ve marifet öğreten kişi olarak geçmektedir.

نقوماجس آنکو خردمند بود ارسطوی دانش فرزند بود

Akıllı Nikomachus, bilge Aristo onun oğluydu. (48/4)

3.3.3.2. Aristo (Aristoteles, Ereto)

Batı düşüncesinin en önemli filozoflarından ve klasik felsefenin kurucularındandır. İslâm felsefesi üzerinde de önemli etkileri olan İlkçağ Yunan filozofudur. M.Ö. 384-322'de Trakya'daki Stageira'da doğdu. Bir hekim ailesinden gelen babası Nikomakhos, Makedonya Kralı II. Filip'in babası II. Amyntas'ın özel hekimi ve yakın dos-

⁶⁴ Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Legomaces" XLII, 292.

⁶⁵ Taberî, II, 184.

tudur. Aristo'yu Makedonya Kralı Filip, oğlu İskender'i yetiştirmek üzere Pella Sarayı'na davet etmiş. Sekiz yıl süren bu eğitimin sonunda Aristo'yu "cihan imparatorunu yetiştiren üstat" unvanıyla büyük bir şöhrete kavuşturmuştur.⁶⁶

Edebiyat ve dil ile yakından ilgilenen Aristo, "Aristoteles" veya "Aristetelis" adları ile de bilinir. Ünlü filozofa, "El-Hakîm" ve "El-Feylasuf" isimleri ile de tanınmıştır. Mantık ilminin de kurucusu olduğu için "Sahibü'l-mantık", ilimleri sistematize ettiği için "Muallimü'l-evvel" ve "Melikü'l-Hükemâ" ünvanlarıyla da anılmıştır. Fizik, astronomi, felsefe, mantık ve politika gibi konularda pek çok eser vermiştir. Eserleri İslam dünyasını da etkilemiştir. İslamiyetten sonra Aristo'nun kitapları, Arapçaya çevrilmiş ve İslamî felsefe denilen hikmet ilmi, bu eserlerden faydalanmıştır. Edebiyatta akıl ve tedbire timsal olarak gösterilmiştir. Özellikle kasidelerde övülen kişiyi Aristo'ya benzetererek veya onu vesile ederek övmek gelenek olmuştur.⁶⁷

Fars edebiyatında Aristo, İskender'in hocası olarak geçmektedir. İskender, tahta geçtikten sonra onu kendisine vezir yapmış ve geniş topraklara ve servete ulaşmıştır.⁶⁸

Eserde Aristo, Feylâkûs'un oğlu İskender'e ilim öğretmesi için görevlendirdiği Nikomakhos'un oğludur. Aynı yaşta olan İskender ve Aristo, birlikte yetiştirilmişlerdir. Aristo, babasının vasiyeti üzerine İskender'in veziri olmuştur. Bu sebeple İskender, onu yanından bir an bile ayırmamıştır. Hatta neredeyse yaptığı bütün işlerde ona danışmış ve görüşünü almıştır.

ارسطو که همدرس شهزاده بود به خدمتگری دل بدو داده بود

Aristo, şehzadenin sınıf arkadaşıydı, ona hizmet etmek için gönül vermişti. (48/11)

نکردی یکی مرغ بر بابزن کارسطو نبودی بر آن رای زن

Aristo'nun görüşünü almadan (danışmadan) İskender, şişe kuş dahi takmazdı (yemek dahi yemezdi). (49/19)

ارسطو که دستور درگاه بود به هر نیک و بد محرم شاه بود

Aristo, sarayın veziriydi, hem iyilikte ve hem kötülükte şahın mahremiydi. (52/9)

ارسطو که دستور درگاه بود به یونان زمین نایب شاه بود

⁶⁶ Mahmut Kaya, "Aristo", *DİA*, İstanbul 1991, III, 376.

⁶⁷ Onay, 60; Pala, 26.

⁶⁸ Şemisâ, *Ferheng-i Telmihât*, 128.

Aristo sarayın veziriydi, Yunan'da da şahın vekiliydi. (142/8)

3.3.3.3. Eflâtûn (Felâtûn, Platon)

M.Ö. 427-347 yılları arasında Ekine adasında doğmuştur. Asıl ismi Aristoklis'tir. Kendisine atletik yapısı nedeniyle Yunanca “*geniş omuzlu*” anlamındaki “*Platon*” denilmiştir. Yunanlı filozof Sokrat'ın öğrencisi ve Aristo'nun hocası olan Eflâtun, Mısır'da okumuş; bir müddet seyahat, talim ve telif ile meşgul olmuş, Yunanistan'a dönerek Atina'da Akademia'yı kurmuştur. Burada pekçok bilim insanı yetiştirmiştir.⁶⁹

Eflâtun, Varlık Mertebeleri ve İdeler gibi çeşitli diyaloglarında ve özellikle Politeia (Devlet) ve Timaios adlı eserlerinde varlık kademelerinden ve buna bağlı olarak da bilgi derecelerinden bahsetmektedir. Eflâtun, bilginin kaynağının akıl olduğunu savunur.⁷⁰ Eflâtun'a göre, padişahın zulmü, vezirlerin gafleti, mazlum kişilerin bedduası padişahlığı ortadan kaldırır. Eflâtun, İskender'e yukarıdaki gibi pek çok nasihatte bulunmuştur.⁷¹ Edebiyatta akıl, hikmet, isabetli görüş timsali olarak söz konusu edilir.⁷²

Eflâtun'un en önemli özelliği dünyaca meşhur bir filozof olmasıdır. Bu da onun çok bilgili olması ve pek çok şeyi bilmesi nedeniyledir. Fakat bu filozof dahi bazı şeylerin farkında olmamıştır. Hem Aristo hem Eflatun, İskender'in yetiştirilmesinde önemli bir yere sahiptir.

به پیرامنش فیلسوفان دهر جهان را به داد و دهش داد بهر

Etrafında dünyanın bütün filazofları, onun adaletinden ve bahşişinden faydalanıyordu. (74/17)

ارسطو به ساغر فلاطون به جام می خام ریزنده بر خون خام

Aristo kâseye Eflâtun kadehe, ham kan üzerine taze şarap dökmüşler. (74/18)

ز غوغا بر آوردن خیل روس تکاور شده زیر شیران شمس

نیرزید با کمتترین روسی فلاطونی آنجا فلاطوسی

⁶⁹ Şemisâ, *Ferheng-i Telmihât*, 143; Onay, 163.

⁷⁰ Fahrettin Olguner, “Eflâtun”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 470.

⁷¹ Taberî, II, 265-66.

⁷² Pala, 145.

Rus ordusunun gürültüsünden dolayı, güneşler aslanların altında ezilmiştir.

(237/1)

Orda Eflâtunlularla Felâtuslular, Rusların en âciziyle bile eş değer değildi.

(237/2)

3.3.3.4. Belînâs

Polinus adıyla da bilinen Belînâs, Rumlu bir bilgedir. Fars edebiyatında Belînâs, sihir ve tılsım bilmesiyle meşhurdur.⁷³ *Târîh-i Gozîde*'de Aristo'nun öğrencisi olarak geçmektedir.⁷⁴

Taberî'ye göre Belînâs, İskender'in altı ulu filozofundan biridir. Diğerleri Eflâtun, Hermis, Valis, Bukrat ve Ferfur'dur. Belînâs, Hermis, Valis ile birlikte İskenderiye şehrinde yüksek bir yapı yapmış ve bu yapının üzerine tılsımlı bir ayna yerleştirerek, bir aylık yolun ardındaki gemileri İskender'in görmesini sağlamıştır.⁷⁵

Eserde İskender'in en önemli destekçilerinden biri olan Belînâs, sihir ve tılsımla uğraşan biri olarak geçmektedir. İsfahan'da bulunan bir ateşkedede Âvez-i Hümâyûn'u etkisiz hale getirerek, ateşkedenin harap olmasında etkili olmuştur. Ayrıca İskender sefere çıkmadan önce sahip olduğu tüm hazineyi virane bir yere koymuş ve Belînâs, kimsenin hazineyi bulup almaması için bir tılsım yapmıştır. Belînâs, Keyhusrev'in kadehinin etrafındaki yazıları ezberleyerek usturlabı yapmıştır. İskender'in emri üzerine Keyhusrev'in tahtına oturan kimselerin tahttan inmeleri için de bir tılsım yapmıştır.

بَلیناس داند چنین رازها که صاحب طلسمست بر سازها

Böyle sırları Belînâs bilir, ince konular hakkında da ince bilgilidir (tılsım sahibidir). (127/2)

به چاره‌گری زیرک هوشمند فسون فساینده را کرد بند

O zeki, bilge insan (Belînâs) çözüm bularak efsunlu büyüleri bağladı (ortadan kaldırdı). (127/12)

از آن جمله در حضرت شهریار بَلیناس فرزانه بود اختیار

⁷³ Şemisâ, *Ferheng-i Telmihât*, 180.

⁷⁴ Mustevî, 66.

⁷⁵ Taberî, II, 189-233.

Bu yüzden padişahın makamında o bilge Belînâs güç sahibiydi. (166/8)

چو فرزانه دید آن دو بتخانه را بدیع آمد آن نقش فرزانه را

Bilge (Belînâs) o iki puthaneyi görünce, o bilge resme hayret etti. (216/5)

سـطـرلاب فرزانه در آفتاب بهر طالع گرفتن چو مه در شتاب

O bilgenin teleskopu güneşte olayları incelerken, ayın vakitleri belirlediği gibi doluşır. (259/2)

3.3.3.5. Tûtyânûş

Taberî’de “Tatyanus” olarak geçen Tûtyânûş, İskender’in Zengîlerle yaptığı savaşta onu, düşman askerlerinin tam ortasına gönderdiği bir asker olarak zikredilmektedir. Tatyanus, Zengi dilini çok iyi bilmektedir ve İskender bu yüzden onu, Zengibar şahına elçi olarak göndermiştir. İskender’in savaş yapmak yerine haraç istediğini söyleyen Tatyanus, Zengibar beyinin oğlunu kızdırmış ve bu sebepten başı altın bir leğen içinde kesilip kanı da Zengibar şahı tarafından içilmiştir.⁷⁶

Tûtyânûş, Rum askerlerindendir. Eserde birçok dil bildiği ve söz ehli bir kimse olduğu belirtilmektedir. İskender’in kendisine sohbet arkadaşı olarak seçtiği Tûtyânûş, kendisine hayran bırakacak kadar tatlı dillidir. Savaşta başı bedeninden ayrılarak katledilmiştir. İskender, onun bu hazin sonuna çok üzülmüş ve öcünü Zengîlerden almak için ant içmiştir.

کشیده دمش طوطیان را به دام سخن پروری طوطیانوش نام

Tûtyânûş adında bir söz ustası, sohbetiyle papağanları bile tuzağa düşürür. (56/10)

بفرمود تا طوطیانوش را کشند و برند از تنش هوش را

Emretti ki Tûtyânûş’u, öldürsünler ve başını bedeninden ayırsınlar. (57/3)

که رومی بترسید از آن پیش خورد که با طوطیانوش زنگی چه کرد

Zengî, Tûtyânûş’a ne yaptı diye Rumları büyük bir korku sarmıştı. (58/5)

⁷⁶ Taberî, II, 186; Dihhudâ, *Luğatnâme*, “Tûtyânûş” XXXIII, 341.

3.3.4. Acem/İranlı Şahsiyetler

3.3.4.1. Cemşîd

Pîşdâdî hanedanının dördüncü hükümdarıdır. Yedi yüz yıl boyunca insanlar, cinler, devler, kuşlar ve periler dünyasında egemenlik kurmuştur. Hem hükümdardır hem de tanrısal gücü vardır. İlk defa tıp bilimine önem veren, hamam yaptıran, oku ve yayı kullanan ve şarap yapan hükümdardır. Tarihte ilk defa demiri işlemiş, zırh, silah, kılıç gibi savaş aletlerini yapmış, yün eğirme, dokuma, terzilik, gemi yapımı ve kullanımını insanlara öğretmiştir. Devleri egemenliği altına almış onları ağaç kesme, kerpiç yapma, evler ve hamamlar inşa etmek gibi çeşitli işlerde kullanmıştır. Mücevherlerle süslü bir tahtı vardır.⁷⁷

Cemşîd, rivayetlere göre yedi yüz yıl İran'da egemenlik sürdükten sonra Sâbiî dini bağlılarından Dahhâk tarafından yenilgiye uğratılarak tahtı ele geçirilip öldürülmüştür. Persler onu adil, kendisine kutsal mesajlar ve mektuplar gönderilen, tek tanrı inancına sahip, olgun ve ahlaklı insanları seven bir hükümdar olarak kabul ederler.⁷⁸ Tufan'ın onun zamanında gerçekleştiği; Babil, İstahr, Hemedân ve Tûs şehirlerini, onun kurduğu aktarılır. Cemşîd, Aryan ırkının, İran ve Hint kavimleri olarak birbirlerinden ayrılmalarından önce de Hint-İran kahramanı olarak bilinir. Cem, insanlara faydalı olan birçok sanatı icat etmiş; güneşin hareketi esasına dayanan güneş yılını o kabul etmiş ve Nevruz'u yılbaşı yapmıştır.⁷⁹

Edebiyatta padişahlık, güç, saltanat, hâkimiyet ve taht gibi temel özellikleriyle işlenmiştir. Tahttan bahsedilince Hz. Süleyman'la birlikte anıldığı da olur. Aşk şiirlerinde içki meclislerinden veya kadehten bahsedilirken kadeh kelimesiyle özdeşleşen ismiyle Câm-ı Cem şeklinde anılarak telmihte bulunulmuştur.

Eserde şair, Cemşîd'i Acem tahtının ve dolayısıyla Dârâ'nın aslı ve neslinin başlangıcı olarak görür. İskender, Dârâ'ya savaş başlatmadan önce Cemşîd'e varıncaya kadar padişah olagelmiş bir hükümdarı hakir duruma düşürmenin uygun olmayacağını düşünmüş ve Cemşîd aracılığıyla Dârâ'yı da yüceltmıştır. Cemşîd'den bu yana artarak

⁷⁷ Yıldırım, 204-209. Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Cemşîd" XVI, 102.

⁷⁸ Yıldırım, 204.

⁷⁹ Pala, 86.

devam eden Acem mülkünün, İskender'in galibiyetiyle sonlanacağını, yıllarca bin bir zahmetle elde ettikleri hazinelerin İskender'e nasip olacağı ifade edilir.

بشوراند اورنگ خورشید را تمنا کند جای جمشید را

Hurşid'in tahtını hareket ettirir, Cemşid'in yerini arzu eder. (92/2)

مرا زبید از خسروان عجم سرتخت کاوس واکلیل جم

Bana yakışan Acem padişahlarından Kâvûs'un tahtı ve Cemşid'in tacıdır. (97/6)

چو شد تخت من تخت کاوس کی همان خوردم از جام جمشید می

Ben hükümdar Kâvûs'un tahtına çıkınca, Cemşid'in kadehinden şarap içtim.

(175/7)

نخواندی ز تاریخ جمشید شاه که آن ازدها چون فرو برد ماه

Şah Cemşid'in tarihini okumadın mı, o ejderhalar ayı nasıl yuttu? (99/4)

سرتخت جمشید جای تو باد سریر سران خاک پای تو باد

Cemşid'in tahtı senin yerin olsun, şahların tahtları ayağının toprağı olsun.

(117/23)

به آیین جمشید هر روز شاه شدی بر سر گاه هر صبحگاه

İskender, her gün töresine uygun olarak Cemşid'in tahtına geçip oturdu. (138/14)

چه خوش گفت جمشید بارای زن که یا پرده یا گور به جای زن

Cemşid arkadaşına ne güzel söylemiş: "Kadının yeri ya perde arkası ya da mezarıdır." (155/11)

نه آتش گل باغ جمشید بود کلیچه پز خوانش خورشید بود

Dokuz ateş Cemşid'in bahçesinin çiçeği, Hurşid'in de sofrasının ocağıydı.

(162/8)

3.3.4.2. Behmen

İran hükümdarlarından İsfendiyâr'ın oğlu olan Behmen'in lakabı Erdşîr'dir.⁸⁰ Annesi ünlü tarihî şahsiyetlerden Tâlût'un soyundandır. Behmen Yunanca bir sözcük olup

⁸⁰ Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Behmen", XI, 433.

Pehlevîce Vehuman olarak geçer. Vehuman; iyi niyetli, iyi yaradılışlı, iyi düşünceli, iyi ahlâklı anlamlarına gelir. Özü, sözü doğru insan, başı küçük bilgisi büyük, bedenine oranla eli uzun insan anlamları da vardır. Adaletiyle ünlü olan Behmen, tahta çıktığında yedi iklime egemen olmak için çalıştığı ve egemenliği altındaki toprakları çok geniş olduğu için Dırâzdest yani eli uzun lakabıyla da bilinir. Babasının intikamını almak için Rüstem'in bulunduğu Sîstân mülkünü yakıp yıkmış, ömrünü savaşlarla geçirmiş ve çok kan dökmüştür. O devirde bir ejderha ortaya çıkmış, öldürmeye çalıştığı ejderha onu bir nefeste yutmuştur. Yüz on yıl süren padişahlığı böylece son bulmuştur.⁸¹

Nizâmî, eserde Behmen'i güçlü, kuvvetli, yürekli, azametli, kudretli oluşu gibi özellikleriyle işlemiştir. Dârâ'nın bu fani dünyaya gelen herkesin bir gün elbet öleceği gerçeği, Behmen'in bir ejderha ağzında helak oluşuyla ifade edilmiştir. Kudret ve azametine güvenen Behmen ona karşı isyan eden Ejderha'nın elinde aciz kalmıştır.

که از اژدها بهمن آمد به رنج	به هم سنگی خود مرا بر مسنج
نسب نامه من به بهمن سپرد	گر اسفندیار از جهان رخت برد
جهان پادشاهی به من بازگشت	وگر بهمن از پادشاهی گذشت
دل بهمن و زور اسفندیار	به جز من که دارد گه کارزار

Kendi ölçeğinle ölçme beni, çünkü Behmen bu yüzden ejderha'dan sıkıntı çekti.

İsfendiyar eğer dünyadan göçerse, benim soy ağacımı (beni korumayı) Behmen'e bırakır.

Behmen de şahlığı bırakırsa, dünyaya ben olurum büyük hükümdar.

Behmen'in (aslan) yüreğine ve İsfendiyar'ın (demir) bileğine benden başkası sahip değildir. (97/10)

که اسفندیارم به روئین تئی	به من می رسد بازوی بهمنی

Behmen'in kol gücü ve İsfendiyar'ın dokunulmazlığı, bugün bana onlardan yadigârdır. (97/13)

چه بهمن جوانی بران داردت	که تند اژدهائی دیو باردت

Behmen gibi gençlik seni öyle etkiler ki ejderha gibi sinirlenirsin. (100/10)

⁸¹ Yıldırım, 142; Onay, 27.

به بازوی بهمن برآموده مار ز روئین دژ افتاده اسفندیار

Behmen'in koluna yılan sarılmış, İsfendiyar kalesinden düşmüş. (111/5)

نه من به ز بهمن شدم کاژدها بخاریدن سر نکردهش رها

Acaba ben Behmen'den daha iyi değilim miyim; ejderha onu başı kaşınarak bırakmadı. (113/9)

3.3.4.3. Rüstem

Akıllılığı ile cesaretini birleştiren Rüstem, İran'ın en ünlü milli kahramanıdır. Etimolojik olarak uzun boylu, iri yapılı, güçlü anlamlarına gelen *Tehemten* sözcüğüyle eşanlamlı olan Rüstem, aslında Reuze ve Tehem sözcüklerinden oluşmuş bileşik bir kelimedir. Tehem kelimesi Avesta'da cesur ve kahraman anlamına gelir. İran'ın cesaretiyle meşhur pehlivanı olan Rüstem, kahramanlığıyla meşhur olan Zâl'ın oğludur. Annesinin adı Rudâbe'dir. Minûcihr'in padişahlığı döneminde dünyaya gelmiştir. Rüstem, pek çok devi öldürmüş ve olağanüstü başarılar göstermiştir. Keykubâd, Keykâvûs ve Keyhüsrev'in dönemlerinde dünya kahramanı olmuş, her üç hükümdarın da egemenliğinin en büyük dayanağı olmuş ve İran halkını pek çok tehlikeden kurtarmıştır. Edebiyatta kahramanlık, acı, kuvvet ve yenilmezlik sembolüdür.⁸²

Rüstem'in karada fil, suda bir timsah olduğu, yiğitliği, savaşçılığı, akıllılığı, bilgeliği, ağırbaşlılığı da Şahname'de dile getirilen özelliklerindendir. Onun Tanrı'ya karşı olan güven ve bağlılığı da onu, ölümden korkusuz bir pehlivan haline getirmiştir. İsfendiyar'la savaşıp onu öldürdükten sonra otuz yıl yaşayan Rüstem, üvey kardeşi Şegad'ın düzenlediği bir hile ile ölmüştür.⁸³

Rüstem, doğumundaki olağanüstülükler, esrarengiz ve olağanüstü güçlerle yaptığı savaşlar, kuvvet, cesaret ve kahramanlıklar vs. bakımından edebiyatta fazlaca işlenmiş efsanevî şahsiyetlerden biridir. Eserde de daha çok cesaret, yenilmezlik, kahramanlık gibi özellikleriyle ele alınmıştır.

به رستم رکابی روان کرده رخس هم اورنگ پیرای و هم تاج بخش

⁸² Yıldırım, 592; Şemisâ, *Ferheng-i Telmihât*, 333; Pala, 382.

⁸³ Dursun Ali, Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar, Şahıslar Mitolojisi*, Akçağ yay., Ankara 2000, 247-254.

Rüstem için bir at göndermiş öyle bir at ki onunla tahtlar süslenir taç bağışlanır.
(35/5)

شنیدم که رستم سوار دلیر به تنها تکاپوی کردی چو شیر

İşittim ki yiğit süvari Rüstem, tek başına aslan gibi hamle yapardı. (120/19)

در ابخاز کردیست عادی نژاد که از رزم رستم نیارد به یاد

Abhaz'da Ad neslinden öyle bir kürt var ki kuvveti Rüstem'in savaşını bile akla getirmez. (145/7)

3.3.4.4. İsfendiyâr (Rûyînten)

İran'da İslâm öncesi hânedanlardan Keyânîler'in hükümdarı Güştâsb'ın en büyük oğludur. Zerdüştiliğin kutsal kitabı Avesta'da "Sipuntû-Dâte" (kutsal yaratılmış) şeklinde adlandırılmış ve "taxma" (güçlü kahraman) diye tanımlanmıştır. Pehlevîce kaynaklarda Zerdüştiliğin güvenilir savunucusu ve öncüsü olarak zikredilmesine rağmen edebiyatta daha çok Rüstem-i Zâl ile mücadelesiyle şöhret bulmuş ve trajedik ölümüyle anılmıştır.⁸⁴

Lohrâsp'ın torunu ve Goştâsb'ın oğlu olarak bilinen İsfendiyâr, dünya pehlivanı olarak nitelenen ünlü İranlı kahramanlardandır. İsfendiyâr hem şehzade hem de dünya pehlivanıdır.⁸⁵

İsfendiyâr, efsunlanarak her türlü silâha karşı dirençli kılındığına inanıldığından "Rûyîn" (tunçtan) ve "Rûyînten" (tunç vücutlu) lakabıyla hükümrânlığın, kuvvetin ve kahramanlığın sembolü haline gelmiştir. Edebiyatta İsfendiyâr, daha çok cesaratiyle, gücüyle ve yenilmezliğiyle ön plana çıkmıştır. Bu nedenle edebî eserlerde Rûyînten lakabı, adından daha sık kullanılmıştır.⁸⁶

Nizâmî, eserde zamanın kötülüğünden bahsederken onun çoğu büyük şahsiyeti yok ettiğinden bahseder. Zamana ve dünyaya yenik düşen tarihteki büyük şahsiyetlerden bahsederken İsfendiyâr'ı da örnek olarak verir.

به سختی کشی سخت چون آهنم که از پشت شاهان روئین تنم

⁸⁴ Şemisâ, *Ferheng-i Telmihât*, 117; Nurettin Albayrak, "İsfendiyâr", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 511.

⁸⁵ Yıldırım, 427.

⁸⁶ Albayrak, "İsfendiyâr", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 511.

Zorluğu çekmekte demir gibiyim, Rûyinten şahların soyundanım ben. (97/7)

هر آنچ او نمود گه کارزار نه رستم نموده نه اسفندیار

Savaş meydanında göstermiş olduğu hüneri ne Rüstem göstermiş ne de İsfendiyar.

(35/15)

ز روئین دز و درع اسفندیار بر اورنگ زرین منم یادگار

İsfendiyâr'ın kalesinden ve zırhından yadigâr kalan bu altın taht da sadece benim.

(92/18)

زند دیو راهت چو اسفندیار که با رستم آیی سوی کارزار

Dev, İsfendiyâr gibi senin yolunu keserse, Rüstemle savaş meydanına doğru gel-sin. (100/11)

درخت کیان را فرو ریخت بار کفن دوخت بر درع اسفندیار

Padişahlık şeceresinin meyvesini döktü, İsfendiyâr'ın zırhına kefen dikti. (113/24)

3.3.4.5. Sâm

Neriman'ın oğlu, Zâl'ın babası, Rüstem'in dedesi olan Sâm'ın adı ilk kez Minuçihr tahta geçince zikredilmiştir. Minuçihr'in en yakın dostu ve savaşçılarındandır. Oğlu Zâl gibi adaleti savunan, girdiği savaşlarda olağanüstü kahramanlıklar gösteren, padişahlara akıl veren kahramanlardan biridir. Ferîdûn ve Menûcihr dönemlerinde yaşamış İran kahramanlarından olan Sâm'a Ferîdûn tarafından dünya pehlivanı ünvanı verilmiştir. Rivayetlere göre Sâm, Nuh peygamberin üç oğlundan biridir ve ona Arap ve İranlıların babası denilmiştir. Başka bir rivayete göre ise Sâm'ın, Hz. İsa'nın mucizesiyle dirilttiği bir kişi olduğuna inanılır.⁸⁷

Eserde, İsfehân'da bir ateşkedede bulunan Azer Hümayun adında bir kimsenin kızı olan Belînâs'ın Sâm nesline dayandığı söylenerek, ilk kez bu şekilde zikredilmiştir.

در او دختری جادو از نسل سام پدر کرده آنر همایونش نام

Sâm neslinden cadı bir kız (Belînâs); babası, Azer Hümayun adını vermiş.

(126/16)

⁸⁷ Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Sam", XXVIII, 187; Yıldırım, 604; Tökel, 258-59.

چو برخواندی افسونی آن دل فریب ز دل هوش بردی ز دانا شکیب

O gönül çeken, ağzını açtığında gönülden aklı, akıllıdan da sabrı çalardı. (126/17)

3.3.4.6. Keyûmers

İran mitolojisine göre ilk insan ve ilk hükümdar odur. Lakabı Gilşahtır.⁸⁸ Ahura Mazda'ya dost olarak yeryüzüne gönderilmiştir. İran tarihinin kendisiyle başladığı ve yönetimde bulunduğu dönemlerde insanların mutlu ve huzur dolu günler geçirdiği Keyûmers, İstahr bölgesinde hükümdarlık yapmış ve yaklaşık kırk yıl egemenlik sürmüştür. Silah yapımı, hayvan besleme, elbise dikme, yazı, ölüleri defnetme, yılın on iki aya bölünmesi, nevruz ve kutlamaları, şehirlerin kurulup imar edilmesi gibi uygarlık gereği olan bazı faaliyetler de onun tarafından insanlara öğretilmiştir.⁸⁹

Bazı tarihçilere göre ise Âdem ve ilk hükümdar olarak kabul edilen Keyûmers, önceleri mağaralarda yaşayıp hayvan postu giyerken hayatının son devirlerinde evler yapmış, köyler ve şehirler kurmuştur.⁹⁰

Otuz yıl padişahlık yaptığı Keyûmers döneminde insanlar, adalet ve huzur içinde yaşamışlardır. Eserde de bu yönüyle ele alınmıştır. İskender, öyle büyük bir ordu kurmuş ve öyle bir hükümdarlık kurmuştur ki Keyûmers'i hatırlatır.

کلاه از کیومرث تختگیر ز جمشید تیغ از فریدون سریر

Taht alan Keyûmers'den tacını, Cemşid'den kılıcını, Ferîdûn'dan ise tahtını almıştır. (36/7)

به اصطخر شد تاج بر سر نهاد به جای کیومرث و کیقباد

İstahr'e gitti, başına taç giydi, Keyûmers ve Keykubâd yerine [oturdu.] (135/25)

کیومرث از خیل تو چاکری فریدون ز ملک تو فرمانبری

Keyûmers senin ordunun bir kölesidir, Ferîdûn da senin mülkünün bir kuludur. (174/24)

⁸⁸ Dihhudâ, *Luğâtnâme*, "Keyûmers" XLI, 652.

⁸⁹ Yıldırım, 472.

⁹⁰ Şemisâ, *Ferheng-i Telmihât*, 541.

3.3.4.7. Hüsrev

Nuşîrevân'ın torunu olan Hüsrev, Sâsânî padişahıdır ve “Pervîz” lakabıyla bilinir. Pervîz, 589 yılında tahta geçmiş olup Ermeni prensesi Şîrîn'e olan aşkı, dillere destan olmuş ve gerçek kişiliği etrafında birçok hikâye uydurularak efsanevî bir kişiliğe bürünmüştür. Sevgilisi için Kasr-ı Şîrîn'i (Şîrîn Sarayı) yaptırmıştır.⁹¹

Edebiyatta tarihî kişiliğinden çok efsanevî kişiliğiyle söz konusu edilir. *Ferhat ile Şîrîn* veya *Hüsrev ü Şîrîn* adlı mesnevilerde vuslata eren bir âşık olarak ele alınır. Yine Hüsrev, sevgilisi Şîrîn ile olan münasebetleri, Ferhat ile olan rekabeti, ona mukabil arzusuna erişmesi, bindiği atı, taşıdığı kılıcı ve sahip olduğu ikbal ve iktidarı bakımından ele alınır.⁹²

Eserde de Hüsrev adı, padişah, hükümdar gibi manalarda kullanılmıştır.

همان دین دیرینه را نو کنند گرایش سوی دین خسرو کنند

Bu eski âdetten (ateşperestlikten) yüz çevirsinler, Hüsrev'in (padişahın) dinine yönelsinler. (124/7)

بیستم که آن تخت خسرو پناه چه زاری کند با من از مرگ شاه

Bakalım padişahların sığınağı olan o taht bana padişahın ölümü hakkında ne sırlar anlatır. (175/12)

چو کرسی نهاندند و خسرو نشست به جام جهان بین کشیدند دست

Kürsüyü (tahtı) koyduklarında ve Hüsrev (padişah) oturduğunda dünyayı gösteren kadehe el açtılar. (177/2)

3.3.4.8. Keyhüsrev (Keyhusrev)

Keyâniler hanedanının ünlü hükümdarlarından olan Keyhusrev, Siyâvuş ve Fren-gis'in oğlu, Keykavus'un torunudur. Siyavuş'un ölümünden sonra Turan ülkesinde dünyaya geldi. Keyânilerin en büyük ferr sahibi sultanlarındandır ve hükümeti altmış yıl sürdü. Daha sonra ibadetle uğraştı ve ülkenin ileri gelenlerini toplayarak çekilme kararını duyurdu ve Lehrasb'ı tahta geçirdi. Keyhüsrev akıllı, zeki, cesur ve tedbirli bir kahraman olarak nitelenir. Adaleti ve merhameti ile tanınır. Keyhüsrev'in de Cemşîd gibi

⁹¹ Yıldırım, 393-394; Pala, 220; Dihhudâ, *Luğâtnâme*, “Hüsrev” XXI, 536.

⁹² Pala, 220.

dünyayı gösteren bir kadehi (Câm-ı Cihânnümâ) vardır.⁹³ Olağanüstü özelliklere sahip bir hükümdardır. İnsanların içlerinden geçirdikleri sırlardan haberdar olması, onun bu özelliklerinden biridir.⁹⁴

Genellikle padişahların isimleri; büyüklük, devlet sahibi olma, saltanat ve zenginliğin sembolü olma, dünya hayatının faniliğine örnek vermek gibi temel konularda kullanılır. Eserde Keyhüsrev, daha çok tahtı ve kadehiyle ele alınır.

به کیخسروی نامش افتاده چست نسب کرده بر کیقبادی درست

Adı Keyhüsrev olarak ünlü olmuş, soyu ise Keykubâd'a dayalıdır. (36/8)

ز کیخسرو آن جام گیتی نمای که احکام انجم درو یافت جای

Dünyayı gösteren o kadeh, Keyhüsrev'dendir; yıldızların sırrı onda gizlidir. (37/1)

شد آیینۀ چینیان رای او سر تخت کیخسروی جای او

Onun düşüncesi Çinlilerin aynası oldu, Keyhüsrev'in tahtı onun yeri oldu. (40/9)

که چون کرد کیخسرو آهنگ غار خبر داد از آن جام گوهر نگار

Keyhüsrev, mağaraya gittiğinde dünyayı gösteren o kadehin varlığından onları haberdar etti. (90/8)

من از تخمۀ بهمن و پشت کی چرا ترسم از رومی سست پی

Behmen neslindenim, Keyhüsrev babam, neden korkayım güçsüz Rumlu'dan? (92/17)

ندانم که دیهیم کیخسروی ز فرق که خواهد گرفتن بوی

Bilmiyorum ki Keyhüsrev'in padişahlık tacını bu dünya kimin başından alacak? (96/25)

کهن رفت و شاه نو ماتوئی نه خسرو که کیخسرو ماتوئی

Eskisi gitti, bizim yeni şahımız sensin, Hüsrev değil, sen bizim padişahımızsın. (117/24)

کلیدی که کیخسرو از جام دید در آیینۀ دست تست آن کلید

⁹³ Yıldırım, 464.

⁹⁴ Tökel, 213.

Keyhüsrev'in kadehte gördüğü anahtar, senin elindeki aynadadır. (175/1)

پژوهنده راز کیخسروم تو اینجا نشین تا من آنجا روم

Keyhüsrev sırrını arayanım ben, sen burada otur, ta ki ben oraya gideyim. (175/10)

3.3.4.9. Keykâvûs

Kâvûs adıyla da bilinen Kaykâvûs, Keykubâd'ın oğludur. Keyaniler döneminin en önemli hükümdarıdır.⁹⁵ Çok güçlü ve yetenekli olduğu söylenen Keykâvûs'un hükümdarlık süresi yaklaşık yüz elli yıldır. Ölümünden sonra yerine Keyhüsrev geçmiştir.⁹⁶

Yaklaşık yüz elli yıl süren taht hayatının başından itibaren kendisinin Cemşîd'den, Dahhâk'tan ve Keykubâd'dan daha üstün olduğunu iddia ederek Mâzen-derân denilen devlerin, cadıların ve büyücülerin memleketini ele geçirmeye çalışmış ve esir düşünce, Rüstem tarafından kurtarılmıştır. Daha sonra şeytanın oyununa gelen Keykâvûs, tahtının gökyüzüne yakın bir yerde olması gerektiğini söylemiş ve yüksekçe bir taht yaptırmıştır. Tahtını dört büyük kartala bağlayarak, göğe yükselmek istemiş, kartallar yolunca tepetaklak bir ormana düşürmüştür. Yine Rüstem tarafından kurtarılmıştır. Önce Hamâverân padişahının kızı Sûdabe, sonra da bir Türk kızıyla evlenmiştir. Sûdabe, Keykâvûs'un Türk kızından olan oğlu Siyâvuş'a âşık olmuş, aşkına karşılık bulamayınca da ona iftira atmıştır.⁹⁷

Keykâvûs, ölünceye kadar oğlu Siyâvuş'un yasını tutmuştur. Bir musibetle karşılaşılan durumlarda karalar giyip, yas tutmak ondan öğrenilmiş ve yas geleneği o zamandan kalmıştır.⁹⁸

Eserde Keykâvûs, Rey vilayetinde kendi neslinden olan bir kimsenin padişahlık davasıyla memleketi yağmalaması ve helak etmesi anlatılırken geçmektedir.

نکشته درختی برآمد ز ری کند دعوی از تخم کاوس کی

Rey'den ben Keykâvûs neslindenim diyen soysuz bir ağaç ortaya çıktı. (183/10)

⁹⁵ Şemisâ, *Ferheng-i Telmihât*, 522.

⁹⁶ Yıldırım, 468.

⁹⁷ Bekir Şişman, Muhammed Kuzubaş, *Şehname'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, 161.

⁹⁸ Taberî, II, 9.

شہ ار هست کلاوس فیروزہ تاج ز من بایدش خواستن تخت عاج

Padişah eğer firuze taçlı Keykâvûs bile olsa, fildişi tacı benden istemesi gerekir.

(265/23)

3.3.4.10. Ferîdûn

Pişdâdî hanedanının altıncı hükümdarı olan Ferîdûn, hükümdar Cemşîd'in soyundan gelmektedir. Ferîdûn'un 500 yıl yaşadığı ve hüküm sürdüğü rivayet edilmektedir.⁹⁹ İran'ın en büyük hükümdarlarından ve mitolojik kahramanlarındanıdır.¹⁰⁰ Babasının adı Atbîn'dir. Babası, Dahhâk tarafından öldürülmüş, beyni de Dahhâk'ın omuzlarında yaşayan yılanlara yedirilmiştir. Ferîdûn on altı yaşında Dahhâk'ın babasını öldürdüğünü öğrenip intikam için hazırlanmaya başladığında Kâve tarafından padişah ilan edilmiştir. Kâve ile beraber Dahhâk'ın üzerine yürüyen Ferîdûn, onun yaşadığı Gengdej Buht Kalesi'ne gelip Cemşîd'in kız kardeşleri olan Şehnaz ve Ernevaz hanımları kurtararak onlarla evlenmiş; bunu öğrenen Dahhâk gizli bir şekilde kaledeki köşküne gelip Ferîdûn'u öldürmek istemiş, fakat Ferîdûn onu kafasından vurup Demâvend dağındaki bir mağarada zincire vurmuştur. Boyunun dokuz mızrak kadar olduğu yazılıdır. O, dünyayı adaletle yönetmiştir, onun kadar âdil bir padişah yoktur. Ayrıca büyücülüğünün etkisiyle zeki ve iyilikseverdir.¹⁰¹

Eserde Ferîdûn'un, zalim Dahhâk'ı öldüren kişi olduğu belirtilerek, Dârâ'ya zulmün ve adaletsizliğin insanı nasıl bir sona sürükleyeceği ifade edilir. Ayrıca Ferîdûn'dan güçlü ve âdil bir padişah olarak bahsedilmektedir.

نشان جسته بود از درفش باند که ماند از فریدون فیروزمند

Muzaffer Ferîdûn'dan yadigâr kalan, bu yüce bayraktan nişan almıştı. (88/4)

فریدون بدان ازدهاباره مرد هم از قوت ازدهائی چه کرد

Ferîdûn ejderha sıfatlı o adama, ejderha gücüyle neler yaptı. (99/4)

بهار فریدون و گلزار جم به باد خزان گشته تاراج غم

⁹⁹ Şemîsâ, *Ferheng-i Telmihât*, 503.

¹⁰⁰ Yıldırım, 307.

¹⁰¹ Tahsin Yazıcı, "Ferîdun", *DİA*, XII, İstanbul 1995, 396; Yıldırım, 307-309.

Ferîdûn'un baharı ve Cem'in gül bahçesi, sonbahar rüzgârıyla yağmalanmış.
(111/5)

به جشن فریدون و نوروز جم که شادی سترد از جهان نام غم

Ferîdûn'un şenliği ve Cem'in nevruzu ile mutluluk, kederin adını dünyadan sildi.
(160/15)

گر ایدون که آید فریدون به من گرفتار گردد همیدون به من

Yemin ederim Ferîdûn eğer bana gelirse (benimle savaşırsa), hemen benim esirim olur. (201/7)

3.3.4.11. Ferâmurz (Ferâmerz)

Ferâmurz, Zâl oğlu Rüstem'in oğludur.¹⁰² İran hükümdarlarından İsfendiyâr'ın oğlu Behmen'in tahta çıkmasının ve Rüstem'in hileyle öldürülmesinin ardından babasının intikamını almak için Zâbulistân'a ordular sevk etmiş ve aralarında çıkan şiddetli savaşların sonunda yenilen Ferâmurz, baş aşağı asılarak idam edilmiştir.¹⁰³

Eserde de Ferâmurz'un ölümüne telmih yapılarak, bu dünyada bir kimseyi öldüren kişinin kendisinin de elbet bir gün tuzağa düşüp öleceğine değinilmiştir. İskender, İran tahtına oturduktan sonra önceden Dârâ'nın hizmetinde olan bir yaşlıya Behmen'in Ferâmurz'u öldüreceği vakit, yanındakilerin nasihat edip onu neden vazgeçirmediklerini sorar. İhtiyar, Behmen'in kimsenin nasihatını dinlemeyip kendi bildiğinden şaşmayarak helak olduğunu söyler.

چنین گفت رستم فرامرز را که مشکن دل و بشکن البرز را

Rüstem, Ferâmerz'e şöyle dedi: Elburz'u kır, parçala; ama gönül kırma. (120/12)

چرا کشت بهمن فرامرز را به خون غرقه کرد آن بر و برز را

Behmen, Ferâmerz'i niçin öldürdü, o selvi boyluyu neden kana buladı? (121/1)

¹⁰² Şemîsâ, *Ferheng-i Telmîhât*, 492.

¹⁰³ Yıldırım, 305.

3.3.4.12. Keykubâd

Keykubâd, Keyaniler hanedanının ilk hükümdarıdır. Yüz yıl tahtta kaldığı rivâyet edilen Keykubâd'ın soyu Menûçih'r'e dayandırılmıştır. Keykubâd'ın tahtta kaldığı süre boyunca İran hükümdarlığının çok daha fazla güç ve önem kazandığı aktarılmaktadır.

Fars edebiyatında her yönüyle iyi bir hükümdar olarak geçen Keykubâd zamanında halk mutluluk ve refah içinde yaşamıştır. Akıllı, bilgili, doğru, düşünceli, tedbirli bir hükümdardır. Adaletli oluşu ön plana çıkmış olan Keykubad, edebiyatta da bu yönü ile ele alınmıştır. Aynı zamanda Keykubad, şan, şeref, azamet, ululuk sembolü olarak da işlenmiştir.¹⁰⁴

Eserde böylesine güçlü ve kudretli bir hükümdarın bile saltanatının kalıcı olmadığı, dolayısıyla herşeyin gelip geçici olduğu, hiçbir mevkiye bağlanmamak gerektiği gibi hususlar anlatılırken örnek olarak gösterilmiştir.

نسب نامه دولت کيقباد ورق بر ورق هر سوئی برده باد

Keykubâd devletinin soyunu, rüzgâr her tarafa yaprak yaprak dağıtmıştır. (111/6)

از این روی کیخسرو و کيقباد به پیری ز شاهی نکردند یاد

Keyhüsrev ve Keykubâd bundan dolayı, yaşlılıkta padişahlığı anlamadılar. (119/21)

جهان بر دگر شاه بگذاشتند ره کوه البرز برداشتند

Dünyayı başka şahlara bıraktılar, Elburz dağının yolunu tuttular. (119/22)

دگر نغز گوئی زبان برگشاد که تا چند کیخسرو و کيقباد

Başka ince sözlü birisi şöyle söyledi: “Ne zamana kadar Keyhüsrev ve Keykubâd'ı [düşüneceğiz]?” (176/20)

چو زین تخت بازوی شه شد قوی کند کيقبادی و کیخسروی

Bu taht ile padişah güçlendikten sonra Keyhüsrevlik ve Keykubâdlık yapar. (176/21)

¹⁰⁴ Tökel, 227-228; Yıldırım, 471.

3.3.5. Kadın Şahsiyetler

3.3.5.1. Rûşenek

Revşenek, Rokšana, Roxana, Rokšana isimleriyle de zikredilen Rûşenek İskender ile evlenen Dârâ'nın kızıdır.¹⁰⁵ İran rivayetlerine göre İskender, İran'ı işgal ettiğinde suikasta uğrayıp ölüm döşeğinde yatmakta olan Dârâ, ondan üç şeyi yapmasını istemiştir. Birincisi yabancıları Fars yönetimine atamaması, ikincisi kendisini yaralayanı cezalandırması, üçüncüsü de kızı Rûşenek ile evlenmesi. İskender de vasiyet gereği Dârâ'nın kızıyla evlenmiştir.¹⁰⁶

Eserde de Rûşenek, Dârâ'nın kızı, İskender'in eşi ve İskenderûs'un annesi olarak zikredilmektedir. İskender, Dârâ'nın vasiyeti üzerine kızı Rûşenek ile evlenir ve ondan İskenderûs adında bir oğlu dünyaya gelir. Rûşenek, türlü mücevherlerle süslenmiş bir şekilde, daha önce kimsenin görmediği bir çeyizle İskender'e gelin olmuştur. Dünyada misli bulunmaz bir güzelliğe sahip olduğu ve İskender'in öyle güzel bir kadınla evlendiği için Allah'a şükrettiği bildirilir.

همان روشنک را که دخت منست بدان نازکی دست پخت منست

O Rûşenek benim kızımdır, bu güzel benim elimde olgunlaşmış. (113/19)

که روشن شود روی چون عاج او شود روشنک دره التاج او

Öyle ki onun yüzü fildişi gibi parlar, Rûşenek onun tacının incisi olur. (130/13)

که تا روشنک را چو روشن چراغ بیارند با باغ پیرای باغ

Rûşenek'i parlayan bir güneş gibi bahçeleri süsleyerek getirsinler. (132/10)

شده روشن از روشنک جان او ز فردوس روشنتر ایوان او

Rûşenek ile onun canı aydınlandı, onun bahçesi cennetten daha aydınlık oldu. (133/18)

جهان بانوش خواند پیوسته شاه بر او داشت آیین حشمت نگاه

Şah ona sürekli Cihanbânu diye seslenirdi, onun görkemli değerini hep korudu. (133/18)

¹⁰⁵ Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Rûşenek" XXVI, 217; Yıldırım, 589.

¹⁰⁶ Yıldırım, 589.

همان روشنگ را که بانوی ماست بری تا شود کار آن ملک راست

Bizim kraliçemiz olan Rûşenek'i götür de ülkenin işi düzelsin. (140/7)

ز شاه جهان روشنگ بار داشت صدف در شکم در شهوار داشت

Rûşenek cihan şahından hamileydi, sedef içinde padişahlara layık inci besliyordu.

(142/4)

3.3.5.2. Periduht

Periduht, Hint padişahı Keyd'in kızıdır. Keyd'in İskender'e göndermiş olduğu kıymetli dört hediyeden biridir. Periduht, dünyada benzeri olmayan, baktıkça insanın gözlerini kamaştıracak güzellikte, adeta insan görünümlü bir peridir. İskender, bu peri gibi güzel kızı görür görmez ona âşık olur ve onunla evlenir. İran mitolojisinde de Zal'ın annesidir.

پریدخت را در یکی مهد عود که مهد فلک بردی او را سجد

روان کرد با این چنین گنجها جهان برده بر هر یکی رنجها

Periduht'u uddan yapılmış öyle bir tahta oturtmuşlardı ki gökyüzünün tahtı ona secde ederdi.

Böylesi bir hazineyle onu yolcu etti, dünya her biri için bir sürü acı çekmişti.

(192/15)

Tarih-i Taberî'de bu kızın adı Nefşân olarak geçer. İskender, altı ulu filozofunu Keyd'e yollayıp o uğurlu dört hediyeği görüp kendisine haber vermelerini ister. Hediyeleri ve özellikle güzelliğiyle nam salmış peri yüzlü kızı gördüklerinde İskender'e mektup yazarak bilgi verirler. İskender de eserde bahsedildiği gibi Hintli prenses Nefşân ile evlenir.¹⁰⁷

Bu isimler dışında eserde adı belirtilmemiş kadın kahramanlar da bulunmaktadır. İskender ve Ruşenek'in anneleri, İskender'in yardım ettiği dul kadınlar, Kıpçak çöllerinde karşılaştığı yüzü açık kadınlar, şairin anlattığı bir rivayette değindiği, çok fakirken zengin olup isteğine kavuşan bir adamın hamile eşi ve diğer cariyeler, eserin kadın kahramanları arasında sayılabilir.

¹⁰⁷ Taberî, II, 232-234.

3.3.6. Tarihi Şahsiyetler

3.3.6.1. Şeddâd

Şeddâd ile Şedîd, Âd'ın oğullarıdır. Kaynaklara göre bunlar Dahhak'ın amca çocuklarıdır.¹⁰⁸ Şeddâd, gurur ve kibriyle öne çıkan biridir. Hûd peygamber zamanında yaşamış olup Yemen'deki Âd kavminin hükümdarı idi. Hiçbir dine inanmayan Şeddâd çok despottur. Zamanında birçok yapı ve bent inşa etmiş ve kibirlenip tanrılık iddiasında bulunmuştur. Bunu ispat için de “Bâğ-ı İrem” denilen bir bahçe ve içine de bir saray yaptırmıştır.¹⁰⁹ Bu bahçe ve saray o kadar güzel ve kıymetli taşlarla yapılmıştır ki Şeddâd, halkına buranın Cennet'ten daha güzel bir yer olduğunu ispat etmek istemiştir. İrem bağı Suriye'de yapılmıştır. Bahçenin yapımı bitince Şeddâd ordusuyla birlikte oraya giderken yolda helak olmuştur.¹¹⁰

Edebiyatta despotluğu, zorbalığı ve kibriyle dikkat çekmiş ve bu özellikleriyle şiirlere konu olmuştur. Daha çok Allah'ı tanımayan insanlara örnek olarak gösterilir. Şeddâd, çok inatçı, başınabuyruk ve Allah'ı tanımayan bir zâlimdir. Kendini büyük biri olarak görmüş, Allah'a karşı şirk koşarak kutsal Cennet'e karşılık kendi cennetini yapmaya çalışmıştır. Bu nedenle nefesine tabi olması ve kibirli olmasıyla bilinir.

Nizâmî, insanların Allah'tan gafil bir şekilde Şeddâd gibi saraylarda da yaşasalar bir gün dünyadan göçüp gideceklerini, kimsenin bu dünyadan murat alamayacağını belirtir.

وزان خشت زرین شداد عاد چه آمد به جز مردن نامراد

Âd kavminden Şeddâd'ın altından yaptırdığı sarayında, muratsız ölmekten başka ne kaldı? (81/5)

درین باغ رنگین درختی نرست که ماند از قفای تبرزن درست

Bu rengârenk bahçede oduncunun arkasında ayakta bir ağaç bile kalmadı. (81/6)

¹⁰⁸ Yıldırım, 657.

¹⁰⁹ Dihhudâ, *Luğatnâme*, “Şeddad”, XXX, 283.

¹¹⁰ Pala, 423.

3.3.6.2. Kârûn

İsrailoğulları halkından olup Musa Peygamberin amcasının ya da teyzesinin oğludur.¹¹¹ Firavun tarafından İsrailoğulları arasında önemli bir makamda görevlendirilen Kârûn, güzelliği yüzünden “nurlu” nitelemesiyle bilinirdi.¹¹² Önceleri fakir bir kişi iken, Hz. Musa’nın ona kimya ilmini öğretmesiyle zengin olmuştur. Hazinelerinin anahtarlarını bile kırk iki kişinin taşıdığı yönünde rivayetler vardır. Kibri ve cimriliğinden ötürü, Hz. Musa’nın duasıyla yer, onu hazinesi ile birlikte yutmuştur.¹¹³

Kur’ân-ı Kerîm’de de adı geçen Kârûn,¹¹⁴ İslam kültürü ve Fars edebiyatında çok fazla mal ve servet biriktiren, ama biriktirdiğinin yararını değil hep zararını görenler için kullanılan bir simgedir. Altın ve mal biriktirme simgesidir.¹¹⁵

Kârûn’un en temel özelliği zenginliğidir. Eserde de Kârûn, hazinesi ve helak oluşuyla birlikte sıkça kullanılmıştır. İnsan dünyada Kârûn gibi zengin de olsa, bir gün toprak olacaktır. Bu yüzden dünyaya çok fazla bağlanmamak gerekir.

بران بعه کاو بارگی تاخته زمین گنج قارون بر انداخته

Atını nereye doğru yöneltmişse orada yer, Kârûn servetini yemiştir. (35/19)

از آن گنج کاورد قارون به دست سرانجام در خاک بین چون نشست

Kârûn’un eline geçirdiği hazine, bak sonunda nasıl toprağa girdi! (81/4)

نباید نهادن بر این خاک دل کزو گنج قارون فرو شد به گل

Bu toprağa gönül bağlamamak gerekir; çünkü onun gücünden Kârûn’un hazinesi (bile) toprağa gark oldu. (187/8)

در گنج بگشاد چپیال چین بپرداخت از گنج قارون زمین

Çin hükümdarı hazinenin ağzını açınca, yeryüzü Kârûn hazinesinden harcadı. (220/12)

¹¹¹ Dihhudâ, *Luğatnâme*, “Kârûn” XXXVIII, 32.

¹¹² Yıldırım, 449.

¹¹³ Pala, 258.

¹¹⁴ “Karun, Musa’nın kavminden idi de, onlara karşı azgınlık etmişti. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki, anahtarlarını güçlü kuvvetli bir topluluk zor taşırdı. Kavmi ona şöyle demişti: Şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez.” *Kur’ân-ı Kerîm*, Kasas:28/76

¹¹⁵ Yıldırım, 449.

3.3.6.3. Nemrud

İbrahim peygamber zamanında yaşamış, Tanrılık iddiasında bulunmuş putperest bir padişahın adıdır.¹¹⁶ Süryani kralların genel lakabları olarak kullanılan Nemrud, özel ad olarak Nuh peygamberin oğlu Hâm'ın soyundan gelen Kenân oğlu Nemrud için kullanılır ve adı Ninos olarak da geçer.¹¹⁷

Bâbil ülkesinin kurucusu sayılan ve Bâbil kulesini yaptıran Nemrud, Hz. İbrahim'i ateşe attırmasıyla ünlüdür. Nemrûd, İbrahim peygamberi ateşe attırdıktan sonra da iman etmemiştir. Rivâyete göre burnundan giren bir sinek beynini kemirmiş, bundan rahatsız olduğu için etrafı pamukla çevrili bir tokmak ile başını yavaş yavaş tokmalatmış. Bir gün tokmakçı, pamuğun içine bir gürz koyup başına vurmuş ve öldürmüştür.¹¹⁸

Dini rivayetlere göre ise, Nemrud, Tanrılık iddiasında bulunurken bir sivrisinek onun burnundan beynine girmiş, onu öldürmüştür. Nemrud, Babil'i inşa ettirmiş ve orada hükümlanlık etmiştir. Putperest olmuş; imana gelmediği için vücuduna sivrisinekler dadanarak, onu telef etmiştir.¹¹⁹

Eserde, Hz. İbrahim'i ateşe atması ve burnuna kaçan sinekten dolayı helak olmasıyla Nemrud'dan söz edilir. Allah'a karşı gelmenin faydasız olduğu, zira O'nun insanı çaresiz kılacak türlü musibetlerle insanı terbiye edeceği anlatılmaktadır. Gücü ve büyüklüğüyle övünen Nemrud bile aciz bir şekilde ölüp gitmiştir.

چو برداری از رهگذر دود را خورد پشهای مغز نمروود را

Yollardan toz kaldırsan da Nemrud'un beynini bir sivrisinek yer. (12/19)

بیندیش از آن پشه نیش دار که نمروود را گفت سر پیش دار

O zehirli sinekten kork çünkü Nemrud'a bana köle ol dedi. (91/1)

¹¹⁶ Şemîsâ, *Ferheng-i Telmîhât*, 658.

¹¹⁷ Yıldırım, 543.

¹¹⁸ Pala, 369.

¹¹⁹ Cengiz Batuk, "Nemrud", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 555.

3.3.6.4. İskenderûs

İskenderûs, İskender'in oğlu olarak eserde geçer. Annesi Rûşenek'tir.¹²⁰ Annesi Rûşenek, onu, Rum vilayetinde uğurlu bir günde dünyaya getirmiştir. İskender'in fermanı üzerine adı İskenderûs olmuştur. Eserde İskender'in, oğlunu kendisi öldükten sonra tahtının başına geçirmek istediği fakat İskender'in ölümünden sonra İskenderûs'un makam, mevki gayesinden feragat ederek yalnız bir hayat yaşamayı tercih ettiği anlatılır.

چونه ماهه شد كان گوهر گشاد جهان بر گهر گوهری نو نهاد

Dokuz aylık olunca o cevher madeni, dünya mücevherlerine yeni bir mücevher eklendi. (142/7)

نهادند نامش پس از مهد بوس به فرمان اسکندر اسکندروس

Beşiğini öptükten sonra, İskender'in emriyle çocuğa İskenderûs adını koydular. (142/7)

3.3.6.5. Filikos (Feylekûs, Feylakûs, Filyakus, Filip)

II. Filip (Philippos; MÖ 382 – MÖ 336), Makedonya Kralı. MÖ 359 yılında Makedonya tahtına çıkarak uğradığı suikaste kadar ülkeyi yönetmiştir. Yunanistan'ı egemenliği altına alarak oğlu Büyük İskender'in imparatorluğunun temellerini attı.

İslâm tarihiyle ilgili kaynaklarda İskender'in fetihleri hakkında doğru bilgiler verilmekle beraber onun ailesi ve şahsiyetine ilişkin rivayetler çoğunlukla efsanelere dayanmaktadır. Babası Philippos'un adı Filefûs şeklinde yazılmakla birlikte Feylefûs ve Feylekûs olarak da geçer.¹²¹ İskender'in Yunanca Alexander kelimesinin bozulmuş şekli olması gibi "Feylekûs" ismi de Yunanca Filipus isminin Arapçalaştırılmış şekli olan Filifûs kelimesinden galattır. *Şahname* ve diğer Doğu menşeli kitaplarda İskender-i Zülkarneyn'in babasına bu isim vermiştir.¹²²

Şerefnâme'de, Filikos'un Hz. İshak neslinden şanlı bir padişah olduğu ifade edilmektedir. Rum ülkesinin bütün şehirleri onun hâkimiyeti altındadır. Bu büyük hüküm-

¹²⁰ <https://farzand.net/name>

¹²¹ Mahmut Kaya, "İskender", *DİA*, XXII, 556.

¹²² Şemseddin Sâmî, *Kâmusu'l-a'lâm*, V, Kaşgar Neşriyat (Tıpkıbasım), Ankara 1996, 346-7.

darın haddi hesabı olmayan hazineleri ve askerleri vardır. Halka adaletli davranıp, herkesin hakkını gözeten bu hükümdardan çevredeki padişahlar korkup, kulluklarını arz etmişlerdir. Tüm dünyaya hükmeden bu hükümdar cihan mülkünü baştanbaşa süslemiş, abad etmiştir. Feylekûs öldükten sonra yerine oğlu İskender geçmiştir.

شهی نامور نام او فیلقوس پذیرای فرمان او روم و روس

Şöhretli bir şah idi, adı Feylekûs, emirlerine Rum ve Rus itaat ederdi. (44/15)

ملک فیلقوس از تماشای دشت شکار افکنان سوی آن زن گذشت

Kral Feylekûs, çölü izleyerek avlanırken o kadına doğru yöneldi. (45/17)

درست آن شد از گفته هر دیار که از فیلقوس آمد آن شهریار

Doğrusu odur ki her diyarda, onun Feylekûs'un oğlu olduğu söyleniyor. (46/1)

که در بزم خاص ملک فیلقوس بتی بود پاکیزه و نوعروس

Kral Feylekûs'un özel içki meclisinde güzel yüzlü ve yeni gelin bir cariyeye vardı.

(46/4)

که چون شاه یونان ملک فیلقوس برآست ملک جهان چون عروس

Yunan şahı olan Kral Feylekûs, gelin gibi dünyayı süslediğinde. (47/16)

ملک فیلقوس از جهان رخت برد جهان را به شاهنشاه نو سپرد

Kral Feylekûs dünyadan göçüp gitti, dünyayı genç padişaha devretti. (49/22)

ز فرمانبران ملک فیلقوس نشد کس در آن شغل با وی شמוש

Kral Feylekûs'un emrinde olan itaatkârlardan, kimse o işte onunla yarışamadı.

(51/7)

در آن مجلس اسکندر فیلقوس نکرد التفاتی به چندان عروس

O mecliste Feylekûs oğlu İskender, o kadar geline iltifat bile etmedi. (160/19)

گر این کین نخواهم ز شیران روس سگم سگ نه اسکندر فیلقوس

Rus aslanlarından bu öcü almazsam eğer, Feylekûs oğlu İskender değilim, köpe-

ğim köpek. (227/1)

3.3.6.6. Behrâm-ı Gûr

V. Behrâm olarak da bilinen Behrâm Gûr, on beşinci Sâsânî hükümdarıdır.¹²³ Asıl adı Behrâm Gûr bin Yezdicerd bin Behrâm bin Şâpûr, I. Yezdicerd'in oğlu ve halefidir. Doğum tarihi belli değildir. Sürekli olarak yabaneşeği avına çıktığı için adı yabaneşeği anlamındaki gûr sözcüğüyle birlikte Behrâm-ı Gûr şeklinde bilinir. Egemen olduğu ülkelerde dört yıl boyunca kimsenin ölmediği söylenen Behrâm-ı Gûr, Ermenistan topraklarının tamamını Sâsânî egemenliği altına alıp din özgürlüğü ilan etmiştir. Ülke yönetimini vezirlere bırakarak zamanını daha çok avlanmakla geçiren Behrâm içki, eğlence ve kadına da düşkündü. Erdeşîr-i Bâbekân ile Nûşîrevân'dan sonra İran halkı tarafından en sevilen hükümdardır. Behrâm'dan sonra tahta II. Yezdicerd çıkmıştır.¹²⁴

Edebiyatta Behrâm, kahramanlığı ve savaşçı özellikleriyle sıkça anılır. Nizâmî de eserinde İskender'i savaşçı özelliğinden ve talihin onun yanında olmasından dolayı Behrâm'a benzetmiştir. Güçlü ve cesur bir kahraman olan İskender, aslan avına çıktığı zaman öylesine mahirdir ki avcılığıyla nam salmış Behrâm'ı bile avlayabilecek beceriye sahiptir. Şair de beyitte bundan bahsetmektedir.

اگر شیر گور افکند وقت زور تو شیر افکنی بلکه بهرام گور

Eğer aslan, zor zamanda zebra avlıyorsa; sen aslan avlarsın, belki de Behrâm-ı Gûr'u. (36/18)

ششم خانه را کرده بهرام جای چو خدمتگران گشته خدمت نمای

Behrâm altıncı haneye yerleşmişti, hizmetçiler gibi hizmet ediyor. (46/20)

3.3.6.7. Firdevsî

İran'ın millî destanı Şâhnâme'nin müellifi olan Firdevsî, Tûs şehrine bağlı Tâberân'ın Bâj (Bâz) köyünde 329'da (940) doğmuştur. Künyesi Ebû'l-Kâsım, lakabı Fahreddin, mahlası Firdevsî'dir. Adı kaynaklarda Ahmed, Hasan ve Mansûr; babasının adı Ali Fahreddin, Ahmed ve İshak olarak farklı şekillerde geçmektedir. Muhtemelen başlangıçta diğer şairler gibi gazel ve kasideler yazan Firdevsî, bir süre sonra döneminin de etkisi altında kalarak eski İran tarihi hakkında bilgi edinmek üzere Pehlevî dilinde

¹²³ Şemîsâ, *Ferheng-i Telmîhât*, 189.

¹²⁴ Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Behrâm-ı Gûr", XI, 416; Şemîsâ, *Ferheng-i Telmîhât*, 190; Yıldırım, 148.

yazılmış eserlere karşı büyük bir ilgi duymuş o dönemde yazılan eserlerden faydalanmak için babasından ve Zerdüşť rahiplerinden Pehlevîce öğrenmiştir.¹²⁵

Firdevsî; İran tarihi, rivayetleri ve kahramanlık anlatılarını ilk kez mitolojik, yarı tarihsel ve tarihsel devirleriyle sözlü aktarımlardan derleyip yazıya geçirmesinden dolayı İran halkı tarafından “İran ulusal şairi” olarak kabul edilir. Başyapıtı Şahnâme’yi sunduğu büyük Türk hükümdarı Sultan Mahmud döneminin, daha sonraki çağların, aynı zamanda İran ve dünya edebiyatının en yetenekli, özgün ve en büyük şairlerinden biridir.¹²⁶

Nizâmî de kendisinden önce İskender’in hayatını anlatan bir eser yazan bu meşhur şairden övgüyle bahsetmektedir. Her ne kadar inci gibi destan düzmüş olsa da söylenmemiş sözler olduğunu, kendisinin de yeni sözler söylediğini ifade eder.

سخنگوی پیشینه دانای طوس که آراست روی سخن چون عروس

Eski söz ustası, Tuslu bilge ki sözün yüzünü gelin gibi süsledi. (31/4)

در آن نامه کان گوهر سفته راند بسی گفتنیهای ناگفته ماند

Sözleri inci gibi dizdiği o kitapta, yine de söylenmemiş çokça söz kaldı. (31/5)

چو گوینده یی دیگر آن کان گشاد اساسی دگر باره نتوان نهاد

Bu madeni başka bir şair (Firdevsî) açınca, yeniden bir temel kurmak zordur. (278/15)

ز تاریخها چون گرفتم قیاس هم از نامه مرد ایزد شناس

Tarihleri ele alıp kıyasladığımda, Allah’ı bilen adamın da eserinden parçalar aldım. (45/25)

3.3.6.8. Melikşah, Mahmud, Nûşîrevân (Enûşîrvân)

3.3.6.8.1. Melikşah

1072-1092 yılları arasında hüküm sürmüş Büyük Selçuklu hükümdarıdır. Kâşgar’dan Boğaziçi’ne ve Ege adalarına, Aral gölü ve Kafkasya’dan Yemen ve Aden’e

¹²⁵ Mehmet Kanar, “Firdevsî”, *DİA*, XIII, 125.

¹²⁶ Yıldırım, *İskendernâme*, 13.

kadar uzanan çok geniş bir alanda hâkimiyet kurmuştur. Onun döneminde ülkenin her yöresinde huzur ve güven sağlanmıştır. “Sultânü’l-âlem, es-sultânü’l-muazzam, es-sultânü’l-âdil” gibi unvanlarla anılan Melikşah tedbirli, ileri görüşlü ve istişareye önem veren bir hükümdardır. Selçuklu devlet teşkilâtı onun zamanında Nizâmülmülk’ün de gayretiyle mükemmel bir şekil almıştır.¹²⁷

ملک شاه و محمود و نوشیروان که بردند گوی از همه خسروان

Melik Şah, Mahmud ve Nûşîrevân ki bütün padişahlardan üstün görülürler.

(52/11)

3.3.6.8.2. Mahmud

Gazneliler devletinin büyük hükümdarıdır. Adı, Nizâmüddin Ebu’l-Kâsım Gâzi Mahmud (ö. 970/1031), lakabı Seyfuddîn’dir. Gazneli bir kumandanın çocuğudur. “Sultan” ünvanını taşıyan ilk kişidir. Putperestlere karşı İslâm’ı müdafaa etmiştir. Şaire ve şiire itibar göstermiştir. Sarayında 400 kadar şair bulunduğu söylenir. Edebiyatta cömertliği, şairleri koruması ve kölesi Ayaz ile birlikte çokça anılır.¹²⁸

ملک شاه و محمود و نوشیروان که بردند گوی از همه خسروان

Melik Şah, Mahmud ve Nûşîrevân ki bütün padişahlardan üstün görülürler.

(52/11)

3.3.6.8.3. Nûşîrevân

Adı kaynaklarda Enûşîrvân, Nûşîrvân şeklinde de kaydedilen Nûşîrevân, Sâsânîlerin ilk büyük hükümdarıdır. Onun dönemi, Sâsânîlerin en parlak dönemi idi. Âdil ve hakkaniyetli kararları ile meşhurdur. Hatta Nûşîrevân-ı Âdil diye bilinir. Hz. Muhammed, onun döneminde dünyaya gelmiştir. Yönetime gelir gelmez pek çok reform yapmaya başlamıştır.¹²⁹

Nûşîrevân’ın tacı, “Tâc-ı Nûşîrevân” ve “Tâc-ı Kîsrâ” diye meşhurdur. Parlaklığıyla şairler tarafından güneşe benzetilir. Onun sarayı, “Eyvân-ı Kîsrâ”, “Eyvân-ı Medâin” ve “Bâr-ı Kîsrâ” diye bilinir. Medâin’deki Tâc-ı Kîsrâ, İran hükümdarlarının

¹²⁷ Abdülkerim Özeydin, “Melikşah”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 57.

¹²⁸ Yıldırım, 496; Pala, 260.

¹²⁹ Ahmed Tefazzülî, “Enûşîrvân”, *DİA*, XI, 255; Yıldırım, 558-559.

yücelik ve güçlerinin simgesidir.¹³⁰ Bu gibi özelliklerinden dolayı adaleti, sarayı, tâcı, devleti ve gücü ile şiirlere konu edilir.

Nizâmî *Şerefnâme*'de İskender'in tahta çıkışını anlatırken, onun geçmiş büyük padişahları tanıyıp araştırdıktan sonra yanından ayırmadığı veziri Aristo'nun da övgüsünü alarak cihan padişahı olma yolunda ilk adımı attığından bahseder. Çünkü Nizâmî'ye göre bilge bir vezire sahip olmadan dünyayı ele geçirmek mümkün değildir. Melik Şah, Mahmud ve Nûşirevân gibi dünyaya hükmetmiş padişahların da ortak özellikleri arasında bilge bir vezire sahip olmak vardır.

همه کار شاهان گیتی نکوه ز رای وزیران پذیرد شکوه

Bütün akıllı padişahların işleri, vezirlerin görüşüyle değer bulur, itibar görür.

ملک شاه و محمود و نوشیروان که بردند گوی از همه خسروان

Melik Şah, Mahmud ve Nûşirevân ki bütün padişahlardan üstün görülürler.

پذیرای پند وزیران شدند که از جمله دور گیران شدن

Vezirlerden öğütler dinlediler, (böylece) bütün dünyayı ele geçirdiler. (52/12)

3.3.7. Olağanüstü / Mitolojik Kahramanlar

3.3.7.1. Ehrimen (Ehrîmen)

Şeytan, dev anlamlarına da gelen Ehrimen, Zerdüştlerin inandıkları kötülük ve karanlık tanrısıdır. Şeytanlar ordusunu yönettiğine inanılan Ehrimen, aynı zamanda bir çirkinlik sembolüdür.¹³¹

Avesta'da ve Mezditesnâ dinsel edebiyatında Ehrimen bütün devler, cadılar ve perilerin önderi olarak Ahura Mazda'nın en büyük düşmanıdır. Tüm kötülükler, pislikler, olumsuzluklar, anlaşmazlıklar, kavgalar, karanlıklar, bilgisizlikler ve zulmün kaynağı odur. Yokeden ruh, kötü akıl karşılığındaki bu isim Âhrîmen ve Ehrimen şeklini alıp “kötü akıl, şeytan” anlamlarında kullanılmıştır. Fars edebiyatında kötülük simgesi ola-

¹³⁰ Yıldırım, 558-559.

¹³¹ Dihhudâ, *Luğatnâme*, “Ehrimen” VIII, 518; Pala, 125.

rak Tanrıların karşısında bazen de Sâmi rivayetlerinden etkilenilerek İblis olarak meleklerin karşısında bir güç olarak yer alır.¹³²

Eserde Nizâmî, Ehrimen'i şeytan, dev, kötü ruh besleyen manalarında kullanmıştır.

تو دین پروری، خصم کین پرورست فرشته دگر اهرمن دیگرسست

Sen din besleyensin, düşman ise kin besleyendir; melek başka, Ehrimen ise başkadır. (77/20)

هیون بروی افکند پیل افکنی سوی پیلتن شد چو اهریمنی

Onun üstüne fil yıkacak kadar iri biri atıldı, Ehrimen gibi fil vücutlu pehlivana yöneldi. (104/25)

برآورده گردن چو اهریمنی فکنده به هر شهر در شیونی

Şeytan gibi böbürleniyordu, her şehirde feryat yükseltiyordu. (183/13)

ازین کان تاریک اهریمنی گهر بین که آرم بدین روشنی

Bu kara Ehrimen madeninden ben, bak parlak bir cevher getiriyorum. (231/3)

به یزدان که اهریمنش دشمنست به زردشت کو خصم اهریمنست

Düşmanı Ehrimen olan Tanrı'ya yemin ederim, Ehrimen'in düşmanı olan Zerdüş't'e yemin ederim. (96/5)

3.3.7.2. Efrâsiyâb

Avesta'da Frangrasyan, Frangrasiyag, Pehlevîce Frasyav, Frasiyâk, Frangrasyâk; Farsçada Efrâsiyâb (Ferâsiyâb) olarak geçen bu isim, uzun süre İran padişahlarıyla savaşmış bir Turan padişahıdır ve adı korkak kişi anlamına gelir. Firdevsî'nin Şahnâme'sinde Efrâsiyâb (Afrâsiyâb) olarak geçer. Tûr neslinden, Türk ve Çin mülklerinin hükümdarıdır. Efrâsiyâb, Dahhâk ve İskender gibi Ehrimen aracılığıyla ölümsüz olarak yaratılmış ancak Ahura Mazda ölümsüzlük özelliklerini her üçünden de geri almıştır.¹³³

¹³² Yıldırım, 272.

¹³³ Huseyn-i İlahî Gomşei, *Şahnâme-i Firdevsî* (trc. Nâhîd-i Ferşâdmîhr), Neşr-i Muhammed, Tahran 1386 hş., 64; Yıldırım, 268.

İran efsanevî tarihinde korkunç bir savaşçı ve büyük bir kumandan olarak geçen Efrâsiyâb, kötülük ilâhı Ehrimen'in yeryüzündeki temsilcisi sayılır ve şeceresi yedi göbekte yine efsanevî hükümdarlardan Ferîdun'a ulaşır. Babası Peşeng, Ferîdun'un torunlarından Zâişman'ın (Zâdsan) oğludur.¹³⁴ Fars edebiyatında Efrâsiyâb, yarı pehlivan imgesiyle anlatılır ve nadiren de İranlıların eski düşmanlarından biri olarak söz edilir.¹³⁵

Eserde Çin üzerine sefer düzenleyen İskender'den bahsederken, Nizâmî, onu Efrâsiyâb'a benzetmektedir. İskender de Efrâsiyâb kadar güçlüdür.

که چون وارث ملک افراسیاب سر از چین برآورد چون آفتاب
خبر یافت کامد بدان مرز و بوم دمنده چنان از دهائی ز روم

Efrâsiyâb mülkünün varisi (İskender), başını Çin'den güneş gibi yükselttiğinde.

Ülkeye Rum'dan kükreyen bir ejderhanın geldiği haberini aldı. (204/1)

3.3.7.3. Siyâvuş (Siyâveş)

Mitolojik İran tarihinin ve millî İran destanının önemli simalarından olan Keyânîler hânedanından Keykâvus'un oğlu, Efrâsiyâb'ın damadı, Firengîs'in eşi ve Keyhüsrev'in babasıdır.¹³⁶ Üvey annesinin iftirasına uğrayınca Tûrân mülküne gidip Efrâsiyâb'a sığınmış, onun kızıyla evlenmiş ve Keyhüsrev dünyaya gelmiştir. Fakat haset kişiler Efrâsiyâb'ı kandırmışlar ve Siyâvûş'u öldürtmüşlerdir. Turanlı Gersîvez'in akrabası bir kadından dünyaya gelmiştir. Avesta'da adı Siyâverşen (siyah at sahibi) diye geçmektedir. Pehlevî dilinde Siyâvuş veya Siyâvehş olarak telaffuz edilen bu isim daha sonra Siyâvuş ve Siyâvûş şekline dönüşmüş olup günümüz İran'ında Siyâveş biçiminde de söylenmektedir. İran mitolojisinde Siyâvuş mazlumluk ve mâsumluk timsalidir. İnanişâ göre her bahar, onun haksız yere dökülen kanından ırmak kenarlarında “per-i Siyâvuşân” veya “hûn-i Siyâvuşân” adı verilen bir çiçek açar.¹³⁷

Eserde İskender'in Dârâ ile savaşı anlatılırken, haksız yere kan dökmek gerektiği, eğer dökülürse Siyâvuş'un haksız yere dökülen kanı gibi tarihte iz bırakacağı ifade edilmektedir.

¹³⁴ Tahsin Yazıcı, “Efrasyâb”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 478.

¹³⁵ Yıldırım, 271.

¹³⁶ Dihhudâ, *Luğatnâme*, “Siyâvehş”, XXIX, 744.

¹³⁷ Derya Örs, “Siyâvuş”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 308.

مپندار کز خون گردنکشان چو خون سیاوش نماند نشان

Sanma ki asilerin döktüğü kandan, Siyâvuş'un kanı gibi iz kalmayacaktır.

(141/15)

مکش تیغ بر خون کس بی دریغ ترا نیز خونست و با چرخ تیغ

Birinin yersiz kanını dökmekten uzak dur, senin de kanın var, feleğin de kılıcı.

(141/16)

فلک در بلندی زمین در مغاک یکی طشت خون شد یکی طشت خاک

Felek, yüceliğinde toprak ise alçaklığında, biri kan leğeni oldu biri toprak leğeni.

(88/15)

نبشته برین هر دو آلوده طشت چو خون سیاوش بسی سرگذشت

Her iki pis leğen üzerine de Siyâvuş'un kanı gibi çokça destan yazılmış. (88/16)

3.3.7.4. Dahhâk

Dahhâk, beşinci İran padişahıdır. Arap ırkından olduğu düşünülen Dahhâk, bu sebeple Himyerî diye de bilinir. Eski İran dillerinde ismi, Ejdehâk olarak da geçmektedir.¹³⁸

Şahname'de ve halk arasında on kötülüğü, kötü gelenek ve afeti ilk olarak gerçekleştiren, insanlar arasında yaydığı için *deh âk* (*deh ayb*) on ayıp olarak da anılır. Dahhâk, eski İran rivayetlerine göre çok güçlü bir devdir. İnsanları yoldan çıkarması için Ehri-men tarafından üç ağızlı, üç başlı ve altı gözlü olarak yaratılmıştır. Kötülüğün simgesi olarak düşünülen Dahhâk'ın bin yıl yaşadığına inanılmaktadır. Cemşid, hırsızlık, sarhoşluk, kendini beğenmişlik gibi kötülükleri ortadan kaldırmaya çalışmış fakat Dahhâk, yeniden yaygınlaştırmıştır.¹³⁹

Cemşid'den sonra İran padişahı olan Dahhâk, bir gün demircilikle uğraşan Gâve adlı birinin oğlunu öldürmüş, bunun üzerine halkı toplayıp ayaklanma çıkaran Gâve de Dahhâk'ı öldürmüştür.¹⁴⁰

¹³⁸ Şemîsâ, *Ferheng-i Telmîhât*, 435.

¹³⁹ Yıldırım, 230.

¹⁴⁰ Onay, 137.

Eserde Nizâmî, dünyanın gelip geçiciliğini, güçlü bir padişah dahi olsa günün birinde toprak olacağını ifade etmek için Dahhâk örneğini vermektedir. Şaire göre dünyada zulmüyle nam salmış bir hükümdar dahi, yaptıklarının bedelini bir gün mutlaka ödeyecektir.

به کام از جوانی توانی رسید چو پیری رسد گوشه باید گزید

Muradına gençken ulaşabilirsin, yaşlanınca inzivaya çekilmek gerekir. (119/14)

به پیرانه سر گنبد لاجورد به ضحاک و جمشید بین تا چه کرد

Bak ki bu gök kubbe yaşlılığında Cemşid'e ve Dahhak'a neler etti? (119/15)

جهان پادشا چون شود دیر سال پرسـتـنده را زو بگـیرـد مـلال

Cihan padişahı yaşlandığında halk da ondan sıkılır. (119/16)

3.4. OLAĞANÜSTÜ / MİTOLOJİK UNSURLAR

3.4.1. Ye'cüc ve Me'cüc

Nuh Peygamber'in oğlu Yâves'in soyundan gelen, Kur'ân'da da adı geçen¹⁴¹, bozgunculuk çıkarıp çevre kavimlere eziyet eden ve kıyamet alametlerinden sayılan, fakat gerçek mahiyetleri hakkında bilgi verilmeyen iki kabilenin adıdır.¹⁴²

Zülkarneyn, bu kavmin yaşadığı topraklara vardığında çevre halkı, bu insanların her şeylerini yakıp yıktıklarını, ekin ve hayvanlarını gasp ederek götürdüklerini dile getirerek şikâyetle bulunur ve Zülkarneyn'den onları koruması için bir sed yapmasını ister. Bunun üzerine Zülkarneyn de Allah'ın izni ve emriyle iki dağ arasını güçlü bir duvarla kapatır, böylece Ye'cüc ve Me'cüc kavimleri çok çaba sarfetseler de artık o duvarı aşarak bölge halkını rahatsız edemezler.¹⁴³

Eserde İskender, adı bilinmeyen fakat Allah'ın emirlerine uyan bir kavme yardım ederek, onları rahatsız eden Ye'cüc ve Me'cüc adındaki bir kavme karşı bir sed inşa ettirerek halkı zulümden kurtarmıştır. İnsana benzeyen fakat oldukça çirkin olan bu ka-

¹⁴¹ “Dediler ki: “Ey Zülkarneyn! Ye'cüc ve Me'cüc (adlı kavimler) yeryüzünde bozgunculuk yapmaktadırlar. Onlarla bizim aramıza bir engel yapman karşılığında sana bir vergi verelim mi?” *Kur'ân-ı Kerîm*, Kehf:18/94

¹⁴² Yıldırım, 720; Pala, 493.

¹⁴³ Yıldırım, 720.

vim, yaptıklarıyla devlere benzetilmiştir. Bölgede yaşayan halka devamlı zarar veren bu kavmi engellemek için İskender, iki dağın arasına tunç ve bakırdan büyük bir sed yapılarak halkı onların zulmünden kurtarmıştır. Şair de şiirde Sedd-i İskenderî olarak da bilinen ve İskender-i Zülkarneyn'in yaptığı düşünülen bu seddin niçin ve kim tarafında kurulduğunu anlatırken Ye'cûc ve Me'cûc'den söz eder.

همان سد یاجوج ازو شد بلند که بست آنچنان کوه تا کوه بند

Dağları birbirine bağlayıp, Ye'cûc ve Me'cûc seddini o kurdu. (40/21)

اگر کوه پولاد شد پیکرت وگر خیل یاجوج شد لشکرت

Eğer vücutun demir dağı gibi olsa, Ye'cûc sürüsünden olsa da ordun. (213/17)

نجنبد ز یاجوج پولاد خای سکنر چو سد سکنر ز جای

Demir çiğneyen Ye'cûc'den dolayı İskender, İskender seddi gibi kılmıdamaz yerinden. (213/18)

3.4.2. Câm-ı Cem

İran hükümdarlarından Cem (Cemşid) ile Keyhüsrev'e, aynı zamanda Süleyman Peygamber ve Büyük İskender'e ait olduğu kabul edilen sihirli kadehtir. Şarabın Cemşid döneminde ortaya çıkmasına bakılarak câm-ı Cem gizlilikleri keşfetmenin yanı sıra “şarap kadehi” için de kullanılır. Dünyadaki gelişmeleri câm-ı Cem'den izleyen Cemşid'den sonra bu kadeh Keyhüsrev'e, ondan da Dârâ'ya miras kalmıştır. Câm-ı Cem, bütün evrendeki durumu, yedi feleğin sırrını açık ve ayrıntılı bir biçimde gösteren bir kadeh olarak düşünülür.¹⁴⁴ Daha çok efsanevî İran hükümdarı Cemşid'e ait olduğuna inanılan câm-ı Cem'in kimin tarafından icat edildiği kesin olarak belli değildir.¹⁴⁵

Eserde İskender'in İran üzerine yaptığı seferden bahsedilirken câm-ı Cem'den yukarıda belirtilen anlamlarıyla bahsedilir. İskender, İran mülkünü ele geçirdikten sonra dünyanın sırlarını gösteren Cem'in kadehini de elde etmiştir.

به تاراج ایران برآرد علم برد تخت کیخسرو و جام جم

İran'ı yağmalamak için sancak diker, Keyhüsrev tahtını ve Cem kadehini alıp götürür. (92/3)

¹⁴⁴ Şemîsâ, *Ferheng-i Telmihât*, 211-216; Yıldırım, 190.

¹⁴⁵ Dihhudâ, *Luğatnâme*, “Câm-ı Cem”, XVI, 66.

نشست از گه شام تا صبحدم روان کرد بر یاد جم ، جام جم

Akşamdan sabaha kadar oturdu, Cem kadehini Cem'in hatırasıyla içti. (212/11)

3.4.3. Âyine-i İskender (Âyine-i Sikender)

İskender'e ait olduğu rivayet edilen efsanevî aynadır.¹⁴⁶ İskenderiye'de bir kulenin üzerinde, gemilerin limana giriş çıkışlarını izlemek için yaptırılmış bir aynadır. Efsaneye göre İskender, bu kuleyi yabancıların burada çıkartacakları kargaşaları engellemek için kurdurmuş ve üzerine koydurduğu aynayla da burada nöbet tutan bekçilerin gözetlemeyi sürdürmelerini sağlamıştır. Rivayete göre bu aynada oraya gelmekte olan gemiler daha bir aylık yolda iken görülebilir, eğer gelen düşman gemisi ise bu aynadan güneş ışığı yansıtılarak daha uzaktayken yakılabilmiş.¹⁴⁷

Şerefnâme'de Nizâmî, İskender'in İskenderiye şehrini kurduktan sonra, kendisinden önce icat edilmemiş olan aynayı nasıl yaptırdığını ve o aynanın geçmiş ve gelecekte haber verdiğini ifade etmektedir.

نبود آینه پیش از او ساخته به تدبیر او گشت پرداخته

Ondan önce ayna yapılmamıştı, onun sayesinde yapıldı. (80/1)

نخستین عمل کآینه ساختند زر و نقره در قالب انداختند

Ayna yapmaya ilk başladıklarında, altın ve gümüşü kalıba döktüler. (80/2)

تو نیز ار در آن آینه بنگری به دست آری آیین اسکندری

Sen de o aynaya bakarsan eğer, İskender'in görkemine sahip olursun. (80/13)

سکندر درو دید پیش از گروه ز گوهر به گوهر در آمد شکوه

Herkesten önce onu gören kişi İskender oldu, cevherden cevhere ışıltı saçıldı.

(80/15)

¹⁴⁶ İskender Pala, "Âyine-i İskender", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 252.

¹⁴⁷ Yıldırım, 114; Seyyid Mustafa Müsevî, "Âyine-i İskender", *Dânişkede-i Edebiyyât ve Ulûm-i İnsânî Dânişgâh-i Tebriz*, 1382 hş., 188.

3.4.4. Âb-ı Hayat (Âb-ı Hayvân)

Karanlıklar ülkesinde bulunduğu ve içenlere ya da yıkananlara ölümsüzlük kazandırdığına inanılan efsanevî sudur. Bir damlası bile içildiğinde insanı ölümsüzleştirdiğine inanılır. Arap, Fars ve Türk edebî eserlerinde, aynü'l-hayât (hayat kaynağı), neh-rü'l-hayât (hayat ırmağı), mâ'u'l-hayat (hayat suyu), âb-ı bekâ (sonsuzluk suyu), âb-ı câvidânî (sonsuzluk suyu), âb-ı cevânî (gençlik suyu), âb-ı İskender (İskender suyu), âb-ı zindegî (hayat çeşmesi), hayat suyu, bengi su ve dirilik suyu gibi çeşitli isimlerle anılır. Bu efsanevî su, bütün dünya mitolojilerinde mevcut bir kavramdır. Hayat suyu ve ölümü yenecek ilaçlar düşüncesi en eski dönemlerden beri çeşitli uygarlıklarda görülmüş, tarihsel ve efsanevî kahramanlar oluşturulmuştur. Genellikle Hızır ve İskender'e atfedilir. Bu nedenle âb-ı Hızır ve âb-ı İskender gibi isimlerle de anılır.¹⁴⁸

İskender'in hayat suyu arayışı, özellikle İskendernâmeler'de efsane olarak ele alınan ve bütün milletlerin edebiyatında sembol olarak görülen önemli hikâyelerden biridir. Bu esfanenin asıl konusu, insanın ulaşılmaz istekleri peşinde uzun seferlere çıkmasıdır. Âb-ı hayat efsanesi, İskender hikâyelerinden yaklaşık üç bin yıl kadar önce Sümerler tarafından yazılan ve en eski yazılı destan olan *Gilgamesh Destanı*'nda yer alan bir mazmundur. *Gilgamesh Destanı*'nda geçen “su içinde biten otun sağladığı ebedî hayat” kavramının ve bunun Gılgamış tarafından aranmasının, İskender hikâyelerinde anlatılan âb-ı hayat efsanesine kaynaklık ettiği düşünülmektedir.¹⁴⁹

Tasavvufta ise âb-ı hayat, Allah'ın el-Hayy isminin hakikatından ibarettir. Bu ismi öz vasfı haline getiren kimsenin ölümsüzlük suyunu içtiği düşünülür.¹⁵⁰

Rivayete göre İskender-i Zülkarneyn, ordusuyla bir memlekete uğramış, orada kendisine ileride bir deniz olduğu, o deniz geçilince 3 ay süren karanlıklar ülkesinin başladığı ve bu ülkede âb-ı hayat olduğu söylenmiş. İskender, Hızır'ı da yanına alarak denizi geçmiş ve karanlıklar ülkesine varmış. Bu esnada yanlarında İlyas da varmış. Suyu bulmak için, bulanın diğerine haber vermesi şartıyla farklı yönlerde gitmişler. Hızır ve İlyas, yorulunca bir su kenarına oturup karınlarını doyurmak istemişler. Hızır yanında getirdiği pişmiş balıkları çıkarmış. Suda elini yıkarken bir damla su balığa sıçramış

¹⁴⁸ Dihhudâ, *Luğatnâme*, “Âb-ı Hayat, Âb-ı Zindegânî”, II, 20-26; Yıldırım, 34-39; Uludağ, 20.

¹⁴⁹ Behmen Serkârâtî, “Efsâne-yi Âb-ı Hayât der İskendernâme-yi Nizâmî ve Rivâyât-i Diğer Dâstân-i İskender”, *Mecmua-yi Makâlât-i Kongre-yi Beynu'l-milâli-yi Nohomîn Sede-yi Tevellud-i Hekîm Nizâmî-yi Gencevî*, Tahran 1372 hş., II, 228.

¹⁵⁰ Cebecioğlu, 28.

ve o esnada balık canlanıp suya karışmış. Hızır o an, hayat suyunu bulduklarını anlamış ve İlyas'a da içirmiş. İskender'e haber vermek için suyun kenarından ayrılmışlar fakat bir daha bu suyu bulamamışlar. Böylece Hızır ve İlyas ölümsüzlüğe ermişler.¹⁵¹

Eserde hayat suyunun karanlıklar ülkesinde olduğundan ve İskender'in onu bulmak için çok zahmet çektiğinden bahsedilir. Bu nedenle hayat suyu, çoğunlukla İskender ile birlikte anılır. Şair, arzularını sıraladığı bir şiirinde, karanlıklar içinde hayat suyunu zahmet çekmeden bulup ondan içmeyi arzular. Hayat suyunu arayan İskender'i de bu bağlamda anar. Hızır ve İlyas'ın ölü bir balığın suya düşüp can bulmasıyla farkedip ölümsüzlüğe kavuştukları bu su, İskender'e nasip olmamıştır. Şair de beyitlerinde bu şekilde konuya değinmiştir.

سکندر که راه معانی گرفت پی چشمه زندگانی گرفت
مگر دید کز راه فرخندگی شود زنده از چشمه زندگی

Mana âleminin yolunu tutan İskender, hayat suyu yolunu tuttu.

Anladı ki ancak mutlu olarak hayat çeşmesinden diri olunur. (44/7)

حبابی که ظلمات شد نام او روان آب حیوان از آرام او

Adı karanlıklar (ülkesi) olan o örtünün altında sükûnetinden dolayı, hayat suyu akmaktadır. (271/7)

که تا چون شه آید به فرخندگی بگوید که هان چشمه زندگی

Şah, mutlu halde oraya vardığında, işte hayat suyu budur desin. (276/16)

شگفتی نشد کاب حیوان گهر کند ماهی مرده را جانور

Şaşılmalı ki iksir gibi olan hayat suyu, ölü balığa can verip, diriltir. (277/5)

شگفتی در آن ماهی مرده بود که بر چشمه زندگی ره نمود

İlginçlik o ölü balıktaydı çünkü ölü olmasına rağmen hayat çeşmesine rehberlik etti. (277/6)

¹⁵¹ Onay, 8; Pala, 2.

3.4.5. Sedd-i İskenderî

İskender'in arzusuna ulaşmadan döndüğü karanlıklar ülkesi seferinin ardından insanlar, Ye'cüc ve Me'cüc adlı kavmin kendilerine aralıksız saldırdıklarını söyleyip ondan bunu önlemesini istemişler. İskender de yanındaki bilginlerle bu kavmin geçiş yeri olarak bilinen Hazar Denizi'nin kuzeyindeki bölgelere girmiş ve onların geçitlerinin demir, taş, katran ve kireç karışımından yüksek ve geçilmez duvarlarla kapatılmasını emretmiş, yapılan duvarlara Sedd-i İskenderî (İskender Seddi) adı verilmiştir. Bu seddin Büyük Çin Seddi olduğu da söylenir.¹⁵²

Eserde Nizâmî, İskender seddini geçit vermez özelliğiyle işlemiş, İskender'i de yaptığı sedde benzeterek onun gücünü ve sağlamlığını dile getirmiştir.

سکندر که کرد آن عمارت گری کجاست کجاست اسکندری

Nereden nereye İskender seddini kuran kişi İskenderdi. (143/15)

نجنبد ز یاجوج پولاد خای سکندر چو سد سکندر ز جای

Demir çiğneyen Ye'cüc'den dolayı İskender, İskender seddi gibi kımıldamaz yerinden. (213/18)

فرود آمدن چیست بر طرف راه چو سد سکندر کشیدن سپاه

Yol tarafına inmek nedir? İskender seddi gibi ordu sevkettir. (201/17)

سوی میمنه رومی و بربری چو یاجوج در سد اسکندری

Sağ tarafta Rumlu ve Berberi (askerler), İskender'in seddinde saf tutmuş Ye'cüc (ordusu) gibi. (249/4)

3.4.6. Simurg (Sîmorg)

Murg-i fermanrevâ (egemen kuş), murg-i çâreger (çare bulan kuş), murg-i dermânger (tedavi eden kuş), sîreng (otuz renk) adlarıyla da bilinen simurg, Farsça sözlüklerde büyük bir avcı kuş olarak geçer. Simurg, Şahnâme, Avesta ve Pehlevi rivayetlerinde doğaüstü, kutsal, koruyucu, harika ve büyük güçler taşıyan bir yaratıktır. Kâinatın tüm sırlarını bilir. Her tarafında renk cümbüşüyle bezenmiş dörder tane kanadı vardır. İri yapılı ve oldukça güçlüdür. Bu yüzden şâh-ı murgân, yani kuşların şâhı olarak

¹⁵² Yıldırım, 435, Pala, 407; Efşar, 18-23.

bilinir. 1700 yıl yaşar, üç yılda bir yumurtlar ve yavruları, 25 yıl sonra yumurtadan çıkar.¹⁵³

Elburz dağında bulunduğu inanılan bu kuşun üzerinde her kuştan bir eser bulunmaktadır. Evrenin tüm gizemlerini bildiğine, her hastalığa çare bulup her sorunu çözecek kadar bilge olduğuna ve geleceği görebildiğine inanılır. Çok güçlü ve büyüktür. Ondan daha güçlü bir kuş yoktur.¹⁵⁴

Şair, eserde Simurg'un bu üstün özelliklerini göz önünde bulundurup onun hiçbir zaman, avcılarının tuzağına düşmediğini ifade etmektedir. Yani İskender, bu üstün özelliklerinden dolayı Simurg'a benzetilmektedir. Kafdağı, dünyayı kaplayan bir dağ olmasıyla birlikte Simurg'un da yaşadığı mekândır. Çünkü Simurg, yüce bir kuş olduğu için yüksek yerlerde dolaşır ve yuva yapar. Bu nedenle Kafdağı onun tek mekânıdır ve Simurg ile özdeşleşmiştir. Nizâmî'ye göre İskender de tüm dünyaya hükmederek cihan şahı olma özelliğini almıştır.

نشیم چو سیمرغ در گوشه‌ای دهم گوش را از دهن توشه‌ای

Simurg gibi bir köşede oturup ağızımdan kuşlara azık veririm. (29/6)

عنان باز کش زین تمّای خام که سیمرغ را کس نیارد به دام

Bu boş hayali bırak, çünkü kimse Simurg'u tuzağa düşüremez. (100/15)

سر تاجداران برآمد به تخت چو سیمرغ بر شاخ زرّین درخت

Padişahlar padişahı, altından ağacın dalındaki Simurg gibi tahta oturdu. (176/13)

ز خاریدن کوس خارا شکاف پر افکند سیمرغ در کوه قاف

Sert taşı (bile) parçalayan davulun sesiyle, Kaf dağındaki Simurg'un kanadı dö-küldü. (249/9)

3.4.7. Hümâ (Humâ)

Kaf dağında, Okyanus adalarında veya Çin'de yaşadığı düşünülen hümâ, devlet kuşu, talih kuşu ve cennet kuşu isimleriyle de bilinen efsanevî bir kuştur. Serçeden biraz büyük, yeşil kanatlı, sarı gagalı, boz saksagani andırır. Halk inançlarına göre eskiden bir

¹⁵³ Yıldırım, 624; Ali Dehgân, Muhammed Dâdres, "Tehevvulât-i Ustûre-i Simurg Der Gozer Ez Hemâse Be İrfân", *İrfâniyât der Edeb-i Fârsî*, Tahran 1391 hş., S. 10, 51-66.

¹⁵⁴ Pala, 418.

hükümdar ölünce halk bir meydanda toplanır, hüma kimin başına konarsa o kişi hükümdar seçilmiş.¹⁵⁵

Fars edebiyatında varlığına kesinlikle inanılan yaratıklardandır ve mutluluğun, devletin ve hükümdarlığın simgesidir. Hüma kuşunun kanatları, kimi gölgelerse onun hükümdar olacağına inanılır ve onun başına devlet kuşu konmuş sayılırdı.¹⁵⁶

Eserde, İskender'in Hindistan'a sefer hazırlığı yapmayı düşündüğü sırada Hint hükümdarı, İskender için özel hediyeler gönderir. Bu hediyeler arasında güzelliğiyle meşhur bir de dilber vardır. Şah, bu güzeli görür görmez beğenir ve ona âşık olur. Nizâmî eserde İskender'i devletin ve hükümdarlığın simgesi olan Hüma'ya benzetmiş ve şahın kızının onu görür görmez âşık olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Nizâmî, yazmış olduğu eserden bahsederken, halka önderlik ettiğini ve uğurlu bir işe imza attığını ifade etmektedir.

نسفته دری ناشـ کفته گلی همایی بر او فتنه چون بلبلای

Delinmemiş bir inci, açmamış bir gül, bir Hüma ona bir bülbül gibi âşık olmuş.
(194/1)

به خود کم شوم خلق را رهنمای همایون ز کم دیدن آمد همای

Halka kendimi göstermem, gözlere görünmek için Hüma uğurlu oldu. (29/1)

همان پارسى گوی دانای پیر چینن گفت و شد گفت او دلپذیر

Bilge yaşlı, Farsça söyleyen [Hüma kuşu] şöyle söyledi ve söylediği gönül alıcı oldu. (125/26)

3.4.8. Hümayun

Sözlükte “uğurlu, mübarek, kutlu” anlamına gelen ve aslında bir kuşun adı olan Farsça hüma kelimesinin sonuna “gibi” anlamındaki -yûn (-gûn) ekinin getirilmesiyle oluşan bu tabirin ortaya çıkışı, ölen bir padişahın yerine halefi bulunmadığı takdirde bir meydanda uçurulan Hüma kuşunun başına konduğu kişinin hükümdar olması rivayetine dayandırılır. Halk arasındaki “başına devlet kuşu konmak” deyimini de bu rivayeti yansı-

¹⁵⁵ Muhammed Mu'in, *Ferheng-i Farsî*, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran 1375 hş., IV, 5169; Pala, 216.

¹⁵⁶ Yıldırım, 388.

tır. Hümâ'nın seçtiği kişi uğurlu, kutlu ve bahtlı sayıldığı için sonraları bu kelime padişahlar hakkında kullanılmıştır.¹⁵⁷

Eserde şair, İskender'in talihinin ona yardımcı olduğunu ifade etmektedir. Hümâyûn, uğurlu, mübarek, kutlu gibi anlamlarda kullanılmıştır.

همایون تر آن شد که این بزمگاه همایون بود خاصه در بزم شاه

Bu ziyafet, padişah meclisinde olduğu için daha da mübarek oldu. (34/14)

همایون کنی تخت را زیر تاج فرستد از هفت کشور خراج

Tacının altındaki tahtını uğurlu yaparsın, yedi ülkeden haraç gönderirler sana.

(48/20)

نشست از بر باره کوه فش به دیدن همایون به رفتار خوش

Dağ gibi görünen mübarek görüntülü ve güzel huylu atın üzerinde oturdu. (67/25)

برومند باد آن همایون درخت که در سایه او توان برد رخت

Onun gölgesine sığınabileceğimiz o uğurlu ağaç, meyveli olsun. (71/1)

رسولان رسیدند با ساو و باج همایون کنان شاه را تخت و تاج

Şahın tahtını ve tacını kutlayarak, elçiler altın ve haraçla geldiler. (135/12)

یکی تخم کارد یکی بدرد همایون کسی کاین سخن بشنود

Biri tohum eker biri biçer; bahtiyar bu sözü dinleyen kişidir. (278/23)

3.4.9. Ejderha

Ejd, ejder, ejdhâ veya ejderhâ olarak geçen bu kelime Pehlevîce aji veya aj, yani yılan sözcüğünden gelir ve Aj-i Dahhâk: Dehhâk yılanı da aynı köktendir. Büyük tim-sah görünümünde; yüzü ata benzeyen, iki kanatlı, ağzından ateş püsküren ve yer altı hazinelerinin koruyucusu olduğuna inanılan bir varlıktır.¹⁵⁸

Efsanevî bir yaratık olan ejderha, çoğunlukla büyü ve ruhani güçlere sahip, güçlü ve büyük bir kertenkele veya başka bir sürüngen olarak tasvir edilmiş ve tanımlanmıştır. Batı tasvirleri genellikle kanatlı, doğudaki tasvirlerde genellikle kanatsızdır. Ejderhala-

¹⁵⁷ Tahsin Yazıcı, "Hümâyûn", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 479.

¹⁵⁸ Yıldırım, 274-275.

rınkine benzer özellikler içeren efsanevî yaratıklar neredeyse her kültürde mevcuttur. Hatta ejderha Çin ve diğer Uzak doğu ülkelerinin simgesidir. Çok tehlikeli ve güçlü bir canavar olması ile edebiyatta kötü, güçlü ve ikiyüzlü varlıklar için benzetme amaçlı olarak kullanılır. Ayrıca ikiyüzlü düşmanları belirtmek için “iki başlı ejderha” deyimini kalıplaştırmıştır. Yine ejderha ve yılan gibi kıvrımlı şekle ve siyah renge sahip olması nedeniyle sevgilinin saç ve zülfü için benzetme aracı olarak kullanılır, çünkü sevgilinin kıvrım kıvrım saçları, ejderhayı andırır.¹⁵⁹

Nizâmî, eserde ejderhayı tehlikeli ve aynı zamanda güçlü bir düşman olarak ele alıp işlemiştir. Karşısına çıkan ejderha gibi düşman karşısında İskender, büyüklüğünü göstermiş ve hepsini helak etmiştir. Eğer dünya kişiye güç verirse karınca, ejderhaya bile kartallık iddiasında bulunarak güç gösterisi yapar.

گزاینده عفريتی آشوبناک شتابنده چون اژدها بر هلاک

Kargaşa çıkaran ısırgan bir şeytan, ejderha gibi öldürmeye can atan. (183/10)

که برخیز و بخت آزمائی بکن هلاک چنان اژدهائی بکن

Böyle bir ejderhayı helak etmek için kalk ve bahtını sına. (54/6)

چو ترسندهی اژدها کردشان چو ماران به صحرا رها کردشان

Onları ejderhadan korkuttuktan sonra onları yılanlar gibi çöllere bıraktı. (60/9)

که این اژدها خوی مردم خیال نهنگی است کاورده بر مازوال

İnsan sanılan bu ejderha huylu, bize zarar veren bir su canavarı gibidir. (60/11)

زمانه چو عاجز نوازی کند به تند اژدها مور، بازی کند

Zamane âcizi sevmek isteyince, karınca ejderhayla bile oyun oynayabilir (güç gösterisi yapar). (73/23)

مروت تو داری و مردی تو راست بداندیش را گنج با اژدهاست

Mürüvvet sendedir, kişilik sendedir; düşmanın hazinesi ejderhayla birlikte gömülüdür. (78/11)

¹⁵⁹ Pala, 136.

3.4.10. Dîv (Ġovl)

Pehlevîcede dev anlamındaki dîv sözcüğü, Tanrı anlamına gelir. Eski İran’da kimi tanrılar için bu isim kullanılmıştır. Ancak Zerdüş’tün ortaya çıkışı ve Ahura Mazda’nın tanınmasının ardından eski dönem tanrıları olan dîvler, insanları ve diğer yaratıkları yoldan çıkaran kötü yaratıklar, devler olarak kabul edilmişlerdir. Dîvler, cinlerin ve insanların da içinde bulunduğu tüm varlıklar arasında azgınlık, serkeşlik gibi özellikler taşıyan yaratıklara benzetilmiş ve yaşadıkları dönemde akranlarından daha güçlü özellikler taşıyıp, denetim altına girmeyi kabul etmeyen, egemenlik karşıtı güçler olarak nitelendirilmiştir. Şeytan güruhu ve insanları kötü yollara sürükleyen bozguncu insan anlamına da gelen devler, rivayete göre çirkin ve düzenbaz yaratıklardır. İnsan eti yemekten bile çekinmeyen bu taş kalpli, zalim yaratıklar olağanüstü güçlere sahiptirler.¹⁶⁰

Nizâmî, eserde dîv sözcüğünü şeytan anlamında kullanmıştır. İslam kültüründe şeytanın Kur’ân ayetlerini işitince orada duramadığına, kaçıp gittiğine inanılır. Beyitte de Nizâmî, Allah’a dua ederek, kendisine Kur’ân ayetlerini öğretmesini temenni etmektedir. Yine eserde İskender’in Zengibarlarla yaptığı savaş anlatılırken Zengiler, insan eti yemekten çekinmeyen yaratıklar olarak tasvir edilir. İskender ise bu korkunç yaratıkları bile bertaraf ederek zafer kazanmaya devam etmiştir.

ز تو آیتی در من آموختن ز من دیو را دیده بر دوختن

Ayeti bana öğretmek senden, şeytanın gözüne dikmek benden. (13/16)

چو بر جنگ شد ساخته سازشان گریزنده شد دیو از آواشان

Savaşa başlamaya hazırlanınca, onların seslerinden devler kaçtılar. (54/23)

درین ره فرشته زره می‌رود که آید یکی دیو و ده می‌رود

Bu yolda melek yoldan kaçır, çünkü bir dev gelir, on gider. (55/12)

چه گوئی سیاهان زنگی سرشت که بودند چون دیو دژخیم زشت

Huylları öylesine kara olan zenciler ki koca devler gibi çirkindiler. (78/16)

علم برکش روشنان سپهر قلم در کش دیو تاریک چهر

¹⁶⁰ Yıldırım, 250; Muhammed Rızâ Bozorgî, “Dîv Der Şahnâme”, *Neşriye-yi Metn-i Pejûhiş-i Edebî*, Dânişgâh-i İmâm Humeynî, 1379 hş., S. 13, 76-100.

Gökteki yıldızların sancağını diken, siyah yüzlü devlerin yüzüne kalem çeken.
(204/16)

3.4.11. Ğul-i yabani

İstedikleri şekli alabilen, çölde ve sahrada yaşayan dev türlerine verilen isimdir. Yoluna çıkan herkesi kandırma yeteneğine sahiptirler. Tevrat'ta hertürlü kılı hayvanlara *ğovl* ismi verilir.¹⁶¹ Daha çok şeytanı ve insanın kötü arzularını simgeler. Genellikle iri cüsseli bir yaratık olarak “çirkin, korkunç ve büyücü” gibi nitelemelerle de anılır.¹⁶²

Eserde de her yere akın eden vahşi çöl insanı manasında kullanılmıştır.

در آن جای غولان وطن ساختند چو غولان به هر گوشه می‌تاختند

O yeri gulyabaniler vatan edindiler, gulyabani gibi her yere sürekli akın ettiler.
(55/3)

3.5. PEYGAMBERLER

Şerefnâme'de adı geçen Peygamberler şunlardır: Âdem, Muhammed, İbrâhîm, İlyâs, İshak, İsâ, Mûsâ, Süleymân, bunlardan başka İskender'e zor durumlarda sürekli yardım eden Hızır da nebi olarak anılır. Eserde Mânî ve Zerdüş gibi peygamberlik iddiasında bulunan ya da yeni bir din getirdiğini söyleyen isimlerden de söz edilir.

3.5.1. İlyâs

Kur'ân-ı Kerîm'de yalnızca iki yerde bahsedilmiş¹⁶³ ve hakkında çok az bilgi verilmiştir. Hz. İlyâs, İsrailoğullarından Ba'l isimli puta tapan bir kavme peygamber olarak gönderilmiştir. Kendisine sonsuz hayat verildiğine inanılır.¹⁶⁴

Halkı Allah'a ibadet etmeye davet etmiş fakat diğer peygamberlere yapıldığı gibi düşmanlıkla karşılanmıştır. Hz. İlyâs'ın, Hz. İsa ve Hızır gibi hâlâ sağ olduğuna inanılmaktadır. Bazı kaynaklarda Hızır ve İlyâs peygamberlerin ölümsüzlük sırrına erdikleri, Hızır'ın denizde, İlyâs'ın ise karada sıkıntıya düşenlerin yardımına yetiştiği, her yıl hac

¹⁶¹ Dihhudâ, *Luğatnâme*, “Ğovl” XXXVI, 377.

¹⁶² Yıldırım, 341.

¹⁶³ *Kur'ân-ı Kerîm*, Saffat:37/123; En'âm:6/85.

¹⁶⁴ Dihhudâ, *Luğatnâme*, “İlyas”, VIII, 120; Yıldırım, 413.

mevsiminde Mina’da bir araya gelip, dua ettikleri, Peygamberimiz Hz. Muhammed’in İlyâs ile karşılaşip birlikte yemek yedikleri ve İlyâs peygamberin uçup gittiği şeklinde rivayetler vardır. Hızır ve İlyâs’ın her yıl Mayıs ayının altıncı gününde buluştukları söylentisi, bugüne Hızır ve İlyâs adlarının halk ağzındaki şekliyle “Hıdrellez” denilmesini sağlamıştır. Günümüzde bayram olarak kutlanılan bu özel gün, aslında İslâm öncesindeki Orta Asya, Orta Doğu ve Anadolu yaz bayramlarına dayanmaktadır. Bu bayramlar arasında alakasız bir şekilde Hızır ve İlyâs isimleri arasında dini bir bağlantı kurulmuştur.¹⁶⁵

Eserde de İlyâs peygamberin Hızır ile birlikte karanlıklar ülkesine yaptığı yolculuktan bahsedilmektedir. Hızır ve İlyâs, karanlıklar ülkesinde giderken, yemek yemek için bir su kenarına gelirler, sofralarını kurarlar ve içlerinden biri sofradan aldığı balığı yanlışlıkla suya düşürür; balığı almak için suya uzandığı esnada balığın canlandığını görür. Bu olaydan sonra Hızır ve İlyâs, o suyun hayat suyu olduğunu anlarlar ve sudan içerek ölümsüzlüğe kavuşurlar. İskender’in o sudan içemeyeceği onlara malum olunca da birlikte gözden kaybolurlar.

که الیاس با خضر همراه بود در آن چشمه کو بر گذرگاه بود

Yol üstünde olan o çeşmede İlyas, Hızır ile birlikteydi. (276/21)

چو بایکدگر هم درود آمدند بدان آب چشمه فرود آمدند

Birbirlerine selam verdiklerinde, o su kaynağının yanına indiler. (276/22)

ز دست یکی زان دو فرخ همال در افتاد ماهی در آب زلال

O iki mübarek dosttan birinin elinden, berrak suya balık düştü. (276/24)

چو ماهی به چنگ آمدش زنده بود پژوهنده را فال فرخنده بود

Balığı elini aldığı anda canlıydı, bunu uğurlu bir fal olarak yorumladı. (277/2)

شگفتی نشد کاب حیوان گهر کند ماهی مرده را جانور

Şaşılmalı ki iksir gibi olan hayat suyu, ölü balığa can verip, diriltir. (277/5)

چو الیاس و خضر آبخور یافتند از آن تشنگان روی بر تافتند

İlyas ve Hızır su kaynağını bulunca, o susuzlardan uzak yaşadılar. (277/10)

¹⁶⁵ İsmail Yiğit, *Peygamberler Tarihi* (8. Baskı), Kayıhan Yay., İstanbul 2013, 542-546.

3.5.2. İshak

İshak peygamber, Hz. İbrahim'in ikinci oğludur. M.Ö. XIX-XVII yüzyıllarda yaşamıştır. Yahudilerin İbrahim'den sonra ikinci atası olarak kabul edilir.¹⁶⁶ Annesi Sârâ, ihtiyarlığında mucizevi şekilde onu dünyaya getirmiştir. Babası İbrahim peygamberin vefatından sonra yerine geçmiştir. Uzun yıllar yaşadığına inanılan İshak peygamber, bugünkü Filistin olan Ken'an civarında yaşamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in 16 ayetinde ondan bahsedilmektedir.¹⁶⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ayetlerde, onun doğumunun müjdesi, âlim ve peygamber oluşu, yetişmesi, peygamberlik görevinin verilmesi ve görevini yürütmesi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Onun hayatı ile ilgili mevzular Tevrat'ta yer almaktadır. Tevrat'ta geçen bilgilere göre Hz. İbrahim, hizmetinde çalışan birini, oğluna uygun bir kız bulması için akrabalarının yanına Mezopotamya'ya gönderir. Hz. İbrahim'in kardeşi Nahor'un oğlu Betuel'in kızı Rebaka'yı ister, teklif Allah'ın emri sayıldığı için kabul edilir ve Rebaka, Filistin'e getirilerek Hz. İshak ile evlendirilir. Evliliklerinden 20 yıl sonra Ays ve Yakub adını verdikleri ikiz çocukları dünyaya gelir. Ays, Hz. İsmail'in kızı ile evlenir ve onun soyu Rumları oluşturur. Yakub ise dayılarından Nahor'un Lea ve Rahel adında iki kızıyla evlenir. Hz. İshak, yaklaşık 180 yaşında vefat eder ve babasının yanına defnedilir.¹⁶⁸

Nizâmî'nin eserinde Hz. İshak adı, İskender'in babası Feylakus'un bu peygamber neslinden gelmiş ünlü bir padişah olduğunu söylemesiyle geçer.

نو آیین ترین شاه آفاق بود نوا زاده عیص اسحق بود

Kâinatın en yenilikçi kralıydı, İshak oğlu Eys'in torunuydu. (44/17)

3.5.3. İbrahim

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'ın kabul ettiği büyük peygamberlerden biridir. İsmail ve İshak'ın babası olan İbrahim, putları kırması ve bu yüzden putperestlerce ateşe atılmasına rağmen ateşin kendisini yakmamasından dolayı Kur'ân'da ve bazı diğer kaynaklarda yer alır. Kaynaklarda aktarıldığına göre putperest yönetim, İbrahim'i ateşe

¹⁶⁶ Yıldırım, 427.

¹⁶⁷ Pala, 236.

¹⁶⁸ Yiğit, 297-298.

atarak cezalandırmaya kalkışır. Ancak Allah'ın, “*Ey ateş, İbrahim’e karşı serinlik ve esenlik ol!*” emri üzerine ateş İbrahim’i yakmaz.¹⁶⁹

Edebiyatta özellikle putları kırması, oğlu İsmail ile ilgili rüyası, onu kurban etmek istemesi, Kâbe’yi inşa etmesi, “Allah’ın dostu” anlamındaki Halil lakabı, Hz. Muhammed’in onun soyundan gelmesi, Nemrud tarafından ateşe atılması ve Allah’ın o ateşi bir gül bahçesine çevirmesi hadisesi ile aktarılır. Ayrıca bütün şairler tarafından telmih vasıtasıyla şiirde işlenmiştir. “Özellikle “sevgili”, “güzellik-put-Halil” ilgisi içinde, “Nemrud-Halil-ateş” tenasübü içinde ve istiare yoluyla “sevgili” için bir benzetme ögesi olarak âşık-mâşuk-Halil ilişkisi ile anılmıştır.”¹⁷⁰

Eserde, Hz. İbrahim adı ilk olarak İskender’in Acem memleketine sahip olduğunda Dârâ’ya yazdığı mektupta geçmektedir. İskender, Hz. İbrahim’e inen sayfaların hatırı için memleketteki tüm ateşkedeleri yıkıp, insanları Allah’ın dinine davet edeceğini söylemektedir. Çünkü İbrahim peygamber de kendi atasının dini putperestliği kabul etmemiş, put haneye gidip, putları kırmıştır. İbrahim putperest iken Allah’ı tanımıyordu, ona yabancıydı sonra Allah’ı tanıdı ve O’na dost oldu. İskender, Dârâ ile yaptığı savaşın ardından Acem halkını Hz. İbrahim’in dinine davet etmiş ve memleketteki tüm ateşkedeleri yıkmıştır. Eserde de bu yönleriyle geçmektedir.

گه آری خلیلی ز بتخانهای گهی آشنائی ز بیگانهای

Kâh puthaneden bir Halil çıkarırsın, kâh bir yabancıdan bir tanıdık. (12/22)

بمصحف براهیم ایزد شناس کزان دین کنم پیش یزدان سپاس

Tanrı’yı tanıyan ve bilen İbrahim’e gönderilen Mushaf’a yemin olsun ki Tanrı’nın huzurunda o dine şükrederim. (99/8)

3.5.4. Hz. Muhammed

İslam peygamberi Hz. Muhammed Mustafa, milâdi 571 yılında doğmuştur. Allah’ın kendisine verdiği peygamberlik vazifesini bihakkın ifa ettikten sonra, hicretin onbirinci yılı, Rebiülevvel ayının 12’sinde (m. 632) pazartesi günü vefat etmiştir.¹⁷¹

¹⁶⁹ Şemisâ, *Ferheng-i Telmihât*, 83; Ömer Faruk Harman, “İbrahim”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 267.

¹⁷⁰ Metin Akkuş, *Divan Şiirinde İnsan, Dini Kişilikler*, Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 2000, 84-85.

¹⁷¹ Pala, 330.

Son peygamber olan Hz. Muhammed, Allah'ın en sevdiği kulu, yaratılanların en güzeli. Hayatı boyunca Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara bildirmek, onları hak yoluna ulaştırmak için çalışmıştır.¹⁷² Cihan güzelliğinin tecellisi, insanların efendisi, ezel ve ebedin tek hâkimidir. Arş'a yükselmiş, tüm insanlık ona secde etmiştir. Ondan daha üstün bir şefaatçi yoktur.¹⁷³

Nizâmî, eserinde naat başlığı altında Hz. Muhammed'i öven beyitlere yer vermekte ve ondan övgüyle bahsetmektedir. Mahşer gününde Hz. Peygamber'e şefaat yetkisi verilecek ve Peygamber de bu yetkiyi her mümin kul için kullanacaktır. Nizâmî de kendisine sadece Hz. Peygamberden şefaatçi olmasını istemiştir.

Bütün âlem, yer ve gökler Hz. Peygamber'in yüzü suyu hürmetine yaratılmıştır. Siyah ve beyaz bütün insanların ve varlık âleminin güvencesi, korku ve ümit günü mahşerde şefaat edecek tek kişidir.

Dini inanışlara göre Hz. Muhammed'in mucizelerinden biri de Ay'ı parmağıyla ikiye bölmesidir. Kureyşilerin reislerinden Ebu Süfyan ve Ebu Cehil bir keresinde Mekke'de Hz. Muhammed'den peygamber olduğunu ispat etmek için Ay'ı parmağıyla ikiye bölmelerini istemişler. Hz. Muhammed de parmağıyla Ay'a işaret etmiş ve Ay ikiye bölünmüş; sonra yeniden parmağını Ay'a doğru uzatmış, Ay'ın parçaları yeniden birleşmiştir. Şair, ayrıca avucundaki taşlarla, Hz. Muhammed'in adını söyleyip şehadet getirmektedir. Aşağıdaki beyitlerde de bunlardan bahsetmektedir.

محمد کازل تا ابد هر چه هست به آرایش نام او نقش بست

Ezelden ebede her ne varsa, Muhammed adını süslemek için yaratılmış. (17/2)

زمان دار عالم سیه تا سپید شفاعت گر روز بیم و امید

Siyahtan beyaza kadar bütün âlemin güvencesi, korku ve ümit gününün şefaatçisi.

(17/4)

ستون خرد مسند پشت او مه انگشت کش گشته ز انگشت او

Onun arkasına dayandığı (sütun) akıl sütunudur, ayı parmağıyla ikiye bölen onun parmağıdır. (17/10)

¹⁷² Süleyman Uludağ, "Muhammed", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 448-449; Mustafa Fayda, "Muhammed", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 442-443;

¹⁷³ Pala, 331.

فراخی بدو دعوت تنگ را گواهی بر اعجاز او سنگ را

Sıkıntılı davet onun için ferahlık oldu, taş da onun mucizesine tanıklık etti. (17/20)

نظامی بدین بارگاه رفیع نیارد به جز مصطفی را شفیع

Nizâmî bu yüce dergâhta, ulu Mustafa'dan başkasını şefaati tutmaz. (16/22)

3.5.5. İsa

Nâsıralı Meryem'in oğlu olan İsa, dört kutsal kitaptan biri olan İncil'in indirildiği peygamberdir. Cebrail'in üflemesiyle Meryem, İsa peygambere hamile kalmıştır ve bu yüzden İsa peygambere Rûhullah denilmiştir.¹⁷⁴ Hristiyanlara göre Allah'ın oğlu, Müslümanlara göre ise Allah'ın İsrailoğullarına gönderdiği büyük peygamberlerden biridir.¹⁷⁵

Beşikte iken konuşmuş ve otuz yaşında kendisine peygamberlik verilmiştir. On iki havari ona iman etmiştir. Mesîh, Mesiha, İbni Meryem, Kelîmetullah gibi isimlerle de zikredilmiştir. İsa, Hz. Muhammed'i müjdelediği bildirilen, "Allah'tan bir ruh ve kelime" olarak tavsif edilen, ancak kul olduğu vurgulanan bir peygamberdir. Hristiyanlık'ta ise İsa Mesîh, Tanrı'nın oğlu, dolayısıyla tanrı kabul edilmektedir.¹⁷⁶

İsa, edebiyatta babasız doğması yönüyle Allah'ın kudretine örnek olarak; ana karnında ve beşikte konuşması, eliyle mesh ederek hastalara şifa vermesi, körlerin gözünü açması, nefesiyle ölümlere hayat vermesi, su üstünde yürümesi, göğe çekilmesi gibi birçok şekilde işlenmiştir. Sevgilinin dudağı can bağışlamakta İsa'ya benzetilir. Bazen sevgiliden gelen seher yeli de diriltici özellikleriyle İsa'ya benzetilir. İsa, Cebrail'in Meryem'e üflediği ruhtur. Bu nedenle neye dokunsa ona can verir, ölümleri diriltir.¹⁷⁷

Eserde Nizâmî, naat başlığı altında Hz. Muhammed'i öven beyitlere yer verirken, Hz. Peygamberin nefesinin ölümleri diriltten İsa'nın nefesinden daha mucizevi olduğunu ifade eder ve Hz. Peygamberi Hz. İsa'dan üstün tutar. Hayat suyu karanlıklar içinde gizliyen, onun da vücudu karalarla örtülüdür. Dönemin padişahını överken de yine şair, İsa'nın ölümleri diriltten nefesine telmih yoluyla gönderme yapar ve padişahın İsa gibi ölümlere hayat verdiğini anlatır.

¹⁷⁴ Şemisâ, *Ferheng-i Telmihât*, 471.

¹⁷⁵ Yıldırım, 420.

¹⁷⁶ Ömer Faruk Harman, "İsâ", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 465.

¹⁷⁷ Pala, 235-236.

لب از باد عیسی پر از نوش تر تن از آب حیوان سیه پوش تر

Dudağı İsa'nın nefesinden daha da tatlı, bedeni hayat suyundan daha gizli. (17/8)

چو عیسی بسی مرده را زنده کرد به خلقی چنین خلق را بنده کرد

İsa gibi birçok ölüyü diriltti, böyle bir mizaçla halkı (kendisine) köle etti. (36/1)

3.5.6. Musa

İmrân oğlu Musa, İsrâiloğulları'na gönderilen ve kendisine Tevrat indirilen bir peygamberdir. Hem Yahudilik ve Hıristiyanlığa hem de İslâm'a göre büyük bir peygamber ve İsrâiloğulları'nı Firavun'un zulmünden kurtarıp hürriyete kavuşturan bir liderdir.¹⁷⁸

Allah'la yaptığı konuşmadan dolayı Musa'ya *Kelimullah* denmiştir.¹⁷⁹ Musa'nın dokuz büyük mucizesi vardı. Bunlardan “yed-i beyza” (*beyaz el*) ve “asa” mucizeleri en çok bilinenlerdendir. Musa'nın elini koynundan çıkardığında güneş gibi parladığı, dünyayı aydınlattığı ve elini tekrar koynuna koyduğunda aydınlığın yok olduğu söylenir.¹⁸⁰

Eserde şair, Hz. Muhammed'in Mirac'a yükselişini anlatırken Musa ve Hızır'ın onun koruyucusu olduğunu, İsa'yı da kendisiyle birlikte götürdüğünü ifade etmektedir.

کمر بر کمر کوه بر کوه راند گریوه گریوه جنیبت جهاندد

Yamaçtan yamaca, dağlardan dağlara gitti, atını patikadan patıkaya atlattı. (19/8)

به هارونیش خضر و موسی دوان مسیحا چه گویم ز موکب روان

Musa ve Hızır, ona yardım için koşturuyor; İsa'dan hiç bahsetmeyeyim, atının yanında koşuyor. (19/9)

به اندازه آنکه یک دم زنند به یک چشم زخمی که بر هم زنند

Bir nefes alana kadar ve yaralı bir göz kırpana kadar. (19/10)

ز خریشته آسمان در گذشت زمین و زمان را ورق درنوشت

Gökyüzü otağından geçip gitti; yeri ve göğü kat etti (yukarılara çıktı). (19/11)

¹⁷⁸ Yıldırım, 534; Ömer Faruk Harman, “Mûsâ, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 207.

¹⁷⁹ Şemisâ, *Ferheng-i Telmihât*, 631.

¹⁸⁰ Pala, 481.

3.5.7. Âdem

Allah'ın yarattığı ilk insan, insanoğlunun atası ve ilk peygamber olan Âdem, “topraktan” veya “kırmızı” anlamına gelen İbranice bir kelimdedir.¹⁸¹ Kur’ân-ı Kerim’de ismi geçen peygamberlerdendir. Birçok hadiste *Ebü’l-beşer (İnsanlığın Babası)* künye-siyle ve *Safiyullah* yani *Allah’ın temiz kulu* sıfatıyla anılır.¹⁸² Allah, Âdem’i yarattıktan sonra ona kendi ruhundan üflemiştir.¹⁸³

Edebiyatta Âdem, çok farklı yönlerle anılır. Çamurdan yaratılması, meleklerin kendisine secde etmesi, şeytanın ona secde etmemesi, yasak ağaca dokunması ve cennetten kovulması gibi konularda telmih yoluyla değinilir. Âdem, insanlığın babası olduğu için kelime olarak “insan” anlamında da kullanılır.¹⁸⁴

Eserde de Nizâmî, Âdem’i insan anlamında kullanmıştır.

دها و دهش دارد و مردمی فرشته است در صورت آدمی

Zeki, cömert ve insandır, Âdem (insan) suretli bir melektir. (198/12)

اساسی که در آسمان و زمیست به اندازه فکرت آدمیست

Gökyüzünde ve yeryüzünde olan yasalar, insanın aklı ölçüsündedir. (15/19)

به مردم درآمیز اگر مردمی که با آدمی خوگر است آدمی

Eğer insan isen insana karış, çünkü insan insana alışkındır. (24/8)

سری کردن مردم از مردمیست وگرنه همه آدمی آدمیست

İnsanın tevazu göstermesi insanlığındandır, yoksa herkes insandır. (78/4)

من و توز خاکیم و خاک از زمی همان به که خاکی بود آدمی

Ben ve sen topraktanız, toprak ise yerden; insanın toprak gibi (mütevazı) olması daha iyidir. (205/5)

¹⁸¹ Şemisâ, *Ferheng-i Telmihât*, 68; Yıldırım, 46.

¹⁸² Pala, 6.

¹⁸³ Şemisâ, *Ferheng-i Telmihât*, 69.

¹⁸⁴ Pala, 7.

3.5.8. Süleyman

Dâvud peygamberin oğlu olan Süleyman, İsrailoğullarının büyük peygamberi ve hükümdarlarından biridir.¹⁸⁵ Bilgisi, bilgeliği ve üstün kişiliğiyle nam salan Süleyman peygamber, üstün hükümdarlık yeteneğiyle dillere destan bir mülke ve servete ulaşmıştır.¹⁸⁶ Allah tarafından rüzgâr, Süleyman'ın emrine verilmiş ve onu haberleşme aracı olarak kullanmıştır. Ayrıca cinler, periler, insanlar ve diğer canlılar ona hizmet için görevlendirilmiş ve ism-i azam yazılı yüzüğüyle onlara hükmetmiştir.¹⁸⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de 16 âyette ismi zikredilen Süleyman peygamberin mucizelerinden biri de Allah tarafından kuşların ve diğer canlıların dilinin kendisine öğretilmesidir. Cinler, Süleyman peygamber için sağlam kale ve binalar, kalabalık için yemek pişirilen kazan ve tencereler yapmışlardır. Şeytanlardan bazıları ise onun için evler, köşkler ve surlar inşa etmişler, bazıları da denizden inciler ve bunun gibi kıymetli taşlar çıkarmak için dalgıçlık yapmışlardır. Hz. Süleyman, 52 yaşındayken ayakta asâsına dayalı bir şekilde iken ölmüş ve yanındaki cinler onun öldüğünü, ancak ağaç kurtlarının uzun bir süre içerisinde yediği asâsı kırılıp, yere düştüğünde anlamışlardır. Cinler bu hadiseye kadar Hz. Süleyman'ın ölümünü fark edememişlerdir.¹⁸⁸

Eserde Süleyman peygambere ve onun hizmetindeki cinlere ve şeytanlara telmih yapılmıştır. İskender ve askerlerinin zapt etmek istedikleri, içerisinde haramilerin bulunduğu bir kale, Süleyman peygamberin devlerinin dahi alamayacakları kadar çetindir. Dârâ'nın kendi askerleri tarafından katledildiğini ifade etmek için şair karıncaya esir düşen Süleyman benzetmesi yapmıştır. Dönemin padişahına övgü başlığı altındaki bölümde Nizâmî, eserini Nusratuddin adına yazdığını ve ona hediye ettiğini ifade ederken teşbih yoluyla aşağıdaki beyiti örnek vermiştir.

شه ار چون سلیمان شود دیو بند مرا در جهان هست دیوانه چند

Şah, Süleyman gibi devi köle yapıyorsa da, benim de kendime göre dünyada birçok delim divanem vardır. (265/24)

همان پیش تخت تو مهمان کشید که آن مور پیش سلیمان کشید

¹⁸⁵ Yıldırım, 646.

¹⁸⁶ Dihhudâ, *Luğatnâme*, “Süleyman”, XXIX, 611.

¹⁸⁷ Şemisâ, *Ferheng-i Telmihât*, 382.

¹⁸⁸ Yiğit, 535.

Karıncayı, Süleyman'ın huzuruna çıkaran; beni de senin tahtının karşısına misafir etti. (286/12)

سليمانی افتاده در پای مور همان پشه کرده بر پیل زور

Süleyman karıncaya esir düşmüş; aynı sivrisinek file zulmetmiş. (111/3)

3.5.9. Harun

Musa peygamberin kardeşidir.¹⁸⁹ Ona yardımcı olması için İsrailoğullarına gönderilen bir peygamberdir.¹⁹⁰ Tanrı tarafından Firavun'u inanmaya çağırmakla görevlendirilmiştir. Kur'an'da değişik surelerde adı geçmekle birlikte hayatıyla ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır ve genellikle Musa ile birlikte anılır.¹⁹¹

Eserde şair, Harun'u koruyuculuk vazifesini üstlenen kişi olarak ele almıştır. Harun'un geceyi korumak için beline altın silahlar taktığından bahsetmektedir. Yani gökyüzünde görünen yıldızları kastetmektedir.

برآویخت هندوی چرخ از کمر به هارونی شب جرسهای زر

Hindu gibi (kapkaranlık) gökyüzü (Harun gibi) gece bekçiliği için beline altın ziller takmış. (57/15)

جلجل زنان گفت هارون شاه که شه تاجور باد و دشمن تباه

Harun şah zil çalarak dua etti: "Şah taç sahibi olsun, düşman kahrolsun." (57/16)

چو بانگ خروس آمد از پاسگاه جرس در گلو بست هارون شاه

Karargâhtan horozun sesi geldiğinde (sabah olduğunda), Harun şah güzel sesiyle dua etti. (270/3)

3.6. DİNÎ ŞAHSİYETLER

Nizâmî, eserde Hızır, Meryem, Zübeyde, Ebu Tâlib, İsrâfil, Rıdvan, Hârût, Zerdüş ve Mânî gibi dini şahsiyetleri konu etmiştir.

¹⁸⁹ Mustevfî, 44.

¹⁹⁰ Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Harun", XLIX, 62.

¹⁹¹ Yıldırım, 354.

3.6.1. Hızır

Musa Peygamber döneminde yaşayan, kendisine ilahi bilgi ve hikmet öğretilen Hızır, tıpkı İlyâs gibi hayat suyu içerek ölümsüzlüğe kavuştuğuna inanılan kişidir. Rivayetlerin çoğuna göre adı Hızır, künyesi de Ebu'l-Abbâs'tır. Geçtiği ya da namaz kıldığı her yerin yeşerdiği söylenir.¹⁹²

Kur'ân'da Hızır adı geçmemekle birlikte Kehf suresinde¹⁹³ geçen Musa'nın arkadaşıyla çıktığı yolculukta karşılaştıkları kişinin Hızır olduğu yönünde yaygın bir görüş vardır.

Arapça kaynaklarda "hadır, hadr, hıdr" şeklinde yer alan ve Arapça kökenli olduğu kabul edilen kelime Türkçede Hızır ve Hıdır biçiminde kullanılmaktadır. Hadır "yeşil, yeşilliği çok olan yer" mânasındaki ahdar ile eş anlamlı bir kelimedir. Dolayısıyla "hadır" kelimesinin özel isimden ziyade lakap veya sıfat olarak kabul edildiği söylenebilir. Nitekim bazı kaynaklarda Hızır'a bu ismin, kuru yerde oturduğunda altından otların yeşerdiği ve bastığı her yerin yeşile bürünmesinden dolayı verildiği kaydedilmektedir. Bazı araştırmacılara göre ise Hızır kelimesi, Arapça asıllı olmayıp Gılgamış destanında yer alan Gılgamış'ın atası Hasistra veya Hasisatra'nın Arapçalaşmış şeklidir.¹⁹⁴

Bazı kaynaklarda Hızır'ın İskender'in ordusunun üst düzey bir komutanı olduğu ve kötülüklerden son derece kaçınan birisi olması nedeniyle hayat suyunu içmenin İskender'e değil de ona nasip olduğu geçmektedir. Zülkarneyn, Allah'ın Kafdağı'nda karanlıklar içerisinde yarattığı çeşmeye gitmek istemiş ve Hızır'ı ordusunun başına geçirerek yola çıkmış, eline de gizemli bir mücevher vermiş, ordudan uzak kaldığı veya sıkıntıya düştüğünde yere atınca yolunu aydınlatacağını söylemiştir. Sözü edilen karanlık bölgeye geldiğinde Hızır yolunu kaybeder. Elindeki mücevheri yere atarak yolunu aydınlatır. Oracıkta bir çeşme görür, yıkanır ve suyundan içer. Allah'a şükreder ve oradan ayrılır. Hayat suyunu da içerek sonsuz bir ömür kazanan Hızır, bu yüzden bazı kaynaklarca İskender ya da Zülkarneyn'in ordu komutanı olarak tanıtılır.¹⁹⁵

Eserde şair, Hızır'ı hayat suyunu bularak ölümsüzlüğe kavuşması yönüyle ele alır. Hayat suyunu bulmak için karanlıklar ülkesine çıkılan o yolda İskender ile birlikte yol

¹⁹² Şemîsâ, *Ferheng-i Telmîhât*, İntişârât-ı Firdovs, Tahran 1389 hş., 281; Yıldırım, 375.

¹⁹³ *Kur'ân-ı Kerîm*, Kehf:18/60-82

¹⁹⁴ İlyas Çelebi, "Hızır", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 407.

¹⁹⁵ Yıldırım, 377.

alan Hızır, yolunu kaybetmiş ve hayat suyuna ulaşmıştır. İskender bunca uğraşa rağmen o sudan mahrum kalmıştır.

مرا خضر تعلیم گر بود دوش به رازی که نامه پذیرای گوش

Kulağımın kabul edeceği sırrı, dün gece bana Hızır öğretti. (31/14)

چو خضر از چنین روزی روزه گیر چو هست آب حیوان نه خرما نه شیر

Hızır gibi böyle rızıktan yeme, oruç tut; hayat suyu olunca ne hurmaya ne süte gerek var. (115/4)

پی خضر گفتی در آن راه بود همانا که خود خضر با شاه بود

Sanki Hızır o yola iz bırakmıştı ve sanki Hızır, şah ile birlikteydi. (271/20)

به فرمان او خضر خضرا حرام به آهنگ پیشینه برداشت گام

Onun emriyle yeşil adımlı Hızır, eskiler gibi yürümeye başladı. (276/1)

چو با چشمه خضر آشنائی گرفت بدو چشم او روشنایی گرفت

Hızır, çeşmeyi bulunca, ondan dolayı her iki gözüne de ışık doldu (gözleri parlamaya başladı). (276/11)

بدانست خضر از سر آگهی که اسکندر از چشمه ماند تهی

Hızır sır bildiği için anladı ki İskender sudan mahrum kalacak. (276/18)

سکندر که جست آب حیوان ندید نجسته به خضر آب حیوان رسید

İskender hayat suyunu aradı, göremedi; Hızır ise hayat suyuna aramadan ulaştı. (278/7)

سکندر به تاریکی آرد شتاب ره روشنی خضر یابد بر آب

İskender karanlığa doğru koşarken, Hızır suyu ışıklı yolda buldu. (278/8)

3.6.2. Meryem

İmran ve Hanna'nın kızı olan Meryem, Hz. İsa'nın annesidir. Meryem adı Kur'ân'da otuz dört yerde geçer, ayrıca Kur'ân'ın on dokuzuncu suresi bu isimle anılır. Kur'ân'da ismiyle anılan tek kadındır.¹⁹⁶

İslâm'da üstün nitelikleri sebebiyle yüceltilen, iffet ve itaat simgesi bir şahsiyet olarak gösterilen Meryem, Hristiyanlık'ta "Tanrı doğuran" olarak nitelenmekte, hristiyanların ibadet hayatında önemli bir yer tutmakta, onun da Hz. İsa gibi günden uzak olduğuna ve öldükten sonra semaya yükseldiğine inanılmaktadır.¹⁹⁷

Nizâmî, kendisini Hz. Meryem'e benzeterek, nasıl ki Hz. Meryem daha önce kimse yapmadığı babasız bir çocuk dünyaya getirmişse, kendisinin de daha önce söylenmemiş çokça söz söylediğini, zor bir işe imza attığını, bunu yapmanın da oldukça zor olduğunu ifade eder.

ضميرم نه زن بلکه آتش ز نسبت که مریم صفت، بکر آبستنت

Kalbim, kadın değil belki (herşeyi) yakandır, Meryem gibi bakireyken hamile kalandır. (30/2)

سخن گفتن بکر جان سفتن است نه هر کس سزای سخن گفتن است

Bakir söz söylemek yürek delmektir (etkilemektir), söz söylemek herkesin işi değildir. (30/4)

3.6.3. Zübeyde

Tam adı Ümmü Ca'fer Zübeyde bint Ca'fer b. Abdillâh el-Mansûr b. Muhammed el-Abbâsiyye el-Hâşimiyye'dir. Abbâsî halifelerinden Hârûnürreşîd'in hanımı, Emîn'in annesidir. Halife doğuran tek kadın olan Zübeyde, beyaz tenli oluşu ve güzelliği sebebiyle çocukluğunda ona "Zübeyde" diye hitap edildiğinden dolayı bu lakapla anılmıştır.¹⁹⁸

Zübeyde'yi Abbâsîler dönemindeki diğer halife eşlerinden ayıran güzellik, terbiye, fesahat, işleri çekip çevirme kabiliyeti, güçlü, kararlı ve basiretli yapısı, ileri görüş-

¹⁹⁶ Yıldırım, 510.

¹⁹⁷ Ömer Faruk Harman, "Meryem", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 237.

¹⁹⁸ Gülgün Uyar, "Zübeyde bin Ca'fer", *DİA*, XLIV, 518.

lülüğü, bilgisi, dindarlığı, ince zevkleri gibi pek çok özelliklere sahiptir. Tüm bu vasıfların yanı sıra, zenginliği ve asaleti bakımından da öne çıkmakta ve Abbâsîler dönemindeki en güçlü kadını olarak tanımlanmaktadır. Cömertliğinde sınır olmayan Zübeyde'nin Hârûn ile evlenmesinden hemen sonra başladığı hayır faaliyetleri toplum nezdindeki değerini çok artırmıştır. Fakir fukaraya yardımları, şairler, ilim adamları ve musikişinâslara ihsanları, Mekke ve Bağdat arası hac yolundaki imar faaliyetleri, özellikle Mekke'nin su ihtiyacını gidermek için büyük servet harcayarak yaptırdığı Ayn-ı Zübeyde ve onun dindar kişiliği, devrinin insanları gibi, kendi döneminden bugüne faaliyetlerini kaydeden tarihçilerin de hayranlığını kazanmıştır.¹⁹⁹

Nizâmî, *Şerefnâme*'den bahsederken teşbih yoluyla, bir hükümdar eşi olan ve daha sonra dul kalan, birçok hayır faaliyetinde bulunan Zübeyde'nin eserleri gibi kendi yazmış olduğu eserin de benzeri olmadığını, yazılmış diğer eserlerden üstün olduğunu, yararlı bir eser vücuda getirdiğini söylemektedir. Kendisinden önce yazılmış ve söylenegelmiş pek çok asılsız bilgiyi akıl süzgecinden geçirerek adeta toprağı kirlerinden temizleyerek orijinal bir eser yazdığını ifade etmektedir.

نه انجير شد نام هر میوه ای نه مثل زبیده است هر بیوه ای

Her meyvenin adı incir olamaz, her dul kadın da Zübeyde olamaz. (30/9)

من از آب این نقره تابناک فرو شستم آلودگیهای خاک

Ben bu parlak gümüş suyuyla, toprağı (yeryüzünü) kirlerinden temizledim. (30/11)

3.6.4. Ebu Tâlib

Adı Abdü'l-Menâf b. Abdü'l-Muttalib, künyesi Ebu Tâlib'dir. Hz. Ali'nin babası, peygamber Hz. Muhammed'in de amcasıdır. Peygamberimizi bir müddet himayesine almış ve hayatı boyunca korumuştur. Hicretten üç yıl evvel vefat etmiştir. Vefatından önce İslâm dinini kabul edip etmediği belli değildir. Ancak Peygamberimiz, cehennem ateşinin onu yakmaması için mübarek elleriyle vücudunu meshetmiştir.²⁰⁰

Nizâmî eserin başındaki münacaat bölümünde Allah'ın kudretini ifade ederken dilerse herşeye gücünün yeteceğini ifade etmektedir. Bazen Allah'ın evinde yani Mek-

¹⁹⁹ Kadir Kan, "Emîretü'l-Mü'minîn: Zübeyde Binti Câfer", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* C. 11, S. 2, 2011, 167 -198.

²⁰⁰ Pala, 142.

ke'de doğmuş o cevhere rağmen, Peygamber soyundan gelmiş Hz. Muhammed'in amcası Ebu Tâlib'i bile kendi kapısından uzaklaştırdığını belirtmektedir.

گه آری خلیلی ز بت‌خانه‌ای گهی آشنائی ز بیگانهای

Kâh puthaneden bir Halil çıkarırsın (dönüştürürsün), kâh bir yabancidan bir tanıdık. (12/23)

گهی با چنان گوهر خانه خیز چو بوطالبی را کنی سنگ ریز

Bazen evden çıkan öyle mücevher ile Ebu Tâlib gibi birisini taşlarsın. (12/23)

3.6.5. Dört halife (Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali)

Hız. Muhammed'den sonraki ilk dört halife İslâm tarihinde Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra Hız. Ebû Bekir'e biat edilmesiyle başlayan, daha sonra Hız. Ömer ve Osman'ın hilâfetleriyle sürüp Hız. Ali ile sona eren döneme Hulefâ-yi Râşidîn devri denilmiştir. Hulefâ, halife kelimesinin, râşidîn ise doğru yolda olan, Allah'a sımsıkı sarılan, kemale ermiş anlamındaki râşid kelimesinin çoğuludur.²⁰¹

Eserde Nizâmî, Peygamber'in miracı başlığı altında dört büyük halifeden övgüyle söz eder. Şair, münacaat ve naat başlıkları altında bu dört halifeyi anar ve onlara dua eder. Kendisinin de bu dört büyük halifeye bağlı olduğunu söyler.

گهرخر چهارند و گوهر چهار فروشنده را با فضولی چکار

Mücevher alan dört kişidir ve mücevher de dördtür; satanın merakla işi olmaz. (20/15)

به مهر علی گرچه محکم پیم ز عشق عمر نیز خالی نیم

Ali'nin sevgisine her ne kadar sıkı sıkıya bağlı olsam da, Ömer'in aşkından da boş değilim. (20/16)

همیدون در این چشم روشن دماغ ابوبکر شمعست و عثمان چراغ

Bil ki bu parlak görüşlü göz nezdinde Ebu Bekir mumdur, Osman ise lambadır. (20/17)

بدان چار سلطان درویش نام شده چار تکبیر دولت تمام

²⁰¹ Mustafa Fayda, "Hulefâ-yi Râşidîn", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 324.

O dört derviş görünümlü sultanların varlığı ile devletin temeli kurulup tamam olmuştur. (20/18)

گواهی در او از که؟ از چار یار که صد آفرین باد بر هر چهار

Bu duruma şahit kimdir? Dört dost, her dördüne yüzlerce övgü olsun. (16/4)

3.6.6. İsrâfil

Dört büyük melekten biri olan İsrâfil, Serâfîl adıyla da bilinir. İbranicede Allah'ın kulu anlamına gelir. Ferište-yi sûr, sûr meleşî; sâhib-i sûr, sûr sahibi; hudâvend-i sûr, sûr sahibi ve melek-i ba's, diriliş meleşî; hâmil-i arş, arşı tanıyan; sâhib-i nefh-i sûr, sûr üfürüğünün sahibi adlarıyla da bilinir. İsrâfil, bütün meleklerden önce Âdem'e secde etmiştir.²⁰²

İsrâfil, kıyametin kopuşunu haber vermek üzere bir boru ya da büyük bir boynuz şeklinde olduğu kabul edilen sûr'a üfleyecek ve ilk üfürüşün ardından Allah'ın diledikleri dışında bütün canlılar öleceklerdir. İkinci üfürüşünde ise tüm mahlûkat hesap için dirilecektir.²⁰³

Kur'ân'da bu olay şöyle anlatılır: *Sûr'a üflenince, Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzere göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölecektir. Sonra ona bir daha üflenince, bir de ne göresin, onlar ayağa kalkmış bakıyorlar!*²⁰⁴

Eserde Nizâmî, savaş sahnelerini tasvir ederken teşbih yoluyla çokça gönderme yapmaktadır. Nasıl ki İsrâfil sura üflediği zaman bütün evren yok olacaksa insanların savaş meydanında olması da mahşer gününü aratmamaktadır. Savaş meydanlarında İsrâfil'in sura üflemesi gibi büyük bir kıyamet kopmaktadır.

شغبهای شیبور از آهنگ تیز چو صور سرافیل در رستخیز

Borazanların keskin sesi, İsrâfil'in kıyametteki surunun sesine benziyor. (60/18)

ز نای دمیده بر آهنگ دور گمان بود کامد سرافیل و صور

Üflenmiş neyden çıkan, uzaklara giden ses öyleydi ki sanki İsrâfil sura üflüyordu. (65/8)

²⁰² Yıldırım, 438.

²⁰³ Şemisâ, *Ferheng-i Telmihât*, 116; Yıldırım, 438.

²⁰⁴ *Kur'ân-ı Kerîm*, Zümer:39/68

زمین گفتی از یکدیگر بردید سرافیل صور قیامت دمید

Yeryüzü sanki birbirinden ayrıldı, İsrâfil kıyamet surunu üfledi. (102/21)

3.6.7. Rıdvan

Hoşnut olmak, hoşnutluk anlamına gelen Rıdvan, cennetin koruyucusu olan meleğin de adıdır. Bihiştân, cennetin koruyucusu; hâdim-i bihişt, cennetin yardımcısı; hâzin-i cennet, cennetin hazine bekçisi nitelemeleriyle de bilinmektedir. Bu yüzden cennetin bir diğer adı da ravza-yı Rıdvan yani Rıdvan'ın bahçesi'dir.²⁰⁵ Rıdvan, cennet meleğidir ve cennette var olan bütün nimetlerden de faydalanmaktadır.²⁰⁶

Eserde de Rıdvan yukarıda son cümledeki özelliğiyle ele alınmıştır. Çin hakanının İskender için hazırlattığı sofra öylesine ihtişamlı ve zengindir ki Rıdvan bile böylesini cennette görmemiştir. Bir diğer beyitte ise Rıdvan cennet manasında kullanılmıştır.

گذشت از خورشهای چینی سرشت که رضوان ندید آنچنان در بهشت

Öyle Çin usulü yemekler sunulmuştu ki böylesini cennette Rıdvan bile görmedi. (219/7)

بهشتی رخی دوزخش تافته ز مالک به رضوان گذر یافته

Yüzü kızarmış cennet yüzlü bir güzel ki sahibinden kurtulup cennete geçmiş. (253/25)

3.6.8. Hârût

Allah, Hz. Âdem'i yaratıp yeryüzüne indirdiğinde melekler, Allah'a Hz. Âdem'in yeryüzünde fesat çıkaracağını, kendilerinin daha çok hamd ve tesbih ettiklerini söylerler. Bunun üzerine Allah meleklerden ikisini seçerek yeryüzüne gönderir. Bu iki meleğin adı Hârût ve Mârût'tur.²⁰⁷ Yeryüzüne indiklerinde Zühre onların karşısına çok güzel bir kadın şeklinde çıkar. Hârût ve Mârût da ona sahip olmak için çabalarlar. Zühre onlardan Allah'a ortak koşmalarını, içki içmelerini ve bir çocuğu öldürmelerini ister. Fakat Hârut ve Mârût bu istekleri reddeder. Zühre tekrar eğer içki içerlerse tekliflerini kabul edeceklerini söyler ve melekler, içki içip zina edip çocuğu da öldürürler. Zühre, Hârût

²⁰⁵ Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Rıdvan", XXVI, 496; Yıldırım, 585.

²⁰⁶ M. Sait Özervarlı, "Melek", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 40.

²⁰⁷ Şemisâ, *Ferheng-i Telmihât*, 680.

ve Mârût kendilerine gelince içkiliyken yaptıklarını anlatır. Daha sonra bu iki meleğe dünya ya da ahiret azabından birini seçmeleri söylenir, onlar da dünya azabını seçerler.²⁰⁸

Fars edebiyatında telmihlerde oldukça sık işlenen Hârût ve Mârût hikâyesinde en dikkat çeken noktalardan biri de bu iki meleğin Zühre adındaki kadının zülfünün büyü-
süne dayanamayıp görür görmez onun esiri olmalarıdır.²⁰⁹

Efsaneye göre, Hârût, Zühre adlı kadına sihir ve büyü öğretmiş, bu kadın öğrendiği sihir ile göğe yükselerek orada Zühre yıldızına dönüşmüştür. Zühre yıldızı, İran mitolojisinde gök çalgıcısı olarak da bilinir, içinde sihir ve büyü barındırır ve Hârût'un ardından gider. Hârût ve Mârût, Babil'e gönderilmiş iki melektir. Onlar Zühre'ye uyup sihirbazlığa başlamış ve buna karşılık da cezalandırılmışlardır.²¹⁰

Şair, sözlerinin Hârût ve Zühre gibi büyüleyici olduğundan bahseder.

دلم بازبان در سخن پروری چو هاروت و زهره به افسونگری

Gönlüm, dilim ile söz beslemekte, Hârût ve Zühre gibi büyücülük yapıyor. (21/24)

چو زهره به بابل درآمد نخست ز هاروتیان خاک آن بوم شست

Zühre Babil'e girdiğinde ilk önce, o şehrin toprağını Hârûtlulardan temizledi.

(126/2)

به هاروتی از زهره دل برده بود چو هاروت صد پیش او مرده بود

Hârût gibi Zühre'nin gönlünü çalmıştı, onun önünde yüzlerce Hârût gibisi ölmüş-

tü. (126/19)

3.6.9. Zerdüş

Mecusî dininin kurucusu olan Zaratustra, Batı'da Zoroaster olarak bilinir. Zoroaster, Farsça'da *güzel develere sahip olan* anlamındaki Zarathushtra'nın Yunanca'ya geçmiş şeklidir. Dârâ zamanında yaşadığı ya da Musa'dan bir yıl önce yaşadığı yönünde rivayetler vardır. Hayır, feyz ve temizlik timsali olan, güneşe ve ateşe tapılan bu dinin mensuplarına mecusî denir. Zerdüş'te göre yaratıcı güç, hayır ve şey olarak tecelli eder.

²⁰⁸ Kürşat Demirci, "Hârût ve Mârût", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 262-263; Onay, 203.

²⁰⁹ Yıldırım, 358.

²¹⁰ Şemisâ, *Ferheng-i Telmihât*, 682.

Bunlara Ahura Mazda ve Ehrimen denir. Ona göre Ahura Mazda her şeyi bilen, mutlak iyi ve âdil olan tek tanrıdır. Zerdüşt, iyilikle kötülüğün metafizik boyutta değil ahlâkî boyutta var olduğunu düşünmüştür. Kötülüğe ve yalana rağbet eden ruhlar Ahura Mazda'nın düşmanlarıdır. Kötü ruhlar arasında en başta gelen Ehrimen'dir. Mecûsîlik'te yedinci yaratılışla özdeşleştirilen ve ilâhî varlıklardan Aşe Vehişta tarafından korunduğuna inanılan ateş, Tanrının yarattığı saf, temiz ve iyi bir varlık olarak görülür. Bu sebeple erken dönemlerden itibaren ateş, Mecûsî tapınaklarında önemli bir yer tutar. Âteşkede adı verilen, içerisinde kutsal ateşin yakılı olduğu tapınaklar İran'ın her tarafında inşa edilmiştir. Ateş tapınakları genellikle biri kutsal ateşin yakılı tutulduğu kısım, diğeri inananların ibadetlerini yerine getirdikleri daha büyük bir kısım olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Zerdüşt'ün Gatha denilen özdeyişleri Zend adında bir kitapta toplanmış olup daha sonra bu kitaba Avesta adlı tefsir yazılarak Zendavesta meydana gelmiştir.²¹¹

Eserde İskender, gidip gördüğü her toplumun âdetinden, geleneğinden birşeyler almış fakat Zerdüşt geleneğini reddetmiştir. İran topraklarını hâkimiyeti altına alır almaz ilk işi, Ateşkedeleri yıkarak Zerdüşt dinini ortadan kaldırmak olmuştur. Yakıp yıktığı Zerdüştler ve Ateşkedelerle birlikte yazılı metinleri de ortadan kaldırmıştır. *Şeref-nâme*'de de Nizâmî bunlardan bahsetmektedir.

به جز رسم زردشت آتش پرست نداد آن دگر رسمها را ز دست

Ateşe tapan Zerdüştler'in adetleri dışında, başka adetlere dokunmadı. (40/2)

که گر دست یابم بر ایرانیان برم دین زردشت را از میان

İran halkını ele geçirirsem eğer, Zerdüşt dinini ortadan kaldırırım. (99/9)

فسون نامه زند را تر کنند وگرنه به زندان دفتر کنند

Zend'in büyüülü kitabını suya atsinlar veya deftere hapsetsinler. (126/3)

به ایران زمین از چنان پشیتی نماند آتش هیچ زردشتیتی

İran'da onun çalışıp çabalamasıyla hiçbir Zerdüştlük ateşi kalmadı. (125/11)

چو بشکست بر هیربد پشت را برانداخت آیین زردشت را

Zerdüşt liderinin belini kırınca, Zerdüşt ayinini ortadan kaldırdı. (185/10)

²¹¹ Şemisâ, *Ferheng-i Telmihât*, 351; Pala, 505; Şinasi Gündüz, "Mecûsîlik" *DİA*, XXVIII, 280.

بهر جا که او آتشی دید چست هم آتش فرو کشت و هم زند شست

O, ateş gördüğü her yerde, derhal hem ateşi söndürdü hem de Zend'i ortadan kaldırdı. (126/6)

3.6.10. Mânî (Mânî)

Sâsânîler döneminde yaşadığı düşünülen Çinli bir nakkaş ve ressamdır. Annesinin İran'ın soylu hanedanlarından olduğu, babasının Hemedanlı olup Bâbil'e göç ettiği; Mânî'nin Babil'de dünyaya geldiği ve I. Erdeşîr ve I. Şapur döneminde yaşadığı rivayet edilir.²¹²

Mânî, Zerdüştlük ve Hristiyanlığı incelemiş ve bunların ikisini birleştirerek Mânî dini (Mânîheizm) denilen yeni bir din kurmuştur. Yapmış olduğu resimleri de mucize olarak göstererek peygamberlik iddiasında bulunmuştur. Mânî dini, en çok Çin'de yayılmış, kutsal saydıkları kitapları resimlerle süslemişlerdir. Mânî'nin yaptığı resimler çok güzel olduğu için bu özelliğini müritlerine gökten inen bir mucize olarak göstermiştir. Şapur'un hekimi iken kızını iyileştiremediği için bir süre İran'a sürülmüş ve Hürmüz zamanında geri dönmüştür. Hürmüz'ün oğlu Behrâm, Zerdüşť olduğu için onu, derisini yüzdürerek öldürtmüştür. Edebiyatta *Nigârîstan*, *Erteng*, *Erjeng* adlı resim mecmuası ile ünlüdür ve bu isimlerle telmih yapılır.²¹³

Eserde, Mânî ile ilgili bir rivayetten bahsedilmektedir. Rivayete göre Mânî, Acem diyarında yaşayan ve yaptığı resimler herkeste hayranlık uyandıran usta bir nakkaştır. Mânî, bir gün Çin vilayetine gider ve buradaki Çinli nakkaşlarla karşılıklı hüner gösterisinde bulunur. Yaptığı tasvir ile de Çinli üstatların takdirini kazanır. Eserde de yaptığı resimleriyle ve bu resimleri topladığı *Erjeng* adlı eseriyle işlenir. Ayrıca Nizâmî, eserden bahsederken, onu büyük bir sanatkârlıkla işlediğini, meşhur heykeltraş Mânî'nin bile ona hayran kalacağını ifade eder.

چو در خاک چین این خبر گشت فاش که مانى بران آب زد دور باش

ز بس جادوئیهای فرهنگ او بدو بگرویدند و ارژنگ او

Çin toprağında Mânî'nin o suya "uzak dur" dediği haberi yayılınca;

²¹² Şemisâ, *Ferheng-i Telmihât*, 581; Yıldırım, 500.

²¹³ Onay, 318; Pala, 262.

Onun kültüründeki sihirlerin çokluğundan dolayı hepsi ona ve Erjeng'e inandı.
(217/9)

شنیدم که مانى به صورتگرى ز رى سوى چین شد به پیغمبرى

İşittim ki Mânî heykeltıraşlık ve peygamberlik için Rey'den Çin'e doğru gitti.
(216/18)

در ارتتگ این نقش چینی پرند قلم بست برمانى نقشبند

Onun bu Çin nakışlı ipeksi Erjeng kitabı Mânî'nin bile kalemini bağlamış. (39/9)

چو مانى رسید از بیابان دور دلی داشت از تشنگی ناصبور

Mânî, uzak çöllerden ulaşınca, gönlü susuzluktan dolayı sabırsızdı. (217/1)

3.7. DİNÎ UNSURLAR

Şerefname, daha önce de bahsettiğimiz gibi İskender'in hayatını konu almaktadır ve hikâye onun etrafında şekillenmektedir. Fakat hikâyeyi besleyen ve altyapısını oluşturan temel unsurlardan biri din olgusudur. Nizâmî, bu inancını gerek eserin başındaki hamd, tevhid, münacaat ve naat kısımlarında gerekse eserin içinde dini hususlarda yer verdiği nasihatlerde açıkça ortaya koyar.

3.7.1. Din

Allah tarafından peygamber vasıtasıyla bildirilip, uyanlarını dünya ve ahirette kuruluşa erdiren itikat ve ameller bütünüdür.²¹⁴ Tasavvufî anlamı, tefrika (ayrılık) makamında ortaya çıkan inanç, aşk ve sevgi şeklindedir.²¹⁵

İslam inancına göre dinin kurucusu Allah'tır. Bütün sahîh dinler Allah'tan gelmiş ve safiyetlerini korudukları sürece yürürlükte kalmışlardır. İlk insan aynı zamanda ilk peygamberdir ve kendisine bildirilen din de tevhid dinidir. Allah'ın varlığı, birliği, zat ve sıfatları açısından O'nun mükemmelliği ve ahiret inancı gibi temel itikadî prensipler bütün ilahi dinlerde değişmez ilkeler olarak yer almıştır. Bundan dolayı İslamî inanışa

²¹⁴ Pala, 117.

²¹⁵ Cebecioğlu, 132.

göre Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberlerin getirdiği hak dinlerin ortak adı İslam'dır.²¹⁶

Nizâmî, eserde İskender'i güzel ahlakı ve dindarlığıyla, İslam dinini yayan ve dinin koruyucusu olan bir karakter olarak ele almaktadır. Öyle ki onu bir peygamber olarak kabul edenlerin bile olduğunu söylemektedir. İskender, fethettiği tüm diyarlarda halkı hak dinine davet etmiştir. Bu tebliğ için çokça mücadele etmiş; kimi zaman savaşmış, kimi zaman binalar inşa etmiştir.

به گوهر جهان را بیاراسته به تیغ از جهان داد دین خواسته

Cevherle dünyayı süslemiş, kılıçla dünyadan dinin hakkını istemiş. (17/13)

گروهی ز پاکى و دین پروری پذیرا شدندش به پیغمبری

Bazıları onu temiz ve dindar olduğu için, peygamber olarak kabul ettiler. (33/8)

چو بر دین حق دانش آموز گشت چو دولت بر آفاق پیروز گشت

Hak dinini insanlara öğrettiği için, iyi baht gibi bütün ufuklara hâkim oldu.

(40/13)

بسی حجت انگیخت بر دین پاک عمارت بسی کرد بر روی خاک

Temiz dini kabul ettirmek için keskin sebepler sundu, toprak üzerine çokça bina inşa etti. (40/14)

3.7.2. Allah

Allah lafzı; tapınılan, duyularla idrak edilemeyen, büyüklüğü ve yüceliği ile hayrete düşüren, gönülle bağlanıp sığınılan anlamına gelen “ilâh” kelimesinden türemiştir.²¹⁷ İlâh kelimesinin başına harf-i ta'rif getirilmiş el-ilâh şeklinde okunmuştur. Daha sonraları okunuşunu kolaylaştırmak maksadıyla kelimedeki hemze düşürülmüş ve lam harfleri birleştirilip kalın bir ses verilerek “Allah” şeklinde okunmaya başlanmıştır.²¹⁸

Edebiyatta Allah, İslâmî inançlara uygun olarak da çokça zikredilmektedir. Kâinatın yegâne yaratıcısı olan Allah, ezeli ve ebedîdir. Allah'ın sıfatları, zâtı, kudreti, kuvveti ve bilgisi, âlemi kuşatmıştır.

²¹⁶ Günay Tümer, “Din” *DİA*, İstanbul 1994, IX, 316.

²¹⁷ Yûsûf Şevki Yavuz, “İlâh”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 64.

²¹⁸ Bekir Topaloğlu, “Allah”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 471.

Nizâmî'nin eserinde Allah lafzı, çok farklı ve derin dinî ve manevî vurgular taşır. Şair, *Şerefnâme*'ye besmeleyle, Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adını anarak başlar. İnsanlara, Allah'ın büyüklüğünü anlayıp ona göre davranmaları gerektiği tavsiyesinde bulunur. Her hususta Allah'a yalvarır ve ondan yardım ister.

چو بر هستی تو من سست رای بسی حجت انگیختم دل گشای
تو نیز ار شود مهد من در نهفت خبر ده که جان ماند گر خاک خفت

Mademki ben kıt aklımla senin varlığını ispat etmek için bunca keskin deliller getirmişim;

Sen de eğer ben ölürsem toprak olan bedenim gömülse de ruhumun (ebedi) kalacağını haber ver. (14/1)

خدایا جهان پادشاهی تو راست ز ما خدمت آید خدائی تو راست

Ey Tanrı'm! Dünya padişahlığı senindir; bize kulluk, sana ise Tanrılık (yaraşır). (11/1)

چو شد حجت بر خدائی درست خرد داد بر تو گدائی نخست

Senin Tanrı olduğunun doğruluğu ispatlanınca; akıl, sadece senin karşında dilen-cilik hakkı verdi. (11/5)

به دارنده آسمان و زمین کزو مایه دارد همان و همین

Ant olsun yerin ve göğün sahibine ki bu (yer) ve o (gök) O'ndan nasiplenmiştir. (99/5)

صیوری ز خود خواه و فتح از خدای که لشکر بدین هر دو ماند بجای

Sabrı kendinden, zaferi Allah'tan dile; çünkü ordu bu ikisiyle kalıcı olur. (120/8)

3.7.3. Dua

Yakarış, yalvarış, niyaz, dilek dileme, halini arz etme anlamlarına gelen dua, kulun Allah'a yakarışı, sevgiliye özlem duyması, Allah'ın huzuruna utanarak çıkmasıdır.²¹⁹

²¹⁹ Uludağ, 111.

İhtiyaçların anahtarı darda kalanların rahatladığı, yer ve muhtaçların sığınağıdır. Dua, ibadetin özüdür.²²⁰

Şerefnâme'de de dua önemli bir yer tutar. Şair, mukaddimeden itibaren birçok yerde Allah'a yönelir, eserinin başarılı olması için, nazardan ve sihirden korunmak için dualar eder. Ayrıca hikâyedeki kahramanlar da İskender'in tahtının ve tacının daim olması için dua ederler.

امیدم به تو هست از اندازه بیش مکن ناامیدم ز درگاه خویش

Haddinden fazla sana umut besliyorum, beni kendi kapından umutsuz gönderme.

(16/9)

نویسم خطی زین نیایشگری مسجل به امضای پیغمبری

Şükürümü göstermek için peygamberlik imzasıyla onaylı bir yazı yazarım. (16/3)

سَداب و سپند رقیبان شاه دعای نظامی است در صبحگاه

Şahın koruyucuları üzerlik ve nazar otu, Nizâmî'nin sabah vaktindeki duasıdır.

(38/17)

دعا تازہ کردند بر جان او به جان باز بستند پیمان او

Yine dua ettiler onun canına, onun sözüne gönülden bağlandılar. (138/12)

دعا کرد زاهد که دلشاد باش ز بند ستمگاری آزاد باش

Zahit dua etti: "Gönlün hoş olsun, zalimlerin zulmünden kurtul." (170/4)

دعا کرد بر تاجدار جهان که تاجت مبادا ز گیتی نهان

Senin tacın dünyada kalıcı olsun diye dünya şahına dua etti. (254/12)

3.8. DİNÎ / TASAVVUFÎ TERİMLER

3.8.1. Çile (Çille/Çilâ)

Eziyet, sıkıntı, dünyaya ait her şeyden el çekerek bir yere kapanıp kırk günlük nefis terbiyesi ve ibadettir. Kırk anlamına gelen çihilden düzenlenmiş bir kelimedir. Arap-

²²⁰ Cebecioğlu, 173.

ça'da buna erbain denir. Çile bir riyâzet, bir sınav dönemidir. Bu zor sınavı tamamlayan kişi derviş adını alır.²²¹

Dervişler, تنها ve ıssız bir yere çekilip kırk gün kırk gece zorlu bir nefis mücadelesi döneminden geçerler ve bu süre içinde gıda, uyku gibi temel ihtiyaçları en aza indirerek hem beden hem de zihnen azami derecede ibadet ederler. Bu yüzden çile, sıkı bir perhiz, çetin bir nefis idmanı, zor bir ruhsal eğitim ve başarılması son derece güç bir sınavdır.²²²

Eserde çile, zâhidlerin cemiyetten uzakta geçirdikleri kırk gün anlamında kullanılmıştır. Yani kırk günlük çileyi geçirdikten sonra şahların meclisine gitmek yakışmaz. Böylece Nizâmî, artık saray şairi olarak devam edemeyeceğini ifade etmektedir.

چو چله چهل گشت و خلوت هزار به بزم آمدن دور باشد ز کار

Kırk kere çile ve bin kere halvete girdiğim için, eylenince meclisine gelmek yanlış olur (uygun olmaz). (28/21)

3.8.2. Kevser Suyu

Cennette olduğu düşünülen bir havuz, çeşme veya ırmaktır. Farsça metinlerde ayn-i Kevser: Kevser pınarı, havz-ı Kevser: Kevser havuzu, çeşme-i Kevser: Kevser çeşmesi, nehr-i Kevser: Kevser nehri adıyla da bilinir. Genişliği batıdan doğuya kadar çok geniş bir alanı kaplayan cennetin muhteşem ırmaklarından olan Kevser'in kıyıları altından veya incidendir. Bu ırmağın suyu, baldan tatlı, kardan soğuktur. İçenin bir daha susamadığına inanılır. Cennet'in diğer ırmakları bu sudan çıkmıştır. Hz. Muhammed'in ahirette ümmetiyle yanında buluşacağı ve Allah'ın müminlere dağıtması için O'nun emrine verdiği su olarak da bilinir.²²³

Fars edebiyatında Kevser, mecâzi olarak cömertliği ve insanlara karşılıksız bir şeyler vermeyi simgeler.²²⁴

Eserde Nizâmî'nin bahsettiği şarap, dinin haram kılmadığı, Kevser suyu kadar helal olan şaraptır. İskender'in Nüşâbe ile aralarında geçen olayların anlatıldığı başlık al-

²²¹ Cebecioğlu, 115; Pala, 112.

²²² Uludağ, 96.

²²³ Yıldırım, 461; Pala, 280; Cebecioğlu, 370; Mustafa Ertürk, "Havz-ı Kevser", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 546.

²²⁴ Yıldırım, 461.

tında, Berda‘ vilâyetini tasvir ederken Nizâmî, şehrin etrafından Kevser sularının aktığını ifade ederek o şehri adeta cennete benzetmektedir.

صباحی که بر آب کوثر کنم حلاست اگر تا به محشر کنم

Kevser suyunu sabah şarabı gibi içsem de mahşer gününe kadar bana helaldir.
(38/19)

بهشتی شده پیشه پیرامنش ز گر کوثری بسته بر دامنش

Onun etrafındaki orman bir cennet olmuş, Gor nehrinden onun eteklerine Kevser suyu bağlanmış. (147/2)

3.8.3. Kâbe (Ka‘be)

İslâm inancına göre yeryüzünde Allah’a ibadet etmek için yapılan ilk mâbed, vuslat makamı ve müslümanların kiblesidir.²²⁵ Sözlükte *dört köşeli veya küp şeklinde olmak* anlamındaki ka‘b (كعب) kökünden gelen Ka‘be *küp şeklinde nesne* demektir.²²⁶ Beytullah, Beytü’l-Harem, Kâbetullâh adlarıyla da bilinir. İbrahim peygamber ile oğlu İsmail peygamber tarafından Mekke civarındaki siyah taşlarla bugünkü yerinde bina edilmiştir.²²⁷

Kâbe, yeryüzündeki ilk ibadet yeri olmasının yanı sıra özellikle namaz ve hacla ilgili belirli şartların yerine getirilmesi bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. Hac ve umre ibadetinin gereklerinden biri olan tavaf da Kâbe’nin etrafında yapılır. Kâbe sola alınmak suretiyle Hacerülesved’in bulunduğu köşeden ya da hizasından başlayarak Kâbe’nin etrafında dönüp aynı noktaya gelindiğinde bir şavt yapılmış olur. Bir tavaf ise yedi şavttan meydana gelir.²²⁸

Eserde İskender, birçok yeri elde edip abad ettikten sonra Arabistan’a sefer hazırlığı yapar ve Kâbe’yi ziyaret etmek için yola koyulur. Yol boyunca gidip uğradığı tüm vilâyetlerde coşkuyla ve hediyelerle karşılanır. Kendisi de gittiği her vilâyete çokça hediyeler götürür. Hac vazifesini de layığıyla yerine getirir ve mutlu, huzurlu bir şekilde oradan ayrılır. Nizâmî de bunu aşağıdaki beyitlerde açık bir şekilde ifade etmektedir.

²²⁵ Cebecioğlu, 257.

²²⁶ Sadettin Ünal, “Kâbe”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 21.

²²⁷ Pala, 258.

²²⁸ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Kâ‘be”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 21-22.

همان کعبه را نیز بیند جمال شود شاد از آن نقش فیروز فال

Bu Kâbe'nin cemalini de görür, o uğurlu nakışı görünce mutlu olur. (144/1)

سوی کعبه شد رخ برافروخته حساب مناسک در آموخته

Kızarmış (heyecanlı) bir yüz ile Kâbe'ye doğru yöneldi, hacc amelini böyle öğrendi. (144/16)

چو پرگار گردون بر آن نقطه گاه به پای پرستش ببیموده راه

Feleğin çemberi gibi o merkez noktada, Tanrı'ya ibadet ederek yol katetti. (144/18)

طوافی کز او نیست کس را گزیر برآورد و شد خانه را حلقه گیر

Herkesin yapmak zorunda olduğu bir tavafi yaptı ve Kâbe'nin halkasını tuttu. (144/19)

نخستین در کعبه را بوسه داد پناهنده ی خویش را کرد یاد

İlk önce Kâbe'nin kapılarını öptü, kendisini himaye edenî yâd etti (dua etti). (144/20)

همه خانه در گنج و گوهر گرفت در و بام در مشک و عنبر گرفت

Bütün Kâbe'yi hazine ve cevherle süsledi, damı ve kapısını misk ve ambere boğdu. (144/24)

3.8.4. Mecûsî

Zerdüştiliğin eski İran inanç ve gelenekleriyle karışmasından oluşan dine verilen isimdir. Mecûsîlik, Zerdüş'tün tebliğ ettiği, tek Tanrı düşüncesini içeren inanç ve düşüncelerin eski İran inanç ve gelenekleriyle harmanlanmasından oluşan bir dindir. Bu din, Sâsânîler döneminde yönetici sınıfla da yakından ilişkili olan rahip sınıfı Mecî'den (Mecûş) hareketle İslâm kaynaklarında Mecûsîlik, Batı kaynaklarında ise Zerdüş'tün isminden dolayı Zoroastrianism veya Ahura Mazda isminden hareketle Mazdeizm olarak adlandırılır. Ayrıca ateş kültüyle ilgili inanç ve ritüelleri sebebiyle Ateşperestlik

adıyla da bilinir. Batılı araştırmacılar, mecûs teriminin Eski Farsça'dan Arapça'ya doğrudan veya Süryânîce (mecûsâ) aracılığıyla geçmiş olabileceğini söylerler.²²⁹

Eserde İskender, Mecûsîlerle sık sık bir araya gelmiş ve onların dinini benimsemek yerine karşısına çıkan tüm ateşkedeleri söndürmüştür. Eserin en uzun süren savaşları arasında olan Rus savaşını anlatırken şair, Rusları Mecûsîlerin kiblesi olan güneşe benzetmiştir.

ز دیگر طرف سرخ رویان روس فروزنده چون قبله گاه مجوس

Diğer taraftan benzi kıvı Ruslar, Mecûsî kiblegahı (ateş) gibi parlamış. (236/7)

که بود آب حیوان دگر جایگاه مجوسی و رومی غلط کرد راه

Başka bir yerdeymiş hayat çeşmesi, Mecûsî ve Rum yolunu şaşırmıştı. (277/8)

به آیین زردشت و رسم مجوس به خدمت در آن خانه چندین عروس

Mecûsî geleneği ve Zerdüşt ayiniyle, o yerde birçok gelin hizmet etmekteydi.

(126/16)

ز بی رحمتی داده پیر مجوس سواد حبش را به تاراج روس

Merhametsiz Mecûsî piri, Habeş'in siyahlığını Rus'un beyaz tenine satmıştır.

(161/19)

چو شاه از جهان رسم آتش زدود برآورد ز آتش پرسـتـنده دود

Şah ateş ayinini dünyadan kaldırıncâ, Mecûsîler'den kalan sadece bir duman oldu.

(125/14)

3.8.5. Ashâb-ı Fil

Fil sahipleri olarak da bilinen Ashâb-ı Fil, Kur'ân'da Fil suresinde, Ebrehe'nin Mekke'ye saldırısıyla ilişkili olarak söz edilen bir kavimdir. Allah bu kavmi hilekârlıklarından dolayı cezalandırmak için ebabil kuşlarını göndermiş ve bu kuşlar da siccîl denilen pişmiş çamur taşlarını fırlatarak onları ortadan kaldırmışlardır. Güneyden Hicâz'a gelen bu kavim, Yemenli Hıristiyan kumandan Ebrehe'nin komutasında Kâbe'yi yıkmak için Mekke'ye saldırmış, Mekkeliler fil ordusu karşısında dayanabile-

²²⁹ Şinasi Gündüz, "Mecûsîlik", *DİA*, İstanbul 2003, XXVIII, 279.

cek gücü kendilerinde görmedikleri için çevredeki dağlara sığınmışlar fakat Allah, Kâbe'yi koruyarak onları arzularına ulaşmadan yok etmiştir.²³⁰

Nizâmî, eserde Allah'a yakarış başlığı altındaki bölümde Allah'ın büyüklüğünü, yüceliğini ifade etmek için Ashâb-ı Fil'i örnek olarak gösterir. Allah, bu kavmi cezalandırmak için kuşları göndermiş ve onları helak etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de geçen âyete de telmih vardır.

Âyetin meali: *Rabbin fil sahiplerine neler etti, görmedin mi? Onların kötü planlarını boşa çıkarmadı mı? Onların üstüne sürü sürü kuşlar gönderdi. O kuşlar, onların üzerlerine pişkin tuğladan taşlar atıyordu. Böylece Allah yenilip çiğnenmiş ekine çevirdi.*²³¹

چو در لشکر دشمن آری رحیل به مرغان کشی پیل و اصحاب پیل

Düşman ordusunu mağlup ettiğinde kuş vasıtasıyla Ashâb-ı Fil'i bile yenersin.

(12/20)

3.8.6. Mühr-i Süleyman (Süleyman'ın Mührü)

Hiz. Süleyman'a isnat edilen bu mucizevî yüzüğün üzerinde altı köşeli yıldız ve üstünde İsm-i Âzam yazılıdır. Birinin tepesi diğerinin tabanına geçirilmiş iki eşkenar üçgenin meydana getirdiği bir sembol olup müslümanlar arasında hâtem-i Süleyman, Yahudi ve hristiyanlarca Dâvûd yıldızı diye anılır. Hermetik gelenekte makrokozmosu temsil eder. Kadim Hind'de yaratıcı Vişnu üçgeniyle yok edici Şiva üçgeninin iç içe geçmiş şekli olarak yorumlanır ve maddî âlemin yaratılışı ile yok oluşunu simgeler. Üçgenlerden birinin hayatın olumlu yönlerini, diğerinin olumsuzlukları temsil ettiğine inanılan bu sembol, İslâm öncesi Doğu kültürlerinde madde ile mâna, iyi ile kötü, güzel ile çirkin, Tanrı ve kargaşa, kadın ve erkek gibi zıtlıkları temsil etmiştir.²³²

Rüzgârlara, suya, hayvanlara ve cin taifesine hâkim olma iktidarını dört melekten alan Süleyman'a her meleğin kıymetli bir taş verdiği, bu taşların tunç ve demirden yapılmış bir yüzüğe geçirildiği ve üzerinde bir âdemotunun bulunduğu rivâyet edilmiştir. Şeytanî cin Sahr, bir ara Süleyman'ın abdest almak üzere eşi Amine'ye verdiği yü-

²³⁰ Şemisâ, *Ferheng-i Telmihât*, 135; Yıldırım, 75.

²³¹ *Kur'an-ı Kerim*, Fil:105/1-5

²³² İskender Pala, "Mühr-i Süleyman", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 525.

züğü Süleyman'ın görüntüsüne bürünerek ele geçirmiş ve 40 gün saltanat sürmüştür. Şeytan denizde yüzüğü kaybetmiş ve yüzüğü yutan balığı avlamış olan Süleyman tekrar tahtına geçmiştir. Bu yüzük altı köşeli olduğu ve fevkalade güçleri temsil ettiği için daha sonraları altı köşeli yıldız, bir tılsım olarak kullanılmaya başlanmıştır. Süleyman'ın tahtına dönmesi de İran'da Nevruz'un başlangıç tarihi olarak kabul edilmiştir.²³³

Eserde Nizâmî, dönemin padişahını överken hükümdarlığının adeta Süleyman'ın mührüyle parladığından bahseder. İskender ve Dârâ arasındaki mektuplaşmalarda İskender, ihtiras ve tamah şeytanı ile dostluk etmemesini yoksa Süleyman gibi padişahlık yüzüğünü yitireceğini ifade eder.

همان خاتم لعل بر دوخته به مهر سلیمانی افروخته

Lal dizilmiş bu parlak yüzük, Süleyman'ın mührüyle parlamış. (37/3)

چو باديو دارد سليمان نشست كند ياه انگشتری راز دست

Eğer Süleyman, devlerle oturup kalkarsa, parmağındaki yüzüğü de yitirir.

(100/12)

3.8.7. Burâk

Rivâyetlere göre miraç gecesinde Hz. Muhammed'i taşıyarak göğe çıkaran bineğe verilen isimdir. Kelimenin “berk (şimşek) kökünden geldiğine, koşuşu veya göz alıcı beyaz ve parlak oluşundan dolayı bu adın verilmiş olabileceğine yönelik görüşler vardır. Bir rivâyete göre de burak, cennet hayvanlarına verilen genel bir isimdir. Renginin güzelliği ve alımlılığı, yıldırım gibi süratli hareket etmesi başlıca özellikleridir. Eşekten büyük, katırdan daha küçük olup, yüzü insan yüzü, başı at kafası, boynu deveboynu, ayakları öküz ayağı olarak tasvir edilir. Yokuş çıkarken ön ayaklarının kısaldığı arka ayaklarının uzadığı, inişlerde ise tam tersine ön ayaklarının uzayarak arka ayaklarının kısaldığı anlatılır.²³⁴

²³³ J. Walker, “Süleyman b. Davud”, *İA*, XI, 174.

²³⁴ Yıldırım, 180; Pala, 86.

Hız. Peygamber, Burak ile önce Mescid-i Aksâ'ya gitmiş, oradan da Arş'a yükselmiştir. Mirâciyelerde ve dini edebiyatta çok kullanılmış, na'nlarda çokça söz edilmiştir.²³⁵

Eserde de Nizâmî, Hız. Peygamber'in miracı başlığı altında Hız. Muhammed'in miraca yükselişini anlatırken Burak atını, şimşek gibi hızlı olma özelliğiyle ele almıştır. Hız. Muhammed, gökleri süratle geçip gitmiştir.

براقى شتابنده زیرش چو برق ستامش چو خورشید در نور غرق

Altında şimşek gibi koşan burak; eyeri güneş gibi parlak. (18/9)

پیمبر بر آن ختلى ره نورد برآورد از این آب گردنده گرد

O Hotelanlı yolcu için peygamber bu akarsudan toz yükseltti. (18/19)

هم او راه دان و هم فرس راهوار زهی شاه مرکب زهی شهسوار

O, hem yol bilendi hem de atı yumuşak giden; ne mutlu o ata, ne mutlu o süvariye. (18/20)

3.8.8. Âteşkede

Muğların tapınaklarına ve Ateşperestlerin ateş yaktıkları yere verilen isimdir. Beytu'n-nâr, beytu'n-nîrân, âteşlâh, âteşhâne, ateşzâr ve âteşgâh isimleriyle de bilinen Farsça âteşkede sözcüğü, her zaman övülen ve saygı duyulan bir nesne olan âteş kelimesinin kede ekiyle birleşmesi yoluyla türetilmiştir. Bu şekilde hâne-yi âteş (âteşhâne): ateş evi ve teknik terim olarak Zerdüşî dini bağlılarının kutsadıkları ateşi içerisinde koruyup sakladıkları yerlerin özel adı olarak kullanılmıştır.²³⁶

Zerdüşî inanışının kutsal mekânları ve tapınakları olarak bilinen âteşkedelerde hiç söndürülmeden yakılan ateş, bu inanç sisteminde tanrısal gücün simgesidir. Âteşkedelerin yapılış tarzları, şekilleri ve iç bölümleri hemen her yerde aynı şekilde olarak tasarlanmıştır. Genellikle her âteşkede sekiz kapılıdır ve sekiz köşeli birkaç odadan oluşmaktadır. İçerisinde kutsal ateşin hiç söndürülmeden yakıldığı âteşdân: ateşlik söz konusu yapının ortasında yer almaktadır. Zerdüşî geleneğinde ateş, üzerine güneş doğmaması için açık havada yakılmamış, âteşkedelerin tam bir oda yapılarak âteşdân onun içerisine

²³⁵ Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Burak", X, 796; Pala, 86.

²³⁶ Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Âteşkede", II, 40.

konulmuştur. Âteşkedelerin sayısı oldukça fazladır, ancak büyük âteşkedeler üç tanedir. Zerdüşt inancı bağluları âteşkedeğe şefkat kapısı adını da vermektedirler.²³⁷

Eserde İskender, İran üzerine sefer düzenleyip Dârâ ile mücadele ederek İran topraklarını ele geçirince ilk işi Zerdüşt geleneğini ortadan kaldırmak olmuştur. İskender, yolu üzerinde gördüğü Zerdüşler'in kutsal mabedi olan tüm Âteşkedeleri bir bir yakarak viran etmiş, böylece Zerdüşt geleneği İran coğrafyasından büyük ölçüde silinmiştir. Ateşkedeler ülkede ibadet yeri olmalarının yanında aynı zamanda da hazine yuvası sayılmaktadır. Nizâmî de beyitlerde bunlardan bahsetmektedir.

برون آید از روم گردنکشی ز ند در هر آتشکده آتشی

Rum'dan müthiş bir serkeş çıkar, her Ateşkede'ye bir ateş vurur. (90/10)

نه آتش گذارم نه آتشکده شود آتش از دستم آتش زده

Ne ateş bırakırım ne Ateşkede, ateş bile benim elimden yanar. (99/11)

مغان را به آتش سپارند رخت بر آتشکده کار گیرند سخت

Muğların Ateşkede'de kıyafetlerini bile yakarlar, Ateşkede'nin bütün kuralları zordur. (124/8)

بدان رسم کفاق را رنج بود هر آتشکده خانه گنج بود

Ülke sıkıntıya düştüğünde, her Ateşkede hazine yuvası olurdu. (124/12)

هر آتشگهی کامد آنجا بدست چو یخ سرد کردش بر آتش پرست

Eline geçirdiği her bir Ateşkede'yi Mecûsiler için buz gibi yaptı. (185/9)

بکشت آتش هیربد خانه را وز آتش پراکند پروانه را

Bütün Ateşkedeler'i söndürdü, etrafındaki kelekleri bile ateşten uzaklaştırdı. (186/9)

3.8.9. Ateşperest

Ateşi kutsamaları ve en saygın değerleri arasında kabul etmelerinden dolayı Zerdüşt inancı bağlularına ateşperest (âzerperest, âzerkîş) yani ateşe tapan gibi isimler verilir. Su, toprak ve rüzgâr ile birlikte dört temel unsuru oluşturan ateş, tek başına bir tanrı

²³⁷ Yıldırım, 104.

ya da ilah olmamasına rağmen, Mezdiyesnâ inancı bağlilarına göre de saygın ve kutsanan değerler arsında sayılmaktadır. Fars edebiyatında da sıkça kullanılan sözcükler arasında yer alır.²³⁸

Eserde de Ateşperest, Zerdüş inancının yaygın olarak yaşandığı İran coğrafyasında sıkça kullanılan bir sözcüktür. İskender, gezip gördüğü ve fethettiği tüm milletlerden etkilenmiş, gelenek ve göreneklerinden birşeyler almıştır fakat Zerdüş inancını kabul etmemiş ve ortadan kaldırmak için tüm Ateşkedeleri yakıp yıkmıştır. Fethettiği yerler arasında yer alan Ermen yurdu da o dönemde ateşe tapmaktadır. Zerdüş inancına sahip kimseler, ateşin kendi kendine yandığını düşünerek ateşi kutsamışlardır. Şair de beyitlerde bunlardan bahsetmektedir.

به جز رسم زردشت آتش پرست نداد آن دگر رسمها را ز دست

Ateşe tapan Zerdüşler'in geleneği dışında, başka adetleri kaldırmadı. (40/2)

در آن خطه بود آتشی سنگ بست که خواندی خودی سوزش آتش پرست

Orada ateş püsküren bir taş vardı ki Mecûsîler ona kendi kendine yanan derlerdi. (126/7)

به ارمن در آتش پرستی کنند دگر شاه را زیر دستی کنند

Ermenistanda ateşe taparlar, başka bir padişaha itaat ederler. (145/6)

3.8.10. Erjeng

Meşhur ressam Mânî'nin resimlerini topladığı koleksiyonun adıdır. Erteng şeklinde de kullanılan kelimenin Mânî'nin atölyesi, Bir Türk kahramanının adı, Rüstem'in öldürdüğü devlerden birinin adı, Çin'de bir puthane, Mânî'nin evi gibi anlamları da vardır. Enkilyon da denir. Mânî'nin bir peygamber ve Erjeng'in de onun peygamberliğini ispat için kendisine verilmiş bir mucize olduğu inancı da yaygındır.²³⁹

Mânî'nin güzel resimlerle bezediği Erjeng-i Mânî adıyla da bilinen bu eser, Fars şiirinde de oldukça etkili olmuştur. Onunla ilgili çok sayıda mazmun oluşturulmuş, şairlerin dizelerinde sıkça yer almıştır.²⁴⁰

²³⁸ Yıldırım, 109; Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Ateşperest", II, 39.

²³⁹ Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Erjeng", VI, 2005; Pala, 150.

²⁴⁰ Yıldırım, 501.

Nizâmî de eserinde Erjeng sözcüğünü, Rum ve Çin ressamlarının yarışı başlığı altında resim anlamında kullanmıştır. Mânî'nin Çin ressamlarını hayrete düşüren resmi de yine eserde Erjeng olarak geçmektedir. Bir diğer beyitte ise Dârâ ve İskender arasında geçenler anlatılırken, Dârâ'nın İskender'e göndermek için kâtibine yazdırdığı mektup-taki etkili sözlerin Mânî ve Erjeng'i bile suya götürür ifadeleriyle mübalağa yapılmış ve ne kadar süslü bir mektup yazdığı ifade edilmiştir.

یکی بود پیکر دو ارژنگ را تفاوت نه هم نقش و هم رنگ را

İki Erjeng'in görüntüsü aynıydı, ne renginde ne çiziminde fark vardı. (215/23)

ز بس جادوئیهای فرهنگ او بدو بگرویدند و ارژنگ او

Onun kültüründeki sihirlerin çokluğundan dolayı hepsi ona ve Erjeng'e inandı. (217/9)

روان کرد کلک شبه رنگ را ببرد آب مانى و ارژنگ را

O siyah kalemi oynattı, böylece Mânî ve Erjeng'i rezil etti. (95/3)

3.9. KOZMİK ÂLEM

Nizâmî'nin eserinde sema eski astronomi anlayışına uygun şekilde ele alınmıştır. Dünya, kâinatın merkezi olarak düşünülmüş ve yedi ya da dokuz kat göğün onun üzerinde bulunduğu inanılmıştır. Gökyüzü de yedi veya dokuz kat kabul edildiğinden genellikle gökler, felekler, eflak gibi isimlerle adlandırılmıştır.²⁴¹

3.9.1. Dünya (Âlem, Cihan)

İçinde yaşadığımız yer kürenin adıdır.²⁴² Sözlükte yakın alçak gibi anlamları olan dünya, üzerinde yaşadığımız gezegenin adıdır. Allah tarafından yaratılmış herşeydir. Tasavvufta ise imtihan yeri, ahiret tarlası ve Allah'tan alıkoyan her şey olarak tanımlanmıştır. Âlem, cihân, kâinat gibi isimlerle de bilinen dünya, şiirde hem dinî hem de tasavvufî düşünceler içinde ele alınır. Dünya ilahî nakkaş olan Allah'ın bir nakşıdır. İnsan dünyaya bakınca Yaratıcı'yı hatırlamalıdır.²⁴³

²⁴¹ Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divanının Tahlili*, Kurgan Edebiyat Berikan Yayınevi, Ankara 2012, 265.

²⁴² Uludağ, 112.

²⁴³ Pala, 17; Cebecioğlu, 174.

Dünya'nın şiirlerde işlenen en temel özelliği geçici olmasıdır. Bu nedenle adeta bir hayal oyunu gibidir. Şair de eserde dünyanın gelip geçiciliğine dikkat çekmiş, ömrün yalnızca yeme ve içmeden ibaret olmadığını, kalıcı izler bırakmak gerektiğini, bunun ancak akılla ve iyi işler yaparak mümkün olacağını ifade etmiştir.

نه دولت نه دنیا به دارا گذاشت سنان را سر از سنگ خارا گذاشت

Dârâ 'ya ne devlet bıraktı ne dünya, süngüsünü sert taştan geçirdi. (45/6)

اگر گنجی آرم ز دنیا به دست مهیا کنم قسمت هر که هست

Dünyadan elime bir hazine geçirsem, herkese ondan bir pay veririm. (136/4)

فراوان خزینه فراوان غمست کمست انده آن را که دنیا کمست

Çok servet çok keder demektir, dünyadan payı olmayanın derdi de azdır. (164/8)

به بازی نبردم جهان را به سر که شغلی دگر بود جز خواب و خور

Ömrümü dünyada oynayarak geçirmedim; çünkü yemeden, içmeden başka daha önemli işler vardır. (29/25)

چه نیکو متاعیست کار آگهی کزین نقد عالم مبادا تهی

Bilge olmak ne değerli bir şeydir, umarım dünya bu servetten boş kalmaz. (85/12)

ز عالم کسی سر برآرد بلند که در کار عالم بود هوشمند

Dünya işlerinde akıllı davranan kişi, bu dünyadan alını ak çıkar. (85/13)

3.9.2. Güneş (Âfitâb)

Âfitâb, hurşîd, mihr ve şems olarak da bilinen güneş, edebiyatta daha çok ışığı, parlaklığı, ısısı ve ısıtması ile ele alınır. Hem benzeyen hem de benzetilen durumundadır. Işık ve parlaklık daima onunla birlikte anılır ve ışığını her yere dağıttığı için cömertlik sembolüdür. Bütün bu özellikleriyle sevgili denin sultanı temsil eder. Güneş, ateşten ibaret olduğu için yakmak, yanmak, tutuşmak gibi fiillerle de sıkça kullanılır.²⁴⁴

²⁴⁴ Hasan Enverî, *Ferheng-i Rûz-i Sohen* (3. Baskı), İntişârât-i Sohen, Tahran 1383 hş., 20; Pala, 177.

İran geleneklerinde eski dönemlerden beri güneşin en temel görevlerinden birinin yeryüzünden pislikleri ve kötülükleri temizleyip ortadan kaldırmak olduğuna inanılırdı.²⁴⁵

Nizâmî, eserde güneşi daha çok ışığı ve parlaklığı gibi özellikleriyle ele almıştır. Kendisine hitaben yazmış olduğu beyitlerde güneş gibi şeffaf olduğunu, ışığının ise çok olduğunu ifade etmektedir. Nizâmî, *Şerefnâme*'yi yazmasıyla ilgili bir başka beyitte yine güneşin mumu erittiği gibi kızgın fikirlerinin de uykusunu yok edip, sabaha kadar uyumadığını ve bu halde eserini yazdığını ifade eder. Şair, İskender'in hükümdarlığını güneşe benzetmektedir. Güneşi, parlaklığı, ışık saçması gibi özellikleriyle ele almıştır.

پس و پیش چون آفتابم یکیست فروغم فراوان فریباند کیست

Önüm ve arkam güneş gibi birdir; ışığım çok, kurnazlığım azdır. (28/6)

گدازنده چون موم در آفتاب به مومی چنین بسته بر دیده خواب

Güneş karşısında mum gibi eriyerek, böyle bir mumla gözüne uyku bağlamıştır. (21/14)

جمالی چو در نیمروز آفتاب کرشمه کنان نرگسی نیم خواب

Öğlen güneşi gibi parlak bir güzellik, gözü ise uykulu ve cilveli. (46/6)

چرا روی آنکس که شد گنج یاب ز شادی برافروخت چون آفتاب

Neden hazine bulanın yüzü, mutluluktan güneş gibi parlaktı? (117/1)

3.9.3. Ay (Mâh)

Dünya'ya en yakın gök cismi olan ay, güneş sistemi içindeki beşinci büyük uydudur. Işığını güneşten alan ay, kendi etrafında ve dünyanın etrafında dönmektedir.²⁴⁶

Ay bir ışık kaynağıdır. Işığı, güneş gibi ateş değil nurdur. Gecelerin güzelliği ay ile kaîmdir, nuruyla güzeldir ve geceye güzellik katar. Her gece görünmese de bir yerde duramaz, uzaktan seyredilir, yükseklerdedir ve karanlığı aydınlatır. Bütün bunlar aynı zamanda sevgilinin de özelliklerindendir. Sevgilin yüzü aydan daha güzel ve parlaktır. Ayın nurlu olduğu ve güzel görüldüğü zaman oluşan dolunay şekli de ayın en güzel

²⁴⁵ Yıldırım, 393.

²⁴⁶ Mu'in, *Ferheng-i Farsî*, VI, 1891.

şeklidir. Bedr, mehtâb, mâh-i tamâm, mâh-i çârdeh gibi kelime ve tamlamalarla da sıkça kullanılır. Ayın hilal şekline bürünmesi ise sevgilinin kaşının nasıl olduğunu göstermek içindir. Hilal kaş olunca eğrilik ve incelik de onunla birlikte kullanılır.²⁴⁷

Fars edebiyatında ay daha çok güzellik, aydınlık, yükseklik, ululuk, yücelik ve üstünlüğü simgeler. Şairler de hayal güçlerinin de etkisiyle ayı konu edinen çok sayıda istiare, kinaye ve mazmun oluşturmuşlardır.²⁴⁸

Eserde de ay, geceyi süsleyen, ışık saçan, kuşatan, geceyi aydınlatan özellikleriyle işlenmiştir. Nizâmî'ye göre İskender, dünyayı aydınlatan bir nurdur. Karanlık çökünce ayın en nurlu hali olan dolunay, doğudan yükselerek geceyi ışıklandırır. Tıpkı bunun gibi İskender de şaire göre karanlığı aydınlatan bir dolunay gibi ortaya çıkmıştır.

وگر ماه نور را براتی دهد ز نقص کمالش نجاتی دهد

Eğer yeni aya bir kurtuluş mektubu verirse onu eksiklikten kurtarır. (35/10)

ندیم سکندر به بی گاه و گاه محاسب در احکام خورشید و ماه

Ara sıra İskender'in nedimiydi, güneşin ve ayın takvimini yapardı. (56/12)

چراغ جهان گوهر شاه باد رخ شاه روشن تر از ماه باد

Şahın çehresi dünyaya ışık olsun, yüzü aydan daha parlak olsun. (77/9)

شب از ماه بر بست پیرایه‌ای شگفتی بود نور بر سایه‌ای

Gece ayla süslendi, nurun gölgeyi süslemesi ilginç bir şeydir. (107/9)

پریچهرگان سرائی چو ماه همه صف کشیدند بر گرد شاه

Sarayın ay gibi kızları, hepsi padişahın etrafında saf tutmuşlar. (176/7)

چو رخشنده ماهی که در وقت شام بر آید ز مشرق چو گردد تمام

Akşam vakti doğudan çıkan dolunay gibi parlak ay (yüzlü bir güzel). (158/9)

3.9.4. Felek (Çarh)

Gök, gökyüzü, semâ, tâlih, baht, kader gibi anlamlara gelen feleğin çoğulu eflâktır. Her gezegenin bulunduğu gök tabakasına verilen isimdir. Dünya kâinatın merkezidir

²⁴⁷ Pala, 42.

²⁴⁸ Yıldırım, 493.

ve dünyayı, iç içe geçmiş soğan zarı şeklinde dokuz felek çevreler. Birinci felekte Ay olmak üzere sırasıyla Utârid (Merkür), Zühre (Venüs), Güneş (Şems), Merih (Mars), Müşterî (Jüpiter), Zühâl (Keyvan) gezegenleri bulunur. Sekizinci felek, sabit yıldızlar ve burçlar feleğidir, kürsî adıyla da bilinir. Arş adıyla da bilinen dokuzuncu felek ise, cisimden arınmış olan ve tüm felekleri saran en büyük, en yüksek felektir.²⁴⁹

Eflâk, çarh, gerdûn, sipihr, semâ, asumân ve gök gibi eşanlamlısı sayılabilecek kelimelerle söz konusu edilen felek, edebiyatta daha çok yükseklik, yücelik, genişlik, sonsuzluk ve parlaklık gibi özellikleriyle anılmıştır. Dolayısıyla felek gök âlemiyle ilgili bir terim olduğu için yüceliği ve gücü temsil eder. Bundan dolayı da felek kelimesi pek çok yerde Allah'ın gücü yerine kullanılmıştır. İnsanlar çoğu zaman Allah'ın adını anmadan meydana gelen olayları feleğe yüklemişlerdir.²⁵⁰

En dışta olan ve ötekilerin hepsini içine alan dokuzuncu feleğe felekü'l-eflâk, yine hepsinden büyük ve kuvvetli olduğu için felek-i a'zam (çarh-ı a'zam) gibi isimler verilmiştir. Boş ve her türlü cisimden arınmış olan dokuzuncu felek, içinde hiçbir yıldız veya herhangi bir nokta ve nişan olmadığı ve bu haliyle desensiz bir kumaşı andırdığı için de çok defa felek-i (çarh-ı) atlas diye de anılır.²⁵¹

Eserde felek, her şeyin üzerinde bir güce sahiptir. O istediği zaman en kötü durumda olanı en iyi duruma çevirebilir, aynı şekilde iyi durumda olanı da kötü duruma düşürebilir. Şair beyitlerde, feleğin her şeye güç yetirebildiğine işaret etmektedir. Yedinci feleğe yükseldi demekle Hz. Muhammed'in miraca yükselerek, dünyadan göçüp gittiğini ifade etmektedir. Dönemin padişahını överken de şair, onu feleğe benzetmektedir.

بنه بست از این کوی هفتاد راه به هفتم فلک بر زده بارگاه

Bu yetmiş yollu yeryüzünden (çıkıp) yedinci kat felekte çadır kurdu. (18/6)

دل از کار نه حجره پرداخته به نه حجره آسمان تاخته

Dokuz hücrenin işinden tamamen sıyrılmış, gökyüzünün dokuz hücreğine doğru yönelmiş. (18/7)

²⁴⁹ Pala, 149; Uludağ, 133-134.

²⁵⁰ Pala, 150; Doğan Kaya, *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2010, 312-313.

²⁵¹ Cemal Kurnaz, "Felek", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 307.

فلک بین چه ظلم آشکارا کند که اسکندر آهنگ دارا کند

Feleğe bak nasıl da apaçık zulmediyor, sanki İskender Dârâ'ya kastediyor.

(83/17)

چو زین خانقه عزم دروازه کرد به دستش فلک خرقه را تازه کرد

Bu evden dışarıya çıkmak istediğinde; felek, onun eliyle hırkasını yeniledi. (18/21)

فلک زان خط جدول انگيخته سواد حبش را ورق ریخته

Feleği o cetvel hattıyla dağıttı; Habeş'in sınırlarını birbirine kattı. (51/15)

به هر کاری کو جست نام آوری در آن کار دادش فلک یآوری

Her işte şöhret kazanmak istediğinde, felek ona destek olmuştur. (51/18)

فلک ناقه را زان سبک رو کند که هر روز و شب بازی نو کند

Felek, deveyi her gece gündüz yeni bir oyun yaptığı için hızlı yürüyen yapmıştır.

(139/1)

برون جسته زین کنده چاربند فرس رانده بر هفت چرخ بلند

Dört unsura bağlı bu topraktan kurtulup, yedinci feleğe at sürdü. (18/8)

فرینده راهی شد این راه دور که بر چرخ هفتم توان دید نور

Bu uzak yollar öyle bir aldatıcı yol oldu ki sadece yedinci felekte ışık görebiliyoruz. (55/11)

که بدخواه را چون درآرد شکست بد چرخ را چون کند باز بست

Kıskananları yenmiş olsa bile feleğin kötülüğünü nasıl yenecek. (89/19)

جهان پهلوان نصره‌الدین که هست بر اعدای خود چون فلک چیره‌دست

Cihan pehlivanı Nusrettin ki düşmanlarına karşı felek gibi başarılıdır. (34/3)

3.9.5. Burçlar

Güneşin dünyanın çevresinde döndüğüne inanan eski astronomi âlimleri, güneşin bu seyri esnasında 12 eşit dilimden geçtiğine inanmışlar ve her dilime bir ad vermişlerdir. Bu adlar, o dilim içindeki takımyıldızlarına istinaden konulmuştur. Onlara göre her insan bir yıldızın etkisi altındadır ve hepsi farklı karakteristik özellikler taşımaktadır.

İnsanlar da burçlarına göre iyi-kötü, cimri-cömert, şanslı-şanssız vs olurlar. Burçların zamanı nevrüz ile başlamaktadır. İlk burç olan hamel (koç) burcu, Mart ayına rastlar. Sonra sırasıyla sevr (boğa), cevzâ (ikizler), seretân (yengeç), esed (aslan), sünbüle (başak), mizân (terazi), akrep, kavs (yay), cedy (oğlak), delv (kova) ve hût (balık) gelmektedir. Ayrıca burçlar isimlerini görüntülerine göre almışlardır.²⁵²

Şair, eserde geçen beyitlerde kova, balık, aslan, koç, ikizler, boğa ve terazi burçlarından bahsetmektedir. Yıldız biliminde Delv (kova) burcu Güneş'in evlerinden biri sayılır. Güneş bu burca Mart ayında girer. Güneş, Hût (balık) burcuna ise Şubat ayında girer. Ayların dönüşünü ifade etmek için kullanmıştır. Aslan burcu mevki ve kuvvet alameti olarak görülür ve eserde de bu şekilde geçmektedir.

برون رفت از چاه دلو آفتاب به ماهی گرفتن سوی حوض آب

Su havuzuna doğru balık tutmak için güneşin kovası kuyudan çıktı. (161/1)

اسد بود طالع خداوند زور کزو دیده دشمنان گشت کور

Güç sahibinin talihi aslan burcuydu ki ondan düşmanların gözü kör oldu. (46/16)

شرف یافته آفتاب از حمل گراینده از علم سوی عمل

Güneş, (Koç) Hemel'den (12 burçtan 1.si) şeref bulmuş, ilimden amele doğru eğilmiş. (46/17)

عطارد به جوزا برون تاخته مه و زهره در ثور جاساخته

Merkür, ikizler burcuna doğru yürümüş, Ay ve Zühre, boğa burcuna geçmiş. (46/18)

بر آراسته قوس را مشتری زحل در ترازو به بازیگری

Yay burcu, Müşteri'yi süslemiştir; Zuhâl, terazi burcunda oynuyor. (46/19)

3.9.6. Yıldız

Sitâre, ahter, necm gibi eşanlamlarıyla da bilinen yıldız, daha çok parlak özelliğinden dolayı ele alınır. Burçları oluşturmaları, insan üzerindeki etkileri, her kişinin gökte bir yıldızının oluşu gibi telakkiler, yıldızlarla birlikte anılmaktadır.²⁵³

²⁵² Pala, 76.

²⁵³ Pala, 485.

Eserde de Nizâmî yıldızı, parlaklığı ve saçtığı ışık bakımından ele almıştır.

در احکام هفت اختر آمد پدید که دنیا بدو داد خواهد کلید

Falda dünyanın kilidinin ona verileceği yedi yıldız ortaya çıktı. (46/23)

بر آراست آن گوهر پاک را چو انجم که آراید افلاک را

Yıldızların gökyüzünü süslediği gibi o saf inciye süsledi. (48/7)

ستاره در آمد به تابندگی بر آسود خلق از شتابندگی

Yıldız parlamaya başladı, halk koşuştan kurtuldu. (55/7)

جهان از دلیران لشکر شکن کشیده چو انجم بسی انجمن

Dünya, ordular yıkan askerlerden, yıldız gibi bir meclis kurmuş. (56/3)

3.9.7. Pervin (Ülker) Yıldızı

Süreyyâ ve Pervîn diye de bilinen kuzey yarım kürede bir yıldız kümesidir. Toplam yedi yıldız kümesinden oluşmaktadır.²⁵⁴ Sevr (Öküz) ve Hamel (Koç) burcunda kümelenen bir takımyıldızdır. Kümeyi meydana getiren yıldızlar iki sıra halindedirler. Dünyaya en yakın açık yıldız kümelerinden ve çıplak göze en güzel gözükendendir. Bu tanımlardan da anlaşılacağı gibi bu yıldız kümesi, güzel görüntüsüyle bir arada olan mücevherleri veya gerdanlığı andırmaktadır. Bu benzerliğinden dolayı edebiyatta “İkd-ı Süreyyâ” isimiyle de geçer.²⁵⁵

Edebiyatta ay yüzlü sevgilinin benleri için bir benzetme unsuru olarak en sık kullanılan öğelerdendir. Sevgilinin yüzü ay olunca benleri de Pervîn olur.²⁵⁶

Eserde Pervin, çıplak gözle en belirgin şekilde görünen yıldız olmasıyla, güzel görüntüsüyle ve mücevherleri andıran parlaklığıyla şiire konu edilmiştir. Güzel ve göz alıcı cariyeler, Pervin yıldızına benzetilmiştir. Ayrıca İskender’in ordunun başında bulunması da yine yaydığı ışıktan dolayı Ülker yıldızına benzetilmektedir.

روارو زنان نای زرین زدند سراپرده بر پشت پروین زدند

²⁵⁴ Pala, 415.

²⁵⁵ M. Nejat, Sefercioğlu, *Nev’î Dîvanı’nın Tahlîli*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 2001, 363; Pala, 429.

²⁵⁶ Pala, 370.

Kadınlar yüz yüze durup altın neylere üflediler, muthuluk seslerini göğe yükselttiler. (71/18)

کنیزان چو پروین به پیرامنش ز تارک درآموده تا دامنش

Cariyeler, Pervin yıldızı gibi tepeden tırnağa onun etrafını sarmış. (158/10)

مکمل به گوهر قبائی پرند چو پروین به گوهر کشی ارجمند

Cevherle süslü ipek elbiseyle, Pervin gibi değerli mücevherli bilezikle [donattılar]. (181/19)

سکندر چو لشگر به صحرا کشید سراپرده سر بر ثریا کشید

İskender çöle ordu çektiğinde, çadırlar Süreyya yıldızına kadar yükseldi. (148/8)

3.9.8. Müşteri (Jüpiter, Bercis)

Zâvûş, Zâvuş, Urmuzd, Bercîs, Jüpiter adlarıyla da bilinen Müşteri, altıncı felekte yer alan bir gezegendir. Asıl yeri yay ve balık burcundadır. Güneş sisteminin en büyük gezegenlerinden biri olan Müşteri dünyadan 1316 kat daha büyüktür ve ağırlığı da dünyanın 318 katı kadardır.²⁵⁷

Feleğin kadısı ve hatibi olarak bilinir. Perşembe günü ve pazartesi gecesine hâkimdir. Mavi renk Müşteri yıldızına aittir. Ay ile Merih onun dost yıldızları, Zühre (Venüs) ile Utarit (Merkür) ise düşmanlarıdır. Pazartesi gecesine ve Perşembe gündüzleri hâkimdir. Edebiyatta vezirler, âlimler ve büyük şahsiyetle bu yıldızla benzetilmiştir. Parlaklığından dolayı sevgilinin yüzü de müşteri yıldızına benzetilir.²⁵⁸

Eserde de Müşteri, parlaklığı ve büyüklüğü gibi özellikleriyle ele alınmıştır. İskender, şöhretiyle Müşteri yıldızına benzetilmiştir. Jüpiter gezegeni olan Bercis, Müşteri yıldızının Farsçasıdır. Bu yıldız Kaman burcundan yer alır. Nizâmî de eserinden bahsederken düşmanla savaşta Müşteri yıldızı gibi silahı, sözden, şiirden oluşan okları olduğunu, istese hepsini vuracağını ifade eder.

رعونت رها کرد بر مشتری نگینی دگر زد بر انگشتری

²⁵⁷ Yıldırım, 537; Dihhudâ, *Luğatnâme*, “Müşteri”, XLIV, 477.

²⁵⁸ Onay, 343; Pala, 344.

Kibrini Müşteri 'ye kadar ulaştırdı, yüzüğüne başka bir taş ekledi (gücü çoğaldı).
(19/4)

همان برده بومی و بربری سبق برده بر ماه و بر مشتری

O Berberî ve yerli köleleri ele geçirdi; ay ve Müşteri yıldızından öteye geçti.
(70/8)

مه و مشتری را به مشگین کمند فرود آورید از سپهر بلند

Siyah kemendinizle ay ve Müşteri 'yi, gökyüzünden indiriniz. (160/2)

شها شهریارا جهان داورا فلک پایگه مشتری پیکرا

Ey yüce şöhretli adil padişah, Müşteri yüzlü, felek makamı. (178/4)

چو برجیس در جنگ هر بدگمان کمان دارم و برن دارم کمان

Her kötü niyetliyle savaşta Müşteri gibi, elimde yayım var ama kullanmıyorum.
(27/24)

3.9.9. Merkür (Utarit)

Güneşe yakın bir gezegendir. Pazar gecesi ile Çarşamba gündüz etkili olduğuna inanılan Merkür, feleğin kâtibi sayılır ve ikinci felekte yer alır. Güzel söz ve yazı ile sanatkârlığın sembolüdür. Debir-i Felek olarak da bilinir. Kâtip ve yazarların piri sayılır. Neşeli, hassas ve çalışkan kişilerin Utarit'in etkisi altında olduğuna inanılır. Dost yıldızı Kamer, düşmanları ise Şems ile Zühre'dir.²⁵⁹

Eserde de Merkür göklerin kâtibi olarak ele alınmış, ümmi ise okuma yazma bilmeyen manasında kullanılmıştır. Yani okuma yazma bilmeyen Hz. Muhammed, gelişiy-le Merkür'ü ışıklandırdı.

پس آنگه قلم بر عطارد شکست که امی قلم را نگیرد به دست

Okuma yazma bilmeyen eline kalem almasın diye Merkür yıldızının kalemini kırdı.
(19/1)

دبیر عطارد منش را نشاند که بر مشتری زهره داند فشاند

Zühre 'den Müşteri 'ye süs koysun diye kâtib gibi Utarit 'i yerinde oturttu. (200/2)

²⁵⁹ Pala, 469; Onay, 471.

3.9.10. Zühre (Venüs, Nâhid)

Nâhid, Çobanyıldızı, Kervankıran, Venüs adlarıyla da bilinir. Fars edebiyatında güneş sisteminin en parlak yıldızlarından biri olarak kabul edilen, üçüncü felekte bulunup bazen sabah bazen de akşamları doğan Zühre, feleğin şarkıcısı, güzellikler sergileyen, süslenip bezenme simgesi şeklinde yansımaktadır.²⁶⁰

Bu yıldızın tesiri altındaki burçlarda doğanlar güzel, zarif, zevk sahibi, zeki, maharetli ve sanatkâr olurlar. Cuma günü ve Salı gecesi onun tesirindedir. Felek'in sâzen-desi olarak bilinir. Yunan mitolojisinde ise Afrodite ve Venüs'de Zühre'dir. Ayrıca Hârût ve Marut hikâyesindeki İranlı güzel kadın da Zühre'dir.²⁶¹

Eserde de Zühre, güzel, zarif, çekici anlamlarında kullanılmıştır. Ayrıca Zühre'nin evi Terazi burcudur. Şair de söz dirhemini Zühre gibi teraziye koyarak hesaplı davranıldığından bahsetmektedir.

فروزنده نوشابه در بزم شاه فروزان تر از زهره در صبحگاه

Padişahın meclisinde parlayan Nûşâbe, sabah parlayan Zühre'den bile daha da güzeldi. (159/25)

طلاق طبیعت به ناهید داد به شکرانه قرصی به خورشید داد

Tabiat, Zühre yıldızını boşadı; şükretmek için de güneşe parlayan bir yüz verdi. (19/2)

چو زهره درم در ترازو نهم ولی چون دهم بی ترازو دهم

Zühre gibi teraziye dirhem koyarım (hesaplı davranırım), fakat verirken hesapsız veririm. (27/25)

روان ماهرویان پس پشت او چو ناهید صد در یک انگشت او

Güzel yüzlüler onun peşinden gider ve Nahid'e benzer güzellerden her parmağında yüz tane vardır. (158/11)

مغنی چو زهره به رامشگری صراحی درخشنده چون مشتری

²⁶⁰ Yıldırım, 540; Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Zühre", XVII, 573.

²⁶¹ Pala, 507.

Çalgıcı Zühre gibi ortalıkta dans ediyor; sürahi, Müşteri gibi parlamaktadır.
(162/24)

چنان بستم ابریشم ساز او که از زهره خوشتر شد آواز او

Sazının telini öyle ince bağladım ki, her nağmesi Zühre'den daha güzel oldu.
(284/18)

3.9.11. Süheyl

Güney yarım kürede bulunan parlak ve büyük bir yıldızın adıdır. En parlak olanı Yemen'den görüldüğü için Süheyl-i Yemenî ya da Süheyl-i Yemânî denir. Bakınca göze titrer gibi görünürmüş. Efsaneye göre akik taşı, rengini bu yıldızdan almıştır.²⁶²

Eserde Süheyl, güneyde görünen parlak bir yıldız olması yönüyle ele alınmıştır. İskender, İran üzerine sefer düzenlediği sırada Dârâ ile aralarında geçen mektuplaşmada cevaben ona şöyle der: “Kendi ülkemden bana pay mı veriyorsun, Süheyl yıldızının izni Yemen'dedir, Yemen'e mahsustur ve orası benim toprağımdır.”

سهیلی بر اوج عرب تافته ادیم یمن رنگ ازو یافتہ

Arap semasında öyle bir Süheyl parladı ki Yemen toprağı, ondan renk buldu.
(18/10)

ز ملک من اقطاع من میدھی برات سهیل از یمن میدھی

Kendi mülkümden bana toprak mı bağışlıyorsun, Süheyl yıldızının iznini Yemen'e mi veriyorsun! (99/24)

یمن را برافروخت از گرد خیل چنان چون ادیم یمن را سهیل

Süheyl yıldızının Yemen toprağını parlattığı gibi, ordunun tozu Yemen'i parlattı.
(145/1)

سهیل یمن تاب را با ادیم همان شد که بوی مرا بانسیم

Yemen'den parlayan Süheyl ile toprak, sevgilinin kokusuyla rüzgar gibidir.
(266/19)

²⁶² Onay, 424; Pala, 424.

3.9.12. Zuhâl (Satürn)

Adı Keyvân olarak da bilinen Zuhâl, yedinci felekte yer alan yedinci gezegendir. Yüksekte yer aldığı ve renginin siyah olması sebebiyle feleğin koruyucusu ve aydınlık göklerin zülfü olarak da bilinir. İslâm inancında, özellikle de astronomi kitaplarında Zühâl, en uğursuz ve yavaş hareketli, değeri az varlıkları simgeleyen bir gezegen olarak görülür ve daha çok hile, bilgisizlik, cimrilik, isyankârlık, tembellik gibi nitelemelerle kullanılır.²⁶³

Mitolojiye göre ise gök ile yerin oğlu olarak bilinir. Rengi siyaha yakın boz yeşildir. Hâkim olduğu senede soğuklar artar ve bu iklim kuşağında siyah renkli insanlar yaşar. Çünkü siyah renk Zuhâl’indir.²⁶⁴

Eserde Zuhâl, siyaha yakın renginden dolayı ele alınmış ve yüzündeki siyahlığı atığından bahsedilmiştir. Şair, kendisiyle birlikte cevher dışında bir şey götürmedi diyerek ölümü kastetmiştir.

سواد سفینه به کیوان سپرد به جز گوهری پاک با خود نبرد

Gemisinin karartısını, Zuhâl’e bıraktı, kendisiyle saf cevher dışında bir şey götürmedi. (öldü)(19/5)

زحل را سیاهی بشوید ز روی شود بر حصاری به یک تار موی

Zuhâl’in yüzünden siyahlığı yıkar, bir kara tel ile kuşatılır. (128/22)

3.9.13. Gökyüzü (Âsumân)

Eski Farsçada *esmene*; ağır, Farsça gökyüzü demek olan âsumân kelimesinin Sanskritçe ve Avesta’daki kökeni esmen ve esen şekillerinde taş anlamında kullanılır. Felekler, taş şeklinde düşünüldüğünden gökyüzü de bu isimle anılmıştır. Edebiyatta çerh, semâ, felek, sipehr, gökkubbe gibi sözcüklerle de anılır. Âsumân, aynı zamanda feleği koruyan tanrının da adıdır.²⁶⁵

²⁶³ Yıldırım, 747; Onay, 500.

²⁶⁴ Pala, 507.

²⁶⁵ Yıldırım, 87; Dihhudâ, *Luğatnâme*, “Âsumân”, II, 105.

Nizâmî, eserde gökyüzünü, yıldızlarla birlikte dönmesi yönüyle ele alır. Allah'ın kudretini ve büyüklüğünü ifade etmek için kullanmıştır. Yer ve gökte varolan bu muazam düzen insan aklıyla anlaşılamayacak kadar sınırsızdır.

چنان آفریدی زمین و زمان همان گردش انجم و آسمان

Zemin ve zamanı yarattığın gibi, yıldızların seyrini ve göğü de yarattın. (12/1)

اساسی که در آسمان و زمیست به اندازه فکرت آدمیست

Yer ve göğün varoluş esası, insanın idraki ölçüsündedir. (15/19)

3.10. ZAMANLA İLGİLİ MEFHURLAR

3.10.1. Zaman

Eserde İskender'in Rum'a hükümdar olmasıyla başlayıp dünyaya hükmetme gyesiyle çıktığı yolculuklar, başka hükümdarlarla yaptığı savaşlar, bilge şahsiyetlerle yaptığı sohbetleri kapsayan olaylar zincirinde genel olarak belirsiz zaman ifadeleri hâkimdir. Dolayısıyla Nizâmî'nin *Şerefnâme*'sinde zaman mefhumunu karşılayan kelimeler gözden geçirildiğinde müstakil varlığı ve etkinliği olan olaylar zinciri olarak ifade edilebilir.

3.10.2. Gün, Hafta, Ay, Yıl

Beyitlerde geçen zaman kavramı genel anlamından çıkarılarak gün, hafta, ay ve yıl olarak özel anlamlara indirilebilir. Fakat eserde, daha çok bir olayın meydana gelme zamanını ifade etmek için kullanılmıştır.

جز این نیز بینم تو را شش خصال که بادی برومند ازو ماه و سال

Sende bundan başka altı huy görüyorum ki ay ve yıl ondan bahtiyar olmuştur.

(38/4)

ز نیرنگ این پرده دیر سال خیالی شدم چون نیازم خیال

Bu eski perdenin hilesinden, hayale dönüşmemek için hayal gibi inceldim. (39/1)

چنین گوید آن پیر دیرینه سال ز تاریخ شاهان پیشینه حال

Yaşlı bir pir şöyle rivâyet eder, önceki şahların tarihini şöyle anlatır. (46/3)

چه بندیم دل در جهان سال و ماه که هم دیو خاست و هم غول راه

Nasıl dünyaya yıllarca gönül bağlarım; hem şeytan sofrasıdır, hem devlerin yolu.

(80/21)

برآسود یک هفته بر جای جنگ به یاقوت می رنگ داد آذ رنگ

Bir hafta savaş yerinde dinlendi, kırmızı renkli şaraba yöneldi. (71/14)

دو هفته کم و بیش در کوه و دشت به صید افکنی راه در می‌نوشت

Az çok iki hafta dağ ve çölde yürüdü, avlanmak için yollara düştü. (146/16)

در آن دشت یک هفته نخجیر کرد پس هفته‌ای کوچ تدبیر کرد

Bir hafta o çölde avlandı, bir hafta sonra göç etmeye karar verdi. (182/6)

3.10.3. Sabah

Zaman olarak sabah, günün başlangıcıdır. Karanlığın biterek günün aydınlanmasıdır. Sabah vakti, karanlık ve durgunluktan sonra aydınlık ve canlılığı beraberinde getirir. Edebiyatta hem bir zaman unsuru hem de tabiat hali olarak ele alınır.²⁶⁶

Eserde de bu şekilde geçmektedir.

رقیبان شب گشته سرمست خواب فرو برده سر صبح صادق به آب

Gece koruyucuları uykuya dalmıştır, tan yeri başını suya sokmuştur. (21/3)

من آن روم سالار تازی هشتم که چون دشنه صبح زنگی کشم

Ben o tazı gibi kurnaz Rum komutanıyım; öyle ki sabah hançeri gibi karanlığı yok ederim. (63/14)

که چون صبح را شاه چین بار داد عروس عدن در به دینار داد

Sabahın Çin padişahı izin verince, Aden (ülke) gelini dinara inci verdi. (102/6)

²⁶⁶ Enverî, *Ferheng-i Rûz-i Sohen*, 779; Pala, 387.

3.10.4. Akşam, Gece

Akşam ve gece, karanlığın hâkim olduğu, yıldızların ve ayın gökte görüldüğü zaman dilimidir.²⁶⁷

Eserde Nizâmî zaman dilimi manasıyla kullanmıştır. Peygamber’in miracı başlığı altında yer alan bir beyitte, O’nun miraca yükselmesinden bahsederken, gece, gökyüzü onunla aydınlanmıştır.

ندانم که شب را چه احوال بود شبی بود یا خود یکی سال بود

Bilmiyorum ki gece durumu nasıldı, o bir gece miydi, bir yıl mıydı? (20/11)

همان نوبت پاس در صبح و شام ز نوبتگاه او برآورد نام

Sabah ve akşam sela (dua) vakti onun makamından hutbeler okundu. (40/5)

شب و روز در شام و در بامداد تو بریادی از هر چه دارم به یاد

Gece ve gündüz, her sabah ve akşam aklımda olan her şeyden sadece seni hatırlıyorum. (13/5)

شبی کاسمان مجلس افروز کرد شب از روشنی دعوی روز کرد

Gökyüzünün meclisi aydınlattığı gece, aydınlıktan gündüz olduğunu iddia ettiği gece. (18/1)

3.10.5. Nevrûz ve Sede Bayramı

“Yeni-gün” anlamına gelen nevrûz, yeni yılın ve baharın ilk günü olduğu için bu isimle anılmıştır.²⁶⁸

Mart ayının miladi yirmi ikinci günü olan nevrûz, baharın tüm tabiata hükmetmeye başlaması vesilesiyle kutlanan bayramdır. Nevrûzla birlikte bağ ve bahçeler yeşerir. Soğuk kış mevsiminden sonra güneş ısınıyı iyice hissettirip tabiatı canlandırır. Goncalar açılıp gül olur. Her yerde bülbüllerin sesi yankılanır. Yeryüzü yeşil örtüyle süslenir.

²⁶⁷ Enverî, *Ferheng-i Rûz-i Sohen*, 239.

²⁶⁸ Enverî, *Ferheng-i Rûz-i Sohen*, 1281; Pala, 357.

Âşıkların gönlü coşar. Meclisler kurulur, sâkîler, çalgıcılar yerlerini alır ve eğlence başlar.²⁶⁹ Dolayısıyla baharın gelişini haber veren nevrûz, bir bayram olarak kabul edilir.

Eserde Sedde bayramı, İranlıların Nevrûz'a elli gün kala yaptıkları bayram olarak geçer. Ateşin bu zamanda yandığına inanılır ve ateş yakılarak şenlik kurulur.

به نوروز بنشست و می نوش کرد سرود سراینندگان گوش کرد

Nevruz günü oturdu ve içti; sanatçıların şarkısını ve şiirini dinledi. (74/12)

جهان را بدین مژده نوروز بود که بیداد دارا جهانسوز بود

Dârâ'nın zulmü, yakıcı olduğu için dünyada bu müjdeden dolayı nevrüz oldu. (79/13)

به نوروز جمشید و جشن سده که نو گشتی آیین آتشکده

Nevruz ve Sedde bayramlarında, Ateşkede adetleri yenilenirdi. (124/16)

ز نارم که نارنج نوروزیست که را بخت گوئی که را روزیست

Benim göğsüm ki nevrüz turuncu gibidir; kimin kısmetidir, kimin rızkı. (267/25)

3.11. MEVSİMLER

3.11.1. İlkbahar

Bahar, tabiatın yeşil elbiselerini giydiği ve etrafın çiçeklerle dolduğu bir mevsimdir. Bu mevsimde hayat ve tabiat bir diriliş içindendir. Âlem yeni bir hayat bulur, toprağın altında gizlenen hazineler ortaya çıkar. Gelip geçici olduğu için de kıymetinin bilinmesi gerekir.²⁷⁰

Bahar mevsiminde bağ ve bahçeler güzelleşir, taze çiçekler açar. Ağaçlar meyve vermeye başlar. Şair de İskender'in devrini bahar mevsimine benzetmektedir.

از آن سیمگون سکه نوبهار درم ریز کن بر سر جویبار

O gümüş renkli ilkbahar akçesinden, ırmağın başına dirhem (gümüş para) saç. (43/9)

²⁶⁹ Yıldırım, 547-550.

²⁷⁰ Pala, 55.

به میوه رسیده بهاری چنین ز رونق میفتاد کاری چنین

Böyle bir bahar sonuca varmıştır, inşallah böyle güzel bir iş hiç bozulmaz. (71/3)

بهاری کهن بود چینی نگار بسی خوشتر از باغ در نوبهار

Eski bir puthanede bir Çin putu vardı ki bahar bahçesinden bile çok daha güzeldi.

(126/14)

3.11.2. Kış

Yılın dördüncü mevsimidir. İlkbahardan önce sonbahardan sonra gelen mevsimdir. Dey, behmen ve isfend aylarını kapsar.²⁷¹

Nizâmî, eserde Berdea vilâyetini tasvir ederken, yeşilliklerle dolu bir yer olduğunu, havasının kışın bile baharı aratmadığını ifade eder. Kış mevsiminde tabiat adeta uykuya dalar ve baharın gelişiyile, uykusundan uyanan tabiat yeşerlemey başlar. Şair de bunu ifade etmektedir.

تموزش گل کوهساری دهد زمستان نسیم بهاری دهد

Temmuzda dağlarında güller açar, kışında bahar rüzgârları eser. (147/2)

زمستان برون رفت و آمد بهار برآورده سبزه سر از جویبار

Kış gitti, yine ilkbahar geldi; ırmak kıyılarından otlar baş gösterdi. (71/4)

3.11.3. Sonbahar (Hazan)

Yılın üçüncü mevsimidir. Yaz mevsiminden sonra kış mevsiminden önce gelen sonbahar (pâyîz); mihr, âban ve âzer aylarını kapsar.²⁷² Sonbahar, bahar ile tezat teşkil eden bir mevsimdir. Bahar mevsimindeki canlılık, insana huzur ve mutluluk veren güzellikler yerini yerini sararmış yapraklara, serin havaya ve hüznü bırakır. Bitkililer yavaş yavaş ölüme yaklaşmaya başlar. Sert esen rüzgârlar, sararan yaprakları sürükler. Güzelliğin sona ermesi ve ihtiyarlığın işaretidir.²⁷³

²⁷¹ Enverî, *Ferheng-i Rûz-i Sohen*, 639.

²⁷² Enverî, *Ferheng-i Rûz-i Sohen*, 221.

²⁷³ Sefercioğlu, 388.

Şair, hazan rüzgârının gelişiyle baharda öten bülbüllerin yerini kargaların aldığından, doğanın yavaş yavaş yapraklarını dökerek ölüme yaklaştığından bahseder.

چو باد خزانی درآید به باغ زمانه دهد جای بلبل به زاغ

Bahçeye hazan rüzgârı girince, zamane bülbülün yerini kargaya verir. (24/16)

سکندر بلرزید ازان یاد کرد چو برگ خزان لرزد از باد سرد

İskender o olayı hatırladığında soğuk rüzgarda titreyen hazan yaprağı gibi titredi. (121/7)

به عزلت کمر بسته باد خزان نسیم بهاری ز هر سو وزان

Hazan rüzgârı uzlete çekilmiş, her yandan bahar rüzgârı esiyor. (173/21)

3.12. ÜLKELER VE BÖLGELER

3.12.1. Çin

Asya'nın doğusunda bulunan dünyanın en kalabalık ülkesidir. Çevresini kuzeybatıda Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan Cumhuriyetleri, kuzeyde Moğolistan, kuzeydoğuda Rusya Federasyonu ile Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti, güneyde Vietnam, Laos ve Myanmar, güneybatıda Hindistan, Butan ve Nepal, batıda Pakistan ve Afganistan toprakları kuşatır. Ülkenin doğusu Büyük Okyanus'un kenar denizlerinden olan Sarıdeniz, Doğu Çin denizi ve Güney Çin denizi ile sınırlıdır.²⁷⁴

Nizâmî, Çin'i İskender'in fethettiği ülkelerden biri olarak ele almıştır. Hindistan seferini düzenledikten sonra Çin üzerine sefer düzenlemiştir. Ayrıca şair, Çinlileri sözlerine güven duyulmayan ve güvensiz bir millet olarak ele almaktadır.

ز هندوستان شد به تبت زمین ز تبت درآمد به اقصای چین

Hindistan'dan Tibet'e gitti, oradan da Çin'e geçti. (195/16)

ز حد حبش عزم چین ساختم ز مغرب به مشرق زمین تاختم

Habeş sınırından Çin'e yöneldim, doğudan batıya kadar koşturdum. (200/20)

به هندوستان کاشتم مشک بید بکارم به چین یاسمین سپید

²⁷⁴ Gülçin Çandarlıoğlu, "Çin", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 318.

Hindistan'da kara bidmişk ağacı diktim, niyetim Çin'de ak yasemin dikmektir.
(200/22)

به یغما و چین زان نیارم نشست که یغمائی و چینی آرم به دست

*Yağmal ve Çinli'yi ele geçireyim diye Yağma ve Çin'de bu yüzden bir yerde otu-
ramıyorum.* (201/12)

ز چینی به جز چین ابرو مخواه ندارند پیمان مردم نگاه

Çinli'den surat asmaktan başkasını bekleme; çünkü verdikleri sözü tutmazlar.
(213/8)

سخن راست گفتند پیشینیان که عهد و وفا نیست در چینیان

Ne doğru söylemiş eskiler ki Çinlilerde vefa ve güven yoktur. (213/9)

3.12.2. Ermenistan

Ermen, Erminiye, Ermeniye isimleriyle de bilinen Ermenistan'ın kuzeyinde Gürcistan, doğusunda Azerbaycan yer alır. Bu isimlere tarihte ilk kez, Pers kralı Darius'ın fetihlerinin anlatıldığı Bîsütûn kitabelerinde rastlanmıştır.²⁷⁵

Eserde Ermen vilayeti, İskender'in sefer düzenlediği ve ele geçirdiği ülkeler arasında zikredilmektedir.

به ارمن در آمد چو دریای تند صبارا شد از گرد او پای کند

Hızlı bir deniz gibi Ermenistan'a aktı, onun ayak tozundan dolayı saba rüzgârı yavaşladı. (85/6)

که دارا چو لشگر به ارمن کشید تو گفتی که آمد قیامت پدید

Dârâ ordusunu Ermenistan'a çekince sanki her yana bir kıyamet koptu. (85/19)

چرا کار ارمن فرو هشت سست نکرد آن بر و بوم را باز جست

Neden Ermenistan işini boş bıraktı ve o ülkeyi yeniden ele geçirmeye çalışmadı?
(145/4)

به ارمن در آتش پرستی کنند دگر شاه را زیر دستی کنند

²⁷⁵ Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Ermen", V, 1892.

Ermenistan'da ateşe taparlar, başka bir padişaha itaat ederler. (145/6)

فروشست از آرایش آن بوم را پسند آمد ارمن، شه روم را

O ülkeyi pisliklerden temizledi, Rum şahı Ermenistan'ı beğendi. (145/13)

بینی که روسی در این روز چند به روم و به ارمن رساند گزند

Ruslar'ın Rum'a ve Ermenistan'a zarar vermeye başladığını görürsün. (226/5)

3.12.3. Hindistan

Hindistan ismi Eski Farsçadaki İndus adından türetilmiştir. Farsça Hint ülkesi anlamına gelen Hindistan (Hindûsitân) ismi, Eskiçağ'da Kuzey Hindistan'da oturan Ârîler'in yerleştiği alanı ifade eder. Eski Farsça'da Hindû kelimesi, Ârîler'in kenarında oturduğu büyük nehrin Sanskritçe'deki nehir, ırmak anlamını taşıyan adı Sindhû'dan gelmektedir. Eski Yunanlılar ise Hindistanlıları İndoi olarak isimlendirmişlerdir. Hindistan, dünyada ilk medeniyetlerin kurulduğu yerlerden biridir. Hindistan'ın tarihi, özellikle İndus uygarlığına dayanmaktadır.²⁷⁶

Eserde Hindistan, İskender'in sefer düzenleyerek ele geçirdiği ülkeler arasında zikredilmektedir. İran'ı egemenliği altına altıktan sonra atını Hindistan üzerine sürmüş ve muzaffer olmuştur.

ز هندوستان تا به اقصای روم برانگیخت شهری به هر مرز و بوم

Hindistan'dan Rum topraklarına kadar, her sınır ve toprakta bir şehir inşa etti.

(40/16)

ز بس سر که بر آستان آمدش تمنای هندوستان آمدش

Hindistan seferini yapmak için, yüzlerce komutan baş koydu yoluna. (187/14)

همه ملک ایران مرا شد تمام به هندوستان داد خواهم لگام

İran'ın bütün mülkü avcumun içindedir, bundan sonra atımı Hindistan'a çevirmek isterim. (187/16)

²⁷⁶ S. Maqbul Ahmad, "Hindistan", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 73-75.

به هندوستان در زخم آتشی نمـانم در آن بـوم گردنکشی

Öyle bir ateş düşüreyim ki Hindistan'a, ülkede âsîlik eden kimse bırakmayayım.
(191/12)

3.12.4. Irak

Tarihte Mezopotamya adıyla bilinen Irak, stratejik öneme sahip sulak ve bereketli topraklara sahiptir. Eski çağlardan itibaren pek çok göç ve istilâya mâruz kalmış, çok çeşitli medeniyetlere beşiklik etmiştir.²⁷⁷

Eserde de Irak topraklarının zengin ve bereketli oluşu ifade edilmiştir. İskender'in de yolunun düştüğü ülkelerden biri olarak geçer.

خم نقره خواهی و زرینه طشت ز خاک عراقت نباید گذشت

Gümüş küp ve kızıl leğen istersen eğer, Irak topraklarından vazgeçmemen lazım.
(32/10)

دگر ره درآمد به ملک عراق سوی خانه خویش کرد اتفاق

Oradan Irak'a doğru yöneldi ve evine gitmek için karar verdi. (145/2)

عراق دل افروز باد ارجمند که آوازه فضل ازو شد بلند

Yaşasın gönül aydınlatan değerli Irak ki bilimin sesi oradan dünyaya yükseldi.
(32/15)

3.12.5. İran (Îrân)

Ortadoğu ile Orta Asya'nın yüksek düzlükleri arasında yer alan, geniş yüzölçüme ve kalabalık nüfusa sahip bir ülkedir.²⁷⁸ İranlılar'la ilgili bilgilere ilk defa M.Ö. IX. yüzyıla ait Asur kaynaklarında rastlanmaktadır. Bu kayıtlardan, Ortadoğu'ya göç eden Hint-Avrupa kavimlerinden biri olan Medler'in Urmiye gölünün güneydoğusunda, Persler'in ise batısında oturdukları anlaşılmaktadır. Persler daha sonra güneye doğru inmişler ve bugün Fars adı verilen bölgeye yerleşmişlerdir.²⁷⁹

²⁷⁷ İmâdüddin Halîl et-Tâlib, "Irak", *DİA*, XIX, 87.

²⁷⁸ Bernard Hourcade, "İran", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 392.

²⁷⁹ Esko Naskali, "İran", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 394.

Eserde İran, İskender'in ülkesinin başına geçer geçmez sefer hazırlığına başladı ülkelerin başında gelmektedir. İran mülkünün başında olan Dârâ ile uzun mücadeleleri sonunda İskender, ülkeyi fethetmeyi başarmış ve yeni sefer hazırlıklarına koyulmuştur.

همه ملک ایران بدست آورد به تخت کیان برنشست آورد

Bütün İran mülkünü eline geçirir, Keyan mülkünün tahtına oturur. (90/11)

مینگیز فتنه میفروز کین خرابی میاور در ایران زمین

Kaldırma fitneyi, coşturma kini; İran mülkünü viran eyleme. (83/6)

ز دریا به دریا تو گردی نشست بر ایران و توران تو را بود دست

Denizlerden denizlere tahta oturan sensin, İran'dan Turan'a kadar senin elinde.

(204/24)

کمر بند ایرانیان سست کرد به ایران گرفتن کمر چست کرد

İranlıların kemerini gevşetti (korkuttu), İran fethine hazırlık yaptı. (75/13)

به گردان ایران فرستاد کس کزین در نگردد کسی باز پس

Bu kapıdan kimse geri dönemez diye İran'nın pehlivanlarına elçi gönderdi.

(117/9)

شد آراسته ملک ایران بدو قوی گشت پشت دلیران بدو

İran mülkü onunla süslendi, yiğitlerin arkası onunla kuvvetlendi. (135/8)

3.12.6. Keşmîr

Hindistan, Pakistan ve Çin sınırlarındadır. Himalayalar'ın kuzeybatı kesiminde yer alan bölge, bu adla anılmıştır. Bölgede üretilen "Kaşmir" adlı kumaşın ismi de buradan gelmektedir. Tarihin çeşitli dönemlerinde burada şehirler, devletler, idareler kurulmuştur.²⁸⁰

Edebiyatta genellikle halı ve dokuma özelliğiyle bahsedilir. Bu münasebetle dokuma ve örme ile alakalı pek çok isimle beraber aktarılır. Keşmir'in ikinci planda kalan ve fazla bahsedilmeyen diğer bir özelliği ise güzel kızlarıyla meşhur olmasıdır. Eserde

²⁸⁰ Pala, 280.

de Nizâmî, Keşmir kızlarının güzelliğinden ve raks ederken gösterdikleri maharetlerden bahseder.

همان پای کوبان کشمیر زاد معلق زن از رقص چون دیوباد

Raks eden Keşmirli güzeller, oynarken yel oyuncağı gibi takla atarlar. (220/9)

برآشفت گردون چو زنجیری به زنگی بدل گشت کشمیری

Dünya zincirlenmiş deli gibi bağırmaya başladı, beyazlıklar siyahlıklara dönüştü. (273/2)

3.12.7. Makedonya

Balkan yarımadasında bulunan bir ülkedir. Eskiçağ’larda Makedonya adı verilen kesim güneyde Therme körfezi, batıda Haliakmon nehri ve kuzeyde Axios nehri arasındaki bölgeyi, doğuda Axios vadisinden Strymon nehrine kadar uzanan alanı ve Strymon’un doğusundaki Philippi ovasını kapsamaktaydı. II. Filip, Makedonya’da Balkanlar’ın en büyük gücü haline gelerek Yunan şehirlerinin önemli bir kısmını hâkimiyeti altına almayı başarmış, öldükten sonra ise Büyük İskender, babasının fetih politikasını sürdürerek, Anadolu’ya geçmiş ve Hindistan’a kadar ilerlemiştir.²⁸¹

Eserde, Makedonya, İskender’in doğduğu yer olarak geçmektedir.

به یونان زمین بود مأوای او به مقدونیّه خالصتر جای او

Onun yurdu Yunanistan, özel makamı ise Makedonya’da idi. (44/17)

سکندر به دستوری رهنمون ز مقدونیّه برد رایت برون

Rehberinin (Aristo) izni ve fikriyle İskender, Makedonya’dan bayrağı dışarı taşıdı. (54/10)

3.12.8. Mâverâünnehir

Ceyhun nehrinin kuzey ve doğusunda kalan bölgeye verilen addır. Günümüzde Mâverâünnehir ismi, Ceyhun ile Seyhun nehirleri arasında kalan yaklaşık 660.000 km²’lik coğrafi bölgeyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Mâverâünnehir, sahip Soğd

²⁸¹ Mehmet Hacısalihoğlu, “Makedonya”, *DİA*, İstanbul 2003, XXVII, 437-444.

(Buhara ve Semerkant), batıda Hârizm, güneyde Sagāniyân-Huttel, Ceyhun'un yukarısında Bedahşan, kuzeyde Fergana-Şâş'tan oluşan geniş ve verimli toprakları kapsamaktadır. Günümüzde Özbekistan ve Türkmenistan'la Kazakistan'ın bazı kesimlerini kapsar.²⁸²

İskender, eserde Çin'e düzenlediği seferden dönerken Ceyhun nehri boyunca ilerlemiş ve Mâverâünnehir'i görünce bu geniş ve verimli topraklara hayran kalmıştır.

چو شه کشور ماورالنهر دید جهانى نگویم که یک شهر دید

Şah Mâverâünnehir'i görünce, dünya değil bir şehir gördü. (224/5)

3.12.9. Mısır

Büyük bir kesimi Afrika'da, küçük bir kesimi ise Asya'nın Sina yarımadasında yer alan ülkedir. Mısır'ın batısında Libya, güneyinde Sudan, kuzeydoğusunda İsrail, kuzeyinde Akdeniz ve doğusunda Kızıldeniz yer alır. Mısır, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. M.Ö. 525'te Persler tarafından işgal edilmiş ve M. Ö. 404'e kadar onlar tarafından yönetilmiştir. Fakat M.Ö. 332'de Pers imparatorluğunu yıkan Büyük İskender, Mısır'ı hâkimiyeti altına almıştır.²⁸³

Eserde barbar ve zalim bir kavim olan Zengileri'in Mısır topraklarında hüküm sürdüklerinden ve şehri yağmalayıp, yıktıklarından bahsedilir. Bunun üzerine İskender, sefer düzenlemiş, bu sapkın kavmi helak ederek, ülkeyi hâkimiyeti altına almayı başarmıştır.

تظلم زنانند بر شاه روم که بر مصریان تنگ شد مرز و بوم

Dünya Mısır halkına dar edildi diye zulümden Rum şahına yakınıyorlar. (53/15)

همه آدمی خوار و مردم گزای ندارد در این داوری مصر پای

Hepsi insan yiyen ve insan ısırandır, bu adalete Mısır dayanamıyor. (53/20)

نه مصر و نه افرجه ماند نه روم گدازند از آن کوه آتش چو موم

Ne Mısır ne Avrupa ne Rum kalır, o ateşli dağlar mum gibi erir. (54/1)

²⁸² Osman Gazi Özgüdenli, "Mâverâünnehir", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 178.

²⁸³ Suna Doğaner, "Mısır", *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 553.

به مصرآمد و مصریان را نواخت به آئین خود کار آن شهر ساخت

Mısır'a gitti ve halka hürmet etti, kendi yöntemleriyle şehri düzene soktu. (72/6)

3.12.10. Rum (Rûm)

Rum; Roma, Bizans, Rumlar ve Anadolu'yu ifade eden bir isimdir. Romalı, Roma'ya mensup anlamındaki Romaio ismi, Arapçaya geçmiş şekliyle Rûm, Arap-İslâm kaynaklarında Romalılar, Bizanslılar ve İslâm topraklarında yaşayan Rumlar için kullanılmaktadır.²⁸⁴

Rum, İskender'in ana vatani olmasından dolayı önemli bir ülkedir. Eserde de Rum, ülkeyi ve ülkede yaşayanları ifade etmek için kullanılmıştır. Rum şahı da İskender'in kendisini ifade etmek için eserde sıklıkla geçmektedir.

چنین نقش بندد که چون شاه روم به ملک جهان نقش برزد به موم

Öyle söyleniyor ki Rum şahı, dünya mülküne mührünü basınca (tahta oturunca).

(51/2)

نخستین کس او شد که زیور نهاد بروم اندرون سکه بر زر نهاد

İlk süsü dünyaya getiren o oldu, Rum'da ilk altın sikkeyi o bastı. (40/2)

جواهر نجویم در این مرز و بوم کزین مایه بسیار دارم به روم

Bu ülkede (Hint) cevher aramıyorum, bu servetten Rum'da çok var. (188/22)

خراج اورش حاکم روم و ری خراجش فرستاده کسری و کی

Bütün Rum ve Rey ona haraç verir, Kesra ve Key (İran padişahı) ona haraç gönderir. (17/11)

سوی روم شد قاصد تیزگام ز دارا پذیرفته با خود پیام

Dârâ'nın mesajını kabul ederek ulak, hızlıca Rum'a doğru yöneldi. (83/23)

که از روم و رومی نمائمشان شوم بر سر هر دو آتش فشان

Rum ve Rumlu'dan iz bırakmam, her ikisinin başına ateş yağdırırım. (96/6)

²⁸⁴ Casim Avcı, "Rum", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 225.

3.12.11. Yunanistan (Yûnân)

Yunanistan ve Yunan kelimeleri Anadolu'da bulunan İyonyalılar'a atfen ortaya çıkmıştır ve Yakındoğu'daki Helenler'i ifade eder. Batı'da ise İtalya'nın güneyindeki Grekler'e atfen Grek ismi yaygınlaşmıştır. Helenler, Roma (*Bizans*) İmparatorluğu döneminde kendilerini Romalı (*Romaios*) olarak adlandırmışlar. Yunan şehir devletlerinde ilerleyen dönemlerde olağan üstü yetkilere sahip *tiranlar* ortaya çıktı. Sonrasında demokrasi dönemine geçildi. Bu dönemde Atina'da çok sayıda düşünür ve sanatçı yetişti. Atina, savaşçılıklarıyla meşhur Spartalılar'la ve doğudan saldıran Persler'le savaşmak zorunda kaldı (M.Ö. 492-448). Makedonya Kralı II. Filip'in M.Ö. 338'de Yunan ordularına karşı kesin zafer kazanmasına engel olunamadı. Böylece Yunan şehir devletlerinin siyasî bağımsızlığı sona erdi. M.Ö. 336'da tahta geçen Büyük İskender, *Makedonya ve Yunanistan*'ı üs edinerek Persler'e karşı harekete geçti. Anadolu, Mısır ve İran'ı ele geçirdi. Yunan kültürü özellikle kurulan Yunan tipinde şehirler yoluyla yayılırken zaptedilen yerlerin kültürel öğeleri de Yunanistan'a taşındı. Bu etkileşim neticesinde Helenistik kültür oluştu. M.Ö. 323'te İskender öldü ve sonrasında Yunanistan'da Roma hâkimiyeti başladı.²⁸⁵

Eserde İskender'in yurdu, anavatanı olarak geçmektedir.

به یونان زمین بود مأوی او به مقدونیہ خاصتر جای او

Onun sığınacak yurdu Yunanistan'dı, memleketi ise Makedonya idi. (44/17)

تظلم کنان رفته زین مرز و بوم مروت به یونان و مردی به روم

Mürüvvet Yunan'a, mertlik Rum'a adalet istemek için sığınmıştır. (122/19)

خرد نامه ها را ز لفظ دری به یونان زبان کرد کسوت گری

Deri Farsçasıyla yazılmış öğütleri, Yunan diline tercüme ettirmiş. (40/4)

که چون شاه یونان ملک فیلقوس بر آراست ملک جهان چون عروس

Yunan şahı olan kral Filikos, cihan mülkünü gelin gibi süsledi. (47/16)

تو نیز ار به یونان شوی باز جای پسندیده باشد به فرهنگ و رای

Sen de eğer Yunan'a dönüp oraya yerleşirsen, akıl açısından iyi olur. (140/5)

²⁸⁵ Mehmet Hacısalihoğlu, "Yunanistan", *DİA*, Ankara 2013, XXXXIII, 586.

3.13. ŞEHİRLER

3.13.1. Aden

Kızıldeniz'in girişinde stratejik açıdan çok önemli bir yerde bulunan Aden, kendi adını taşıyan körfezin kuzeybatısındaki Aden ve Küçük Aden yarımadalarının etrafında uzanan tarihî bir liman kentidir. Volkanik karakterli olan Aden arazisi dağların, platoların ve denize doğru uzanan ince vadilerin bulunduğu bir bölgede yer alır.²⁸⁶

Eserde Nizâmî, İskender'in Dârâ ile yaptığı savaş meydanını tasvir ederken Aden denizine benzeyen gökyüzünün inci gibi yıldızlarını çıkararak karardığını, orduların yerlerine çekildiklerini ifade etmektedir. Yani şehir açılıp güneş çıkınca, Aden denizine benzeyen gök, yıldızlarını verip onun yerine güneşi almıştır.

که چون صبح را شاه چین بار داد عروس عدن در به دینار داد

Çin şahı sabah vakti kapılarını açınca; Aden gelini dinarı inciyle değiştirdi.
(102/6)

3.13.2. Bağdat (Bağdâd)

Irak'ın başkenti ve en büyük şehridir. Dicle nehrinin iki yakasında yer alan şehir, eskiden Abbasilerin idare merkezi ve İslam âleminin başkenti imiş. Bazı araştırmacılar Bağdat isminin Farsça kökenli olduğunu ve Tanrı'nın ihsanı veya armağanı gibi anlam-lara geldiğini ifade etmişlerdir. Bağdat; güzel bahçeleri, yeşil çayırıları, kapılarının üzerinde ve salonlarındaki muhteşem dekorasyonlarıyla şahane sarayları, mükemmel ve zengin eşyaları ve kumaşlarıyla meşhurdur. Bu yüzden şairler Bağdat'ın güzelliklerini övmüşler ve ona yeryüzünün cenneti adını vermişlerdir. Edebiyatta da daha çok tarihi, büyük ve merkezi bir şehir olmasıyla şiihlere konu edilir.²⁸⁷

Eserde Dârâ'nın kendi askerleri tarafından öldürülmesi üzerine Nizâmî, İran'ın Bağdad'ı saraysız ve köşksüz kaldı yani feleğin gözü kör, yüzü kara oldu diyerek bu hadiseyi ifade etmektedir. İskender, Bağdat ve Mısır gibi harap olmuş şehirleri ele geçirdikten sonra yenilemiş ve eskisinden daha iyi şekilde imar etmiştir.

²⁸⁶ Mustafa L. Bilge, "Aden", *DİA*, İstanbul 1988, I, 367.

²⁸⁷ Pala, 54; Abdülazîz ed-Dûrî, "Bağdat", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 425-426.

کبودی و کوژی در آمد به چرخ که بغداد را کرد بی کاخ و کرخ

Feleğe eğrilik ve morluk geldi; çünkü Bağdat'ı saraysız ve köşksüz bıraktı.
(113/23)

چو پرداخت آن نغز بنیاد را که مانند شد مصر و بغداد را

O güzel köklü yeri düzenledikten sonra orası Mısır ve Bağdat gibi oldu. (72/14)

ز پوشیدنیهای بغداد و روم که بود آن گرامی در آن مرز و بوم

به شاهان چین دستگاهی نمود که در قدرت هیچ شاهی نبود

Bağdat ve Rumda bulunan en değerli giysilerden;

Çin padişahlarına öyle hediyeler gönderdi ki başka hiçbir padişahın sarayında bulunmazdı. (218/1)

3.13.3. Belh

Belh, Afganistan'ın kuzeyinde bulunan bir şehir ve eyalettir. Amuderya'nın güneyindeki Dehâs ırmağı üzerinde ve Kûhibâbâ dağının eteğinde kurulmuştur. Adını, eski Farsça'da Bahtriş, Avesta'da Bahdi (Bahdri) ve Grekçe'de Baktra şeklinde geçen ve Dehâs ırmağının eski adı olan Baktres'ten aldığı düşünülmektedir.²⁸⁸

Eserde İskender, Belh şehrine de uğrayarak Zerdüşt ateşini söndürmüştür. Bu şehre uğradıktan sonra Hindistan seferini yapmak üzere hazırlıklara başlamıştır.

به بلخ آمد و آتش زرد هشت به طوفان شمشیر چون آب کشت

Belh'e geldi ve heryeri yaktı; kılıç fırtınasıyla insanları su gibi öldürdü. (186/10)

که چون شه به غزنین درآمد ز بلخ به یکسو شد از آب دریای تلخ

ز بس سر که بر آستان آمدش تمنای هندوستان آمدش

Padişah Gazneyn'den Belh'e gelince, acı denizden geçti;

Yanına gelip dilekte bulunanların sayısından dolayı Hindistan seferi aklından geçti. (187/13)

²⁸⁸ Tahsin Yazıcı, "Belh", *DİA*, İstanbul 1992, V, 410.

3.13.4. Berdea (Berda‘)

Kafkasya’da yer alan büyük bir şehirdir. Bugünkü Azerbaycan’da yer alır. Karabağ ovasında bulunmaktadır. Verimli topraklara ve büyük bahçelere sahiptir. Bu bölgeler Enderâb adıyla anılmaktadır. Nuşâbe adında bir kadın hükümdar tarafından yönetilmektedir. Şehrin ismi, eskiden “Berdem” iken İskender’den sonra “Berdea” ismini almıştır. Bakü ve Gence gibi şehirler de bu bölgenin bir parçasıdır. Firdevsî’nin Şahnâme’sinde Nuşâbe ismi Kaydâfe olarak geçmektedir. Kaynaklarda geçen bilgilere göre Sâsânî döneminde I. Keykûbâd tarafından inşa edilmiştir. Tarih boyunca pek çok uygarlık tarafından elde edilmeye çalışılmıştır.²⁸⁹

Eserde Berdea, Nuşâbe’nin hüküm sürdüğü, verimli topraklarının olduğu, kışın bile bahar rüzgârının estiği bir şehir olarak geçer.

خوشا ملک بردع که اقصای وی نه اردیبهشت است بی گل نه دی

Ne mutlu Berdea mülküne ki yazın da kışın da oradan gül eksilmez. (147/1)

تموزش گل کوهساری دهد زمستان نسیم بهاری دهد

Temmuzda dağlarında güller açar, kışın da bahar rüzgârı eser. (147/2)

هرومش لقب بود از آغاز کار کنون بردعش خواند آموزگار

Eskiden adı Horum idi, şimdi ise adına Berdea diyorlar. (147/16)

بدین خرمی گلستانی کجاست بدین فرخی گنجدانی کجاست

Böyle mutlu bir gül bahçesi nerede var? Hazine saçan böyle bir diyar nerede? (147/18)

3.13.5. Bertâs

Türkistan’da bulunan bir şehirdir. Rus ülkesinin bir parçası olup Rus sınırları içerisinde yer alır. Kızıl saç rengine sahip bir kavme verilen isimdir.²⁹⁰

Eserde İskender’in gidip, savaştığı bir şehir olarak geçmektedir.

به خزرانیان راست آراسته ز چپ بانگ پرطاس برخاسته

²⁸⁹ Dihhudâ, *Luğatnâme*, “Berdea”, X, 264.

²⁹⁰ Dihhudâ, *Luğatnâme*, “Pertâs”, XII, 222.

Sağ tarafını Hazarlılarla süslemiş, soldan da Bertâslıların sesi yükselir. (236/8)

که برطاسیان را درین خام چرم به برطاسی من شود پشت گرم

Bu karışık ortamda Bertâslıların gücü, benim Bertâslı olduğumdan güç buluyor. (237/8)

ز شمشیر برطاسی خشمناک جوانمرد رومی درآمد به خاک

Kızgın Bertâs'ın kılıcından, Rumlu pehlivan toprağa serildi. (237/19)

دگر سو الانی و برطاس و روس برآشفته چون توسنان شمس

Diğer tarafta Rus, Bertâs ve Alan, huysuz atlar gibi coştı. (249/7)

ز شیران برطاس و روسی دیار گرفتار شد تیغزن ده هزار

Ruslu ve Bertâslı aslanlardan, yaklaşık yüz bin kılıç oynatan esir düştü. (259/14)

3.13.6. Bulgar

Venender bölgesinde yer alan bir şehirdir. Âtil ırmağının kenarında da küçük bir ilçesi vardır. Bulgar halkı Abbasîler zamanında Müslüman olmuştur, şehrin neredeyse tamamı Müslümandır. Şehirden çok fazla savaşçı asker çıkmıştır. Karanlık ülkesinin bulunduğu kuzey kutbuna yakın bir şehirdir. Dehhodâ'da geçen bilgilere göre İskender döneminde kurulmuştur. Havası çok soğuktur. Neredeyse yıl boyunca karla kaplıdır. Binaları genellikle ahşaptandır. Bereketli topraklara sahiptir. Bulgar ismiyle geçen başka bir şehir daha vardır. Bulgar isminin mağarası çok olan şehir anlamına geldiğini düşünenlerle birlikte bazıları da mağaranın dibi manasına gelen Bun-i gâr'dan geldiğini düşünmektedirler. Zaman için de Bulgar'a dönüşmüştür.²⁹¹

Eserde geçen bir hikâyede İskender ve askerleri, zulmete doğru giderken çok fazla ganimet ve eşyaları olduğu için onları yol üzerinde bir mağaraya bırakmışlar. Daha sonra İskender, o mağaranın yerine bir şehir inşa ettirmiştir. Asıl adı Bun-i gâr yani mağaranın dibi demek olan şehir, zamanla Bulgar şekline dönüşmüştür.

ز بلغار بگذر که از کار اوست به ناگاه اصلش بن غار اوست

Bulgar'dan vazgeç ki onun eseridir, onun aslı (kökeni) mağaranın dibidir. (40/20)

²⁹¹ Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Bulğar", XI, 248.

بن غار خواندش نگهبان دشت به نام آن بن غار بلغار گشت

Ovanın bekçisi oraya mağaranın dibi dedi, bu yüzden o şehre Bulgar denildi.
(271/25)

بسی گنج در کار آن غار کرد وزان غار شهری چو بلغار کرد

ز بلغار فرخ درآمد به روس برآراست آن مرز را چون عروس

O mağarayı onarmak için çok hazineler harcadı ve o mağradan Bulgar gibi şehir yaptı.

Bulgar'dan muthulukla Rusya'ya geçti, o mülkü şen bir gelin gibi süsledi. (283/8)

3.13.7. Buhara

Buhara, Mâverâünnehir'de yer alan tarihî bir şehirdir. Zerefşân ırmağının aşağı havzasındaki büyük vahada yer alan Buhara, bugün Özbekistan Cumhuriyeti sınırları içinde bulunmaktadır. Bu bölgede çok eski devirlerden beri şehirler kurulmuştur. Buhara, Sanskritçe vihara kelimesinin Türkçe'deki şekli buhardan türemiş olması mümkündür. Belki de Nûmickes şehrinde kurulan bir "vihara" (manastır) dolayısıyla şehre bu ad verilmiştir. Buhara tarihi boyunca genişlemiş veya küçülmüş, fakat asla yerini değiştirmemiştir. Diğer Mâverâünnehir şehirleri gibi defalarca yakılıp yıkılmasına rağmen hep III. (IX.) yüzyıldaki yerinde ve bu asırdaki planına göre yeniden inşa edilmiştir.²⁹²

Buhara da eserde ismi geçen şehirlerden biridir.

بخاری و خزری و گیلی و کرد به ناپاره هر چار هستند خرد

Buharalı, Hazarlı, Gilanlı ve Kürt, bir parça çöreği dört elle tutmuşlar. (32/12)

چو نوبت به سربخش دارا رسید شتر بار زر تا بخارا رسید

Sıra ömür bağışlayan Dârâ'ya gelince, altın yüklü develer Buhara'ya kadar ulaştı. (72/25)

²⁹² Ramazan Şeşen, "Buhara", *DİA*, İstanbul 1991, VI, 363.

3.13.8. Cend

Siriderya kıyısında bugün mevcut olmayan tarihî bir şehirdir. Cend, Moğol büyük hanları ve Çağataylar zamanında orta halli bir şehir olarak varlığını sürdürmüş fakat XIV. yüzyıldan sonra kaynaklarda Cend hakkında bilgiye rastlanmamıştır.²⁹³

Eserde Nizâmî, İskender'in Çin ülkesine giderek yaptığı savaşı anlatırken orduların ipek kumaş gibi dizildiklerinden bahsetmektedir.

ز صحرای چین تا به دریای جند زمین در زمین بود زیر پرند

Çin'den Cend denizine kadar baştanbaşa, yer gök ipek kumaşa bürünmüştü.
(223/13)

ز ری تادهستان و خوارزم و چند نوندی نه بینی به جز لور کند

Rey'den, Dehistan, Harezmi ve Cend'e kadar, sel yatağından başka bir haberci göremezsin. (32/11).

3.13.9. Çaç (Taşkent)

Özbekistan'ın başşehri olan Taşkent, kuzeydoğusunda Siriderya'nın (Seyhun) sağ kollarından biri olan Çirçik suyu tarafından sulanan vahada kurulmuştur. Şehrin yer aldığı bölgenin en eski adı Çâç'dır. Çin kaynaklarında Çö-çi, Çö-şi veya Şi olarak geçer. Bu isimlerin şehrin şimdiki adı gibi taş mânasıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Çâç, Arap kaynaklarında Şâş şeklinde, bölgenin ve şehrin adı olarak kaydedilmiştir. Büyük, verimli bir bölge olup halkı cengâver ve zengindir. Burada yapılan ok ve yaylar meşhurdur.²⁹⁴

Eserde Tamaç, Türkistan şehirlerinden biri olarak, Çaç ise şimdiki Taşkent'in yerinde bir şehir olarak geçmektedir. Tamaçlıların kaşlarını keman gibi düzeltmeleri adet olmuştur. Çaçlılar ise güzel keman yapmakla meşhur olmuşlardır.

کمندى چو ابروى طمغاچيان به خم چون کمان گوشه چاچيان

Kemendi Tamaçlıların kaşı gibi, Çaçlıların yayının köşesi gibi eğik. (63/1)

وز آنجا شوم سوي چاچ و طراز زمین را نوردم به یک ترکاز

²⁹³ Abdülkerim Özeydin, "Cend" *DİA*, İstanbul 1993, VII, 359.

²⁹⁴ Abdullah Muhammedcanov, "Taşkent", *DİA*, İstanbul 2011, XL, 145-6.

Oradan giderim Çaç ve Teraz'a, dünyayı gezerim hızlıca. (188/3)

کمانهای چاچی و چینی پرند گرانمایه شمشیرها نیز چند

Çaçlı kemanlarla Çin ipekleri, onunla birlikte nice de kılıç. (220/17)

3.13.10. Derbend

Dağıstan'da Hazar denizinin kuzeybatı sahilinde yer alan tarihî bir şehir ve liman kentidir. Eski kaynaklara ve arkeolojik buluntulara göre kuruluşu İlkçağ'lara kadar uzanmaktadır. İlk yerleşme yerinin Hazar deniziyle Büyük Kafkas sıradağlarının yamaçları arasında bulunan bir kale olduğu sanılmaktadır. Burası V-VI. yüzyıllarda Sâsânîler tarafından kale-şehir haline getirilmiş, 428'de ise Sâsânî Şahı II. Yezdicerd'in kurduğu Arrân (Errân) merzübânlığının (sınır eyaleti) merkez şehri olmuştur. Şehirden bahseden ilk Arap kaynakları, buranın Farslar tarafından "kapalı kapı, geçit, sınır karakolu" anlamına gelen "Derbend" adıyla anıldığını kaydetmişlerdir.²⁹⁵

Eserde Derbend, İskender'in ele geçirdiği ve büyük bir kale inşa ettirerek set kurduğu bir şehir olarak geçmektedir.

درو بند اول که در بند یافت به شرط خرد زان خردمند یافت

Esir bulduğu o Derbend şehrini, o akıllıdan akıl alarak ele geçirdi. (40/19)

در آن تاختن کار زورمند بود رهش بر گذرگاه دربند بود

O yolda ilerlemek güçlü insan işiydi ve ille Derbend yolundan geçiyordu. (168/14)

به دربند آن ناحیت راه یافت به فراطها سوی دریا شتافت

O bölgede Derbend'e de ulaştı ve ırmakların yoluyla denize doğru gitti. (225/17)

3.13.11. Gazneyn (Gazne)

Afganistan'da bulunan tarihî bir şehirdir. Kabil'in güneybatısında yer alır ve aynı adı taşıyan eyaletin de merkezidir. Gazne'nin de içinde bulunduğu bu bölge, Zâbüller'in yurdu olup, Zâbülistan adıyla da bilinmektedir. Kale ve şehir aynı ismi taşıyan akarsu

²⁹⁵ Aliyev Salih Muhammedoğlu, "Derbend", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 164.

kenarındadır. Asıl adı Genzek olan Gazneyn, kaynaklarda Gazne ve Gaznîn şeklinde kaydedilmiştir.²⁹⁶

Eserde İskender, Rey ve Horasan'a giderek Hindistan seferini düzenlerken bu şehirden geçmiştir. Öyle büyük bir orduyla yola çıkmaktadır ki geçip gittiği tüm yollar adeta at nallarıyla dolmaktadır.

ز چین و ز خوارزم و غزنین و غور زمین آهنین شد ز نعل ستور

Çin, Harezmi, Gazne ve Gûr'da yer, hayvan nallarından demir kesildi. (85/1)

ز غزنین درآمد به هندوستان ره از موکبش گشت چون بوستان

Gazneyn'den yöneldi Hindistan'a, yollar onun ayak izinden bostana döndü. (188/7)

3.13.12. Gence

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bakü'den sonra ikinci büyük şehridir. Şehrin adı Orta çağ Arap kaynaklarında Cenze veya Kence, Fars kaynaklarında Gence, Ermeni ve Gürcü kaynaklarında Gandzak yahut Gandza şeklinde geçer. Şehrin adı bazı kaynaklarda Âzerî Türkçesi'ndeki "gen yer" (açık, geniş yer) anlamına bağlanır. Bir başka görüşe göre de kelime Pehlevî dilinde "hazine, mahsul deposu" demektir.²⁹⁷

Eserde Nizâmî, Gence'de doğmuş olduğunu ve bu şehre ait olduğunu ifade etmektedir.

نظامی که در گنجه شد شهر بند مباد از سلام تو نابهرمند

Gence'de esir olan Nizâmî, senin selamından paysız kalmasın. (20/25)

نهان مرا آشکارا برند ز گنجه است اگر تا بخارا برند

Benim gizlimi açık açık çalıyorlar; Buhara'ya gitse de Gence'den olduğu bellidir. (23/8)

²⁹⁶ Enver Konukçu, "Gazne", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 480.

²⁹⁷ Oktay Efendizâde, "Gence", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 18.

3.13.13. Gîlân

Arapça kaynaklarda Cîl veya Cîlân, Türkçe’de Geylân, Avesta’da Vârenâ şeklinde geçen Gîlân’dır. Antikçağ’da Gil adı verilen İranlı bir kabilenin oturduğu bir bölge ve eyalettir. Günümüzde büyük bir kısmı, İran’ın idarî bir bölgesi olan Gîlân’ın doğusunda Mâzenderan, batısında Doğu Azerbaycan eyaletleri, kuzeyinde Hazar denizi ve Azerbaycan Cumhuriyeti, güneyinde ise Zencan eyaleti yer alır.²⁹⁸

Eserde Gîlân, İskender’in uğradığı bir yer olarak geçmektedir.

به گیلان درآمد به کردار ابر بدانسان که در بیشه آید هژبر

Gilan’a bulut gibi geldi, sanki bir aslan meşeye giriyor. (185/8)

ز گیلان برون شد در آمد به ری به افکندن دشمن افکند پی

Düşmanın yolunu kesmeye azmetti, Gilan’dan Rey’e doğru yola çıktı. (185/11)

جهاندار ازان کار شد تنگدل که سالار گیلی درآمد به گل

Hükümdar, Gilanlı asker çamura battı diye o işten sıkıldı. (240/20)

3.13.14. Hârezm (Hârizm)

Aral gölünün güneyinde uzanan topraklarda yaşayan halka verilen isimdir. Farsça hâr ve rizm/rezm kelimelerinden meydana gelen Hârizm isminin Farsça hûrşîd (güneş) ve hûrden (yemek) kelimelerinden türediği veya Harrîler’in ülkesi anlamına geldiği gibi farklı görüşler de vardır. Bazı araştırmacılar Hârizm ya da Hârezm’i batıda Oğuz Türkleri’nin ülkesi, güneyde Horasan, doğuda Mâverâünnehir, kuzeyde ise Türk topraklarıyla çevrili bir ülke olarak tanıtır. Sulak bir araziye sahip olan bölgede tarım ve hayvancılık gelişmiştir. Bununla birlikte ipek, pamuk ve yün kumaşlarıyla, süslü elbiseleriyle de ün kazanmıştır. Hârizm, döneminin önemli bir ticaret merkezidir. Büyük kervanlar taşıdıkları yüzlerce yük malı Hârizm’de satışa sunarlarmış.²⁹⁹

Eserde de Hârezm’den süslü kumaşlarının olduğundan, güneşinin parlak olduğundan ve İskender’in de bu şehre uğradığından bahsedilmektedir.

به منسوج خوارزم و دیبای روم مطرز کنند آن همه مرز وبوم

²⁹⁸ Tahsin Yazıcı, “Gîlân”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 68.

²⁹⁹ Abdülkerim Özaydın, “Hârizm”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 217.

Hârezm kumaşı ve Rum ipekleriyle, bütün ülkeyi süslerler. (131/11)

گرم هست بر خویرویان شتاب به خوارزم روشنترست آفتاب

Güzellerin peşinden koşmak istesem eğer, Hârezm'in güneşi daha parlaktır. (188/20)

ز جوشنده جیحون جنیبت جهاندا وز آنجا سوی دشت خوارزم راند

Coşan Ceyhun ırmağının kenarından at sürdü, oradan Hârezm çölüne doğru yol aldı. (228/6)

3.13.15. Hatâ (Huten, Hoten)

Çin'in kuzeyi ve Türkistan topraklarına verilen ad. Moğolların "Hatâ" adlı kabilesi bu bölgede bir süre yaşadığından ötürü bu bölgeye Hatâ denilmiştir. Bu bölge ahu ve misk kelimeleriyle birlikte anılmaktadır. Misk ahularının bu bölgede çok oluşu ve diğer bölgelere buradan nakledilmesi buranın değerini artırmaktadır. Bazen de Çin ve Rum gibi ülkelerle birlikte zikredilmektedir.³⁰⁰

Eserde Hatâ, köleleriyle birlikte ele alınmıştır. Diğer bir beyitte Hatâ, gündüz, Habeş ise gece anlamında kullanılmıştır.

همان تازی اسبان با زین زر خطائی غلامان زرین کمر

Eyeri kızıl, cins Arap atları, altın kemerli Hatâ köleleri. (116/17)

ز شاه خطا تا به خان ختن فرستاد و ترتیب کرد انجمن

Hatâ şahından Hoten hanına kadar elçi gönderdi ve bir meclis kurdu. (198/4)

چو صبح از رخ روز برقع گشاد ختن بر حبش داغ جزیت نهاد

Seher çehresinden perdeyi açarken, Hoten Habeşistan'ı yendi. (133/23)

سپهدار چین از سر هوش و رای سگالشگری کرد بارهنمای

Çin'in komutanı akıl ve zekâ yüzünden yol bilenle fikir alışverişi yaptı. (208/7)

³⁰⁰ Pala, 197.

3.13.16. Herî

Afganistan'ın batısında bulunan Herîrûd ırmağının kenarında çok eski dönemlerde kurulmuştur. Adı, Eski Farsça kitâbelerde Haraiva; Avesta ve Grekçe metinlerde Aria, Areia şeklinde geçmektedir. Herat adıyla da bilinen Herî, Horasan'da yer alan bir şehirdir. Bereketli Herîrûd vadisinde bulunan şehir, verimli ve bereketli topraklara sahiptir. Kaynakların berdiği bilgiye göre Büyük İskender'den sonra bu bölge, İskenderiye adıyla anılmaya başlanmıştır.³⁰¹

İskender'in ele geçirdiği şehirlerden biri olarak eserde zikredilir. İskender, şehri ele geçirdikten sonra yıkıp yeniden inşa etmiştir.

بنا کرد شهری چو شهر هری کز آنسان کند شهر کردن کری

Herat şehri gibi bir şehir inşa etti ki zaten şehir ancak o kadar güzel yapılırdı.
(40/18)

3.13.17. Horasan

Kuzeydoğu İran'da yer alan bir eyalettir. Horasan ismi Eski Farsça'da hur (güneş) ve âsân (âyân, gelen, doğan) kelimelerinden meydana gelmiştir. Güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi ve doğu bölgesi anlamlarını taşımaktadır. Horasan, İran ve Orta Asya arasında sınır bölgesi olması nedeniyle tarihte çeşitli devletlerin idaresi altına girmiştir. Ahamenî (Pers) İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde iken M.Ö. 330'da İran'la birlikte İskender tarafından Merv'e kadar ele geçirilmiştir. Tarihî kaynaklarda bazı Horasan şehirlerinin de İskender tarafından kurulduğu söylenmektedir.³⁰²

Eserde de İskender'in Horasan'a kadar ilerlediğinden, geçip gittiği her yeri abad ettiğinden bahsedilmektedir.

خراسانیانش عنان می کشند به پیگار شه در میان می کشند

Horasan halkı ona başkaldırır, şah ile savaşmak için ortaya atılırlar. (183/18)

به آوارگی در خراسان گریخت وزان قایم ری به قایم بریخت

Perişan bir halde Horasan şehrine gitti, Rey şehrinde saklandı. (185/14)

³⁰¹ Recep Uslu, "Herat", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 215.

³⁰² Osman Çetin, "Horasan", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 234-241.

به گرد خراسان برآمد تمام به هر شهری آورد لختی مقام

Horasan'a doğru hareket etti, her şehirde bir müddet kaldı. (186/18)

به مغز خراسان درافکند جوش خراسانیان را بمالید گوش

Horasanlıların beyninden duman çıkardı, Horasanlıların kulaklarını çekti. (186/19)

خراسان و کرمان و غزنین و غور بپیمود هر یک به سم ستور

Horasan, Kirman, Gazneyn ve Gûr'u, atların nalıyla bir bir ölçtü. (186/21)

3.13.18. İsfahan

Adı, Arapça kaynaklarda Sibâhân, İsbahân; bazı eski Farsça kaynaklarda Sipâhân şeklinde geçmektedir. Kelimenin sözlük anlamı atlı- askerler'dir. İsfahan ismi, bir savaş çıktığı zaman Sâsânî ordusu, önündeki düzlükte toplandığı için bu isimle anılmıştır. İsfahan, tarih boyunca çeşitli devletlere başşehir oluşmuştur. Şehir, İran mimarisinin en güzel örnekleri arasında yer alan pek çok eserle süslenmiştir. Çeşitli dönemlerde ortaya çıkan mücadele ve savaşlarda sık sık istilâya uğraması ve el değiştirmesi, bu önemli eserlerin büyük bir kısmının tahrip olmasına yol açmıştır.³⁰³

Eserde İsfahan, gülleriyle meşhur bir yer olarak geçmektedir. İskender, İsfahan'ı görünce mutlu olmuş fakat o yerde uzun süre kalmamıştır.

گلاب سپاهان و مشک طراز سر شیشه و نافه کردند باز

İsfahan'ın gül suyu ve Teraz'in miskin şişelerinin başını açtılar, ıtır saçtılar. (131/20)

ز پیروزی چرخ پیروزه رنگ نبودش بسی در صفاهان درنگ

Mavi feleğin verdiği bahtiyarlıktan dolayı İsfahan'da çok beklemek zorunda kalmadı. (135/6)

چنین داد مژده که چون شهریار به ملک سپاهان برآست کار

Şöyle müjde verdi: "Şehriyar, İsfahan şehrine yerleşince işleri düzene soktu." (135/5)

³⁰³ Osman Gazi Özgüdenli, "İsfahan", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 501.

که چون در سپاهان کمر بست شاه رسانید بر چرخ گردان کلاه

Şah, İsfahan şehrinde kemer bağlayınca (yerleşince), ünü göklere kadar yükseldi.
(129/1)

3.13.19. İstahr

İran’da tarihî bir şehirdir. Fars bölgesindeki Pulvâr nehri vadisinde, Ahamenîler’in başşehri Pârs’ın (Persepolis) kuzeyinde bugünkü Şîraz-İsfahan yolu üzerindeydi; halen yerinde harabeleri ve Hacıâbâd köyü bulunmaktadır. Adının Pehlevîce “küçük göl” mânasındaki stahr kelimesinden geldiği rivâyet edilse de yeni yapılan çalışmalar ismin aslının Eski Persçe stahra “müstahkem yer” olduğunu göstermektedir.³⁰⁴

İskender’in de uğradığı şehirlerden biridir. Eserde de bu şekilde geçmektedir.

که بر آستان بوسی بارگاه ز تخت سطر آدم نزد شاه

Eşiğini öpmek için, İstahr şehrinde şahın yanına kadar geldim. (183/2)

به اصطخر شد تاج بر سر نهاد به جای کیومرث و کیقباد

İstahr’e gitti ve taç giydi, Keyûmers ve Keykubâd’ın tahtına oturdu. (135/7)

فرستاد از آموزگاران کسی به اصطخر و کرد استواری بسی

İstahr’a öğretmenlerden birini gönderdi ve ayağını orda sağlamlaştırdı. (194/4)

3.13.20. Kannûc (Kannauj/Kannevc)

Hindistan’ın en kadim şehirlerinden biridir. Sultan Mahmut tarafından yıkılmış bir devletin başkenti imiş. Vaktiyle çok büyük bir şehir olduğu fakat zamanla yok olduğu kaydedilmiştir.

Eserde İskender’in uğradığı şehirlerden biri olarak zikredilmektedir.

چو در جنگ پیلان گشائی کند دهی شاه قنوج را پیل بند

Öyle güçlüsün ki savaşta fillerin kemendini açarsan eğer, Kannûc şahını bile yenersin. (36/17)

³⁰⁴ Recep Uslu, “İstahr”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 203.

به قنوج خواهم شدن سوی نور خدا یار بادم در این راه دور

Kannûc'dan ışığa doğru yürümek istiyorum, yüce Yaradan bu yolda yardımcım olsun. (194/7)

3.13.21. Mâzenderân (Taberistan)

İran'ın kuzeyinde yer alan ve günümüzde Mâzenderân anılan şehirdir. Eski Pehlevî sikkelerinde Tapurstân, İslâm kaynaklarında Taberistân adı verilen bölge, XIII. yüzyıldan itibaren daha çok Mâzenderan adıyla anılmaya başlamıştır. Sınırları, kuzeyindeki Hazar denizi kıyılarından başlar ve İran platosundan Elburz dağları ile ayrılır.³⁰⁵

Eserde Mâzenderân, devlerin, şeytanların ve cinlerin yurdu olarak geçer.

نروید گیاهی ز مازندران که صد نوک زوبین نبینی در آن

Mâzenderân'da yüz tane oku olmayan dikensiz hiçbir bitki yeşermez. (32/14)

نخیزد ز مازندران جز دو چیز یکی دیو مردم یکی دیو نیز

Mâzenderân'da iki şeyden başkası çıkmaz, biri dev biri de dev yapılı insanlar. (32/13)

ز ریوند مازندرانی منم که بازی بود جنگ اهریمنم

Bil ki Mâzenderânlı Zerivend benim, Ehrimenle savaş bana oyun gibidir. (239/209)

3.13.22. Merv

Türkmenistan'da bulunan ve tarihî bir şehir olan Merv, verimli Murgâb deltasının aşağı kısmında kurulmuştur. Ortaçağ'ın siyasî, idarî, ticarî ve kültürel bakımından önde gelen şehirleri arasındadır. İran ile Hazar denizi kıyılarını, Orta Asya'nın önemli şehirlerine bağlayan stratejik bir konumda ve işlek ticaret yolu üzerinde yer almaktadır.³⁰⁶

Merv de eserde İskender'in fetihleri esnasında uğradığı yerler arasında geçmektedir.

³⁰⁵ Osman Gazi Özgüdenli, "Taberistan", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 323.

³⁰⁶ Osman Gazi Özgüdenli, "Merv" *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 221.

چو زدلشگر کبک را بر تذرو ز ملک نشابور شد سوی مرو

Sülünîyle keklik ordusuna saldırdığında, Nişabur'dan Merv'e geçti. (186/8)

3.13.23. Musul

Irak'ta tarihî bir şehirdir. Ortaçağ'da el-Cezîre bölgesinin doğu kısmını meydana getiren Diyârırebîa'nın bir dönemde merkezi olan Musul, Dicle nehrinin batı kıyısında kurulmuştur. Arapça vasl (ulaşmak, kavuşmak) kökünden türetilen ve Musul'un aslı olan "kavşak" anlamındaki Mevsil adının şehre verilmesi, kurulduğu devirde çeşitli kervan yollarının veya o kesimde Dicle ile bazı kollarının birleşmesi sebebine bağlanmaktadır.³⁰⁷

Eserde Musul, İskender'in Dârâ ile karşı karşıya geldiği yer olarak geçmektedir. İskender, Dârâ'yı mağlup edip ülkeyi ele geçirdikten sonra ordusuyla birlikte Musul'dan çıkmıştır.

زمین جزیره که او موصل است خوش آرامگاهست و خوش منزلست

Adı Musul olan bir adadır; hoş bir toprak ve hoş bir yerdir. (101/19)

که چون شه ز دارا ستد تاج و تخت ز پرگار موصل برون برد رخت

Şah, Dârâ'nın tahtını ele geçirince, Musul'dan kendi ordusunu taşıdı. (126/1)

3.13.24. Nîşâbur

Nîşâbur, İran'da bulunan tarihî bir şehirdir. İlk İslâmî devirde Ebreşehr (Eberşehr) ve İranşehr adlarıyla da bilinen Nîşâbur (Nîşâpûr), Ortaçağ'da Horasan bölgesindeki dört büyük şehrin en önemlisi konumundadır. Diğer şehirler Merv, Herat ve Belh'dir. Binâlûd dağının güneybatısında ve Tahran'ı Meşhed'e bağlayan yol üzerinde yer almaktadır.³⁰⁸

İskender, Rey ve Horasan'a sefer düzenlerken Belh ve Nîşâbur'dan da geçmiş, bu şehirleri de ele geçirerek abad etmiştir.

ز حد نشابور تا خاک بلخ کندش به صفرای ما کام تلخ

³⁰⁷ Sâmî es-Sakkâr, "Musul", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 361.

³⁰⁸ Osman Gazi Özgüdenli, "Nîşâbur", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 149.

Nîşâbur sınırından Belh topraklarına kadar keyfimizi bozarlar. (183/19)

3.13.25. Rey

Rey, İran'da bulunan bir Ortaçağ şehridir. Tahran'ın yaklaşık 7-8 km. güneydoğusunda, Elburz dağlarının kuzeyindeki ovaya doğru uzanan küçük bir çıkıntı üzerinde kurulmuş bir şehirdir. Orta Asya'yı Anadolu'ya bağlayan tarihî İpek yolu üstünde bulunması, kuzeyindeki Mâzenderân bölgesinden gelen birçok yolun burada birleştikten sonra ülkenin başka taraflarına yönelmesi sebebiyle şehrin önemi artmıştır. Şehrin ismi, Avesta'da ve eski Pers kitâbelerinde Raghâ ya da Ragâ şeklinde kaydedilmiştir. Persler döneminde Media (Cibâl) eyaletinin en önemli yerleşim merkezlerinden biridir.³⁰⁹

Eserde ismi geçen şehirlerden biridir.

به هنگام سيل آشکارا شدن نشاید ز ری تا بخارا شدن

Akıllı kimseler sel zamanı, Rey'den Buhara'ya kadar sefer etmez. (28/23)

ز ری تا دهستان و خوارزم و چند نودی نه بینی به جز لور کند

Rey'den, Dehistan, Harezm ve Cend'e kadar, sel izinden başka bir haberci göremezsin. (32/11).

3.13.26. Semerkant

Özbekistan'da yer alan tarihî bir şehirdir. Semerkant adı, şehrin nisbet edildiği kişinin ismi olan Semer ile Soğdca'da şehir veya yerleşim birimi anlamındaki kent / kant kelimesinden meydana gelmektedir. Şehir, ilk olarak Zerefşân (Soğd) nehrinin güney kıyısında vadiye hâkim yüksek bir mevkiye kurulmuş, günümüze ulaşan harabelerine Efrâsiyâb adı verilmiştir. Kaynaklarda M.Ö. 329 yılında Semerkant'ı Persler'den alan Büyük İskender'in kendisine karşı ayaklanmayı bahane ederek şehri önce yakıp yıktığı, fakat Semerkant'ın dışarıdan gelecek saldırılar için iyi bir istihkâm yeri olacağını düşünerek etrafını büyük bir surla çevirdiği kaydedilmektedir.³¹⁰

Eserde de Nizâmî, Semerkant şehrinden İskender'in inşa ederek kurduğu şehirlerden biri olarak bahsetmektedir.

³⁰⁹ Osman Gazi Özgüdenli, "Rey", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 40.

³¹⁰ Osman Aydın, "Semerkant", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 481-484.

هم او داد زيور سمرقند را سمرقند نی کان چنان چند را

Semerkant şehrini de süsledi, sadece Semerkant'ı değil ona benzer başka şehirleri de. (40/17)

سمرقند را کادمی شاد ازوست شنیده چنین شد که بنیاد ازوست

Semerkant ki dünya ondan mutludur, İskender'in inşa ettiği söylenir. (224/8)

3.13.27. Serir

Serir, dağlık Dağıstan'ın Kafkas dilli Avarlar'la yerleşik bölgelerinde orta ve yeni-çağ boyunca hüküm süren yerel prensliğe verilen bir isimdir. Keyhüsrev mağarası da Serir'de bulunmaktadır.³¹¹

Eserde İskender, askerleriyle birlikte Serir kalesine giderek Keyhüsrev'in mezarını ziyaret etmek ister ve memnun bir halde o yerden ayrılır. Beyitlerde de şair bunlardan bahsetmektedir.

سپه راند از آنجابه تخت سریر که تا بیند آن تخت را تخت گیر

O tahtı ele geçirmek için orduyu Serir şehrine çekti. (174/5)

سریری ز گفتار صاحب سریر بدان داستان گشت فرمان پذیر

Taht sahibinin sözüne Serirli böylece itaat etti. (174/23)

همایون کن تاج و گاه سریر فرود آمد از تاجگاه سریر

Tahta ve taca saadet veren Serir tahtından indi. (181/7)

3.13.28. Şirvan

Azerbaycan'da tarihî bir bölge ve günümüzde mevcut olmayan bir şehirdir. Eski dönemlerde Albanya veya Aran'ın bir kısmını teşkil eden ve halk arasında Ahvan diye adlandırılan Şirvan; Kür nehri, Kafkas sıradağları ve Alazan çayı arasında yer alır. Kaynaklarda Şervân veya Şâberân (Şâburân) şeklinde de geçmektedir. Şirvan adının Sâsânî Hükümdarı I. Hüsrev Enûşirvân'ın isminden geldiğini ileri sürenler de vardır. Bu adla

³¹¹Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Serir", XXIX, 502.

ilgili diğer bir görüş ise “şîrrevân”dan (hoş ve güzel) türetilmiş olduğu yolundadır. Halk etnolojisinde de burası Şirler diyarı, Şirler meskeni diye adlandırılmıştır.³¹²

İskender, Elburz dağına gittikten sonra oradan atını Şirvan üzerinden Derbend’e sürmüştür. Eserde de yalnızca bir kez bu şekilde zikredilir.

به دهلیزه رهگذرهای سخت ز شروان چو شیران همی برد رخت

Bu çetin yollarda hiç yorulmadan, avcı aslan gibi Şirvan’dan geçti. (168/13)

3.13.29. Tiflis

Gürcistan Cumhuriyeti’nin de başşehri olan Tiflis, Gürcistan’ın doğu kesiminde Kür (Kura) nehrinin dağlar arasında açtığı dar ve dik yamaçlı vadide nehrin iki yakasında yer alır. Şehrin adı Tphilisi ve Thbilisi şeklinde de geçmektedir ve bu isim zamanla Tbilisi olarak değiştirilmiştir. Şehir adını, Mtabari’nin kuzeydoğu yamaçlarından çıkan sıcak su kaynaklarına izâfeten Gürcüce “tbili” (sıcak) kelimesinden aldığı düşünülür. Şehrin ne zaman kurulduğuyla ilgili kesin bir bilgi yoktur. Doğal sıcak suları ile tanınan şehirde çok sayıda hamam yer alır. Bir taraftan ezan seslerinin diğer taraftan çan seslerinin duyulduğu şehirde müslümanlar ve hristiyanların bir arada yaşar. Mısır vb. tahıl ürünlerinin yetiştiği, bal, cıva, süpürge otu, keçe, yün ve ipek kumaşların üretildiği verimli topraklara sahiptir.³¹³

Nizâmî, eserde Tiflis’i ilk kez İskender’in kurduğundan bahsetmektedir.

چنین گفت با پور دهقان پیر که تفلیس از او شد عمارت پذیر

Yaşlı köylü oğluna şöyle dedi: “Tiflis’i ilk abad eden o idi.” (146/12)

در آن بوم آراسته چون بهشت شب و روز جز تخم نیکی نکشت

O cennet gibi süslü ülkede, gece gündüz iyilikten başka bişey yapmadı. (146/13)

بفرمود بر خاک آن مرز و بوم اساسی نهادن بر آیین روم

O ülkenin topraklarında her bir işin Rum geleneğiyle yapılmasını emretti. (146/14)

³¹² Mustafa Aydın, “Şirvan”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 204.

³¹³ Mustafa Aydın, “Tiflis”, *DİA*, İstanbul 2012, XLI, 153.

3.13.30. Yemen (Yemân)

Ortadoğu ülkelerinden sayılan Yemen, Arap Yarımadası'nın güney batısında yer alır. Kuzeyden Suudi Arabistan, doğudan Umman, güneyden Hint Okyanusu (Aden Körfezi), batıdan Kızıldeniz'le çevrilidir. İslâm Yemen'e Hz. Muhammed'in sağlığında girmiştir.³¹⁴

Eserde İskender, hac görevini yerine getirmek için Ka'be'ye gitip tavaf yaptıktan sonra Yemen'e gitmiştir. Tüm gittiği yerleri abt ettiği gibi Yemen'i de güzelleştirmiştir.

سهیلی بر اوج عرب تافته ادیم یمن رنگ ازو یافتہ

Arap semasında bir Süheyl parladı, Yemen ondan yeni renk aldı. (18/10)

چو شرط پرستش بجای آورید ادیم یمن زیر پای آورید

Eğer ibadet şartlarını yerine getirisen, Yemen topraklarını bile ele geçirirsin.

(144/25)

3.14. MİLLETLER VE KAVİMLER

3.14.1. Abbâsiler

750-1258 yılları arasında hüküm süren Abbâsiler, İslâm tarihinde Osmanlılar'dan sonra en uzun ömürlü hânedandır. İslâm medeniyeti en parlak devrini bu hânedan zamanında yaşamıştır.³¹⁵

Abbasiler'in bayrakları siyah renklidir. Eserde geçen benini karartmak ifadesiyle şair, Abbasilerin saltanat ve azametini işaretle bulunmuştur. Yani İskender, ateşperest Şemmasilerin gözünden aklığı alıp nur saçmış ve onları Müslüman yapmıştır.

سیاهی ده خال عباسیان سپیدی بر چشم شماسیان

Abbâsiler'in benini karartır, Şemmasiler'in de gözünün beyazını çalandır. (17/7)

سیه پوش چترش چو عباسیان زده سنگ بر طاس پرطاسیان

Şemsiyesi Abbâsiler'in bayrağı gibi siyahtı, Bertâs'ın tasını taşlara vurmuştur.

(258/25)

³¹⁴ Halil Kurt, "Yemen", *DİA*, İstanbul 2013, XLIII, 400.

³¹⁵ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsiler", *DİA*, İstanbul 1988, I, 37.

3.14.2. Abhaz

Batı Kafkasyanın Karadeniz sahillerinde yaşayan kavme verilen isimdir. Abhazya ülkesi, Karadeniz'in doğu sahilini ve Kafkasyan'ın batı kıyısını oluşturan arazinin kuzey tarafında yer alır. Anhazlar bir diğer adıyla Abazalar, Kafkas sıradağlarının en yüksek yeri olan Elburz tepesinin batıya doğru olan kısmına yerleşmişlerdir. Kafkas dillerinin kuzeybatı grubunu oluşturan bir dil konuşmaktadırlar. Çiftçilik, hayvancılık ve denizcilikle uğraşmaktadırlar.³¹⁶

Eserde İskender'in sefer düzenlediği yerler arasında zikredilmektedir.

وز آنجا شیبخون بر ابخاز کرد در کین بر ابخازیان باز کرد

Oradan da Abhaz'a saldırdı, kin kapısını Abhazlılara doğru açtı. (145/18)

3.14.3. Acem

Acem kelimesinin etimolojik ve semantik gelişimi, Grekçe'de aynı anlamı taşıyan barbar kelimesine benzemektedir. Eski Grekler'in kendileri dışındaki toplumları ve yabancıları barbar diye adlandırmaları gibi Araplar da Arap olmayan toplumlar için acem kelimesini kullanmışlardır. Bu bakımdan acem kelimesi, ilk İslâmî fetihler sırasında özel mânada İranlılar için kullanılmıştır. Sonraki dönemlerde acem kelimesi İran'ın bütünü için kullanılmaya başlanmış, Farsça'da ve Türkçe'de "İranlı" ve "İranlılar" mânasına da gelmiştir.³¹⁷

Eserde Acem, İranlı ve İran ülkesini ifade etmek için kullanılmıştır.

مرا زبید از خسروان عجم سرتخت کاوس واکایل جم

Acem hükümdarlarından (yalnız) bana yakışır Kavus'un tahtı ve Cemşid'in tacı.

(97/6)

زمین عجم گورگاه کیست درو پای بیگانه وحشی پیست

Acem toprağı kimin mezar yeridir, orada hangi yabancının ayağının izi vardır.

(141/2)

³¹⁶ Davut Dursun, "Gürcistan", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 311.

³¹⁷ Adnan Karaismailoğlu, "Acem", *DİA*, İstanbul 1988, I, 321.

زمین عجم زیر پای آورد سوی ملک اضطخر رای آورد

Acem toprağını ele geçirir, oradan da İstahr mülküne yönelir. (225/4)

3.14.4. Âd

Nuh Peygamberden sonra yaşamış eski bir Arap kavmidir. Âd kavmine yoldan çıktıkları için uyarıcı olarak Hûd peygamber gönderilmiştir. Âd, Nûh'un torunlarından olan Avs'ın oğludur. Kur'an-ı Kerim'de bu kavmin muhteşem saraylara, sayısız bir hazineye ve geniş bahçelere sahip olduklarından bahsedilmektedir. Sahip oldukları bu varlık ve ihtişamdı dolaylı gurur ve kibre kapılan Âd kavmi, insanlara zulmetmiş ve puta tapmışlardır. Allah, göndermiş olduğu peygamberi yalanlayarak kendisini inkâr eden bu kavmi cezalandırmak için onlara kuraklık vermiş, muhteşem güzellikteki İrem bağlarını kurutarak kavim halkını, şiddetli rüzgârlarla cezalandırmıştır. Sekiz gün kadar süren bu rüzgârdan sadece Hz. Hûd ve ona inananlar kurtulmuştur.³¹⁸

Eserde ise Âd kavmi, Ermen şehrinin beyi olan Duvâlî'nin dayandığı soyadı olarak geçmektedir. Duvâlî ve idaresindeki halk, ateşe tapmakla ve yanlış işler yapmakla meşguldürler.

در ابخاز کردیست عادى نژاد که از رزم رستم نیارد به یاد

Abhaz'da Ad neslinden öyle bir kürt var ki kuvveti Rüstem'in savaşını bile akla getirmez. (145/7)

3.14.5. Habeş

Doğudan Somali, kuzeyden Cibuti ve Eritre, batıdan Sudan, güneyden de Somali ve Kenya ile çevrilmiş bulunan, eski adı Habeşistan: Abyssinia olan Etiyopya Afrika'nın en büyük ülkelerinden biridir.³¹⁹ Afrika'nın doğusunda ve Yemen'in karşı kıyısında bulunan Habeşistan ülkesi ve burada yaşayan halka verilen bir isimdir. Habeşliler, siyahî renkte olurlar. Edebiyatta hem coğrafî hem de esir, köle oluşları gibi nedenlerden dolayı ele alınmıştır.³²⁰

Eserde İskender'in ele geçirdiği mülklerden biri olması sebebiyle işlenmiştir.

³¹⁸ Celal Kırca, "Âd", *DİA*, İstanbul 1988, I, 333-334; Yıldırım, 44.

³¹⁹ Levent Öztürk, "Etiyopya", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 488.

³²⁰ Pala, 180.

به هر ناحيت نام داغش کشيد به مصر و حبش بوی باغش کشيد

Bütün dünyaya adı yayıldı ve bahçesinin kokusu Mısır ve Habeşistan'dan bile duyuldu. (52/4)

حبش تا خراسان و چین تا به غور به فرمان او گشت بی دست زور

Habeş'ten Horasan'a, Çin'den Gûr'a kadar, zahmetsizce emrine geçti. (139/14)

همان لشگر زنگ و خیل حبش به هر گوشه‌ای گشته شمشیرکش

Bu Zengi askerler ve Habeşistan ordusu, her biri bir taraftan kılıç kaldırdı. (64/24)

چو صبح از رخ روز برقع گشاد ختن بر حبش داغ جزیت نهاد

Seher çehresinden perdeyi açarken, Hotan ve Habeşistan'ı ele geçirdi. (133/24)

3.14.6. Hint (Hindû)

Hint, Hintli, Hindû şeklinde geçen bu kelime Hindistan ahalisinin adıdır. Hintlilerin siyahi ırktan olmalarından dolayı şair, sevgilisini Hindû olarak nitelendirir. Şiirde sevgilinin beni ve saçları çoğu zaman hindûya benzetilmektedir. Kirpikler yan yana dizilmiş Hint askerlerini anımsatmaktadır. Saba rüzgârı ise sevgilinin kokusunu getiren Hintli bir tüccara benzetilir.³²¹

En çok ismi geçen ırk ve kavimlerden biridir. Bu kavme daha çok kölelik ve hizmetkârlık halleri izafe edilir. Yaramaz, serkeş, küstahlık gibi haller de buna ilave edilebilir.³²²

Eserde, Hindû, gönül çalan, tatlı diliyle insanları kandıran, hırsızlık yapan, feryat koparan gibi özellikleriyle ele alınmıştır.

نه هندو که ترک خطائی به نام به دزدیدن دل چو هندو تمام

Hintli değil Hatâ Türküydü o dilber, Hindû gibi gönül hırsızıydı. (193/11)

که چون در عجم دستگاهش بود عرب نیز هندوی راهش بود

Acem'de güç sahibi olursa eğer Arap da onun yolunda kölesi olur. (143/23)

³²¹ Pala, 209.

³²² Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001, 80.

پس آنگاه با هندوی نرم گوی به سوگند و پیمان شد آرم جوی

Tatlı dilli Hintli'nin gönlünü almak için yeminler etmeye başladı. (190/18)

دراهای روسی درآمد به جوش چو هندوی بیمار برزد خروش

Rusların davulu seslenmeye başladı, sanki hasta bir Hindû gibi figan kopardı. (236/12)

چو هندوی دزدش ز گنجینه برد ز رومی ربودش به روسی سپرد

Hint hırsızı gibi hazineden çaldı, Rum'dan çalıp Rus'un eline verdi. (250/13)

3.14.7. Keyân/Keyânîler

Milâttan önce 900-775 yılları arasında İran'da hüküm süren bir hânedan. Ortaçağ Farsçası'nda "şah, emîr" mânasına gelen key' (key) kelimesinin çoğulu olan keyân, Doğu ve Kuzaydoğu İran'da Aryânî kabilelerin reislerine verilen bir ünvandır. Kabile reisleri bu ünvanı hükümdar olduklarında kullanırlar. İran millî tarihinin ikinci büyük safhası Keyânîler hânedanıyla başlar. Hânedanın kurucusu olarak kabul edilen Keyku-bad'dan KeyHüsrev'e kadar gelen Keyânî hükümdarları hânedanın ortak özelliklerini gösteren bir grup oluşturur. Bu sebeple grup mensuplarının hükümdar olduğu döneme ilk Keyânî devri denilmiştir. Zerdüşti olan Keyânîler'in kutsal kitapları Avesta'da bütün Keyânî kralları dinî ve millî kimlikleriyle efsanevî şekilde zikredilmiştir.³²³

Eserde İskender'in ilk sefer düzenlediği yerlerden biri İran topraklarıdır. İskender, Keyân neslinden olan Dârâ ile uzun bir mücadelenin sonunda zafer kazanmış ve ülkeyi hâkimiyeti altına almıştır. Fakat Keyân âdetine daima bağlı kalmış ve hürmet göstermiştir. Beyitlerde de bunlar anlatılmaktadır.

شه روم رسم کیان تازه کرد ز نوبت جهان را پرآوازه کرد

Rum Şahı Keyân âdetini tazeledi, dünyanın her yerini ünüyle doldurdu. (56/6)

کیان را کی از ملک بیرون کنم من این رهزنی با کیان چون کنم

Nasıl mülkünden çıkarırım Keyânları, nasıl yaparım Keyânlara bu eşkıyalığı? (86/24)

³²³ Rıza Kurtuluş, "Keyânîler", *DİA*, İstanbul 2002, XXV, 346.

همه ملک ایران بدست آورد به تخت کیان برنشست آورد

Bütün İran mülkünü eline geçirir, Keyân mülküne gururla oturur. (90/11)

درخت کیانی در آمد به خاک بغلطید در خون تن زخمناک

Keyân bağından bir ağaç yıkıldı, yaralı ten kanında boğuldu. (110/13)

به رسم کیان نیز پیمان گرفت وفادر دل و مهر در جان گرفت

Keyân âdetine göre söz aldı, gönlüne vefasını ve yüreğine sevgisini yerleştirdi.

(131/8)

ز تخم کیان هیچکس را نکشت همه راستان را قوی کرد پشت

Keyân neslinden kimseye zarar vermedi, dürüst olanlara sahip çıktı. (174/8)

3.14.8. Rus

Avrupa'nın kuzeydoğusu ile Asya'nın kuzeyini kaplayan, dünyada en geniş topraklara sahip olan ülkede yaşayanlara verilen isimdir.³²⁴

Eserde Ruslar, İskender'in sefer düzenlediği ve yedi kez savaş yaptığı bir millet olarak geçerek. İskender'in Ruslarla yaptığı savaş, eserdeki en uzun süren savaşlardan biridir. Fakat nihâyetinde İskender, Rusları da mağlup etmeyi başarmış ve cihan hükümdarı olma ünvanını kazanmıştır. Şair de beyitlerde savaş meydanını tasvir ederken Ruslardan bahsetmektedir.

ز سودای هندو ز صفرای روس فروشست عالم چو بیت العروس

Hindûlar'ın ve Ruslar'ın hışmından dünyayı gelin evi gibi temizledi. (40/8)

فرو هشت کوپال رومی ز دست سرو پای روسی به هم در شکست

Rumlu'nun saçını savurdu Rus'un da elini ayağını kırdı. (241/4)

همان روسی افکن سوار دلیر برون آمد از پره چون نره شیر

Rus'u yenen o cesur pehlivan, kızgın aslan gibi meydana at sürdü. (245/13)

³²⁴ Sedat Avcı, "Rusya", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 251.

3.14.9. Türk

Divan şiirinde Türk, sarhoşluk, zalimlik, cesurluk, kavgacılık gibi özellikleriyle ele alınmaktadır. Türklerin usta avcı olmaları, at binmeleri ve ok atmaları şiirlere konu olmuştur. Türkler, aynı zamanda güzeldirler. Bu yüzden genel olarak sevgiliden bahsederken Türk olduğu söylenir. Nitekim Türk ismi beyitlerde bir milletin ismi değil daha çok sevgilinin sıfatı olarak kullanılmaktadır.³²⁵

Nizâmî'nin eserinde Türk, kavgacı, fitne çıkaran, vefasız, taş kalpli, yağmacı gibi vasıflarla mütalea edilmektedir.

به نفرین ترکان زبان برگشاد که بی فتنه ترکی ز مادر نژاد

Anasından fitnesiz bir Türk doğmamış diye Türklere beddua etmeye başladı.
(213/7)

اگر ترک چینی وفا داشتی جهان زیر چین قبا داشتی

Bu Çinli Türklerde vefa olsaydı eğer, dünyayı elbiseninin kıvrımına yerleştirdi.
(213/15)

مکن ترکی ای میل من سوی تو که ترک توام بلکه هندوی تو

Ey sana meyilli olduğum bir Türk gibi taş kalpli olma, senin kulun kölenim.
(268/16)

مگر تیر ترکان یغمای من نخوردی که تندی به غوغای من

Yoksa benim yağmacı Türklerimin okunu, yemedin mi ki şuan bana kızıyorsun.
(96/10)

3.14.11. Zengîler (Habeş)

Musul ve Halep merkez olmak üzere el-Cezîre, Doğu Anadolu ve Suriye'de 521-630 (1127-1233) yılları arasında hüküm süren Türk-İslâm hânedanıdır. İmâdüddin Zengî'nin 521 (1127) yılında Musul valiliğine tayin edilmesiyle kurulan Musul Atabegliği onun el-Cezîre ve Suriye'yi birleştirme mücadelesi sonunda geniş sınırlara ulaşmıştır. İmâdüddin Zengî, Urfa Haçlı Kontluğu'na son verdiği gibi 539'da (1144) Dımaşk Atabegliği'ni de (Tuğteginliler) kendine tâbi kılmıştı. Ancak Suriye'de hâkimiyeti güç-

³²⁵ Pala, 462.

lendirmek için gittiği Caber kuşatması sırasında bir kölesi tarafından şehid edilmiştir. Onun ölümü üzerine oğullarından Nûreddin Mahmud Zengî Halep'e, büyük oğlu I. Seyfeddin Gazi Musul'a hâkim olmuştur.³²⁶

Eserde Zengîler, şehirleri yakıp yağmalayan, önlerine çıkan herkesi helak eden, zalim ve barbar bir kavim olarak görülür. Öldürdükleri insanların kanını içecek kadar gözü dönmüş bir kavimdir. Zengîler, İskender'in ordusu karşısında her ne kadar mağlup olmuşlarsa da ordularında çokça güçlü pehlivan olduğu için aralarındaki savaş hemen neticelenmemiş, birkaç gün sürmüştür. Fakat sonunda İskender, bu barbar kavmi yenmeyi başarmıştır.

دلیران به صحرا کشیدند رخت به کین خواه زنگی کمر کرده سخت

Cesurlar, Zengi'nin kinine sıkıca kemer bağlamak (hakkını istemek) için çöle dağıldılar. (54/16)

به زنگی زبان رهنمونی کند که آهن در آتش زبونی کند

Zengilerin diliyle rehberlik ediyordu, sanki ateşte demir eriyordu. (56/16)

خرابی درآورد زنگی به روم ز هر بوم افغان برآورد بوم

Zenciler Rum'u öyle bir yıktılar ki her çatıda baykuş inlemeye başladı. (58/3)

چو زنگی نمود آنچنان بازی ز رومی نیامد عنان تازی

Zengilerin oynadığı oyundan dolayı, Rumlular saldıramadılar. (58/6)

اگر رومی اندیشد از جنگ زنگ عجب نیست کاین ماهیست آن نهنگ

Rumlular eğer Zencilerle savaşmaktan korkarlarsa tuhaf değildir çünkü bunlar balıksa Zenciler balıdır. (58/23)

3.15. DAĞLAR

Yerleri göklere bağlayan özelliğinden dolayı Allah'ın gücünü simgeleyen dağlar, önemli bir yere sahiptir. Bazı eski inanışlarda Tanrı'nın yeri olarak düşünülmüş ve hiçbir kötülüğün barınmadığına inanılmıştır.

Eserde Nizâmî; Bisütûn, Elburz ve Kafdağı'nı işlemiştir.

³²⁶ Gülay Ögün Bezer, "Zengîler", *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, 268.

3.15.1. Bîsutûn

Şîrîn'in emriyle Ferhad'ın deldiği dağdır. Bugün Bağdat-Hemedan arasında Kirman Şah'ın 30 km. kadar doğusunda kalır. Dik, kayalık ve sarp bir dağdır. Edebiyatta daha çok Ferhad ile Şîrîn kıssasından dolayı anılır. Ayrıca dağın direksiz, dayanağının olmayışı dolayısıyla da aşılması zor bir engel olarak gösterilir. Kelimenin Bisütûn şekline de rastlanır.³²⁷

Eserde de şair, aşılması zor bir engel manasında kullanmıştır. Karşı karşıya çıkan ordular adeta Bîsutûn dağı gibi zorlu ve çetin bir şekilde dizilir ve mücadele ederler.

ز پيش سپه زنگی قيرگون جناحی برآورده چون بیستون

Siyah tenli zencilerin ordusu karşısında, Bisütûn gibi bir ordu çıkardı. (61/8)

سپاهش ز مه برده رایت برون ستونی برآورده تا بیستون

Ordusunun bayrağı aydan da yukarı yükseldi, Bisütûn gibi dağ çizdi ordusundan. (184/16)

گراینده شد هر دو لشگر به خون علم بر کشیدند چون بیستون

Her iki ordu kana bulandı ve Bîsutûn dağı gibi bayrak çektiler. (140/24)

3.15.2. Elburz

Günümüzde adı, Elburz sıradağları olarak da bilinen mitolojik bir dağdır. Elburz dağının yeri hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte bazı ipuçlarından hareketle Kafkaslarda ve Azerbaycan'da olduğu söylenmektedir. Daha çok mitolojik ve manevi özellikleri olması bakımından önemlidir. Tüm yüceliklerin ve üstünlüklerin kaynağı olan Erburz dağı, bazı inanışlara göre yerkürenin merkezinde yerler ile gökleri birleştiren bir noktada bulunur. Bu dağda tanrısal güçler egemendir ve şeytani kötülükler kendilerine yer bulamazlar. Orada yaşayanlar soğuktan ve sıcaktan rahatsızlık duymazlar, hastalık ölüm ve kötülüklerden uzak yaşarlar. Hûşeng, Rüstem, Zâl, Sam ve Zerdüş gibi mitolojik şahsiyetlerin bu dağ ile ilişkisinden bahsedilir. Ayrıca Güneşi simgeleyen Simurg'un yuvasının da Elburz dağının zirvesinde olduğuna inanılır. Fars şiirinde daha

³²⁷ Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Bîsutûn", XI, 523; Pala, 82.

çok güneşin doğduğu yer, büyüklük ve yücelik simgesi, ırmakların mahzeni olarak işlenir. Görkem ve ihtişamın sembolüdür.³²⁸

Eserde şair, Elburz dağını büyüklük ve yücelik gibi özellikleriyle ele almıştır. İskender öylesine güçlüdür ki koskoca Elburz'u bile yerinden oynatır.

ز سختی که زد بر سرش گرز را بر افتاد تب لرزه البرز را

Topuzu öyle şiddetli vurdu ki Elburz dağı ateşli hasta gibi titremeye başladı.
(63/19)

جهان بر دگر شاه بگذاشتند ره کوه البرز برداشتند

Dünyayı başka şaha bıraktılar, Elburz dağına doğru yola çıktılar. (119/22)

نخستین خرامش در این کوچگاه به البرز خواهم برون برد راه

Bu göçün ilk yürüyüşünde Elburz'a doğru yola çıkacağım. (165/3)

چو لشکر سوی کوه البرز راند بهر ناحیت نایی را نشاند

Elburz dağına yol aldığı anda ordu, her yere şahın bir vekilini oturturdu.
(168/12)

چو من تیغ گیرم بجنبم ز جای فرو بندد البرز را دست و پای

Eğer ben ayağa kalkıp kılıç alırsam, Elburz dağı elini ayağını toplar. (234/4)

یکی گرز هفتاد مردی بدست که البرز را مغز درهم شکست

Elinde yetmiş yiğidin kaldırabileceği bir gürz ki koca Elburz'un bile kafasını dağdır. (245/10)

3.15.3. Kafdağı

Dünyanın etrafını çevreleyen ve bütün dağların köklerinin yerin derinliklerinde ona bağlı olduğuna inanılan, büyük kısmının suların altında, okyanusların derinliklerinde bulunan, ankânın da üzerinde yuva kurduğuna inanılan efsanevî bir dağdır.³²⁹

Eskilerin inanışına göre Kafdağı, yeryüzünün en uç noktalarını kaplayan, gökyüzünün kenar noktalarının üzerinde yükseldiği, yerkürenin etrafını çevreleyen ve yerlerin

³²⁸ Yıldırım, 279-80, Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Elburz", VIII, 9.

³²⁹ Yıldırım, 444; Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Kaf", XXXVIII, 103.

çivisi olarak kabul edilen bu dağ, şiirlerde yüksekliğin, uzaklığın ve kâinatın sembolü olarak zikredilmektedir.³³⁰

Eserde de Kafdağı, yükseklik ve uzunluk gibi özellikleriyle işlenmişti. Şair, savaş meydanı tasvirlerinde orduların gücünü ifade etmek için kullanmıştır.

سکندر نه گر خود بود کوه قاف که باشد که من باشم هم مصاف

Kafdağı olsa bile İskender, kimdir ki o benimle dövüşsün? (83/18)

سپاهی بهم کرد چون کوه قاف همه سنگ فرسای و آهن شکاف

Kafdağı gibi bir ordu dizdi, hepsi taş ve demir çiğneyen. (85/2)

رسیدند لشکر به جای مصاف دو پرگار بستند چون کوه قاف

Ordu, savaş meydanına yetişti, Kafdağı gibi iki pergelde durdu. (102/8)

3.16. NEHİR VE DENİZLER

3.16.1. Ceyhun (Amuderya)

Sovyet Ortaasya'sında bulunan 2540 km. uzunluğunda bir ırmaktır. Pamir dağlarından çıkıp Aral gölüne dökülür.³³¹

Orta Asya'nın en büyük iki nehrinden biridir. Amuderya'yı çeşitli milletlerin değişik isimlerle andıkları görülmektedir; örneğin Çinliler Wu-hu, İranlılar Vehroz/Behroz, Araplar Ceyhun/Belh nehri, Türkler ise "ırmak" anlamında olan Ögüz adını vermişler, Grek ve Latin yazarları da bu son ismi halk etimolojisi ile Oxus'a ("boğa", Türkçe'de öküz) çevirmişlerdir. Halen kullanılmakta olan Amuderya adı, nehrin kıyılarındaki Âmül/Amûya şehrinin adından alınmıştır.³³²

Eserde de Ceyhun ismiyle geçen Amuderya, İskender'in fetihleri esnasında geçtiği yerlerden biridir. Aynı zamanda Belh şehri dolaylarında akan bir nehirdir.

عنان تافته شاه گیتی نورد ز صحرا به جیون رسانید گرد

Dünyayı dolaşan padişah dizginini sürdü, çölden Ceyhun'a toz götürdü. (224/1)

³³⁰ Pala, 248.

³³¹ Pala, 91.

³³² Emel Esin, "Amuderya", *DİA*, İstanbul 1991, III, 98.

ز بس نوبتیهای گوهر نگار چو باغ ارم گشت جیحون کنار

Cevher gibi güzellerin yan yana dizilmesinden dolayı, Ceyhun sahili irem bağına dönüştü. (224/4)

بیابان خوارزم را درنوشت ز جیحون در آمد به بابل گذشت

Harezm çölünü geçti, Ceyhun'dan çıktı Babil'e gitti. (228/8)

3.16.2. Fırat

Türkiye topraklarından doğup Irak'ta Dicle ile birleştikten sonra denize ulaşan akarsudur. Güneybatı Asya'nın en büyük nehri olan bu akarsuyun adı Eski Farsça'da Ufrātu, Orta Farsça'da ise Frât biçiminde geçer. Dünya üzerindeki en eski ve büyük medeniyetler Dicle ve Fırat arasındaki vadilerde kurulmuştur. Edebiyatta birçok ülke ve şehrin yanı sıra çeşitli dağ, göl ve ırmaklar da değişik özellikleriyle doğrudan veya dolaylı olarak şiirlere konu edilmiştir.³³³

Eserde Nizâmî, dönemin padişahını özdüğü başlık altında onu, Fırat nehri gibi etrafında bulunan toprakları ve insanları kucaklayan bir dosta benzetmektedir.

چو آب فرات آشکارا نواز چو سرچشمه نیل پنهان گداز

Fırat'ın suyu gibi samimi bir dostluğu, Nil'in kaynağı gibi gizli bir düşmanlığı var. (35/8)

3.16.3. Nil

Afrika'nın ve dünyanın en uzun ırmaklarından olan Nil, Mısır'ın hayat kaynağıdır. Afrika'nın kuzeydoğusu boyunca çeşitli dallara ayrılarak kuzeye doğru akar ve Akdeniz'e dökülür. Yaklaşık olarak 6648 km. kateden ve dokuz ülkeden geçen Nil, tarih boyunca Mısır'ın dinî, kültürel, siyasal, ekonomik ve sosyal hayatında büyük rol oynamıştır. Dünyada Nil dışında güneyden kuzeye doğru akan başka bir nehir daha yoktur. Nil ismi Yunanlılar tarafından kullanılan, "nehir vadisi" anlamındaki neliostan gelir.³³⁴

Nil'i diğer nehirlerden ayıran en önemli özellikleri arasında, en uzun nehirler arasında yer alması ve uzun bir mesafe katetmesinden dolayı suyunun çok daha temiz ol-

³³³ Metin Tunceli, "Fırat", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 31.

³³⁴ Yıldırım, 551-52; Eymen Fuâd es-Seyyid, "Nil", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 122.

ması, kayalık bölgelerden geçmesi sebebiyle suyunun kirlenmemesi sayılabilir. Geçtiği topraklardaki insanların hayatlarını önemli ölçüde etkilemesi bakımından kutsanan bir ırmak olan Nil, temizlik ve arılığın sembolüdür.³³⁵

Eserde Nil, asıl manasıyla bazen de coşkunluğundan dolayı savaş meydanı tasvirlerinde sıkça kullanılmıştır.

بفرمود شه کز لب رود نیل کند لشگرش سوی صحرا رحیل

Padişah, ordunun Nil sahilinden çöle doğru taşınmasını emretti. (54/14)

ز دریای افرنجه تا رود نیل بجوش آمد از بانگ طبل رحیل

Avrupa denizinden, Nil sahillerine kadar her yer, göç davullarının sesinden coştı. (71/19)

ز بس گنج آگنده بر پشت پیل به صد جای پل بسته بر رود نیل

O kadar cevher yüklenmiş ki fillerin sırtına sanki yüz yerden Nil'e köprüler bağlanmış. (72/4)

ز پیلان پیگار ده زنده پیل گه رزم جوشنده چون رود نیل

Onlarca dövüşen güçlü fil, savaş zamanı sanki coşkun Nil ırmağı gibidir. (73/11)

ز فریاد روئین خم از پشت پیل نفیر نهنگان برآمد ز نیل

Filin üzerindeki savaşçıların sesinden, balinalar Nil'de tufan kopardılar. (109/4)

چو در سرمه زد چشم خورشید میل فرو رفت گوهر به دریای نیل

Güneş, gözüne sürmeden mil çektiğinde, parlayan cevher Nil denizine daldı (akşam oldu). (169/13)

کمند افکنم در سر ژنده پیل ز خون بیخ روین برآرم ز نیل

Güçlü fillerin başına kement atarım, Nil'den kanlı tufan çıkarırım. (191/14)

3.16.4. Zinderûd

Zinderûd, İsfahan'da bulunan meşhur bir ırmağın adıdır. Asıl adı "Zayenderud" olan bu ırmak, sadece kendi suyu ile oluştuğundan ve başka ırmaklardan su almadığın-

³³⁵ Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Nil", XLVIII, 1039.

dan bu isimle anılmıştır.³³⁶ “Zayende”, "kendiliğinden ortaya çıkan" ve "ana" manalarına gelmektedir. Sık kullanımı nedeniyle "zinderud" şeklini aldığı düşünülmektedir. Zinderûd, sürekli bir biçimde akış ve hareket halindedir. Herhangi bir denize veya başka bir ırmağa akmamakta, ovaları sulayarak insanlara faydalı olmaktadır.³³⁷

Eserde şair, İskender'in fethettiği yerleri abad edip canlandırmasını ifade etmek için kullanmıştır.

ز خیزان طرف تالب زنده رود زمین زنده گشت از نوای سرود

Hizân taraflarından Zinderûd'a kadar, çalgının sesinden yeryüzü canlandı.
(131/18)

3.17. BİTKİLER

3.17.1. Abanoz (Âbenûs)

Kerestesi genellikle siyah, siyaha yakın yeşil ve koyu kahverengi olan, ağır ve sert bir ağaç türüdür. Abanoz, dayanıklılığı, ağırlığı, koyu rengi ve taş gibi perdah kabul eden sertliğinden dolayı en eski medeniyetlerden beri doğramacılıkta ve küçük eşya yapımında kullanılmıştır.³³⁸

Beyitlerde de renginden ve sert yapısından dolayı ele alınmıştır. İskender'in savaştığı Zengiler esmer oluşları sebebiyle abanoza benzetilmiştir.

به یک زخم آن گرز پولاد لخت ستد جان از آن آبنوسی درخت

O demir gürzün açtığı bir yarayla Abanoz ağacının canını aldı. (63/20)

ز هندوزنی خانه پر خون شده همه آبنوسش طبر خون شده

Hindûları öldürmekten dolayı ev kana boğulmuştur, bütün Abanoz ağaçları kanlı baltaya dönüşmüştür. (161/23)

شد از زخمه کاسه و زخم کوس خدنگ اندران بیشه ها آبنوس

Davulların sesinden ve kadehlerin yarasından, Abanoz ağaçları kurudu. (172/20)

³³⁶ Dihhudâ, *Luğatnâme*, “Zâyenderûd”, XXVII, 104.

³³⁷ Muhammed İkbâl, *Cavidname* (çev. Annemarie Schimmel), Kaknüs Yay., İstanbul 2010, 17.

³³⁸ Sargon Erdem, “Abanoz”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 9.

3.17.2. Hurma

Dik ve uzun boylu tropik bir ağaç türü olan hurma, küme halinde meyve verir. Yağlı ve şekerli bir meyvesi vardır.³³⁹ Türkçeye Farsçadan geçen hurma kelimesi, değişik lehçelerde hörme ve kurma şeklinde de telaffuz edilmektedir. Hurma, Mezopotamya ve Arap yarımadası ile Akdeniz'in güney ve doğu sahillerinde yer alan ülkelerin kültürlerinde önemli bir yer işgal eden bir bitkidir. Güç, fetih, zafer, barış, inanç ve bereket sembolü olarak kabul edilen hurma, birçok eski medeniyette yer alır. Ahşabı kereste ve odun olarak kullanılan hurmanın "aydâne" denilen ve yirmi metreye kadar uzayabilen cinsinden daha çok inşaat malzemesi olarak faydalanılmaktadır.³⁴⁰

Hurma ile insan arasındaki ilginç benzerlik, insanın da hurmanın da dik ve geniş bir gövdeye sahip olmasıdır. Beyitlerde de hurma dik ve uzun boylu oluşuyla ele alınmıştır. Bu yönüyle de sevgili için güzellik unsuru olarak işlenmiştir. Ayrıca Nizâmî, eserini hurma ağacının yüksek dallarına benzetmektedir.

ازین پیکر آنگه گشایم پرند که باشد رسیده چو نخل بلند

Hurma ağacı gibi yetiştikten sonra, ben bu güzelin ipek perdesini açarım. (30/12)

سیاهی به کردار نخل بلند هر اسنان ازو دیده نخل بلند

Yüksek boylu bahçıvanın gözünü korkutan hurma ağacı gibi bir zenci. (63/23)

چو دور افتد از میوه خور میوه دار چه خرما بود نخل بن را چه خار

Meyve ağacı meyve vermezse eğer, cinsinin hurma ya da diken olmasının pek önemi yoktur. (24/10)

کسی راست خرما ز نخل بلند که بر نخل خرما رساند کمند

Yüce hurma ağacından ağaca kemend atabilen kişi pay alabilir. (99/13)

3.17.3. Kâfûr

Çin ve Japonya gibi uzakdoğu ülkelerinde yetişen bir bitkidir. Tıpta yaygın olarak kullanılan bu bitkinin, iştah açıcı, ateşli şişlikleri giderici, uyku bozukluklarına iyi gelen özellikleri vardır. Rengi, şeffaf ya da beyazdır. Hoş ve etkili bir kokusu vardır. Ağacın

³³⁹ Enverî, *Ferheng-i Rûz-i Sohen*, 1245.

³⁴⁰ Nebi Öztürk, "Hurma", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 391.

gövde kısmından çıkarılan bir tür reçinedir. Çabuk yanan bir madde olduğu için mum imalatında da kullanılmıştır. Fazlası zehirlidir, bu yüzden patlayıcı madde yapımında da kullanılır.³⁴¹

Eski çağlarda ölümlerin kötü kokusunu bastırmak ve kabirde yılan vb. hayvanlar uzak dursunlar diye ölümleri kâfûrlu su ile yıkarlarmış. Bu yüzden kâfur kokusu insanlara ölümü anımsatmıştır. Edebiyatta ise kâfur, sevgilinin گردanına benzetilmiştir.³⁴²

Eserde şair, İskender'in fethettiği yerleri tasvir ederken kâfurla dolu ırmakların aktığını ifade eder. Kâfur'u ayrıca kar anlamında da kullanmıştır, beyaz papatyaya benzer bir çiçeği olmasından dolayı çınar dalları kar düşerek adeta çiçek açmıştır.

ز کافور چون سیم صحرا ستوه ز سیم چو کافور صد پاره کوه

Çöl, gümüş gibi kâfurdan bıkıştır, kâfur gibi bembeyaz şimşekten dolayı dağlar yüz parça olmuştur. (70/5)

یکی خرمن از سیم بگداخته یکی خانه کافور ناساخته

Eritilmiş gümüşten koca bir dağ, ham kâfurdan da bir ev kadar (biriktirmiş). (73/4)

به شادی بران تخت زرین نشست ز کافور و عنبر ترنجی بدست

Altın taht üstünde mutlulukla oturdu, elinde amber ve kâfurdan bir turunc. (219/21)

ز باریدن ابر کافور بار سمن رسته از دسته‌های چنار

Beyaz damla dolu bulutun yağışından dolayı, çınarın dallarında yasemin açmıştır. (161/6)

3.17.4. Senderûs

Tropikal bölgelerde yetişen bir servi türünden çıkarılan ve genellikle cilâ yapmakta kullanılan bir tür reçinedir.³⁴³

³⁴¹ Enverî, *Ferheng-i Rûz-i Sohen*, 934.

³⁴² Pala, 264.

³⁴³ Enverî, *Ferheng-i Rûz-i Sohen*, 54.

Savaş meydanındaki borazan ve davulun sesinden dolayı çiçek bile korktu, ağlamaya başladı diyerek benzetme yapmaktadır.

ز فریاد شپیور و آواز کوس پدید آمد از سرخ گل سندروس

Borazanın feryadı ve davulun sesinden dolayı kızıl gülden senderûs doğdu.
(243/10)

3.17.5. Şimşir (Şimşâd)

Her zaman yeşil kalan ağaç türlerinden olan şimşir, çok sert, sık yapılı ve gövdesi sarı renkli bir ağaç türüdür. Neredeyse bütün şimşir türlerinin sert ve keskin bir kokusu, acı bir tadı vardır. En yaygın türü, uzun boylu ve sert yapılı olanıdır.³⁴⁴

Daima yeşil kalan yapraklarının inceliği sebebiyle sevgilinin saçlarına benzetilen bu ağaç, güzel kokulu oluşuyla da sevgilinin hoş kokulu zülfünü simgeler. Ayrıca şimşir ağacı, uzun boyuyla da sevgiliye benzetilir. Sevgili, şimşir ağacından bile daha uzun boyludur. Şair, İskender'in Ruşenek ile evlenmesini tasvir ederken Ruşeneği şimşir ağacına benzetmektedir.

بهی چهره باغ چندان بود که شمشاد بالاله خندان بود

Bahçenin çehresinin en güzel hali, şimşir ağacının laleyle gülüştüğü zamandır.
(24/15)

شه از بهر آن سرو شمشاد رنگ چنان سوخت کز تاب آتش خدنگ

Şah, o selvi boylu sevgili için ateş gibi tutuştu (âşık oldu). (57/8)

چمن باز نو شد به شمشاد و سرو خرامش درآمد به کبک و تذرو

Şimşir ve serviler çimende yeniden yeşerdi; keklikler ve sülünler çimende süzülmeğe başladı. (160/6)

3.17.6. Sûsen (Süsen)

Beyaz, mor ve sarı gibi değişik renkleri bulunan, Türkçede zambak olarak da bilinen bir çiçektir. En önem verilen türü olan beyaz zambak, özgürlük simgesidir ve edebiyata daha çok bu yönüyle yansımıştır.³⁴⁵

³⁴⁴ Yıldırım, 663.

Sûsen, dili ile söz konusu olur. Ayrıca renkli ve bol olan yaprakları ve bütün şekli ile de ele alınmaktadır.³⁴⁶

Şair de eserde sûseni özgürlüğü simgelemesi yönüyle ele almıştır. Sûsen, özgürlük bakımından su tanrıçası Anahita'yla ilişkilendirilmiş ve servi gibi özgürlük simgesi olarak şiirlerde yer bulmuştur.

چو سوسن سر از بندگی تافته نم از چشمه زندگی یافتہ

Sûsen gibi başı kölelikten özgürdür, hayat kaynağından güç almıştır. (31/16)

به سوسن سپردند شمشاد را چمن جای شد سرو آزاد را

Şimşir ağacını sūsene emanet ettiler, özgür servinin yurdu çimen oldu. (133/3)

به پیرامن برکه آبگیر ز سوسن بیفکن بساط حریر

Su dolu göletin etrafında, sūsenden ipek yaygı yay. (43/10)

3.17.7. Üzerlik (Nazar) Otu

Nazar değmemesi için ateşte yakılıp tütsülenen, nazar değmiş kişilerin önünde de yakılıp koklatılan üzerlik otu, kısmen güzel koku verdiği için tekkelerde de öd ağacı gibi yakılır. Bir rivâyete göre üzerlik otunun yanarken çıtırıtı çıkarması nazar cinlerinin kaçıp gitmesine sebep olurmuş.³⁴⁷

Eserde de Nizâmî, üzerlik otunu, yakılarak, nazarın çıkarılması yönüyle ele almıştır.

سپندی بیار ای جهان دیده پیر بر آتش فشان در شبستان میر

Ey dünya görmüş pir, şah'ın evinde yakmak için üzerlik otu getir. (123/21)

3.17.8. Zaferân (Safran)

Sert soğanlı; ince ve kahverengi zarlarla kaplı, yeşil yapraklı ve çiçekli bir bitkidir. Keskin ve hoş kokulu bir bitki olan zaferân'ın tadı acımsıdır.³⁴⁸

³⁴⁵ Yıldırım, 645.

³⁴⁶ Tolasa, 515.

³⁴⁷ Pala, 406.

³⁴⁸ Dihhudâ, *Luğatnâme*, "Zaferân", XXVII, 382.

Eski tıpta çok kullanılan açık sarı renkli bir bitkidir. Kalbe kuvvet vermek, ten rengini güzelleştirmek, damarları açmak gibi pek çok faydası vardır. Sarı renkli bir bitki olan zaferânın bulunduğu yere keder gelmediğine inanılır. Ferah ve neşe verici özelliği ile bilinir. Bunun için de cennette zaferân bahçeleri olduğuna inanılır. Şiirde daha çok rengi dolayısıyla geçer.³⁴⁹

Eserde Nizâmî, Berdea vilâyetini tasvir ederken, topraklarının verimli olduğunu ve zaferânların bittiğini ifade etmektedir. Ayrıca zâferan, refah ve mutlu bir hayat sürmenin de bir göstergesidir fakat şair, refah içinde de yaşasan bir gün ölüp gideceksin diyerek dünyanın geçiciliğinden bahseder.

زمینش به آب زر آغشته‌اند تو گوئی در آن زعفران کشته‌اند

Toprağı altın suyuyla yoğurmuşlar, sanki orada zaferân ekmişler. (147/8)

چو بی زعفران گشته‌ای خنده ناک مخور زعفران تا نگردی هلاک

Zaferân olmadan mutluyusan eğer, helak olmamak için zaferân yeme. (182/12)

3.18. HAYVANLAR

3.18.1. Akrep

Genellikle sıcak bölgelerde yaşayan, vücutları sert bir tabakayla örtülü, kuyruğundaki iğnede çok tehlikeli ve öldürücü zehri olan bir hayvan türüdür. Böcek yiyerek beslenen akrepler, av bulabilmek için çoğunlukla insanların kaldığı mekânlara girerler.³⁵⁰

İnsanlar için devamlı tehlike arzeden bir hayvan olduğu için edebiyatta da genellikle kötü, sinsi ve zararlı şeyler için benzetilen konumundadır. Akrebe güvenilmez ve onunla asla dost olunmaz. Akrepler, gündüzleri gizlenir, geceleri ortaya çıkarlar. Beyitlerde de akrep, tehlikeli oluşuyla ele alınmıştır. Düşman, akrebe benzetilerek, ona asla güvenilmeyeceği, düşmanlığının ciddiye alınması gerektiği ifade edilmiştir.

وليكن چو کژدم به هنگام هوش نه سوراخ دیده نه سوراخ گوش

Ama uyuklu bir akrep gibi, ne göz ne kulağın deliğini tanır. (55/19)

³⁴⁹ Pala, 500.

³⁵⁰ Enverî, *Ferheng-i Rûz-i Sohen*, 829.

چو با کژدمی گرم کینی کنی مبین خردش ار خرده بینی کنی

Eğer bir akreple düşmanlık edersen, küçümseyerek onu hor (güçsüz) görme.

(90/25)

اگر کژدمی کهربا دم بود مشو ایمن از وی که کژدم بود

Eğer akrebin kuyruğu kehribar kadar güzel de olsa, ona güvenme çünkü zatı akreptir. (128/25)

3.18.2. Aslan (Şîr)

İri cüsseli ve güçlü pençeleri olan kedigiller ailesine mensup memeli bir hayvandır. Görkemli yeleleri ve kuvvetiyle ormanlar kralı olarak tabir edilir.³⁵¹

Cesur ve güçlü bir hayvan olan aslanlar; güç, yücelik, büyüklük ve egemenlik simgesi olarak kabul edilirler, Edebiyatta da genellikle güç ve kuvveti ile övülmek istenen kişilere sıfat olarak kullanılır.³⁵²

Eserde de Nizâmî, aslanı, güçlü, heybetli, yenilmez gibi özellikleriyle ele almaktadır. Savaş meydanlarını tasvir ederken, güçlü aslan gibi olan düşmanla savaşmanın ahmaklık olduğunu, savaşı terkedip, teslim olmak gerektiğini ifade eder. Mevsimsel bir dönemden bahsetmektedir.

چو گوهر فرو برد گاو زمین برون جست شیر سیاه از کمین

Yer öküzü mücevher yutunca, kapkara aslan pusudan sıçradı. (55/4)

بر آفاق شد گاو گردون دلیر برآمد ستاره چو دندان شیر

Boğa burcu cesurca yükseldi, yıldızlar aslan dişi gibi parlamaya başladı. (55/5)

اگر سهم شیری بیفتد ز شیر حرون استری مغزش آرد به زیر

Eğer aslanlık heybeti aslandan gitse, kızgın bir katır bile başını ezebilir. (90/20)

تو ای طفل ناپخته خام رای مزن پنجه در شیر جنگ آزمای

Sen ey ham fikirli çocuk, aslanla çarpışma, savaşı bırak. (95/23)

³⁵¹ Enverî, *Ferheng-i Rûz-i Sohen*, 58.

³⁵² Yıldırım, 665.

شبانی کند گرگ بر گوسفند همان شیر بر گور نارد گزند

Öyle bir ortam oluşur ki kuzuyu kurt korur, aslanlar zebralara zarar vermez.

(137/7)

ز دلدادن چاوشان دلیر دلاور شده گور بر جنگ شیر

Çavuşlar arkadan cesaret verdikçe; zebra, korkmadan aslan avlamaya kalkışır.

3.18.3. At (Esb)

Eski çağlardan bu yana, tüm halkların tarihinde ve uygarlığında önemli bir yere sahip olan bu hayvan, hızlı, çevik ve atik olma özellikleriyle bilinir. Özellikle İran kültürü ve uygarlığında at; sezgisi, zekâsı ve keskin koku alma duyusuyla öne çıkarılmış ve insan hayatını kolaylaştırmıştır.³⁵³ Binek ve yük hayvanı olarak insanlarla birlikte yaşayan bir hayvan türüdür. Çok eski çağlardan itibaren Asya ve Avrupa'da yabani bir halde yaşadığı bilinen atın ehlileştirilmesi insanlık tarihinde büyük bir ilerleme olarak kabul edilir.³⁵⁴ Özellikle savaş vasıtası olarak insanlara hizmet eden bu hayvanlar, çevik ve hızlıdırlar. Edebiyatta daha çok itaat etmesi, dizginlenebilmesi, hızlı oluşu gibi özellikleriyle işlenmiştir.

Eserde Nizâmî, atı daha çok hızlı giden bir hayvan olması sebebiyle ele alınmıştır. Savaş sahnelerini tasvir ederken, atın bu özelliklerine dikkat çekmektedir.

تکاور ده اسب مرصع فسار همه زیر هرای گوهر نگار

Başında kızıl yele olan on yulki at, mücevherlerle süslenmiş süvarilerin altında.

(181/24)

زده موبدش نعل زرین بر اسب شده نام آن خانه آذر گشسب

Sahibi atına altın nal vurmuştur, o evin adı Azergoşesb olmuştur. (186/14)

سه چیز است کان در سه آرامگاه بود هر سه کم عمر و گردد تباه

به هندوستان اسب و در پارس پیل به چین گربه زینسان نماید دلیل

Üç şey üç yerde her üçü de az ömürlü ve bozuk olur.

Hindistan'da at, İran'da fil, Çindeyse kedi, böylece görülmüştür. (195/13)

³⁵³ Yıldırım, 295.

³⁵⁴ Albayrak, *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Sözlüğü*, 43.

براسبی بخاری به بالای پیل خروشان و جوشانتر از رود نیل

Fil büyüklüğünde Buharalı bir ata binerek, sanki nil ırmağı gibi coşarak ve haykırarak geldi. (238/20)

دو اسبه سپه سوی ظلمات راند بر آن ماندگان نایی برنشانند

Dört nala orduyu karanlığa doğru sürükledi, geride kalanların başına da bir vekil bıraktı. (272/10)

3.18.4. Baykuş (Coğd)

Başları büyük, kanatları uzun, pençeleri keskin, geceleri avlanan, ürkek ve yırtıcı kuşlardır.³⁵⁵ “Coğd”, “Bûf”, “bûm”, “behmenmorg”, “bâygûş”, “nemmâm”, “morg-i şeb”, “bûlbûl-i genc”, ve “kûç” gibi isimlerle de bilinir. Genellikle ıssız ve virane yerlerde yaşarlar. Ötüşü, ölüm haberi sayılır. Fars edebiyatında “viraneler ve harabeler ahalisinden” diye tasvir edilir.³⁵⁶

Genellikle insanların olmadığı yıkık ve harabe mekânlarda yaşayan baykuşlar, uğursuz kabul edilmişlerdir. Bu nedenle şair, İskender’in yakıp yıktığı ve fethettiği ülkelerden bahsederken geçtiği yerlere baykuş’un ulaştığını yani onun her yeri harabeye çevirdiğini ifade eder.

سپاهی چو آتش سوی روم راند کجا او شد آن بوم را بوم خواند

Ateş gibi bir ordu Rum’a doğru taşıdı, geçtiği her yere uğursuluk götürdü. (85/5)

3.18.5. Deve

En belirgin özelliği hörgücünde yağ depolayabilmesidir. Uzun bacakları ve yayvan toynaklı ayakları kum ve karda yürümelerini kolaylaştırır. Tüylü kulak delikleri ve gerektiğinde kapanabilen burun delikleri, keskin görme ve koku alma duyuları sayesinde elverişsiz çevre koşullarına bile uyum sağlayabilirler.³⁵⁷ Sıcak ve kurak iklimin hâkim olduğu bölgelerde uzak mesafeler arasındaki taşımacılığa uygun yapıya sahip

³⁵⁵ Dihhudâ, *Luğatnâme*, “Coğd”, XVI, 35.

³⁵⁶ Yıldırım, 213.

³⁵⁷ Enverî, *Ferheng-i Rûz-i Sohen*, 742.

olan ve etinden, sütünden, derisinden, yününden, gübresinden faydalanılan bir hayvan türüdür.³⁵⁸

Susuzluğa ve açlığa son derece dayanıklı bir hayvan olduğu için eski devirlerde, özellikle çöl ikliminin hâkim olduğu yerlerde, ticaret mallarını, hazineleri taşımak ve yolculuk yapmak için elverişli bir hayvandır. Bu yüzden deverin en çok bahsedilen özelliği yük taşımalarıdır. Şair de eserde, deveyi ağır yük taşıması, dayanıklı bir hayvan olması yönüyle ele almıştır.

صد اشتر قوی پشت و مالیده ران عرق کرده در زیر بار گران

Ağır yük altında terlemiş yüz deve, ayakları güçlü ve sırtı kuvvetli. (181/25)

عماری و اشتر به هرای زر عماری کشان جمله زرین کمر

Develer ve tahtirevanlar altın süslü, o develeri çekenlerin hepsi de altın kemerli. (163/14)

از آیینیه پیل و زنگ شتر صدف را شبه رست بر جای در

Filin aynasından ve devenin çingırağından, inci yerine sedef kehribar doğurdu. (56/4)

3.18.6. Fil

Hortumu, geniş ve büyük kulakları olan memeli bir hayvandır. Karada yaşayan hayvanların en irisi olan fil, Afrika ve Asya'nın sıcak bölgelerinde yaşayan kalın derili, iri cüsseli ve güçlü bir hayvandır.³⁵⁹ İri vücuduna göre gözleri küçük, sesi nispeten ince ve tizdir. Bu ahliyle borazan sesini andırır. Asya ve Afrika fili olmak üzere iki türü vardır. Afrika fili yaşayan kara hayvanlarının en irisidir. Eski zamanlardan beri özellikle binek hayvanı olarak ve savaşlarda kullanılmışlardır. Bir nevi bugünkü tankların görevini üstlenen filler, ordunun en ön safında, hemen arkasında da piyadeler yer almıştır. Hortumlarına takılan kılıçlarla önlerine geleni kesip biçtikleri rivayet edilir.³⁶⁰

Edebiyatta genellikle büyük ve güçlü olması ile işlenir. Daha çok küçük ve zayıf şeylerle kıyaslanarak verilir. Büyüklüğün simgesi olarak kabul edildiği için uzun hor-

³⁵⁸ Ahmet Önkol, Nebi Bozkurt, "Deve", *DİA*, IX, İstanbul 1994, 222.

³⁵⁹ Enverî, *Ferheng-i Rûz-i Sohen*, 884.

³⁶⁰ Tahsin Yazıcı, "Fil", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 67.

tumu ve güçlü bedeniyle birlikte şiirlere konu edilir. İriliğini ifade edebilmek için bazen zıttı olan karınca gibi küçük şeylerle birlikte anılır. Eserde de bu özellikleriyle ele alınmıştır.

اگر پای پیست اگر پر مور به هر یک تو دادی ضعیفی و زور

Filin ayağına ve karıncanın kanadına, gücü ve güçsüzlüğü veren sensin. (12/17)

allah

بجائی میاور که جنیم ز جای ندارد پر پشه با پیل پای

Yerimden kalkmaya mecbur etme beni, sineğin kanadı filin ayağıyla yarışamaz.

(96/21)

چهل پیل با تخت و برگستوان بلند و قوی مغز و سخت استخوان

Üzerinde tahtlı ve örtülü kırk fil, hepsi güçlü ve sert kemikli. (220/20)

بسا خفته کز هیبت پیل مست سراسیمه هر ساعت از خواب جست

Sarhoş fillerin ayak sesinden, her saat başı uyuyanların hepsi korkarak uyanır.

(107/12)

ز پیشانی پیل تا پای مور نیاید ز من بر کسی دست زور

Ne aciz karınca ne de güçlü fil, benden kimse bir zarar görmez. (135/23)

مبارز طلب کرد چون پیل مست کسی کامد از پای پیلان نرست

Sarhoş (kızmış) fil gibi rakip aradı, önüne çıkan kişi fillerin ayağının altından kurtulamadı. (238/17)

3.18.7. Güvercin

Güzel tüyleri olan güvercin, zararsız oluşu ve insanlara yakın oluşuyla bilinir. “Kebter”, “kefter”, “selsele”, “hemâme”, “hemâm” adlarıyla bilinen güvercinin boynu kısa, kafası küçük ve tüyleri sıktır. Güvercinler çok uzak mesafelerden kendi yerlerine dönebilirler. Bu nedenle özellikle eskiden devletler ve krallıklar arasında haber ve mesaj taşıyan güvercinler, postacı ve elçi olarak görülmüşlerdir.³⁶¹

³⁶¹ Dihhudâ, *Luğatnâme*, “Kebûter”, XXXIX, 320; Yıldırım, 455-56.

Güvercin, diğer yırtıcı kuşlar karşısında son derece güçsüz ve zayıf bir kuştur. Eserde de bu yönüyle işlenmiştir.

غلیواژ را با کبوتر چکار به باز ملک در خور است این شکار

Kartalın güvercinle ne işi olur, böyle bir av padişah kartalına yakışır. (34/1)

3.18.8. Horoz (Horûs)

Başındaki kırmızı tacı ile bilinen horoz, ötüşüyle sabah uyanma vaktini haber vermesiyle ün salmış bir kümes hayvanıdır. Farsçada hurûş ve hurûşiden sözcükleriyle aynı kökten gelmektedir. Bu isimler, yüksek sesle ötüşü sebebiyle verilmiştir. İranlılar, horozun vaktinde ötüşünü uğurlu sayarlar ve horozun bulunduğu yere şeytanın giremeyeceğine inanırlar. Akşam vakti öten horoz ise uğursuz sayılır.³⁶²

Güneşin doğuşuyla birlikte sabahın habercisi olarak düşünülen horoz, insanlarda güzel duygular uyandıran bir hayvandır. Eserde de horozun ötüşüyle sabahın gelişini haber vermesi ele alınmış ve bu yönüyle işlenmiştir.

به غول سیه بانگ برزد خروس در آمد به غریدن آواز کوس

Horoz kara deve haykırmaya başladı (sabah oldu), davulların sesi yükseldi. (60/17)

خروس غنوده فرو کوفت بال دهل زن بزد بر تیره دوال

Yatmış horozlar kol kanat çırpmaya başladı; davulcular davullarını seslendirdi. (sabahı haber verdi). (53/2)

خروس صراحی درآمد به جوش خروش از سر خم همی گفت نوش

Sürahideki horoz (kabaktan sürahi) seslenmeye başladı, kadehin başındaki şarap köpükleri, afiyetle iç dedi. (133/25)

³⁶² Yıldırım, 384.

3.18.9. Kurt

Kafası büyük, kulakları kısa, tüylerinin rengi çeşitlilik gösteren bir hayvandır.³⁶³ Vahşi ve yırtıcı özellikleriyle dünyanın en tehlikeli hayvanlarından biridir. Sinsice sürü hayvanlarına saldırarak sürüleri çalıp telef eder. Bu yüzden insanlar tarafından tehlikeli olarak görülmüşlerdir.

En önemli özelliği sinsi ve aldatıcı olmasıdır. Kurt, aniden avına sardırmasıyla bilinir. Bu özelliklerinden dolayı sinsi, aldatıcı ve tehlikeli kişiler kurda benzetilir. Eserde şair, tehlikeli olması yönüyle ele almıştır.

چو صبح از دم گرگ برزد زبان به خفتن درآمد سگ پاسبان

Sabah (olup) kurtlar gitmeye başlayınca, bekçi köpeği uyumaya geçti. (53/1)

چنان دادگر بود کز داد خویش دم گرگ را بست بر پای میش

Öyle adildi ve kendi adaletine öyle inanıyordu ki kurdun kuyruğunu koyunun ayağına bağlıyordu. (44/20)

ز خردان بسی فتنه آید بزرگ که در پای پیکان بود کعب گرگ

Küçük insanlardan büyük zararlar gelir, okların ucunda büyük zarar (kurt) vardır. (183/20)

3.18.10. Samur

Kuzey kutbunda yaşayan ve yumuşak tüyleri olan bir hayvandır. Kürküyle meşhurdur ve en fazla kürk ticareti yapılan hayvanlar arasındadır. Postu çok kıymetlidir.³⁶⁴ Şiirlerde de daha çok kıymetli postundan dolayı ele alınmıştır.

Eserde İskender'in Serir vilayetine gidişinin anlatıldığı başlık altında, onu karşılam için hazırlanan hediyeler arasında siyah samur kürkü ve beyaztilki derisi gibi kıymetli hediyelerin olduğundan bahsedilir.

ز هر موینه کان چو گل تازه بود گرانمایه ها بیش از اندازه بود

Taze çiçek gibi olan pahalı postlardan bir sürü vardı. (174/12)

³⁶³ Enverî, *Ferheng-i Rûz-i Sohen*, 1013.

³⁶⁴ Enverî, *Ferheng-i Rûz-i Sohen*, 703.

سمور سیه روبه سرخ تیغ همان قاقم و قندز بی دریغ

Siyah samur ve kırmızı derili tilki, aynı zamanda kakım ve kunduz postları boldu.

(174/13)

3.18.11. Şahin (Laçın/Doğan)

Yüksek ve kayalık yerlerde yaşayan uzun kanatlı, keskin sesli, avcı kuşlar familyasından olan güçlü kuşlardan biridir.³⁶⁵ Güçlü ve geniş kanatları sayesinde havada yorulmadan saatlerce uçabilen şahin; tavşan, yılan ve hayvan leşleriyle beslenir. Cesurdur ve kendisinden daha iri kuşlara bile korkusuzca saldırabilir. Şah-ı morğan yani kuşların şahı nitelemesiyle anılır.³⁶⁶

Edebiyatta daha çok avlayıcılığı ile ele alınır, şiirde göz ve bakışları ile işlenir. Sevgilinin saçları ve gözleri şahine, bakışı da şahin bakışına benzetilir.³⁶⁷

Eserde şahin, güçlü oluşu ve avlanma özelliğine sahip oluşuyla ele alınır. Ordudaki askerler, ok ve mızrak atmada öylesine güçlüdür ki bu yönüyle şahine benzetilir. Şahinler daima yüksekte uçan bir yırtıcı kuş türüdür. İskender'in de mülkünün üstünde iki koruyucu şahin kuşu uçmaktadır.

یکی کاروان جمله شاهین و باز به چرز و کلنگ افگنی تیز تاز

Öyle bir ordu ki şahinlerle dolu, ok ve mızrak atmakta da hızlı ve başarılı.

(220/19)

به پرواز ملکت دو شاهین به کار یکی در خزینه یکی در شکار

Mülkünün gökyüzünde iki şahin gezmektedir, birisi hazine işinde biri av işinde.

(37/12)

چو شاهین بحری درآید به کار دهد ماهیان را ز مرغان شکار

Deniz şahini gibi işe girince, balıkları kuşlara yedirir. (202/10)

کجا عدل من سر برارد چو سرو ز بیداد شاهین نترسد تذرو

³⁶⁵ Dihhudâ, *Luğatnâme*, “Şâhîn”, XXX, 186.

³⁶⁶ Yıldırım, 651.

³⁶⁷ Pala, 418.

Benim adaletim selvi gibi nerede yeşerirse, orada sülünler bile şahinlerden korkmazlar. (137/6)

3.18.12. Tavus

Alakuş veya gelin kuşu adıyla da bilinen tavus kuşu, Büyük İskender'in Hindistan'dan Avrupa'ya getirdiğine inanılan kuşlardan biridir. Başındaki sorgucu, rengârenk kanat ve kuyruk tüyleriyle diğer kuşlardan farklı ve çekici bir görünüme sahiptir.³⁶⁸

Esede Nizâmî, tavus kuşunu cilveli ve gösterişli olması yönüyle ele almış ve Cins Arap atlarına sıfat yapmıştır.

همان زنده پیلان گنجینه کش همان تازی اسبان طاووس وش

Hazineler taşıyan güçlü filler, Tavus cilveli, cins Arap atları. (70/6)

ز حلق خروسان طاووس دم فرو ریخت در طاسها خون خم

Kuyrukları tavus kuşu gibi güzel horozların boğazından, leğenlere şarap gibi kan döküldü. (134/1)

3.18.13. Tilki (Rûbâh)

Ağzı ve burnu uzun ve sivri, cinsine göre farklı renklerde olan kuyruğu uzun ve postu kıymetli bir hayvan türüdür.³⁶⁹ Kurnazlığı ve hilesiyle bilinen bir hayvandır. Hilekârlığıyla tanınan bu hayvan kolay kolay kendisini tehlikeye atmaz. Özellikle kümes hayvanlarına zarar verir.

Edebiyatta da hızlı olması, zekâsı, postunun güzelliği, kurnazlığı ve hilekâr oluşu gibi özellikleriyle şiire konu edilmiştir.

دو سوراخ چون روبه حيله ساز یکی سوی شهوت یکی سوی آز

İki deliği kurnaz tilki gibi, birisi tamaha doğru açılır birisi şehvete doğru. (55/18)

اگر در میانجی دلیر آمدم نه از روبه از نزد شیر آمدم

Eğer arabulukta cesaret gösteriyorsam, aslan tarafından geldiğim içindir, tilki tarafından değil. (153/7)

³⁶⁸ Ömür Ceylan, "Tavus", *DİA*, İstanbul 2011, XXXX, 184.

³⁶⁹ Enverî, *Ferheng-i Rûz-i Sohen*, 612.

چو شیران سرپنجه بگشای چنگ چو روبه میارای خود را به رنگ

Aslanlar gibi turnaklarını göstererek kendini tanıt, tilki gibi bin renge boyanma (kurnazlık yapma). (23/17)

3.18.14. Turaç Kuşu

Siyah ve beyaz tüyleri olan, güzel öten, eti lezzetli, kekliğe benzeyen fakat keklik-ten biraz daha büyük, iri gagalı bir kuştur.³⁷⁰

Şair, Berdea vilayetini servi ve söğüt gibi türlü ağaçların olduğu yeşil bir yer olarak tasvir eder. Dallarında turaç kuşu gibi çeşitli kuşların da huzurla öttüğünden bahse-der.

ز تیهو و دراج و کبک و تذرو نیابی تهی سایه بید و سرو

Servinin ve söğüdün gölgesini, keklik, tuğrul, turaç ve sülünden boş bulamazsın. (147/5)

چو برگ گل سرخ بر شاخ سرو بر او گاه دراج و گاهی تذرو

Servinin dalında kırmızı gül yaprağı gibi, bazen keklik bazen turaç kuşu öter. (162/15)

3.19. DİLLER

3.19.1. Soğdça

Soğd isminin aslı Eski Farsça Suguda, Yeni-Avesta Suğda olup Grek kaynakla-rında Sogdioi (Sogdianoï) şeklinde geçer ve ülkelerine Sogdiana denir. Soğd ülkesi, en önemli merkezleri Semerkant ve Buhara olmak üzere Amuderya ile Siriderya arasında yayılan ve günümüzde Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan sınırları içinde kalan coğrafi bölgeyi kapsar. Orta Farsça dönemi dillerinden biri olan Soğdca ise coğrafi ve siyasî sınırların çok ötesinde, bir ara bütün İpek yolu güzergâhında konuşulan uluslararası bir dil halini gelmiştir.³⁷¹

³⁷⁰ Enverî, *Ferheng-i Rûz-i Sohen*, 526.

³⁷¹ Ahmet Taşağıl, "Sogd", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 348.

Eserde İskender, Çin üzerine sefer düzenleyip onları mağlup ettikten sonra Çin hakanı İskender'i sarayında ağırlar ve eğlence meclisi kurar. Mecliste farklı dillerde şarkılar söylenmeye başlanır. Soğdça da bu dillerden biridir.

بريشم نوازان سغدى سرود به گردون برآورده آواز رود

Soğdça şarkı söyleyen ipek seslilerin, sazlarının sesi göklere yükseldi. (220/7)

3.19.2. Pehlevîce

Orta Farsça olarak da bilinen Pehlevîce, Eşkaniler ve Sâsânîler döneminde İran'da kullanılan resmi dilin adıdır. Bu dil, İran'da İslam sonrası dönemlerde de kullanılmış ve bu dilde eserler yazılmıştır.³⁷²

Eserde İskender'in şenlik meclisinde söylenen şarkılardan bazıları da bu dilde söylenmiştir.

سر ايندگان ره پهلوى ز بس نغمه داده نوارا نوى

Pehlevî makamını söyleyenler, şarkılara tazelik katıyorlardı. (220/8)

3.20. FAL

Fal; uğur, kadem, meymenet, ilerde yapılması düşünülen bir işin hayırlı ve faydalı sonuçlar vereceğine dair bazı ipuçlarının ve işaretlerin bulunduğu inanmaktır. Şeyhin hal, hareket ve tavırlarını ilerde iyi şeylerin olacağını işareti olarak kabul etmek de faldır. Bazı şeylerde uğur (tefe'ül) bulunduğunu kabul etmek günah değildir fakat uğursuzluğa (teşe'üm) inanmak günah olarak kabul edilir.³⁷³

İnsanın içgüdüsel bir şekilde geleceğini bilme isteği, tarih boyunca bunu farklı yöntemlerle keşfetmeye çalışmasına sebep olmuştur. Fal, gayb âlemine açılan bir kapı olarak görülmüş ve edebiyatta da önemli bir yer edinmiştir.

Şerefname'de geçen fal mefhumu, eserde kayda değer unsurlardan biri olarak düşünülebilir. Nizamî, falı her zaman hayra yorma eğiliminde olmuştur. Eserin asıl kahramanı olan İskender, falın gücüne inanmakta ve bazı önemli kararlar almadan önce bu yola başvurmuştur. Örneğin İskender, Dârâ ile savaş kararı vermeden önce çölde av-

³⁷² Yıldırım, *İran Edebiyatı (Başlangıçtan İslamiyete Kadar)*, 54.

³⁷³ Uludağ, 132.

lanırken iki kekliğin birbirleriyle dövüştüklerini görür ve keklilikleri izlemeye koyulur. O esnada kuşlar arasında fal tutar ve savaşın sonucunu görmek için bekler. Birine kendi adını diğerine ise Dârâ'nın adını koyar. Uzun süren mücadeleden sonra kendi adını koyduğu keklilik galip gelir. Bunu gören İskender, falı zafere yorar. Yenilen kekliğin başını parçalamak için gelen kartal, kekliğin başını parçalayınca İskender, bu duruma üzülür ve öfkelenir. Fakat anlar ki talihi ona yardımcı olacak ve Dârâ'yı yenerek bahtiyar olacaktır. Şair, eserinde falın ruhsal etkisini önemsemiş ve göz ardı etmemiştir. Bunu da ağaşıdaki beyitlerde açıkça görmek mümkündür.

ز بهبود زن فال کان سود تست که به بود تو اصل بهبود تست
مرنج ار نزاری که فربه شوی چو گوئی کز این به شوم به شوی

Hayrı dile çünkü fayda ondandır, çünkü iyi fal tutmak uğur getirir.

Hastaysan bile rencide olma (çünkü) bundan daha iyiyim dersin iyi olursun.

(142/21)

چنان برگشاید پرو بال او که نیک اختری خیزد از فال او

Öyle kol kanat açtı ki falı bile uğurlu çıktı. (34/7)

مخالف شکن شاه پیروز بخت به فیروز فالی برآمد به تخت

Düşmanı yenen bahtlı padişah, şahane bahtıyla tahta oturdu. (72/21)

یکی را نشان کرد بر نام خویش برو بست فال سرانجام خویش

Kendisi için birini belirledi, kaderini onun falına bağladı. (75/23)

دگر مرغ را نام دارا نهاد بر آن فال چشم آشکارا نهاد

Diğer kekliğe Dârâ adını koydu, netice almak için onlara baktı. (75/24)

سر از کوی نیک اختری برزند به نیک اختری فال اختر زند

Uğurlu sokaklarda gezer, uğurunu göstermek için yıldız falı tutar. (79/13)

سکندر جهان داور هوشمند درین فالها دید فتحی بلند

Dünyanın akıllı hâkimi olan İskender, bu fallarda şanlı bir zafer gördü. (84/10)

مبارک بود فال فرخ زدن نه بر رخ زدن بلکه شه رخ زدن

بلندی نمودن در افکنـدگی فراهم شدن در پراکنـدگی

چو شمع از درونسو جگر سوختن برونسوز شادی برافروختن

Her falı hayra yormak iyidir, kaleyi vurmak değil kaleyle şahı vurmak (yenmek) iyidir.

Düştüğünde bile güçlü olmak, ızdırapta bile güçlü görünmek.

Mum gibi ciğerinin içinden yansa bile dışardan daima mutlu görünmek. (142/15)



SONUÇ

Nizâmî-yi Gencevî, Selçuklu dönemi İran edebiyatının önemli şairlerinden biridir. *Divân*'ı ve 35.000 beyitten oluşan *Hamse*'siyle kendinden sonra kaleme alınan mesnevi türüne öncülük etmiştir. Birçok farklı ilim dalında bilgi sahibi olan şair, iyi bir eğitim görerek yetişmiştir. *Hamse*'yi oluşturan mesnevilerin her birini dönemin hükümdarlarının istek ve arzuları üzerine kaleme almış olmasına ve her bir eserini bir padişaha ithafen yazmış olmasına rağmen saray şairi olup sarayda yaşamayı değil münzevi bir hayat yaşamayı tercih etmiştir.

Çağdaş araştırmacıların çoğu, Nizâmî'nin yazmış olduğu hikâyelerin neredeyse hepsinin sembolik anlamlar barındırdığını ve güçlü bir tasavvufî altyapısı olduğunu düşünmektedirler. Eserlerine bakıldığı zaman onun sûfî bir şair olduğu görülmektedir; nitekim kendisinden sonra yazılan tasavvufî metinlere de öncülük etmiştir.

Pek çok şair, yazar ve araştırmacının çalışmalarına konu olan İskendernâmeler, Firdevsî'den sonra müstakil bir eser olarak ilk kez Nizâmî-yi Gencevî tarafından kaleme alınmıştır. Fars edebiyatında başlayarak Türk edebiyatı ve diğer pek çok dil ve edebiyatta işlenen İskender hikâyelerinin birçoğu Nizâmî'nin *İskendernâme*'sinden esinlenilerek yazılmış ve bu mesnevinin manzum ve mensur pek çok örneği kaleme alınmıştır.

Nizâmî'nin manzum olarak kaleme almış olduğu *İskendernâme*'sinin ilk kitabı olan *Şerefnâme* adlı eseri, 6880 beyitlik bir mesnevi olup mütekârip bahrinde feûlün, feûlû, feûlün, feal/feûl vezninde yazılmıştır.

Şerefnâme, Nizâmî'nin olgunluk dönemi eseri olup onun temiz bir ahlâk ve bilgelikle yoğrulmuş olan dünya görüşünün bir yansımasıdır. O, İskender'i hem ideal insan hem de ideal hükümdar olarak ele almış, ona attettiği vasıfları kendi dünya görüşüyle yoğurmuştur.

İskender ya da diğer adıyla İskender-i Zülkarneyn olarak da bilinen tarihî şahsiyet, iki farklı kişi olmasına rağmen hayatı ve başarılarıyla birbirlerine benzetilmiştir. Gerçekte birbirinden farklı olan bu iki karakterin özellikleri edebî eserlere konu olmuş ve bu eserlerde içi içe geçmiştir. Nizâmî de *Şerefnâme*'de, İskender hakkında anlatılan hikâye ve efsaneleri bir araya getirmiş, ona hem tarihteki İskender'in hem de Zülkarneyn'in vasıflarını yüklemiş ve İskender'i sadece ülkeler fetheden, zaferden zafere ko-

şan güçlü bir hükümdar olmaktan çıkarıp, dönemin meşhur filozoflarından ders alarak hükümdarlığına bilgelik katan, yüksek ahlak ve hikmet sahibi bir karakter olarak kurgulamıştır. Çünkü onun eserinde işlediği İskender, uğradığı her yeri yakıp yıkan ve ele geçirmek isteyen doyumsuz bir hükümdar değil, aksine fethettiği ülkeleri inşa eden ve oradaki halkların kültürlerine müdahale etmeyip bunu bir zenginlik olarak görerek kendi birikimine ekleyen bir hükümdardır. Daima hikmetin, bilgeliğin peşinde koşan, gerçeği ve adaleti arayan, uğradığı her yerde insanları hak dine çağıran Peygamber Zülkarneyn'in de ta kendisidir.

Şair, *Şerefnâme*'de İskender'in savaşlarını ve zaferlerini tasvir ederken tarihî olaylardan zaman zaman faydalanmakla birlikte, hikâyelerin çoğunu kendisi kurgulamış, dâhiyane sahneler meydana getirmiş ve bu sahneleri yüksek bir şiir diliyle süslemiştir.

Bununla birlikte eserde geçen beyitlerin pek çoğunda gizli, örtülü anlamların varlığı dikkat çekmektedir. Kahramanlık unsurlarını ve şiddetli savaş sahnelerini anlatırken bile bezme ait unsurları etkili şekilde kullanabilen yani bezm ve rezm unsurlarını şiirinde ustalıkla birleştiren ender şairlerden biridir.

Eserde, mesnevilerde gelenek olan tevhid, münâcât, na't, mi'râc, sebep-i te'lif, bahar tasviri gibi bölümlerden sonra destanların anlatımına geçilmiştir. *Şerefnâme*'nin en dikkat çeken yönlerinden biri, her bir destanın başında bulunan sâkînâme ve enderz-name bölümleridir. Şair, bunlarla hikâyeyi monoton bir anlatımdan kurtarmayı hedeflemiştir. Eserde kullanılan sâkînâme türü, Fars edebiyatına ilk kez Nizâmî tarafından kazandırılmıştır. Onun sâkînâmelerinin en büyük özelliği arifâne konuları, şiirde örtülü ve gizli bir şekilde işlemesidir. Şair sâkînâme başlığı altındaki beyitlerde, adaletsizlik, dünyanın faniliği gibi konulara yer vererek, sâkînin de yardımıyla, okuyucuyu dünyanın derdinden ve sıkıntısından uzaklaştırmak istemiştir.

Hikâye başlarında yazdığı enderz bölümlerinde de şair, muhatabına bazı ahlâkî davranışları kazandırmayı ve onları ahlâk dışı davranışlardan uzak tutmayı amaçlayarak öğütler vermiştir. Bu öğütler bazen saray mensuplarına, bazen de halkın geneline yöneliktir.

Asıl hikâyenin olduğu destanlar bölümünde; İskender'in döneminde ve tarihte yaşamış hükümdarlar, filozoflar, tarihî ve efsanevî kişiler ve peygamberlere kadar oldukça

hacimli bir şahıs kadrosu göze çarpmaktadır. Şair, İskender anlatımını zenginleştirebilmek için yazılı ve sözlü kaynaklardan çokça istifade etmiştir.

Bunlarla birlikte eserde işlenen dinî şahsiyetler, dinî terimler ve tarihî konular, Nizâmî'nin dinî ve tarihî konularda ne kadar bilgi sahibi olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim bu çalışmasıyla şair, İskender'in oldukça geniş bir coğrafyadaki egemenliğini ve maceralarını gözler önüne sermektedir.

Çalışmanın başta Nizâmî'nin *Şerefnâme*'si ve başka şairlerin *İskendernâmeler*'i hakkında araştırma yapacak bilim insanlarına fayda sağlayacağını umut ediyoruz.



KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ ve muzîlu'l-ilbâs amme's-tehera mine'l-ehâdîsi alâ elsineti'n-nâs*, II, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1351 hş.
- Âfitâb, Asger, "Emîr Hüsrev, Nehostin u Bozorgterîn-i Mukallid-i Nizâmî", *Mecmua-yi Makâlât-i Kongre-yi Beynu'l-milelî-yi Nohomîn Sede-yi Tevellud-i Hekîm Nizâmî-yi Gencevî*, Tahran 1372 hş., I, 72-85.
- Ahmad, S. Maqbul, "Hindistan", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 73-75.
- Ahmedî, *İskendernâme* (çev. Furkan Öztürk), İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018.
- Akalın, Nazir, *Nizâmî-yi Gencevî'nin Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Leyli u Mecnun Mesnevisinin Tahkiye Unsurları Açısından Tahlili* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜ., SBE., Erzurum 1994.
- Akkuş, Metin, *Divan Şiirinde İnsan, Dini Kişilikler*, Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 2000.
- Akpınar, Yavuz, "Nizâmî", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, VII, Dergah Yay., İstanbul 1990, 71.
- Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, I-II, İnkılâp Yay., İstanbul 1988.
- Akyol, Aysun, *Hamzavî Kısası İskender Metin Sözlüğü ve Dilbilgisi Özellikleri*, Ankara Üniv., Sosyal Bilimler Ens., (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1990.
- Albayrak, Nurettin, *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Sözlüğü*, Kapı Yay., İstanbul 2010.
- _____, "İsfendiyâr", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 511-512.
- Aliyef, Rüstem, *Nizâmî-yi Gencevî*, Yazıcı Neşriyatı, Bakü 1991.
- Artun, Erman, *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.
- Ateş, Ahmed, "Nizâmî", *MEB İA*, IX, İstanbul 1988, 318-327.
- Avcı, İsmail, *Türk Edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed Rıdvan'ın İskendernâmesi*, Balıkesir Üniv., Sosyal Bilimler Ens., (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Balıkesir 2013.

Avcı, Casim, “Rum”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 225-226.

Avcı, Sedat, “Rusya”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 251-253.

Ayçiçeği, Bünyamin, *Behiştî Ahmed Sinan (Ö. 1511-12?)’ın İskender-Nâme’si (İnceleme-Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2014.

_____, “Ahmedî ile Behiştî’nin İskender-nâme’lerinin Şekil ve Muhteva Bakımından Karşılaştırılması”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 10, İstanbul 2013, 129-204.

Aydın, Mustafa, “Şirvan”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 204-206.

_____, “Tiflis”, *DİA*, İstanbul 2012, XLI, 150-153.

Aydınlı, Osman, “Semerkant”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 481-484.

Âyetî, Abdulmuhammed, *Gozide-i İskendernâme-yi Nizâmî-yi Gencevî* (1. Baskı), İn-tişârât-i İlmî u Ferhengî, Tahran 1372 hş.

Azade, R., *Nizâmî, İnciler* (haz. Vahdet Sultanzade, Muhsin Nağısoylu), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991.

Bahtiyârî, Huseyn-i Pejmân, *Tahlîl-i İskendernâme-yi Nizâmî* (1. Baskı), İbn-i Sina, Tahran 1344 hş.

Balcı, Musa, *Taşa Kazınmış Sözler İslam Öncesi Fars Öğüt Edebiyatı*, Büyüyen Ay, İstanbul 2016.

Batuk, Cengiz, “Nemrud”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 554-555.

Berzger, Huseyn “Enderznâme”, *Dânişnâme-yi Edeb-i Fârsî*, I, Tahran 1378 hş., 163.

Bilge, Mustafa L., “Aden”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 367-369.

Bosworth, A. B., *Büyük İskender’in Yaşamı ve Fetihleri, Fetih ve İmparatorluk* (çev. Hamit Çalışkan), Dost Kitabevi, Ankara 2005.

Boyce, Mary, *Târîh-i Kîş-i Zerdüşt* (çev. Humâyûn San‘atizâde), II, Tahran 1375 hş.

Bozorgî, Muhammed Rızâ, “Dîv Der Şahnâme”, *Neşriye-yi Metn-i Pejûhiş-i Edebî*, Dânişgâh-i İmâm Humeynî, 1379 hş., S. 13, 76-100.

Câfer, Mehmed, *Nizâmî'nin Fikir Dünyası*, Bakû 1982.

Câmî, Abdurrahmân, *Heft Evren (tsh. Murtazâ Muderris-i Gîlânî)*, (2. Baskı), Neşr-i Ahûrâ, Tahran 1386 hş.

Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2005.

Ceylan, Ömür, "Tavus", *DİA*, İstanbul 2011, XXXX, 184-185.

Chelkowski, P. J. "Nizamî Gandjawi", *Encyclopaedia of Islam*, Oxford/Oneworld Publication, Leiden 1995, VIII, 76-81.

Çandarlıoğlu, Gülçin, "Çin", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 318-323.

Çapan, Pervin, "Şeyh Galib'de Ateş İmajına Dair", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2005, Bahar, S.12, 137-166.

Çelebi, İlyas, "Hızır", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 407-409.

Çelebioğlu, Âmil, *Türk Edebiyatı'nda Mesnevi (XV. yy. 'a kadar)*, Kitabevi Yay., İstanbul 1999.

Çetin, Osman, "Horasan", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 234-241.

Çınar, Bekir, *Taşlıcalı Yahya Gencîne-yi Râz İnceleme, Metin, İndeks*, Erciyes Üniv., Sosyal Bilimler Ens., (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 1995.

Çiçekler, Mustafa, "Mesnevi", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 320-321.

Değirmençay, Veyis, *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-i Edebî*, Aktif Yayınları, Ankara 2014.

_____, *Farsça Edatlar ve Bağlaçlar Sözlüğü* (1. Baskı), Kurtuba Kitap, İstanbul 2010.

_____, *Farsça Arûz ve Kâfiye* (2. Baskı), Atatürk Üniversitesi Ofset Tesisleri, Erzurum 2012.

Demirci, Kürşat, "Hârût ve Mârût", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 262-263

Destgîrdî, Vahîd, *Şerefnâme-yi Nizâmî-yi Gencevî* (3. Baskı), Matbaa-yı Armağan, Tahran 1378 hş.

_____, *Şerefnâme-yi Nizâmî-yi Gencevî* (1. Baskı), İntişârât-i Râh-i Câvidân, Tahran 1390 hş.

- _____, *Gencîne-yi Gencevî* (2. Baskı), Matbaa-yı Armağan, Tahran 1376 hş.
- Dihhudâ, Ali Ekber, *Lugatnâme*, İntişârât ve Çâp-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran 1335 hş., 40 Cilt.
- _____, *Emsâl ü Hikem*, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran 1376 hş., I-IV.
- Dehgân, Ali, Dâdres, Muhammed, “Tehevulât-i Ustûre-i Simurg der Gozer Ez Hemâse Be İrfân”, *İrfâniyât der Edeb-i Fârsî*, Tahran 1391 hş., S. 10, 51-66.
- Doğaner, Suna, “Mısır”, *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 553-555.
- Dursun, Davut, “Gürcistan”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 310-311.
- Ebu'l Kelâm Âzâd, *Zülkarneyn Kimdir?*, İz Yay., İstanbul 2000.
- Ece, Selami, “Figânî From Karaman and his İskendername”, *International Review of Turkology*, 2009, Vol. 2, Nr. 3, 29-37.
- Efendizâde, Oktay, “Gence”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 17-20.
- Emîr Hüsrev-i Dihlevî, *Âyîne-i İskenderî* (tsh. Emîr Ahmed Şerifi), Şekâyık, Tahran 1362 hş.
- Enverî, Hasan, *Ferheng-i Kinâyât-i Sohen I-II* (1. Baskı), İntişârât-i Sohen, Tahran 1383 hş.
- _____, *Ferheng-i Rûz-i Sohen* (3. Baskı), İntişârât-i Sohen, Tahran 1383 hş.
- Erdem, Sargon, “Abanoz”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 9-10.
- Ertürk, Mustafa, “Havz-ı Kevser”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 546-549.
- Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı, Meal-Tefsir* (çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İşaret Yay., İstanbul 2000.
- Esin, Emel, “Amuderya”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 98-99.
- Fayda, Mustafa, “Ebû Bekir”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 101-108.
- _____, “Hulefâ-yi Raşidîn”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 324-338.
- _____, “Muhammed”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 442-443.

- Fesâî, Mansûr Restgâr, “Fırdevsî ve Nizâmî”, *Mecmua-yi Makâlât-i Kongre-yi Beynu'l-milelî-yi Nohomîn Sede-yi Tevellud-i Hekîm Nizâmî-yi Gencevî*, Tahran 1372 hş., II, 52-65.
- _____, “Hamse Serâyî der Edeb-i Fârsî”, *Âyine-yi Mirâs*, S. 36-37, Tahran 1386 hş., 243-257.
- Fırdevsî, Ebu'l Kâsım, *Şahnâme* (2. Baskı), İntişârât-i Kitâb-i Âbân, Tahran 1374 hş.
- _____, *Şahnâme* I-V (nşr. Muhammed-i Debirsîyâkî), Tahran 1370 hş.
- _____, *Şahnâme* (çev. Necati Lugal), (1. Baskı), Kabalcı Yay., İstanbul 2009.
- _____, *Şahnâme* (çev. Nimet Yıldırım), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2016.
- Gaznevî, Senâî, *Divân-i Hakîm Senâî-yi Gaznevî* (yay. Pervîz-i Babayî), İntişârât-i Nigâh, Tahran 1375 hş.
- Gencavî, Nizâmî, *Yedi Prenses* (haz. Atilla Dirim), Yurt Kitap Yay., Ankara 2004.
- Genceli Nizâmî, *Heft Peyker-Yedi Sûret*, Farsça'dan Çeviren, Mehmet Emin Yümni, (haz. Aytekin Yıldız), Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2013.
- Gençosman, M. Nuri, *Nizâmî Mahzen'ül-Esrâr*, MEB Yay., AÜ Basımevi, Şark-İslâm Klâsikleri, İstanbul 1993.
- Gibb, E. J. Wilkinson, *Osmanlı Şiir Tarihi, A History of Ottoman Poetry* (trc. Ali Çavuşoğlu), I-II, Akçağ Yay., Ankara 1999.
- Gılânî, Murtazâ Müderris, *Heft Evrenç*, Tahran 1337 hş.
- Gomşei, Huseyn-i İlahî, *Şahnâme-i Fırdevsî* (trc. Nâhîd-i Ferşâdmîhr), Neşr-i Muhammed, Tahran 1386 hş.
- Gökyay, Orhan Şaik, “İskendernâme”, *MEB İA*, İstanbul 1997, V/II, 1089.
- Gündüz, Şinasi, “Mecûsîlik”, *DİA*, İstanbul 2003, XXVIII, 279-284.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, “Hüsrev ü Şîrîn”, *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 56.
- Hacısalihioğlu, Mehmet, “Yunanistan”, *DİA*, Ankara 2013, XXXXIII, 586-595.
- _____, “Makedonya”, *DİA*, İstanbul 2003, XXVII, 437-444.

Hakîm Nizâmî-yi Gencevî, *Külliyât-i Hamse-yi Hakîm Nizâmî-yi Gencevî* (tsh. Vahîd Destgirdî), (3. Baskı), İntişârât-ı Behzâd, Tahran 1390 hş.

———, *Hamse-i Nizâmî* (tsh. Sâmiye Basîr-i Mujdehî), (2. Baskı), İntişârât-ı Dûstân, Tahran 1383 hş.

———, *Hüsrev ve Şîrîn* (çev. Sabri Sevsevil), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986.

———, *Leylâ ve Mecnûn* (çev. A. Naci Tokmak), (1. Baskı), Say Yayınları, İstanbul 2013.

———, *Heft Peyker* (tsh. Hamid Rızâ Mecdabadî), Neşr-i Pervân, Tahran 1390 hş.

———, *İskendernâme, (Şerefname)*, (trc. Abdulla Şaik), Lider Neşriyat, Bakü 2004.

———, *İskendernâme, (İkbalname)*, (trc. Mikayıl Rzaquluzade), Lider Neşriyat, Bakü 2004.

———, *Dîvân-ı Kasâyid u Gazeliyyât-ı Nizâmî-yi Gencevî* (tsh. Saîd Nefîsî), İntişârât-ı Fûrûgî, Tahran 1368 hş.

Hândmîr, *Habîbü's-sîyer*, Kitâbfurûşî-yi Hayyam, I, Tahran 1362 hş.

Harman, Ömer Faruk, “İsâ”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 465-472.

———, “Mûsâ”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 207-213.

———, “İbrahim”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 266-272.

———, “Meryem”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 237-242.

Herişçi, Gaffâr, “Heft Peyker ve Sohen-i Çend der Pirâmun-i Muzâhir-i Zerdüşîgerî der Ân”, *Mecmua-yi Makâlât-i Kongre-yi Beynu'l-milelî-yi Nohomîn Sede-yi Tevel-lud-i Hekîm Nizâmî-yi Gencevî*, Tahran 1372 hş., III, 78-90.

Husâmpûr, Saîd, “Sîmâ-yi İskender der Âyînehâ-yi Movcdâr”, *Pejûhişhâ-yi Zebân ve Edebiyyât-i Fârsî*, Dânişgâh-i İsfahan, S. 2, 1389 hş., 61-81.

Hourcade, Bernard, “İran”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 392-394.

İkbal, Muhammed, *Cavidname* (çev. Annemarie Schimmel), Kaknüs Yay., İstanbul 2010.

- Kalfa, Mahir, *Kıssa-i İskender 301a-405a (Giriş-Metin-Dizin)*, Ankara Üniv., Sosyal Bilimler Ens., (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1994.
- Kan, Kadir, “Emîretü’l-Mü’minîn: Zübeyde Binti Câfer”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.11, S. 2, 2011, 167 -198.
- Kanar, Mehmet, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul 2010.
- _____, “Firdevsî”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 125-127.
- _____, Nizâm-yi Gencevî, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 183-185.
- Karahan, Abdülkadir, *Figânî ve Divançesi*, İÜEF Yay., İstanbul 1966, IX.
- _____, “Mukâyese-yi Leylâ vü Mecnûn-i Nizâmî ve Fuzûlî”, *Mecmua-yi Makâlât-i Kongre-yi Beynu ’l-milelî-yi Nohomîn Sede-yi Tevellud-i Hekîm Nizâmî-yi Gencevî*, Tahran 1372 hş., II, 657-664.
- Karaismailoğlu, Adnan-İsmet Sanlı, “Arap ve Fars Edebiyatları”, VIII-XIII. Yüzyıllar *Türk Edebiyatı* (edt. Kemal Yavuz-İsmet Sanlı), Anadolu Ü. Yay., Eskişehir 2011, 34-59.
- Karaismailoğlu, Adnan, *İran Edebiyatında Sâkînameler*, Erzurum 1991.
- _____, “Sâkînâme”, *DİA*, Ankara 2004, XXXIV, 14-15.
- _____, “Acem”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 321.
- Karayev, Yaşar, *Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999.
- Kaya, Doğan, *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2010.
- Kaya, Mahmut, “İskender”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 555-557.
- _____, “Aristo”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 375-378.
- Kazvînî, Molla Abdünnebî Fahrüzzamân, *Tezkire-i Meyhâne* (nşr. Ahmed Gülçîn-i Meânî), Tahran 1390 hş.
- Keyvânî, Mecdüddîn, *İskender der Edeb-i Fârsî*, Dânişnâme-yi Zebân u Edebiyâtî Fârsî, I, Tahran 1384 hş.

- Kırca, Celal, “Âd”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 333-334
- Konukçu, Enver, “Gazne”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 479-480.
- Köprülü, Mehmet Fuat, *Edebiyat Araştırmaları II*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Kur’ân-ı Kerim Mealî* (haz. Halil Altuntaş; Muzaffer Şahin), Diyanet İşleri Baş. Yay., Ankara 2003.
- Kurbanov, Babek Osmanoğlu, “Nizâmî’nin Mûsiki Dünyası”, *Yedi İklim*, VII, S. 54-55.
- Kurnaz, Cemal, *Hayâlî Bey Divanının Tahlili*, Kurgan Edebiyat Berikan Yayınevi, Ankara 2012.
- _____, “Felek”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 306-307.
- Kurt, Halil, “Yemen”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIII, 400-401.
- Kurtuluş, Rıza, “Keyânîler”, *DİA*, İstanbul 2002, XXV, 346.
- Levend, Agâh Sırrı, *Ali Şir Nevâî Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, I, TTK Basımevi, Ankara 1965.
- _____, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ile Mecnûn Hikâyesi*, TTK Yay., Ankara 1959.
- _____, “Bilinmeyen Eski Eserlerimizden: Ahmed Rızvân’ın İskender-nâmesi”, *Türk Dili*, 1951, I, S. 3, 144.
- _____, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- Mansur, Servet, *Gencîne-yi Hikmet der Âsâr-ı Nizâmî*, İntişârât-i Emîr Kebîr, 1378 hş.
- Menûçîhr, Hakîm, *İskendernâme*, Tahran 1327 hş.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Külliyât-i Dîvân-ı Şems* (tsh. Bediüzzeman-i Furûzanfer) (1. Baskı), Tahran 1374 hş.
- Muhammedcanov, Abdullah, “Taşkent”, *DİA*, İstanbul 2011, XL, 145-146.
- Muhammedî, Muhammed, *Ferheng-i İrânî Pîş Ez İslâm*, Tahran 1374 hş.
- Muhammedoğlu, Aliyev Salih, “Derbend”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 164.
- Mu‘în, Muhammed, *Ferheng-i Fârsî*, I-VI, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran 1375 hş.

- Mûsevî, Seyyid Mustafa, “Âyine-i İskender”, *Dânişkede-i Edebiyyât ve Ulûm-i İnsânî Dânişgâh-i Tebriz*, 1382 hş., 188.
- Mustevfî, Hamdullâh, *Târîh-i Guzîde* (haz. Abdülhüseyn Nevâî), (5. Baskı), İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1387 hş.
- Mutemen, Zeynelâbidin, *Tahavvul-i Şir-i Fârsî*, Tahran 1339 hş.
- Nâhidî Azer, Abdülhüseyn, “İskender-i Nizâmî ve İskender-i Makedonî”, *Mecmua-yi Makâlât-i Kongre-yi Beynu’l-mîlelî-yi Nohomîn Sede-yi Tevellud-i Hekîm Nizâmî-yi Gencevî*, Tahran 1372 hş., III, 303-310.
- Naskali, Esko, “İran”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 394-395.
- Nizâmî, *Leyla ile Mecnun* (çev. Ali Nihat Tarlan), MEB Yay., Ankara 2001.
- Nu’mânî, Şiblî, *Şi’rû’l-Acem Yâ Târîh-i Şu‘arâ ve Edebiyyât-i Îrân*, I, (trc. Seyyid Muhammed Takî-Fahrî Daî Gîlânî), (2. Baskı), İntişârât-ı Kitâb-furûşî-yi İbn-i Sînâ, Tahran 1335 hş.
- Nûrî, Rızâ Heyderî, Ahmed-i Hâtemî, “Seyr-i Tehavvül-i Fikrî-yi der Sâkînâme”, *Pejûhişnâme-yi Ferheng u Edeb*, S. 13., Tahran 1391, 206-239.
- Ocak, Ahmet, “Selçuklular”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 375-377.
- Okumuş, Ömer, “Câmî”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 94-7.
- Olguner, Fahrettin, “Eflâtûn”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 469-476.
- Onay, Ahmet Talat, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü* (haz. Cemal Kurnaz), Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2013.
- Öğün Bezer, Gülay, “Zengîler”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, 268-272.
- Örs, Derya, “Siyâvuş”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 308-309.
- Özaydın, Abdülkerim, “Melikşah”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 54-57.
- _____, “Hârizm”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 217-220.
- _____, “Cend” *DİA*, İstanbul 1993, VII, 359-360.
- Özervarlı, Sait, “Melek”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 40-42.

Özgüdenli, Osman Gazi, *Selçuklu Çağında Dil ve Edebiyat, Selçuklu Tarihi El Kitabı*, (edt. Refik Turan), Ankara 2012, 633.

_____, “Selçuklular”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 371-375.

_____, Osman Gazi, “İsfahan”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 497-502.

_____, “Taberistan”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 322-323.

_____, “Merv” *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 221-223.

_____, “Nîşâbur”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 149-151.

_____, “Rey”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 40-41.

_____, “Mâverâünnehir”, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 177-180.

Öztürk, Mustafa, “Zülkarneyn”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, 563-567.

Öztürk, Levent, “Etiyopya”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 488-491.

Öztürk, Nebi, “Hurma”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 391-393.

Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçay Yay., Ankara 1995.

_____, “İskender mi Zülkarneyn mi?”, *Akademik Divân Şiiri Araştırmaları*, Leyla İle Mecnun Yay., İstanbul 2003, 117-146.

_____, “Mühr-i Süleyman”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 524-526.

_____, “Leylâ ve Mecnûn”, *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 159-161.

_____, “Âyine-i İskender”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 252.

Pazarbaşı, Erdoğan, *Osmanlı Dönemi Kur’ân Tefsirlerinde Türklerle İlgili Değerlendirmeler*, EÜ., İlahiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 11, 2001, 113-140.

Pîrnîyâ, Hasan, *Kitâb-i Bâstân*, V, 3. Baskı, Tahran 1342 hş.

Purcevâdî, Nasrullah, *Can Esintisi* (çev. Hicabi Kırlangıç), (1. Baskı), İnsan Yayınları, İstanbul 1998.

Râzi, Emin Ahmed-i, *Tezkire-i Heft İklim*, I-II (nşr. Cevad Fazıl), (2. Baskı) Tahran 1389 hş.

Resulzade, Mehmed Emin, *Azerbaycan Şairi Nizâmî*, MEB Yayınları, Ankara 1951.

Rezmecû, Huseyn, “İskender u İskendernâme”, *Mecelle-i Edebiyât u Âlum-i İnsânî-yi Meşhed*, S. 32, 1380 hş.

Ritter, Hellmut, *Doğu Mitolojisinin Edebiyata Etkisi Karşılaştırmalı Edebiyat Metinleri*, (edt. Mehmet Kanar), Schola Ayrıntı Yay., İstanbul 2011.

Sadık, Huseyn Muhammedzâde, “Te’sîr-i Âferineş-i Nizâmî ber Edebiyyât-i Türkî”, *Mecmua-yi Makâlât-i Kongre-yi Beynu’l-milelî-yi Nohomîn Sede-yi Tevellud-i Hekîm Nizâmî-yi Gencevî*, Tahran 1372 hş., III, 172-177.

Sâ’dî-yi Şîrâzî, *Külliyât-i Kâmil-i Eş’âr-i Sâ’dî* (tsh. Fazlullah Dûrveş), İntişârât-ı Nigâh, Tahran 1388 hş.,

Safâ, Zebihullah, *Târih-i Edebiyyât der Ârân I-VIII* (17. Baskı), İntişârât-ı Firdovs, Tahran 1388 hş.

_____, *Hamâse Serâyî der Ârân*, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1343 hş.

_____, “Enderz”, *Ârân Nâme*, S. 27, 1368 hş., 383-404.

Safevî, Saîd Hasan, *İskender der Edebiyât-i İran*, Emîr-i Kebîr, Tahran 1364 hş.

Sâmi, Şemseddin, *Kâmusu’l-a’lâm*, V, Kaşgar Neşriyat (Tıpkıbasım), Ankara 1996.

Sâvecî, Murtezâ Zekâyî, “Nizâmî-yi Gencevî ve Selmân-i Sâvecî”, *Mecmua-yi Makâlât-i Kongre-yi Beynu’l-milelî-yi Nohomîn Sede-yi Tevellud-i Hekîm Nizâmî-yi Gencevî*, Tahran 1372 hş., I, 605-614.

Seccadî, Seyyid Cafer, *Ferheng-i Luğât ve Istilâhât ve Tabirât-ı İrfânî*, Kitâbhane-i Tuhurî, Tahran 1354 hş.

_____, *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü*, (çev. Hakkı Uygur) Ensar neşriyat, İstanbul 2007.

Sefercioğlu, M. Nejat, *Nev’î Dîvânı’nın Tahlîli*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 2001.

Semerkindî, Devletşâh, *Tezkîteru’ş-şu’arâ* (nşr. Muhammed Ramazânî), Tahran 1366 hş.

Serkârâtî, Behmen, “Efsâne-yi Âb-ı Heyât der İskendernâme-yi Nizâmî ve Rivâyât-i Diğer Dâstân-i İskender”, *Mecmua-yi Makâlât-i Kongre-yi Beynu’l-milelî-yi Nohomîn Sede-yi Tevellud-i Hekîm Nizâmî-yi Gencevî*, Tahran 1372 hş., II, 228.

Servetyân, Behrûz, *Şerefnâme-yi Nizâmî-yi Gencevî* (1. Baskı), Tahran 1368 hş.

_____, *Endîşehâ-yi Nizâmî-yi Gencevî*, Tebriz 1382 hş.

Siegfried, Lauffer, *Büyük İskender* (çev. Nilgün Sorguç), İlya Yay., İzmir 2009.

Sultanov, Memmedağa, *Rubailer Âleminde*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1990.

Sümer, Faruk, “Tuğrul Bey”, *DİA*, İstanbul 2012, XLI, 344-346.

Şekûrzâde, İbrâhîm, *Deh Hezâr Mesel-i Fârsî*, Meşhed 1372 hş.,

Şemisâ, Sîrûs, *Sebk Şinâsî-yi Şi ‘r* (2. Baskı), İntişârât-ı Firdovs, Tahran 1376 hş.

_____, *Ferheng-i Telmîhât*, İntişârât-ı Firdovs, Tahran 1389 hş.

Şeşen, Ramazan, “Buhara”, *DİA*, İstanbul 1991, VI, 363-367.

Şişman, Bekir; Kuzubaş, Muhammed, *Şehname’nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkile-ri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, 160-61.

Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, I-III (çev. Zakir Kadiri Ugan-Ahmet Temur), MEB Yay., İstanbul 1991.

Tarlan, Ali Nihat, *Genceli Nizâmî Divanı*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1944.

Taşağıl, Ahmet, “Sogd”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 348-349.

Tavukçu, Orhan Kemal, *Ahmed Rıdvan Hüsnü ü Şîrîn (İnceleme-Metin)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2000.

Tefazzülî, Ahmed, “Enûşîrvân”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 255.

Terbiyet, Muhammed Ali, *Danîşmendân-i Azerbaycan*, Matba-i Meclis, Tahran 1377 hş., 381.

Tokmak, A. Naci, *Telaffuzlu Türkçe-Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü*, Simurg, İstanbul 2001, I.

Tolasa, Harun, *Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.

Topaloğlu, Bekir, “Allah”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 471-498.

Tökel, Dursun Ali, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar, Şahıslar Mitolojisi*, Akçağ Yay., Ankara 2000.

- Tören, Hatice, *Ali Şir Nevaî, Sedd-i İskenderi, Metin-İnceleme-Dizin*, DT, 2 C., İstanbul Ü. SBE, İstanbul 1990.
- Tunceli, Metin, “Fırat”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 31-33.
- Tümer, Günay, “Din” *DİA*, İstanbul 1994, IX, 312-320.
- Türe, İskender, *Zülkarneyn, Kur’ân’da Uzaya Seyahati Anlatılan İnsan*, Ötüken Yay., İstanbul 2010.
- Türkiye Diyanet Vakfı [TDV], *İslam Ansiklopedisi*, 44 Cilt, İstanbul-Ankara 1988-2013.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2002.
- _____, “Muhammed”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 448-449.
- Uyar, Gülgün, “Zübeyde bin Ca‘fer”, *DİA*, XLIV, 517-519.
- Uydu Yücel, Mualla, “Kıpçak”, *DİA*, İstanbul 2002, XXV, 420-421.
- Uslu, Recep, “İstahr”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 202-203.
- Ünal, Sadettin, “Kâbe”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 14-21.
- Ünver, İsmail, *İskendernâme (Ahmedi), İnceleme*, Tıpkıbasım, Ankara 1983.
- _____, *Türk Edebiyatında Manzum İskender-nâmeler*, YDT, DTCE, Ankara 1975.
- _____, “Ahmed Rıdvan”, *TTK Belleten*, Ankara 1986, .S.196, 100-101.
- _____, “Ahmed Rıdvan’ın İskender-nâme’sindeki Osmanlı Tarihi (Nusretnâme-i Osmân) Bölümü”, *DTCE Türkoloji Dergisi*, Ankara 1979, VIII, 345- 402.
- _____, “İskender”, *DİA*, İstanbul 1999, XXII, 557-559.
- Üstüner, Kaplan, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yayınevi, İstanbul 2007.
- Walker, J., “Süleyman b. Davud”, *İA*, XI, 174.
- Wolohojian, Albert Mugrdich, *The Romance Of Alexander The Great By Pseudo-Callisthenes*, New York 1969, 1.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil, “Kâbe”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 21-22.
- Yavuz, Yûsûf Şevki, “İlâh”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 64.

Yazıcı, Tahsin, “Ferîdun”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 396.

_____, “Hümâyun”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 479-480.

_____, “Efrasyâb”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 478-479.

_____, “Gîlân”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 68-69.

_____, “Belh”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 410-411.

_____, “Fil”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 67-68.

Yıldırım, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul 2008.

_____, *Firdevsî İskendernâme*, Kabalcı Yay., İstanbul 2013.

_____, *İran Edebiyatı (Başlangıçtan İslamiyete Kadar)*, Pinhan Yay., İstanbul 2012.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Abbâsîler”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 37.

Yiğit, İsmail, *Peygamberler Tarihi* (8. Baskı), Kayıhan Yay., İstanbul 2013.

Zencânî, Berât, *Şerefname-yi Nizâmî-yi Gencevî* (1. Baskı), Tahran 1380 hş.

_____, “Te‘sir-i Sohen-i Nizâmî-i Gencevî der Eş‘âr-i Sa‘dî”, *Mecmua-yi Makâlât-i Kongre-yi Beynu’l-milelî-yi Nohomîn Sede-yi Tevellud-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî*, Tahran 1372 hş., II, 136-157.

Zerrînkûb, Abdülhuseyn, *Pîr-i Gence*, İntişârât-i Sohen, Tahran 1383 hş.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.loghatnaameh.org/> 12.03.2018

<http://ganjoor.net/> Erişim Tarihi:01.08.2018

<http://ketabnak.com/> Erişim Tarihi: 21.07.2018

<http://vajeyab.com/> Erişim Tarihi:01.08.2018

<http://www.kuranmeali.org/> Erişim Tarihi:14.05.2018

DİZİN

A

A. Naci Tokmak, 61, 83, 305
 Abanoz, 278, 303
 Abbâsîler, 199, 265, 313
 Abdulla Şaik, XVIII, 70, 305
 Abdulmuhammed Âyetî, 30, 70
 Âbenûs, 278
 Abhaz, 142, 153, 266, 267
 âb-ı bekâ, 179
 âb-ı câvidânî, 179
 âb-ı cevânî, 179
 Âb-ı Hayat, 36, 37, 111, 179
 âb-ı Hızır, 179
 âb-ı zindegî, 179
 Aburrahman-ı Câmî, 14
 Acem, 266, 303
 Âd, 141, 164, 267, 307
 Âdem, 155, 187, 194, 202, 203, 208
 Aden, 170, 234, 247, 265, 301
 Âfâk, 31
 Âfitâb, 12, 45, 221, 300
 Âgâh Sırrı Levend, 22
 Ahameniş, 38
 Ahî, 51
 Âhî-yi Meşhedî, 50
 Ahmed Rıdvan, 22, 23, 24, 51, 53, 300, 311, 312
 Ahmedî, 11, 13, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 53, 68, 300, 301
 Ahmedî-yi Kirmânî, 53
 Ahmet Ateş, 28, 30, 33, 57, 71, 72
 Ahura Mazda, 38, 39, 155, 172, 173, 186, 205, 213
 Alâüddîn Kerb Arslan, 61
 Alexander the Great, 1
 Ali, 14, 15, 20, 22, 24, 26, 28, 33, 34, 35, 50, 51, 52, 53, 59, 61, 70, 85, 128, 136, 152, 169, 182, 200, 201, 303, 304, 307, 308, 311, 312
 Ali Abbasof, 70
 Ali Asgar Halebî, 33
 Ali Nihat Tarlan, 28, 34, 61, 308

Ali Rızâ Tecellî, 52
 Ali Şîr Nevâî, 20, 24, 50, 52, 53
 Ali-yi Kazvînî, 26
 Allah, 6, 37, 41, 49, 52, 53, 56, 57, 58, 66, 82, 83, 86, 94, 95, 101, 114, 116, 118, 120, 123, 126, 130, 162, 164, 165, 166, 170, 176, 179, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 200, 201, 202, 203, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 214, 215, 220, 224, 233, 267, 272, 311
 Amîdû'l-mülk el-Kundurî, 25, 26
 Anadolu, 2, 7, 25, 55, 72, 132, 188, 243, 245, 246, 262, 271, 306
 Ankebût, 83
 Arap, XIII, XVII, 9, 11, 43, 45, 47, 60, 62, 66, 72, 98, 128, 154, 175, 179, 231, 245, 252, 253, 254, 256, 265, 266, 267, 268, 279, 292, 306, 307
 Arapça, 14, 19, 25, 32, 53, 59, 64, 114, 128, 197, 211, 214, 255, 258, 261
 Ardavîrafname, 3
 Ârif Çelebi, 51
 Arifî, 51
 Aristo, 14, 17, 20, 21, 23, 65, 67, 68, 74, 88, 97, 98, 104, 131, 144, 145, 146, 147, 172, 243, 306
 Asâf Han, 51
 Asafî, 51
 Ashâb-ı Fil, 214
 Ateş, 28, 30, 31, 32, 33, 55, 56, 57, 60, 61, 64, 65, 67, 68, 71, 72, 116, 118, 205, 286, 300, 302
 Âteşkede, 205, 217
 Ateşperest, 97, 218, 219
 Atilla Dirim, 64, 304
 Attar, 20, 44
 Avesta, 3, 38, 39, 69, 127, 152, 153, 172, 173, 174, 181, 205, 232, 248, 255, 257, 262, 269, 293
 Âvez-i Hümâyûn, 97, 147

Âyîne-i İskenderî, 12, 13, 15, 20, 53,
178, 303

Âzerbâd, 128

Azerbaycan, 13, 27, 29, 30, 32, 33, 35,
36, 42, 51, 64, 73, 98, 137, 141, 239,
249, 254, 255, 263, 273, 306, 310,
311

Azerbaycan atabeglerinden Nusretüddin
Cihan Pehlivan b. İlideniz, 27

B

Babil, 2, 12, 98, 108, 149, 166, 204,
206, 276

Bağdat, 200, 247, 248, 273

Bâğ-ı İrem, 164

Bakü, 15, 28, 30, 33, 36, 63, 70, 249,
254, 300, 305, 311

Bârbed, 58

Behiştî Sinan, 24, 53

Behmen, 94, 128, 150, 151, 152, 157,
160, 179, 310

Behmennâme, 25

Behrâm-ı Gûr, 61, 63, 169

Behramnâme, 61

Behramşah, 31, 55, 56

Behrûz Servetyân, 66, 69

Belh, 103, 248, 261, 262, 275, 313

Belînâs, 68, 97, 100, 102, 103, 108,
136, 147, 148, 154

Bercîs, 228

Berdea, 35, 67, 75, 80, 98, 137, 237,
249, 283, 293

Bertâs, 249, 250, 265

Beyzâvî, 9

Bezmî, 51

Bîsutûn, 272, 273

Bostan, 46, 47

Bozorgmihr, 128

Buhara, 136, 244, 251, 254, 262, 293,
311

Bulgar, 87, 111, 113, 250, 251

Burak, 217

Büyük İskender, 3, 7, 9, 133

C

Câm-ı Cem, 149, 177

Câmî, 3, 14, 20, 24, 33, 49, 50, 53, 302,
308

Câvîdân-i Hired, 128

Celalüddeve Ebu'l-Muzaffer Ahsen b.
Minûçihri, 59

Cemâlüddîn-i İsfehânî, 50

Cemşid, 47, 78, 101, 121, 124, 149,
150, 155, 156, 158, 159, 175, 176,
177, 266

Cemşid u Hurşid, 47

Cend, 252, 262, 308

Cerîr, 47

Ceyhun, 108, 243, 244, 256, 275, 276

Codre, 109, 139, 140

Ç

Çaç, 252

Çağatay, 20, 51, 52

Çile, 210, 211

Çin, 13, 14, 17, 21, 62, 68, 75, 86, 97,
104, 105, 106, 107, 109, 165, 173,
174, 181, 182, 185, 203, 206, 207,
219, 220, 234, 238, 239, 242, 244,
247, 248, 252, 253, 254, 256, 268,
279, 294, 302

D

Dahhâk, 3, 149, 158, 159, 173, 175,
176, 184

Dârâ, 2, 3, 11, 12, 14, 21, 67, 74, 87, 90,
91, 92, 93, 94, 95, 96, 105, 130, 131,
132, 133, 135, 136, 141, 149, 151,
159, 160, 162, 174, 177, 190, 195,
204, 216, 218, 220, 221, 225, 231,
236, 239, 242, 245, 247, 251, 261,
269, 294, 295

Dârâb, 11, 17

Dariûs, 38

Deeds of Alexander, 8

Derbend, 31, 75, 87, 100, 253, 264, 307

Destgirdî, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 40, 41,
46, 47, 48, 50, 54, 57, 72

Devletşâh, 25, 33, 310
Dînkerd, 3
 dîv, 186
Dîvân, 41, 48, 54, 55, 70, 71, 305, 307
Dîvân-ı Kasâyid u Gazeliyyât-ı Nizâmî-yi Gencevî, 41, 48, 55, 71, 305
Dîvânü Lugâtî't-Türk, 16
 Duvâli, 98, 107, 110

E

Ebu Ali Sînâ, 35
 Ebû Bekir, 201
 Ebû İshak es-Sûrî, 9
 Ebu İshak Saburî, 53
 Ebû Muhammed, 30
 Ebû Tâhir-i Hâtûnî, 26
 Ebu Tâlib, 196, 200, 201
 Ebû'l-Muzaffer Hibetullâh b. Erdeşîr b. Keykubâd, 25
 Edirneli Şâhidî, 52
 Edward Browne, 29
 Eflâtun, 13, 14, 17, 21, 23, 68, 146, 147
 Efrâsiyâb, 173, 174, 262
 Efrasyâb, 3, 174, 313
 Ehrimen, 3, 91, 172, 173, 174, 175, 205
 ejderhâ, 184
Ekbernâme, 53
 Elburz, 75, 100, 160, 161, 182, 260, 262, 264, 266, 272, 273, 274
El-Fihrist, 127
 El-Kindî, 35
 Emir Ahmed Şerifî, 13
 Emir Süleyman, 17, 23
Enderz, XIII, XIV, XVII, 67, 76, 126, 129, 310
Enderznâmeler, 127
 Enûşîrvân, 128
 Enverî, 26, 50, 221, 234, 235, 237, 279, 280, 283, 284, 286, 287, 290, 292, 293, 303
 Erdeşîr-i Bâbekân, 128, 169
Erjeng, 206, 207, 219, 220
 Ermen, 58, 107, 110, 141, 143, 219, 239, 267

Ermenistan, 57, 58, 93, 98, 141, 143, 169, 239, 240
Erteng, 206, 219
 Erzincan Mengüçüklü hâkimi Melik Fahreddin Behram Şah, 27
 Eşârî, 36
 Eşkanî, 38
 Eys İbn-i İshak, 3

F

Fahreddin Behramşah b. Davud, 31, 55
 Fahreddin er-Râzî, 9, 55
 Fahreddîn-i Gürgânî, 26
 Fahreddîn-i Irâkî, 114
 Fahrî, 30, 51, 308
 Fahruzzemânî, 115
 Farabî, 35
 Fars, I, XIII, XVII, 7, 9, 10, 14, 26, 34, 38, 39, 40, 42, 43, 51, 54, 57, 60, 69, 72, 75, 115, 119, 126, 127, 129, 131, 133, 145, 147, 161, 162, 165, 172, 174, 179, 183, 204, 211, 219, 223, 230, 241, 254, 259, 273, 286, 297, 298, 301, 306, 307, 313, 322, 323
 Farsça, 11, 12, 14, 16, 19, 20, 21, 25, 26, 32, 55, 64, 69, 76, 77, 78, 79, 83, 114, 127, 128, 129, 181, 183, 204, 211, 214, 217, 232, 240, 247, 248, 255, 257, 258, 266, 276, 293, 294, 302, 304, 306, 311, 322
 Fasîh Ahmed Dede, 51
 Faust, 36
 Felek, 175, 223, 224, 225, 229, 230, 307
 Ferâmurz, 160
 Ferezdak, 47
Ferhad u Şîrîn, 51
Ferhâdnâme, 51
 Ferhat, 45, 46, 59, 156
 Ferîdûn, 154, 155, 159, 160
 Feridüddîn-i Attâr, 49
 Ferruhî-yi Sistânî, 48
 Fesâî, 41, 42, 43, 304
 Feylekûs, 14, 22, 67, 167, 168
 Feyzî-yi Hindî, 51, 52, 53

Fırat, 276, 312
 Fil, 139, 214, 215, 286, 287, 313
 Filikos, 3, 4, 11, 20, 67, 87, 88, 167, 246
Firaknâme, 47
 Firavun, 165, 193, 196
 Firdevsî, 1, 3, 4, 7, 10, 11, 12, 13, 17, 40, 41, 42, 43, 57, 64, 69, 72, 87, 115, 169, 170, 173, 249, 297, 304, 306, 313, 322
 Fûr-ı Hindî, 104, 105
 Furkân, 82
 Fuzûlî, 52, 306

G

Gazneli, 26, 171
 Gazneyn, 103, 248, 253, 254, 258
 Gence, XVII, 29, 30, 32, 33, 34, 40, 42, 49, 55, 58, 60, 61, 63, 65, 249, 254, 303, 313
 Gencevî, 15, 20, 27, 29, 40, 41, 45, 46, 47, 48, 54, 55, 61, 69, 70, 71, 72, 115, 305, 306
Gencîne-i Gencevî, 27, 71, 303
 Gençosman, 29, 304
 Gılân, 255, 313
 Gülşah, 17, 18

Ğ

Ğovl, 186, 187
 Ğul-i yabani, 187

H

Habeşistan, 88, 97, 256, 267, 268
 Hâce b. Abdülvehhâb, 51
 Hâce Şihâbuddîn, 51
 Hâcû-yi Kirmânî, 50
Hadikatü'l-hakîka, 43, 56
 Hâfız-ı Şîrâzî, 47, 50
 Hâkânî, 26, 50
 Hakîm Cemâluddîn Ebû Muhammed İlyâs b. Yûsuf b. Zekî b. Müeyyed, 30
 Hâlife, 51
 Hamid Rızâ Mecdabadî, 63, 305

Hamîdîzâde Celîlî, 51
 Hamlet, 36
Hamse, XIII, XVII, 12, 14, 24, 27, 33, 34, 36, 40, 44, 50, 51, 53, 54, 55, 57, 59, 69, 115, 297, 304, 305
Hamse-i Nizâmî, 54
 hamse-nüvîs, 53
Hamzanâme, 16, 19
 Hamzavî, 16, 19, 53, 300
 Hârezm, 255, 256
 Hârizm, 244, 255, 308
 Harun, 196, 268, 311
 Hârût, 196, 203, 204, 230, 302
 Hasan, 303
 Haşayarşah, 38
 Hatâ, 256, 268
 Hatîfî-yi İsfehânî, 51, 52, 53
 Hayâtî, 24, 51
 Haydar Harizmî, 51
Heft Evreng, 14, 49, 302, 304
Heft Gunbed, 61, 63
Heft Hân, 52
Heft Kişver, 52
Heft Mânzâr, 52
Heft Meclis, 52
Heft Peyker, XVII, 24, 31, 33, 41, 52, 54, 61, 63, 64, 72, 73, 304, 305
 Hellmut Ritter, 14, 64
 Hemedan, 38, 273
 Hemedânî, 26
 Herat, 257, 261
 Heri, 87, 103, 257
 Hermes, 14, 68
Heşt Behîşt, 12, 52
Hirednâme, 14, 49, 67, 69
 Hızır, 13, 18, 20, 69, 74, 86, 112, 113, 117, 179, 180, 187, 188, 193, 196, 197, 198, 302
 Hilâlî-yi Esterâbâdî, 51
 Hindistan, 2, 12, 15, 21, 54, 63, 67, 68, 75, 78, 86, 87, 103, 104, 132, 136, 183, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 248, 254, 259, 268, 285, 292, 300
 Hindû, 51, 136, 240, 268, 269

Hint, 12, 13, 14, 17, 18, 32, 34, 62, 68,
103, 104, 105, 128, 136, 137, 149,
163, 183, 240, 241, 245, 265, 268,
269

Hirednâme-i İskenderî, 53

Horasan, 42, 75, 97, 102, 103, 107, 254,
255, 257, 258, 261, 268, 302

Hubeyş et-Tiflîsî, 25

Hudâynâme, 10

Hurma, 279, 309

Huseyn Rezmî, 3

Hûşeng, 128, 273

Hümâ, 62, 182, 183

Hümâyûn, 183, 184, 313

Hüseyin Pejmân Bahtiyârî, 69, 70

Hüsrev, XVII, 12, 13, 20, 22, 24, 31,
40, 41, 45, 46, 47, 50, 51, 52, 53, 54,
57, 58, 59, 60, 73, 114, 156, 157, 263,
300, 303, 304, 305, 311

Hüsrev u Şîrîn, XVII, 31, 41, 45, 47, 51,
54, 57, 60

Hüsrev-i Perviz, 57

Hız. Muhammed, 28, 56, 171, 188, 190,
191, 192, 193, 200, 201, 208, 211,
216, 217, 224, 265

I

II. Tuğrul, 27

Irak, 2, 27, 73, 98, 241, 247, 261, 276

İ

İbn Hassûl, 26

İbn Mukaffa, 128

İbn-i Selam, 61

İbrahim, 51, 81, 82, 84, 144, 166, 187,
189, 190, 212, 305, 311

İbrahim Ethem, 51

İkbâl-nâme, XVII, 10, 12, 31, 32, 33, 47,
54, 68, 70, 72, 115, 305

İlyas, 13, 30, 112, 179, 180, 187, 188,
197, 302

İmamzâde Ahmed, 51

İran, 2, 3, 9, 10, 11, 12, 16, 17, 24, 25,
26, 28, 34, 36, 38, 42, 43, 51, 52, 53,

54, 60, 62, 64, 66, 67, 69, 72, 74, 90,
92, 94, 95, 96, 97, 114, 121, 125, 127,
128, 131, 132, 133, 134, 135, 137,
149, 150, 152, 153, 154, 155, 159,
160, 161, 162, 163, 169, 170, 171,
173, 174, 175, 177, 186, 204, 205,
206, 213, 216, 218, 219, 222, 231,
240, 241, 242, 245, 246, 247, 255,
257, 258, 259, 260, 261, 262, 266,
269, 270, 285, 294, 297, 305, 306,
308, 310, 313

İrânşâh b. Ebi'l-Hayr, 25

İsa, 154, 187, 192, 193, 199

İsfahan, 258, 259, 277, 309

İsfendiyâr, 150, 153, 154, 160, 300

İshak, 9, 22, 53, 87, 167, 169, 187, 189

İskender, XIII, XVII, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7,
8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,
20, 21, 22, 23, 24, 36, 38, 43, 52, 53,
64, 65, 66, 67, 68, 69, 72, 73, 74, 78,
80, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94,
95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103,
104, 105, 106, 107, 108, 109, 110,
111, 112, 113, 117, 131, 133, 134,
135, 136, 137, 138, 139, 140, 141,
142, 143, 144, 145, 146, 147, 148,
149, 150, 155, 160, 162, 163, 167,
168, 169, 170, 172, 173, 174, 176,
177, 178, 179, 180, 181, 182, 183,
184, 185, 186, 187, 188, 189, 190,
195, 197, 198, 203, 205, 207, 208,
210, 211, 212, 214, 215, 216, 218,
219, 220, 222, 223, 225, 227, 228,
231, 233, 236, 238, 239, 240, 241,
242, 243, 244, 245, 246, 247, 248,
249, 250, 252, 253, 254, 255, 257,
258, 259, 260, 261, 262, 263, 264,
265, 266, 267, 269, 270, 272, 274,
275, 278, 280, 281, 286, 290, 291,
292, 294, 295, 297, 298, 299, 300,
301, 305, 306, 307, 308, 309, 310,
311, 312

İskender-i Ekber, 1

İskender-i Himyerî, 1

İskender-i Kebîr, 1, 131

İskender-i Makedonî, 1, 65, 131, 308
 İskender-i Rûmî, 1, 131
 İskender-i Yunânî, 1
İskendernâme, XIII, XVII, 1, 2, 3, 4, 8,
 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18,
 19, 20, 21, 22, 23, 24, 32, 36, 46, 49,
 53, 54, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 72,
 73, 131, 133, 170, 179, 297, 300, 301,
 303, 304, 305, 307, 310, 312, 313
İskendernâme-yi Berri, 72
 İskenderûs, 13, 68, 98, 162, 167
 İsra, 81, 82
 İsrâfil, 196, 202, 203
 İstahr, 102, 104, 149, 155, 259, 267,
 312

J

Julius Valerius, 10

K

Ka'be, 12, 67, 212, 265
Kabusnâme, 127
Kadeh, XVII, 120
 Kaf, 182, 274
 Kafdağı, 182, 197, 272, 274, 275
 Kâfur, 280
 Kannûc, 104, 259, 260
 Karamanlı Figânî, 21, 22, 53
 Karayev, 36, 306
 Kâria, 165, 176, 187
Kârnâme-yi Erdeşir-i Bâbekân, 3
 Kârûn, 165
 Kasımî, 51
 Kâşgarlı Mahmud, 16
 Kâşif-i Şirâzî, 52
 Kâtibî-yi Nişâbûrî, 50
 Kâve, 159
 Kays, 60
 Kaytâl (Kıntâl), 139
 Kehf, 1, 5, 133, 176, 197
Kelîle ve Dimne, 128, 129
 Kemâlüddin-i Zamîrî, 52
 Keşmir, 21, 242
 Kevser, 119, 211, 212, 303

Kevserî, 51
 Keyân, 269, 270
 Keyânîler, 153, 174, 269, 307
 Keyd, 67, 75, 103, 104, 105, 136, 137,
 163
 Keyhüsrev, 13, 75, 76, 101, 102, 121,
 122, 152, 156, 157, 158, 161, 174,
 177, 263
 Keykâvûs, 152, 158, 159
 Keykubâd, 152, 155, 157, 158, 161, 259
 Keyûmers, 11, 155, 259
 Kezâ Gazzâlî, 25
 Kıntal, 108
 Kıpçak, 51, 67, 75, 101, 108, 142, 143,
 312
Kıssa-i İskender, 19
 Kızılarlan, 27
Kifâyet et-tıb, 25
Kitâbu'l-egânî, 60
 Kuhistân, 29
 Kum, 29, 30
 Kumî, 51
 Kur'ân-ı Kerîm, 1, 81, 82, 83, 133, 165,
 176, 187, 189, 195, 197, 202, 215,
 267
Kûşnâme, 25
 Kutb, 51
 Kutbüddin Emir Hâc, 51
Külliyât-i Hamse-yi Hakîm Nizâmî-yi
Gencevî, 40, 54, 305

L

Legomaces, 144
 Leyla, 5, 28, 45, 59, 60, 61, 308, 309
Leylâ ve Mecnûn, 61, 305
Leylâ vü Mecnûn, XVII, 14, 20, 24, 28,
 30, 31, 45, 51, 52, 54, 59, 60, 61, 62,
 70, 73, 115, 306
 Londra, 29
 Los Angeles, 29

M

M, Emin Resulzade, 30
 M. Nuri Gençosman, 28, 29, 56, 57

- Mahmud, 41, 88, 170, 171, 172, 272
 Mahvî, 51
Mahzenü'l-esrâr, XVII, 24, 27, 28, 31, 43, 44, 51, 54, 55, 56, 73
 Makedonya, 1, 2, 3, 87, 88, 131, 135, 144, 167, 243, 246, 304
 Makedonyalı İskender, 1, 7, 8, 65, 68
Maksadü'l-etvâr, 51
 Mânî, 75, 106, 187, 196, 206, 207, 219, 220
 Mânîheizm, 206
 Mansur Servet, 34, 36, 57
 Maşrikî, 51
Matla'u'l-envâr, 12
 Mâverâünnehir, 25, 243, 244, 251, 255, 309
 Mâzenderân, 158, 260, 262
Mazharu'l-acâyib, 49
Mebâni-yi İrfân ve Ahvâl-i Arifân, 33
 Mecdüddîn-i Keyvânî, 3
Mecnûn u Leylî, 12
 Mecûsî, 125, 205, 213, 214
Mefâhiru'l-Etrâk, 26
 Mehdi Big, 52
 Mehinbânu, 58
 Mehmet Emin Yümni, 64, 304
 Mektebî-yi Şirâzî, 50, 51
 Melik İzzüddîn Mes'ud II. b. Arslan, 67
Meliknâme, 26
 Melikşah, 26, 61, 88, 170, 171, 308
Menbâ'u'l-enhâr, 51
 Menûçîhr, 4, 154, 161, 307
 Merâğa hâkimi Alâeddîn Körpearslan, 27
 Merâğî-yi Tebrizî, 51
 Merkür, 224, 226, 228, 229
 Merv, 257, 260, 261, 309
 Meryem, 58, 192, 196, 199, 305
Mescid-i Aksâ, 82, 217
 Mevlânâ, 44, 47, 48, 307
 Mevlâna Vahşî el-Yezdî, 51
 Mey, XVII, 118
 Mısır, 2, 4, 10, 25, 67, 88, 90, 92, 93, 132, 146, 244, 245, 246, 247, 248, 264, 268, 276, 303
 Mikayıl Rızaquluzade, 70
 Mîr Hidâyet Hisârî, 29
 Mirza Muhammed Kâsimî, 52
 Moğol, 26, 51, 252
 Molla Câmî, 29
Mugannînâme, 67
 muğ, 125
 Muhammed, 5, 6, 11, 13, 23, 25, 30, 31, 37, 44, 51, 52, 60, 63, 64, 70, 74, 82, 83, 86, 128, 158, 173, 182, 186, 187, 190, 191, 199, 217, 229, 278, 300, 301, 303, 304, 305, 307, 308, 310, 311, 312
 Muhammed Mu'in, 37
 Muhammed-i Debirsîyâkî, 11, 304
 Muîdî, 51
 Muizzî, 26
Mukbilnâme, 72
 Murtazâ Müderris-i Gîlânî, 14
 Musa, 127, 165, 193, 196, 197, 204, 301
 Mustafa Ağa Nâsır, 51
 Musul, 27, 33, 67, 261, 271
 Musul Atabeği İzzeddin Mes'ûd b. Arslanşah, 27, 33
 mutrip, 124
 Mü'min, 81
Mücmelü't-tevârih, 3
 Münîr-i Lahorî, 52
 Müşteri, 226, 228, 229, 231
- N**
- Nâhid, 4, 230
 Nâkâm, 51
 Nâmî, 51, 52
Nasîhatu'l-mulûk, 25
 Nasrânî, 37
 Nazir Akalın, 30, 31
 Necati Lugal, 11, 304
 Nemrud, 166, 190, 301
 Nevizâde Atâyî, 52
 Nevruz, 149, 235, 236
 Nikomacis, 67
 Nikomakhos, 88, 144, 145
 Nil, 276, 277

Nimet Yıldırım, 1, 9, 10, 11, 20, 69, 72, 119, 304
 Nişâbur, 261, 262, 309
 Nizâmeddin, 30
 Nizâmî, XIII, XVII, 3, 10, 12, 13, 14, 15, 17, 20, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 79, 80, 84, 86, 87, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 125, 129, 131, 133, 135, 138, 151, 153, 164, 169, 170, 172, 173, 174, 176, 178, 179, 181, 182, 183, 185, 186, 189, 191, 192, 194, 195, 196, 199, 200, 201, 202, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 215, 216, 217, 218, 220, 222, 223, 227, 228, 233, 235, 237, 238, 243, 247, 252, 254, 262, 264, 271, 272, 276, 279, 282, 283, 284, 285, 292, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 304, 305, 306, 307, 308, 310, 311, 313
 Nizâmî-yi Gencevî, XIII, XVII, 12, 15, 20, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 44, 45, 46, 47, 50, 52, 53, 54, 55, 57, 59, 63, 65, 66, 69, 70, 71, 72, 74, 86, 179, 297, 300, 301, 302, 304, 305, 306, 308, 310, 311, 313
 Nizamüddin Ahmed Suheylî, 51
 Nusretüddin Ebû Bekir b. Muhammed, 27, 64, 73
 Nûşâbe, 35, 67, 75, 80, 85, 98, 99, 107, 110, 137, 138, 141, 211, 230
 Nûşirevân, 58, 88, 171, 172
 Nûşirvân, 171
 Nüvidi-yi Şirâzî, 52

O

Olynthli Kallisthenes, 8
 Osman, 23, 25, 26, 201, 244, 257, 258, 260, 261, 262, 301, 302, 309

Ö

Ömer, 14, 26, 31, 84, 190, 192, 193, 199, 201, 300, 305, 308
 Ömer Hayyâm, 26

P

Pehlevî, 37, 254, 260, 294
 Pehlevîce, 64, 103, 126, 127, 128, 151, 153, 170, 173, 184, 259, 294
Penc-Genc, 53
 Periduht, 163
 Pers, 2, 7, 132, 239, 244, 257, 262
 Persepolis, 2, 259
 Pervin, 118, 227, 302
 Philippos, 1, 3, 131, 167
 Pseudo Callisthenes, 10, 16
 Pseudo-Kallisthenes, 64

R

R. Âzâde, 30
 Rahman, 81, 209
 Raî Hidâyetullah, 53
 Reşîdüddîn-i Vatvat, 50
 Rey, 75, 102, 103, 158, 207, 245, 252, 254, 255, 257, 261, 262, 309
 Rıdvan, 22, 23, 196, 203
Risâle-yi Melikşâhî, 26
 Romeo ve Juliet, 52
 Rûdekî, 129
 Ruhü'l-Emîn-i Isfehanî, 52
 Rum, 3, 4, 11, 12, 13, 21, 58, 62, 66, 67, 68, 75, 87, 88, 89, 90, 93, 94, 97, 98, 100, 102, 104, 106, 107, 109, 112, 113, 128, 134, 136, 140, 148, 167, 168, 174, 214, 218, 220, 233, 240, 244, 245, 246, 256, 264, 269, 272, 286, 301
 Rus, 67, 87, 93, 107, 108, 109, 110, 138, 139, 140, 143, 147, 168, 214, 249, 250, 269, 270
 Rusya, 75, 140, 238, 251, 270, 301
 Rûşenek, 12, 67, 75, 97, 133, 135, 162, 163, 167

Rüstem, 28, 29, 33, 121, 140, 141, 151,
152, 153, 154, 158, 160, 219, 267,
273, 300
Rüstem Aliyef, 28, 30, 33

S

Sabâ-yı Kâşânî, 52
Sabri Sevsevil, 59, 305
Sâdık Rızâzâde, 29
Sa'dî, 40, 44, 45, 46, 47, 310
Safâ, 28, 29, 30, 40, 58, 61, 129, 310
sâhib-i hamse, 53
sâhib-i seb'a, 53
sâhib-i sitte, 53
Saîd Nefîsî, 41, 54, 55, 71, 305
sâkî, XVII, 73, 76, 114, 116, 117, 118,
119, 120, 121, 122, 123, 124, 125,
126
Sâkînâme, XIII, 67, 114, 115, 117, 306,
308
Sâkînâmeler, XVII, 114, 116
Salîm, 51
Sâm, 154
Sâmânî, 26
Sâmiye Basîr-i Mujdehî, 54, 305
Sarfi-yi Keşmîrî, 52
Sâsânî, 10, 38, 58, 61, 62, 128, 156,
169, 249, 253, 258, 263
Sâsânîler, 9, 10, 206, 213, 253, 294
Satürn, 232
Seb'a-i Seyyâr, 52
Sebk-i Selçûkî, 26
Sedd-i İskenderî, 20, 21, 177, 181
Sede Bayramı, 235
Selçuklular, XVII, 25, 26, 308, 309
Selmân-ı Sâvecî, 47
Semerkant, 21, 87, 244, 262, 263, 293,
301
Senâî, 40, 43, 44, 56, 304
Sencernâme, 26
Senderûs, 280
Serir, 75, 263, 101, 102, 290
Shakespeare, 36
Silsiletü 'z-zeheb, 14

Simurg, 83, 181, 182, 273, 303, 311
Sîretü 'l-İskender, 9
Sîrûs Şemîsâ, 36
Siyasetnâme, 127
Siyâvuş, 156, 158, 174, 175, 308
Siyer-i Fütûh-i Sultân Sencer, 26
Soğdça, 293, 294
Sokrat, 14, 68, 146
Subhatü 'l-ebrâr, 14
Sultan Mahmud, 13, 41, 170
Sultan Melikşâh, 25
Sultan Muhammed Tapar, 25
Sultan Sencer, 25, 26
Suriye, 2, 132, 164, 271
Sûsen, 281, 282
Süheyl, 231, 265
Sühreverdî, 55
Süleyman, 17, 117, 149, 177, 191, 195,
196, 215, 216, 309, 312
Sünnî, 36, 43, 119
Süreyyâ, 227
Süryanice, 3

Ş

Şahnâme, 3, 4, 7, 10, 11, 18, 20, 26, 40,
43, 57, 64, 121, 170, 173, 181, 186,
249, 301, 304
Şapur, 51, 58, 206
şarap, 58, 73, 76, 97, 114, 116, 117,
118, 119, 120, 121, 122, 123, 125,
137, 138, 141, 146, 149, 150, 177,
211, 289, 292
Şebdîz, 58
Şeddâd, 164
Şehistânhâ-yi Îrân, 3
Şehzade Emîr Süleyman, 18
Şehzade Korkut, 51
Şerefnâme, XIII, XVII, XVIII, 10, 12,
27, 28, 30, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41,
43, 47, 54, 64, 66, 67, 69, 70, 72, 73,
74, 75, 76, 78, 79, 80, 84, 86, 115,
116, 117, 129, 138, 167, 172, 178,
187, 200, 205, 207, 209, 210, 222,

233, 297, 298, 299, 302, 305, 311,
313

Şerefnâme-yi Husrevân, 72

Şerefnâme-yi Husrevî, 72

Şerefnâme-yi Sikenderî, 72

Şerîf Kâşî, 51

Şerve, 143, 144

Şeyhî, 51

Şihâb-ı Turşîzî, 51

Şimşir, 281, 282

Şîrîn, 12, 20, 22, 31, 40, 47, 51, 57, 58,
59, 73, 156, 273, 304, 305, 311

Şîrîn u Ferhad, 51

Şiruye, 59

Şirvan, 263, 264, 301

Şirvanşah, 59

T

Tafdil el-Etrâk alâ sâir el-ecnâd, 26

Tahran, XVII, 3, 4, 11, 12, 13, 14, 15,
16, 25, 26, 28, 30, 33, 34, 36, 37, 38,
40, 41, 44, 45, 47, 48, 49, 51, 52, 53,
54, 55, 61, 63, 64, 65, 69, 70, 71, 72,
85, 86, 114, 115, 127, 128, 135, 136,
173, 179, 182, 183, 197, 221, 261,
262, 300, 301, 302, 303, 304, 305,
306, 307, 308, 309, 310, 311, 313,
322

Taht-ı Cemşîd, 38

Takî-yi Kâşî, 33

Târîh-i âl-i Selçûk, 26

Târîh-i Edebiyyât der Îrân, 28, 29, 30,
40, 55, 58, 61, 71

Târîh-i Gerdîzî, 3

Târîh-i Taberî, 3

Tartûs, 109, 140

Taşkent, 252, 307

Tebriz, 15, 29, 48, 66, 178, 308, 311

Tibet, 104, 238

Tiflis, 98, 264, 301

Timurnâme, 53

Tristan ve Isolde, 52

Tuğrul b. Arslan, 26, 27, 34, 57

Tuğrul Bey, 26, 311

Tuhfetü'l-ahrâr, 14

Tuhfetü'l-mülk fî'l-bâh, 25

Türkî-Gûy, 51

Tûtyânûş, 148

Türk, XIII, XV, XVII, 7, 10, 12, 14, 15,
16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 31, 34,
51, 52, 53, 60, 63, 67, 72, 109, 118,
142, 158, 170, 173, 179, 219, 224,
255, 271, 297, 300, 301, 302, 306,
307, 311, 312

U

Ubeyd-i Zâkânî, 50

Unvânu's-siyer, 26

Urfî-yi Şîrâzî, 51

Uşşâknâme, 50

Utarit, 228, 229

Ü

Üzerlik, 282

V

Vahîd Destgirdî, XVII, 27, 30, 40, 54,
57, 61, 63, 69, 70, 71, 72, 115, 305

Vahşî-yi Bafkî, 51

Vîs ü Râmîn, 26, 40

W

Washington, 29

Wilhelm Bacher, 27

Y

Yahudi, 37, 86, 215

Yâsîn, 82

Yavuz Akpınar, 29

Yavuz Sultan Selim, 51

Ye'cüc ve Me'cüc, 5, 6, 18, 69, 87, 176,
181

Yedzigird, 62

Yemen, 62, 98, 164, 170, 231, 265, 267,
307

Yezdicerd, 11, 169, 253

Yunan, 3, 9, 10, 32, 55, 66, 68, 87, 90,
93, 98, 100, 113, 128, 132, 144, 146,
168, 230, 243, 246
Yunanistan, 2, 87, 146, 167, 243, 246,
304
Yusuf, 30
Yûsuf u Züleyhâ, 14

Z

Zaferân, 282, 283
Zahîr-i Faryâbî, 50
Zayenderud, 277
Zebîhullah Safâ, 16, 27, 28, 29, 40, 55,
71, 129
Zekeriya Kazvînî, 29
Zencânî, 30, 31, 43, 45, 69, 71, 72, 313
Zengibar, 89, 90, 140, 148
Zengîler, 271, 272, 308

Zerâce, 89, 140, 141
Zerdüşt, 3, 38, 97, 125, 170, 173, 186,
187, 196, 204, 205, 206, 213, 214,
217, 218, 219, 248, 273, 301
Zerrînkûb, 34, 40, 55, 56, 58, 60, 61,
63, 65, 313
Zeynelâbidîn Ali Abdî Beyg-i Şîrâzî, 50
Zinderûd, 277, 278
Zuhal, 226, 232
zü'l-karneyn, 6
Zübeyde, 196, 199, 200, 306, 312
Zühre, 203, 204, 224, 226, 228, 229,
230, 231
Zülkarneyn, XIII, XVII, 1, 5, 6, 7, 8, 9,
16, 20, 22, 68, 69, 131, 133, 167, 176,
177, 179, 197, 297, 309, 312

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Funda TÜRK BEN AYDIN
Doğum Yeri ve Tarihi	Kayseri/1985
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü
Bildiği Yabancı Diller	Farsça, İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	Tahran Üniversitesi, Uluslararası Farsça Öğretim Merkezi, TAHRAN (dil ve araştırma bursu, 1 ay) 2008. Uluslararası İmam Humeyni Üniversitesi, KAZVİN (dil ve araştırma bursu, 1 ay) 2013. Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitabında basılan bildiriler: TÜRK BEN AYDIN, F. (2015), “<i>Firdevsî’nin Şahname’sinde Geçen Şatranç ve Nard Oyunları</i>”, Uluslararası Oyun Oyuncak Kongresi 7-8 Mayıs, ERZURUM. TÜRK BEN AYDIN, F. (2017), “<i>Dil Öğreniminde Türkçe-Farsça Ortak Deyimlerin Önemi Üzerine Bir İnceleme</i>”, 3. Uluslararası Dil Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu 20-23 Nisan, ROMA.
İş Deneyimi	
Stajlar	-
Projeler	-
Çalıştığı Kurumlar	Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü; Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü
İletişim	
E-Posta Adresi	funda-turkben@hotmail.com
Tarih	2019